

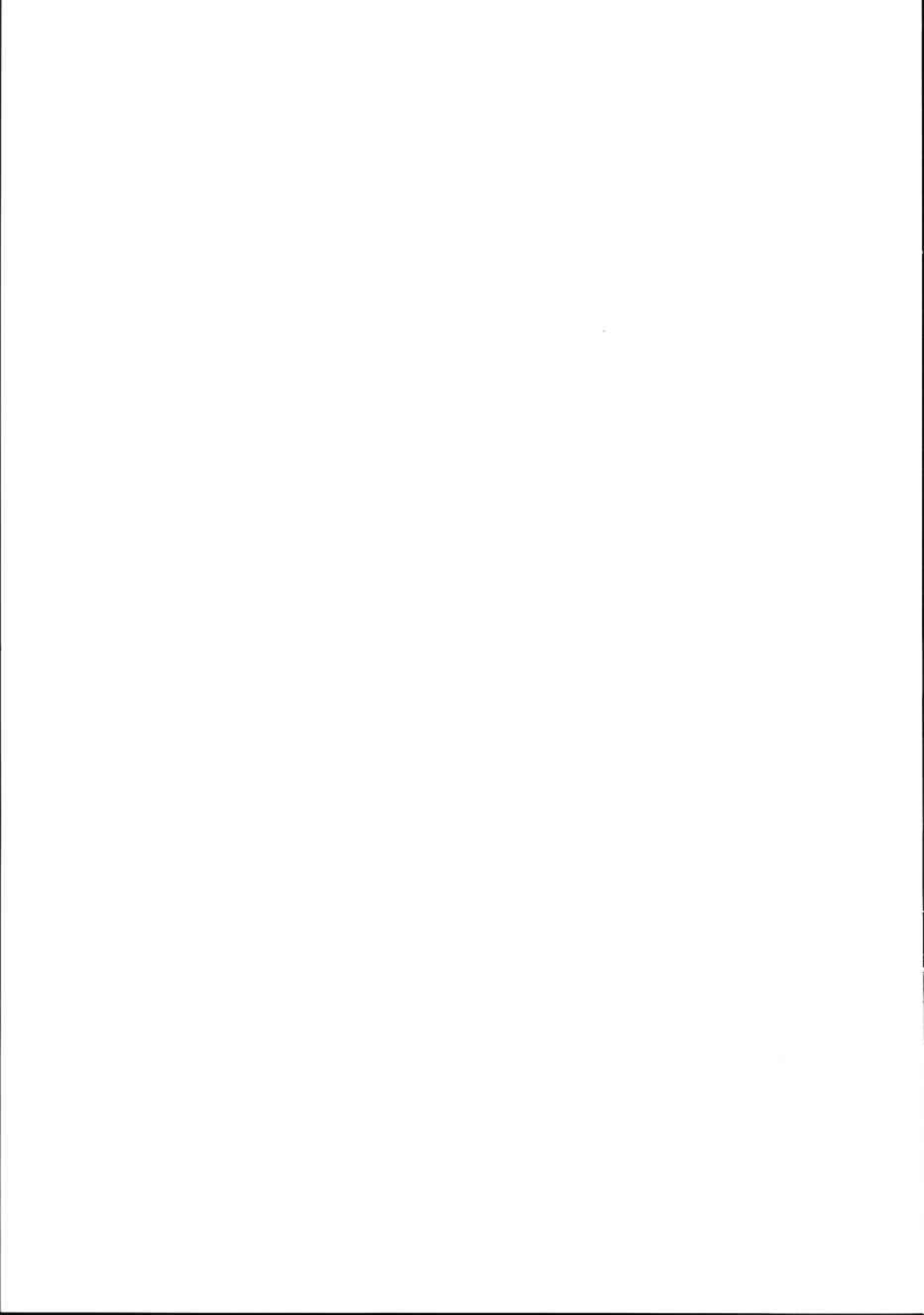
LAIETANIA

Estudis d'arqueologia i d'història

LAIETANIA

Estudis d'arqueologia i d'història

LAIETANIA

Estudis d'arqueologia i d'història

Museu de Mataró - Secció Arqueològica

Laietania 18, 2008

MUSEU
DE MATARÓ

Consell de redacció de la revista LAIETANIA:

Director:

Joaquim Pera Isern

Vocals:

Immaculada Bassols Fernández

Xabier Cela Espín

Josep Antoni Cerdà Mellado

Joan Francesc Clariana Roig

Carles Martí García

Jaume Pujol del Horno

Carme Puerta López

Victor Revilla Calvo

Secretari:

Joaquim García Roselló

Edita: Institut Municipal d'Acció Cultural - Museu de Mataró

© dels textos i fotografies: els autors

Disseny de col·lecció: Carles Soriano Blasco

Maquetació: Factoria de Marketing i Comunicació, S.L.

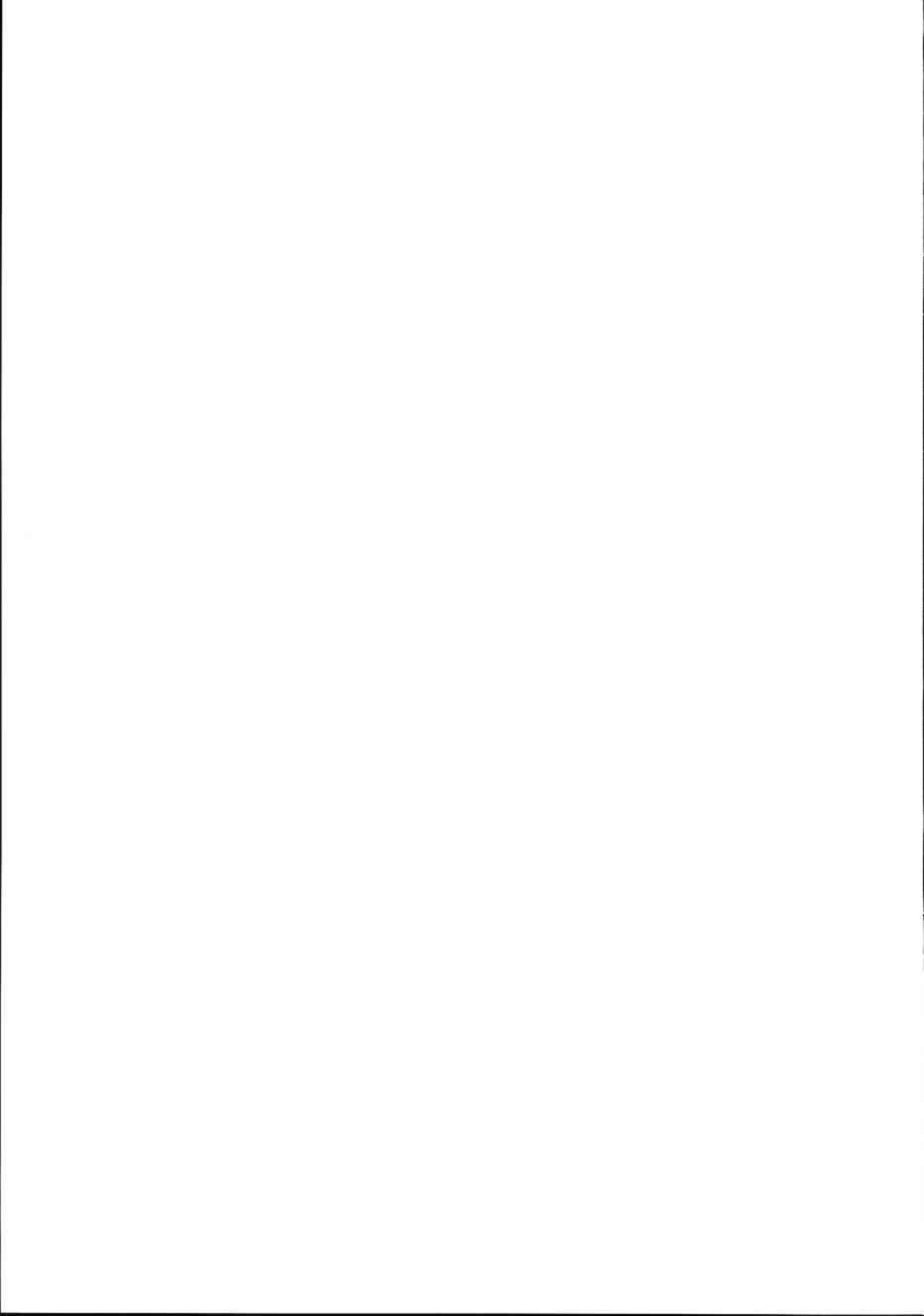
Correctora lingüística: Jovita Pigem Jutglar

Impressió: IMGESA

ISSN: 0212 - 8985

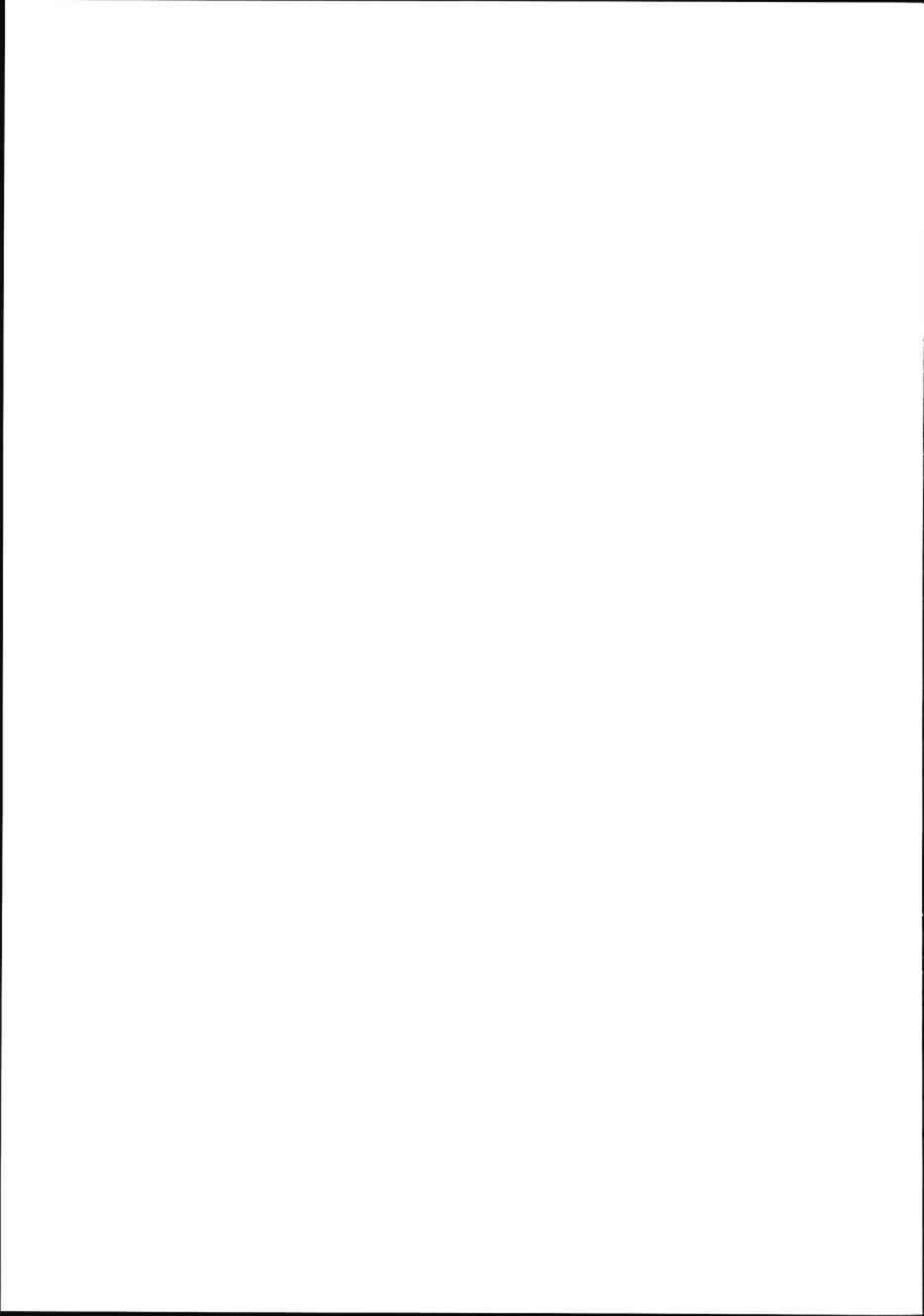
Dipòsit Legal: B-23351-2003

*A la memòria dels companys de la Secció Arqueològica del
Museu de Mataró: Ferran Martí i Garcia († 25-8-08) i
Jaume Turrà i Dalmau († 9-9-08).*

ÍNDIX

1.	<i>Can Ros, una nova àrea d'enterrament d'època ibèrica a la vall de Cabrera de Mar.</i> Dolors Zamora Moreno	17
2.	<i>La seca "ibèrica" d'Uxo: historiografia i dades recents.</i> <i>Altres qüestions sobre numismàtica ibèrica del nord-est peninsular.</i> Carles Martí Garcia.....	37
3.	<i>Capitells i basaments de columnes d'època romana de la comarca del Maresme.</i> Joan Francesc Clariana i Roig	77
4.	<i>Uxo en el context del cristianisme emergent.</i> Joan Bonamusa Roure	101
5.	<i>La intervenció arqueològica efectuada al carrer Baixada de les Espenyes, n.º 8 (Mataró, Maresme).</i> Esther Medina Guerrero	133

TRIBUNA EDITORIAL

El consell de redacció de la revista *Laietània* vol manifestar, des d'aquesta tribuna, una creixent preocupació per l'estat en que es troba la recerca arqueològica a tot el país i, en conseqüència, a la nostra comarca. En els darrers anys hi ha hagut una intensa activitat de camp, sobretot de les anomenades intervencions preventives, que han proporcionat una enorme quantitat de dades, de materials i d'informació. Malauradament, constatem que el nombre d'intervencions és inversament proporcional a la de publicació dels resultats. És un fet paradoxal sobre el que cal reflexionar-hi seriosament.

Ha costat molts anys d'esforç endreçar –ni que sigui mínimament– l'activitat arqueològica en els nostres municipis i comarques; les administracions han generat un marc legal que protegeix força eficaçment el nostre patrimoni històricoarqueològic. La pràctica de l'arqueologia a Catalunya s'ha normalitzat.

Però alguna cosa falla en el model que hem creat quan les redaccions de les principals revistes d'arqueologia del país tenim seriosos problemes per editar les nostres publicacions periòdiques, i no per qüestions econòmiques –que a voltes també–, sinó per falta d'articles. Sabem que en alguns casos s'ha intentat cercar la solució del problema encarregant treballs remunerats. Per a algunes revistes, com ara la nostra, aquesta solució no és viable perquè els recursos públics són limitats i ens hi juguem la seva continuïtat.

La revista *Laietània*, i tots els seus col·laboradors, fa més de trenta anys que contribuïm a la difusió de l'arqueologia de Mataró i del Maresme, a partir d'una voluntat de servei a la cultura del país, totalment altruista. Fins el moment, aquesta fórmula ens ha funcionat prou bé ja que hem assolit un bon nivell de qualitat en els treballs que s'hi publiquen, una periodicitat regular i un reconeixement per part dels col·lectius científics del país.

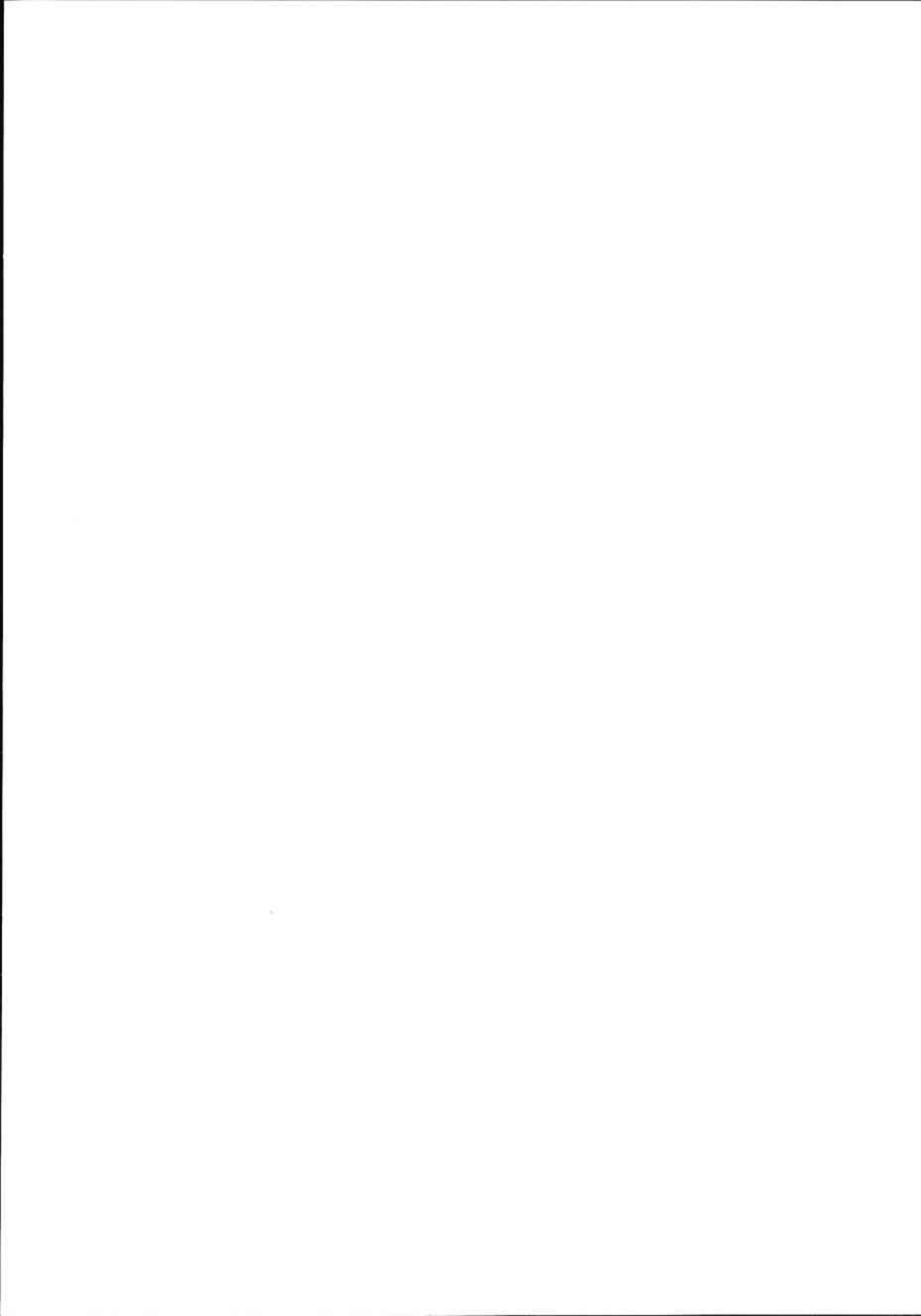
No estem davant d'una crisi de vocacions vers l'arqueologia, ben al contrari, les facultats universitàries són plenes d'estudiants que s'estan preparant per a dedicar-se a l'arqueologia en la seva vida professional, o com a mínim aquesta és la seva voluntat. També les empreses d'arqueologia s'han multiplicat durant aquests anys de bonança econòmica, amb un creixement que, liderat pel totxo i per les infraestructures bàsiques, ha propiciat la proliferació d'excavacions preventives i d'urgència. El balanç és bo: si repassem els resultats, s'ha aconseguit documentar-ho tot, i hem preservat tot allò que calia preservar; però hem quedat encallats en l'estudi i la difusió dels resultats.

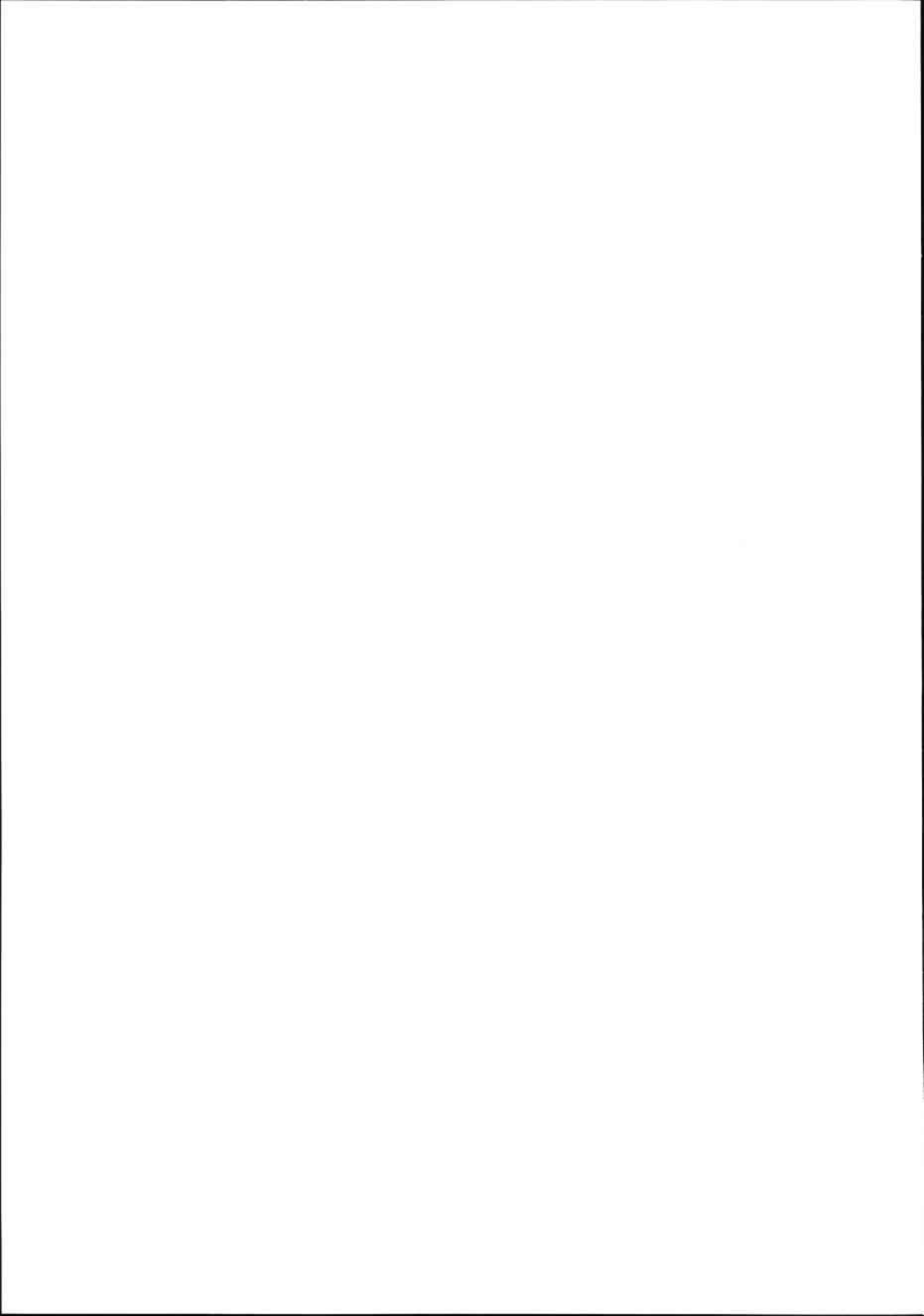
És cert que s'han fet milers de memòries administratives amb detalladíssimes descripcions d'unitats estratigràfiques, ingents llistats d'inventaris, plànols i un material gràfic magnífic realitzat amb les darreres tecnologies: però també hem de reconèixer que la majoria d'aquestes memòries són magres en interpretacions i en conclusions. Tot i així, la documentació disponible, arxivada en els prestatges dels negociats dels serveis d'arqueologia o dels museus, és una documentació valuosa des d'un punt de vista arqueològic, però el seu format no s'adequa als paràmetres d'una publicació científica. Amb la redacció i lliurament d'aquestes memòries, molts professionals entenen que ja han complert amb les seves obligacions contractuals i que no estan obligats a més. Deu ser així. Tal vegada sigui un dels preus que hem de pagar per haver assolit la tantes vegades reclamada professionalització de l'arqueologia.

No seria just, però, reduir el problema a un sector concret del col·lectiu dels professionals de l'arqueologia. Per definició, el centres que han de fomentar i garantir una recerca científica de qualitat i innovadora en el nostre país són les universitats. I de ben segur que en general assoleixen aquestes fites, sovint, però, amb programes o projectes propis, que responen a interessos acadèmics i de prestigi universitari més que no pas a voluntats de resoldre els problemes reals de recerca que es plantegen o es generen en el nostre actual model de funcionament de l'activitat arqueològica. No sempre hi ha una complicitat o una implicació efectiva i decidida, com seria desitjable, entre les universitats i les empreses, la qual cosa provoca un desaprofitament de la informació, de les dades i de les oportunitats d'investigació que genera l'arqueologia no programada.

Estem a temps d'encarar aquesta disfunció i en aquest sentit entenem que les administracions competents haurien d'intentar implicar-se més i no deixar passar massa temps sense procurar reconduir la situació. Mentre tant, una enorme quantitat de memòries amb interessantíssims resultats inèdits, que han costat esforços i diners, dormen en prestatgeries esperant l'investigador que no acaba d'arribar mai. Realment és per fer-s'ho mirar.

El Consell de Redacció

El passat dia 9 de setembre de 2008 moria a l'edat de 65 anys en Jaume Turà Dalmau, amic i company de la Secció Arqueològica del Museu de Mataró. La seva vida va estar sempre marcada per dues grans devocions: el mar i l'arqueologia. Ens pertoca, en aquest recordatori, destacar la seva faceta d'arqueòleg vocacional.

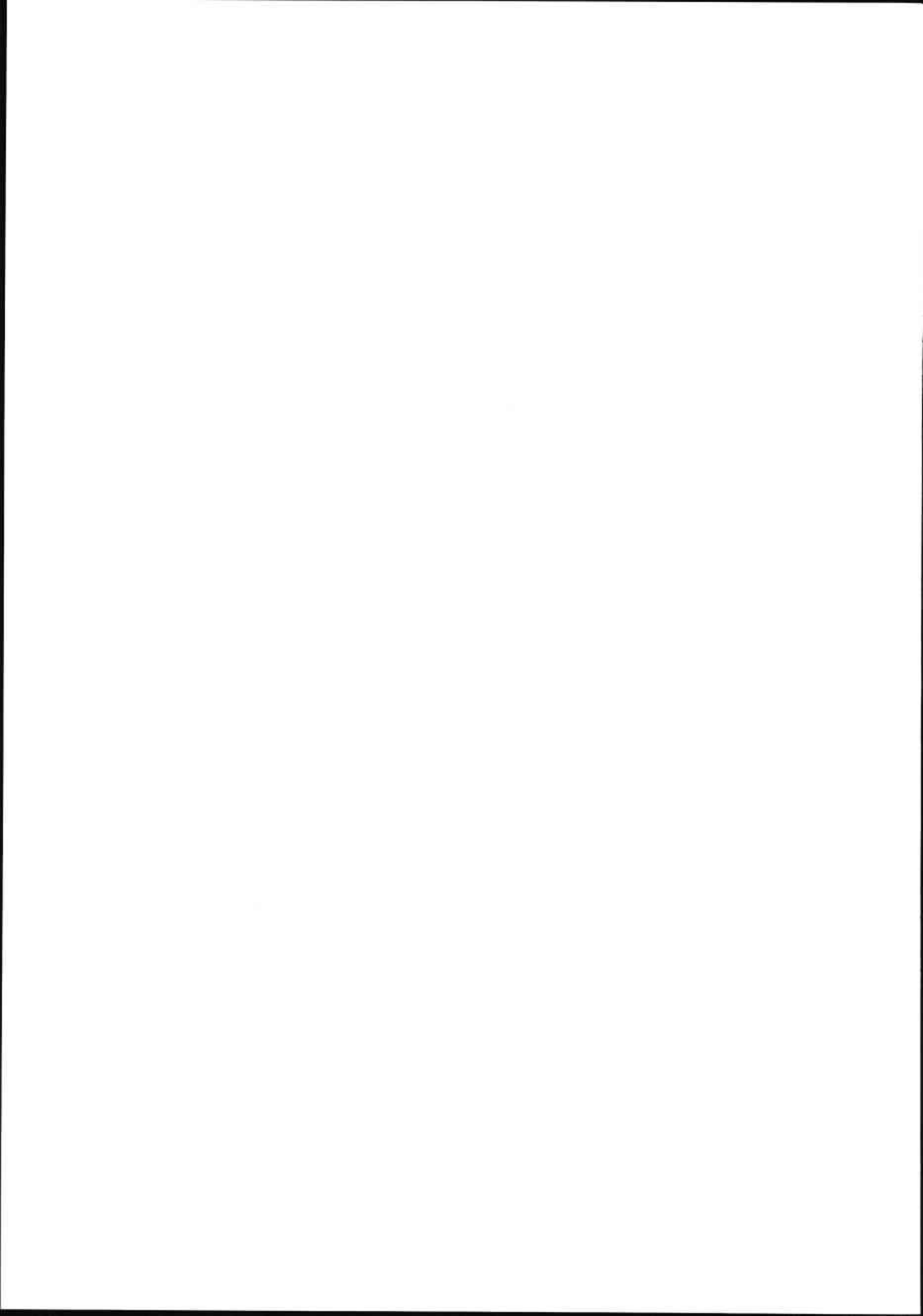
En Jaume va descobrir l'arqueologia essent un adolescent, quan amb una colla de companys de l'Agrupació Científico Excursionista de Catalunya –els científics– s'interessaren per les restes arqueològiques que s'amagaven a la muntanya de Burriac. Aquesta efervescent passió de joventut fou canalitzada per Marià Ribas, llavors comissari local d'excavacions de Mataró, amb qui participà de manera entusiasta en les excavacions del poblat ibèric de Burriac i de la vil·la romana de Torre Llauder. Fou en aquesta etapa quan establí uns profunds lligams d'amistat amb els que llavors havien de ser l'ànima jove de la Secció Arqueològica: en Josep Garrido, en Jaume Soler i, molt especialment, en Rafael Esteban. Per la seva altura i per distingir-lo del seu company homònim, més baix d'estatura –en Jaume Soler–, carinyosament l'anomenàvem "Jaume llarg".

Fou membre fundador, l'any 1970, de la Secció Arqueològica del Museu de Mataró. En aquesta etapa participà molt activament en les excavacions de les vil·les romanes dels Caputxins i de can Majoral, en alguns sectors de la ciutat romana d'*Iluro* –can Xammar i l'Hort del Campaner entre d'altres– i de la necròpolis altomedieval de ca la Madrona. No cal dir, però, que on millor es trobava era excavant els jaciments d'època ibèrica de Cabrera de Mar, bé a les sitges de can Miralles/can Modolell, al Turó dels Dos Pins, a l'"edifici públic", al magatzem de *dolia* o al dipòsit del sector meridional del poblat de Burriac.

A la Secció Arqueològica ben aviat va destacar en la restauració del material arqueològic ceràmic, tasca que va desenvolupar amb una mestria pròpia dels millors professionals. La seva paciència, meticulositat, destresa i delicadesa, qualitats que degué adquirir quan treballava de muntador de joies en una etapa de la seva vida, les va saber plasmar en les peces que restaurava, les quals avui omplen vitrines del Museu de Mataró i del Museu de Guissona.

En Jaume va ser un home ferm en les seves idees i conviccions, altruista en la seva vocació, exigent amb ell mateix i generós amb els amics. La seva passió per l'arqueologia la va mostrar fins al final de la seva vida, quan malgrat la malaltia que patia, seguia assistint els caps de setmana a les excavacions de la vil·la romana de Torre Llauder i anava cada dia al local de la Secció Arqueològica per acabar de restaurar algunes peces que encara tenia pendents.

Les seves cendres, o si voleu la seva ànima inquieta, ronda pels racons de la muntanya de Burriac. Amic Jaume, et desitgem que trobis la pau en mig d'aquestes pedres mil·lenàries que tant vas estimar.

Can Ros, una nova àrea d'enterrament d'època ibèrica a la vall de Cabrera de Mar

Dolors Zamora Moreno

Secció Arqueològica. Museu de Mataró

Resumen

En 1993, en una urbanització pròxima al poble de Cabrera de Mar, se localitzaren cinc tombes i un silo. Les tombes estaven distribuïdes en una superfície de 50 m². Su estado de conservació era muy deficiente y la mayoría habían sido totalmente expoliadas. Con los datos que disponemos no podemos precisar si se trata de una nueva necrópolis. Aunque parece haber una cierta distribución y ordenación espacial premeditada, son muy pocas las tumbas encontradas para poder asegurarlo. No obstante, como mínimo, podemos hablar de una área de enterramiento con una cronología similar a la de las dos necrópolis encontradas hasta ahora en este valle. A unos 80 m de las tumbas se localizó un silo cuya data de amortización se ha podido situar en el tercer cuarto del siglo III a. C.

Summary

In 1993, next to the town of Cabrera de Mar, five tombs and a silo were found. The tombs were distributed in a surface of 50 m². Its state of preservation was very deficient, and the majority of the tombs had been plundered. With the information that we arrange we cannot know if this area it's a new cemetery. Although it seems to have a certain distribution and deliberate space arrangement, the found tombs are very few to be able to assure it. However we can speak of an interment area with a similar chronology to the two cemeteries found until now in this valley. 80 ms near the tombs a silo was found. This silo was abandoned in the third quarter of century III a. C.

Paraules clau

Ibers, Laietània, Cabrera de Mar, tombes, sitja

El jaciment arqueològic de can Ros està ubicat a la vall de Cabrera de Mar, situada a la zona central de la comarca del Maresme. Limita amb Vilassar de Mar per la banda de ponent, Mataró per la de llevant, Cabrils pel costat nord-oest i Argentona al nord. La vall és una àrea geogràfica de no més d'un quilòmetre de longitud delimitada per les muntanyes del Montcabrer (312 m), amb la seva prolongació fins al turó de l'Infern (317 m), Burriac (392 m) i el turó dels Oriols, contraforts de la serralada Litoral, i està situada aproximadament entre els 100 i 200 metres sobre el nivell del mar.

El jaciment està situat dins de la urbanització de can Vilardaga, en el primer promontori de la vall al costat dret de la riera de Cabrera, al costat del camí d'Agell. Està situat a una altura de 119 m per sobre el nivell del mar i les seves coordenades UTM són $x = 449.835$ i $y = 4597.715$.

En la dècada dels 80 del segle XX en aquesta zona s'obrí un camí d'accés –una mena de pista forestal– i des de llavors s'han edificat algunes cases al redós del camí, el qual parteix en dos un frondós bosc de pins. Durant tots aquests anys també s'han efectuat obres per instal·lar serveis d'aigua, d'electricitat, etc.

Els dies 18 i 19 de desembre de 1993 s'efectuaren uns rebaixos per asfaltar el camí d'accés d'una nova urbanització. Durant les obres, membres del Grup d'Arqueologia de Cabrera de Mar es personaren en el lloc, on localitzaren i buidaren dues tombes (T-1 i T-2) (Farell 1994). Per contextualitzar aquestes troballes, el llavors Museu Comarcal del Maresme-Mataró encarregà a l'empresa ATICS SL una intervenció arqueològica d'urgència, la qual es portà a terme durant els dies 15 al 29 de març de 1994. La campanya fou dirigida per Francesc Gallemí, David Farell i Dolores Zamora, i constà de dues fases: en la primera es realitzà una prospecció per poder delimitar l'extensió real del jaciment i en la segona es realitzà una excavació en extensió en el camí previst d'asfaltar. El resultat de les dues intervencions en el jaciment fou la troballa de cinc tombes i una sitja.

LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA

Les tombes

Es localitzaren un total de cinc tombes (T-1, T-2, T-4, T-5 i T-6) distribuïdes en una superfície d'uns 50 m². Totes elles estaven excavades en la roca i es trobaren força arranades a causa de les obres. Algunes de les tombes ja havien estat espoliades, fins i tot en la seva totalitat. Aquest fet ha ocasionat una notòria pèrdua d'informació, la qual cosa ens impedeix la realització d'un estudi més exhaustiu i complet del jaciment. D'altra banda, no hem tingut accés al material trobat dins les tombes 1 i 2, fet que no ens ha permès estudiar-lo.

Tomba 1

No es trobà sencera. Les parets eren rectes i el fons pla, amb dos forats per col·locar les àmfors. Conservava una altura màxima de 38 cm i un diàmetre de 70 cm. Pertany al tipus A1 de la tipologia de la necròpolis del Turó dels Dos Pins (García Roselló 1993: 24). En el seu interior es localitzaren la meitat inferior de dues àmfors ibèriques i part de l'aixovar funerari.

El material localitzat fou un fons d'un vas de ceràmica amb decoració de palmetes enllaçades que els seus excavadors classificaren com a una producció àtica¹, un possible fragment d'espasa de ferro de fulla recta del tipus La Tène; una punta de llança de ferro d'uns 10 cm, de cos cilíndric i buit a l'interior, fragments de ribets d'escut, un de làmina de ferro de 2-3 mm de gruix i 2,5 cm de llarg sense identificar i un aplic de subjecció de bronze. En el fons de la tomba es trobaren dos molars de *suidae*. En el interior d'una de les àmfors es trobaren restes òssies humanes i d'animals, i una fibula de la qual no s'especifica el metall (Farell 1998:30)². La presència dels ossos humans i d'animals en la mateixa àmfora pot ser deguda al remenament de la tomba i per tant, de l'àmfora que contenia les restes del difunt.

Tomba 2

Distava un metre de l'anterior. Era de secció circular, fons pla i tenia dos forats de forma cònica de mida irregular per encabir-hi les àmfors. Conservava una altura màxima de 55 cm i un diàmetre de

1. En la seva publicació, David Farell comenta que el motiu decoratiu d'aquest fons és idèntic al publicat com a "forma 21 de Cabrera" per Enric Sanmartí i que situa cronològicament en el segle IV aC (Sanmartí 1978). Segons Sanmartí es tracta de pàteres que tipològicament semblen estar a cavall entre les pàteres precampanianes i les del taller de Roses (Sanmartí 1978: 559). En no haver vist els fragments que componen aquest fons, no podem comprovar la seva procedència.

2. La descripció dels materials és la feta per l'autor de l'excavació en el seu article. Pel que fa a la possible espasa diu: "Al costat nord de la tomba, entre la paret d'aquesta i la del recipient àmfora es troba un element metàl·lic –de ferro– en posició vertical que, tot i que mal conservat i fragmentat, podem interpretar com una espasa (per aquest i altres fragments –el més llarg de 17 cm– de tipologia similar trobats dins el fragment d'àmfora b, deu ser del tipus de fulla recta)".

95 cm. L'alçada dels forats era d'uns 30 cm i el diàmetre, d'uns 25 cm. La tomba pertany al tipus A1 de la tipologia de la necròpolis del Turó dels Dos Pins (García Roselló 1993: 24).

En el seu interior es trobà una única àmfora ibèrica molt fragmentada que s'ha pogut restaurar en la seva totalitat i una quinzena de fragments de ribets de ferro d'escut i d'altres informes i un aplic de subjecció (Farell 1998: 31)

Tomba 4

Aquesta tomba havia estat arranada per una màquina excavadora. Conservava una altura màxima de 38 cm i un diàmetre màxim d'1,05 m. Només es conservava la part inferior de l'estructura funerària en la qual semblen perfilar-se dos forats al fons, de forma cònica, per encabir-hi àmfors. Tenien 25 i 30 cm de fondària respectivament. La tomba pertany al tipus A1 de la tipologia de la necròpolis del Turó dels Dos Pins (García Roselló 1993: 24). No es trobà material arqueològic.

Tomba 5

Estava arranada superficialment. Era de secció ovoide i conservava una altura màxima de 90 cm i un diàmetre d'uns 75 cm. En el seu interior hi havia un forat d'uns 50 cm d'amplada i 45 cm de fondària. Segurament es tractaria d'una deformació dels dos forats originals destinats a encabir-hi les àmfors. Aquesta tomba, bastant malmesa i deformada, podria tractar-se d'una altra del tipus A-1 (García Roselló 1993: 24). Del seu farciment només es conservava un grup de quatre pedres de grans dimensions. No es trobà material arqueològic.

Tomba 6

Entre les tombes 1, 2 i 5 es documentà una altra tomba. Estava pràcticament destruïda, ja que les arrels de la vegetació de l'indret havien deformat gairebé tot el seu perímetre, sobretot la part nord i oest. Conservava una fondària màxima de 28 cm en la seva zona central. En el seu fons no es va trobar cap forat per a àmfors. Podria tractar-se d'una tomba del tipus A-2 del Turó dels dos Pins (García Roselló 1993: 24). No es trobà material arqueològic.

La sitja

A uns 55 m en línia recta de la tomba núm. 5 es trobà una estructura que es pensà en un primer moment que era una altra tomba, per la qual cosa se la denominà amb el núm. 3. En excavar-la es comprovà que en realitat era una sitja.

Sitja T-3

Estava escapçada. Tenia una altura conservada d'1,90 m de fondària i 1,80 m de diàmetre màxim. Era de

forma globular i fons cònic. Se li ha calculat una capacitat mínima de 3.232 litres.

En el seu interior es diferencià un sol sediment arqueològic amb diferents característiques edafològiques, de manera que llavors s'identificaren quatre nivells:

Nivell I.- Compost per una barreja d'argiles i sauló. En aquest nivell es van extreure petites pedres d'entre 5 i 15 cm, es localitzaren fragments ceràmics diversos, restes de fauna i restes de carbons.

Nivell II.- Format per terres sorrenques. Contenia una major quantitat de pedres de mida més gran que les del nivell anterior. No hi havia gaire material arqueològic.

Nivell III.- Estrat argilós amb presència d'un bon nombre de pedres de grandària mitjana i fragments ceràmics. Aquest nivell coincideix amb el diàmetre màxim de la sitja. Contenia una major quantitat de material ceràmic, restes òssies i carbons.

Nivell IV.- Estrat de terra argilosa i compacta en el qual hi havia material arqueològic i faunístic.

El material arqueològic trobat és el següent:

Pel que fa als materials ceràmics de vernís negre estan representats per les produccions àtiques, tallers de les Petites Estampilles i taller de Roses. S'han trobat dos fragments de ceràmica àtica: un d'informe i la nansa d'una *kylix*. Dos dels tres fragments del taller de les Petites Estampilles pertanyen a bols de la forma Lamb. 27a. El tercer fragment és una petita vora d'un bol o d'una tassa F 1550, amb vora engruixida cap a l'exterior (Lám. 8, 1-3). Del taller de Roses només s'ha trobat el fons d'una escudella de la forma Lamb. 26 amb restes de decoració de cercles d'estries concèntriques. Al fons extern de la peça hi ha restes d'un grafit d'un signe de l'alfabet ibèric, potser una "S".

Quant a les àmfors d'importació hi ha alguns fragments d'origen massaliota i altres del tipus grecoitàlic, de la que cal destacar un coll complet (Lám. 8, 4). Es trobà també la vora d'un morter cartaginès.

La ceràmica indígena és la més abundant. S'ha de destacar la troballa de tres peces amb decoració pintada: dos vasos o tasses amb decoració de pintura monocroma de bandes i línies de color marronós i la vora d'un plat que imita la forma Lamb. 23, també amb decoració de bandes horitzontals de color marró-vermellós sobre la vora externa de la peça. Segurament són peces procedents d'altres àrees ibèriques més meridionals (Lám. 8, 5-6).

Pel que fa a la ceràmica grisa, s'ha trobat un número mínim de cinc peces diferents. El repertori de formes trobades inclou les gerretes troncocòniques, una gerra globular de la qual s'ha conservat la meitat superior i dos bols. (Lâm. 8, 7-8)

De ceràmica comuna ibèrica hi ha un número mínim de cinquanta-set peces, el que representa el 91,92% de la ceràmica ibèrica trobada. Són formes usuals trobades en els jaciments ibèrics: bols o pàteres, petites gerres, gerres de cos ovoide, coll cilíndric, vora exvasada i dues nanses i gerres de doble vora, o de cos globular amb vora exvasada i dues nanses, una vora de morter ibèric. També es trobà fragments d'una vora i de dues tapadores d'urna. (Lâm. 8, 9-10, Lâ. 9 i Lâ. 10, 1-3). D'àmfores ibèriques se n'han trobat catorze vores (Lâm. 10, 4 i Lâ. 11, 1-2)

De ceràmica ibèrica a mà se n'han localitzat un total de vint-i-quatre vores i dos fons. La majoria corresponen a olles de vora recta i en alguns casos exvasada. Moltes d'elles tenen decoració que sol ser de cordó aplicat, impressions digitals directament sobre la peça o bé la combinació d'incisions d'ungla alternats amb mugrons aplicats (Lâm. 11, 3-8).

També es trobaren una fusaiola, nou peces discoïdals i restes òssies d'animals.

Una primera aproximació cronològica ens la proporcionen els materials de vernís negre. Si bé la ceràmica àtica de vernís negre és característica de la segona meitat o de finals del segle IV aC, la presència de materials del taller de les Petites Estampilles associades a altres del taller de Roses ens situa en la primera meitat del segle III aC, més si es té en compte que es trobà una major proporció de materials del taller de les Petites Estampilles.

La presència d'àmfora massaliota i del morter cartaginès avalen aquesta cronologia. Cap d'aquests tipus de morters s'han trobat a Catalunya amb anterioritat al segle III aC, mentre que durant aquest segle són bastant abundants (Conde *et alii* 1995: 14). Tanmateix, la troballa de l'àmfora grecoitàlica ens proporciona més pistes cronològiques. Aquest tipus amfòric té una cronologia àmplia que abasta des de mitjan segle III aC fins a mitjan segle II aC. Hi ha, però, alguns trets formals que permeten delimitar un xic més la cronologia. En l'estudi de David Asensio sobre les àmfores d'importació del jaciment ibèric de les Toixoneres (Calafell, Baix Penedès), l'autor proposa una aproximació tipològica sistematitzada en quatre grups, basada en el grau d'inclinació dels llavis de les àmfores. Seguint aquest estudi, la nostra vora, que té una inclinació de 54°, cal encabir-la dins del seu tercer grup. L'autor relaciona aquest grup amb els tipus C i D de Lyding-Will, és a dir, grecoitàliques clàssi-

ques que se situen en un arc cronològic que va des del darrer quart del segle III aC fins a mitjan segle II aC (Asensio 1996:59). La tipologia de l'àmfora grecoitàlica rebaixa la cronologia aportada pels materials de vernís negre, tot i que l'absència de la ceràmica campaniana A en marcaria el terme *antequem*.

Proposem, doncs, per a l'amortització de la sitja una cronologia de darrer quart del segle III aC, potser cap a inicis del període.

LES RESTES ÒSSIES

Com un annex a la memòria d'excavació de la intervenció de l'any 1993 s'efectuà un estudi de les restes faunístiques aparegudes als diferents sectors de l'excavació. Aquest estudi fou realitzat per Jordi Nadal i Lorenzo, membre del Seminari d'Estudis i Recerques Prehistòriques del Departament Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia de la Universitat de Barcelona (Nadal 1994).

Les restes òssies estudiades estan associades a tres conjunts diferents:

- Elements corresponents a la tomba 1, majoritàriament trobats a l'interior d'una de les àmfores –la denominada A–, i unes poques restes recuperades fora d'aquest contenidor en l'interior de la tomba.

- Tres elements associats a la tomba 2.

- Quatre elements no associats a cap estructura funerària localitzats al sector 2

Segons l'autor, la majoria de restes òssies no han pogut ser identificades a causa del seu alt grau de fragmentació, que ha impedit trobar característiques anatòmiques que permetessin la determinació anatòmica i taxonòmica dels efectius; de la greu termoalteració patida per les restes, que impedeix una correcta determinació, i de la barreja de restes humanes i animals, que obliga a ser molt prudent en la classificació (Nadal 1994).

Malgrat tot, s'han obtingut les dades següents:

Tomba núm. 1.- Es trobaren restes dels molars no cremats d'un d'ovicàpid adult (ovella o cabra domèstica).

El conjunt ossi de l'àmfora A consta de cent vint-i-nou fragments no determinants, a part d'un seguit de restes determinades com humanes. Les restes humanes foren estudiades per Maica Carmona i Carles Gómez, que identificaren la presència de vint-i-u fragments humans que corresponien a un sol individu. Per

les dimensions dels ossos van considerar que es tractava d'una persona de talla petita, si bé no era possible determinar si era un home gràcil, una dona o un adolescent (Farell 1996: 30). Tot el material estava fragmentat i cremat. Les restes cremades presenten un seguit de coloracions que són fonamentalment negre/blanc, gris i blanc i més escassos els elements negres.

Tomba núm. 2.- S'identificà un fragment cranial que podria correspondre a un bòvid.

Sector 2.- Sense que puguem determinar el seu context en no estar associats a cap estructura del jaciment, s'han determinat les restes d'un individu jove d'ovicàpid localitzat a l'excavació de l'any 1993. (Farell 1996: 31).

No es va estudiar el material ossi trobat dins la sitja T-3.

INTERPRETACIÓ DE LES RESTES TROBADES

Característiques de les tombes

Pel que fa a les característiques de les tombes, aquestes són bastant homogènies. La majoria d'elles es poden assimilar al grup A-1 individualitzat per J. García Roselló en la necròpolis del Turó dels Dos Pins i característic també de les quatre tombes trobades a la necròpolis de can Rodon de l'Hort (Barberà 1969-1970: 171). Aquest tipus de tomba és el més característic de les necròpolis conegudes fins al moment a la vall de Cabrera de Mar.

La tomba núm. 6 pertany al grup A-2 (García Roselló 1993: 24), un tipus de tomba minoritari a la vall.

El Dipòsit funerari

La majoria de les tombes estaven pràcticament destruïdes i les que estaven millor conservades havien estat espoliades, per la qual cosa la quantitat de material trobat que deuria haver format part del dipòsit funerari ha estat escàs.

Pel que fa a la ceràmica, a part de les àmfores, només s'ha localitzat una peça de vernís negre a la tomba núm. 1, que per la descripció feta pels seus excavadors sembla una producció del segle IV o III aC. No hi ha cap peça més que ens pugui aportar cronologia.

Altres elements trobats dins d'aquesta tomba són els de metall. N'hem trobat de dos tipus: armament i complements de la indumentària.

Pel que fa a l'armament, s'ha de destacar la troballa d'una possible espasa, restes de ribets d'escuts i una llança.

El tipus d'espasa, tot i que els fragments que s'han trobat són molt petits, per les seves característiques, creiem que pertany al tipus II de La Tène. Aquest tipus d'espasa, el més usual a la Laietània ibèrica durant el període Ibèric Ple, ha estat trobada també a la vall de Cabrera de Mar a la necròpolis de can Rodon, a la necròpolis del Turó dels Dos Pins, a l'*Oppidum* de Burriac, i a les sitges 24, 33 i 34 del grup de sitges de can Miralles-can Modolell (García, Zamora, Pujol 1998: 311). No hem pogut constatar aquí, però, si estava dins de la seva beïma de ferro, com és el cas de la resta d'espases trobades a la vall.

Hem de destacar la troballa dels ribets d'escut, revestiments laterals per protegir-lo i embellir-lo. A la Laietània només s'han trobat restes d'aquest tipus d'arma defensiva a la vall de Cabrera de Mar, concretament ribets i umbos, a la necròpolis del Turó dels Dos Pins, can Rodon i a la col·lecció Rubio de la Serna (García, Zamora, Pujol 1998: 317).

Les puntes de llança tampoc són inusuals a les necròpolis i altres jaciments de Cabrera de Mar. Se n'han trobat a la necròpolis de can Rodon i del Turó dels Dos Pins, a les sitges núm. 24 i 34 del grup de can Miralles-can Modolell i a l'*Oppidum* de Burriac (García, Zamora, Pujol 1998: 311).

A partir de l'estudi quantitatiu del material trobat als diferents jaciments laietans, es va deduir quina seria la panòpia bàsica del guerrer laietà: l'espasa del tipus La Tène, l'*scutum* i la llança (García, Zamora, Pujol 1998: 323). Així doncs, vistes les restes d'armament trobat a la tomba núm. 1, que es corresponen amb aquesta panòpia, podem deduir que es tractaria de la tomba d'un guerrer.

La tomba núm. 2 contenia alguns fragments de ribets de ferro d'escut, la qual cosa ens pot suggerir, amb certes reserves, que deuria tractar-se de la tomba d'un altre guerrer.

El ritus funerari

El ritus funerari i la forma de deposició del difunt és la mateixa que la de les altres tombes de la vall. Es tracta d'una incineració secundària en la qual tampoc s'ha localitzat l'*ustrinum*. En la cremació dels difunts s'hauria assolit una temperatura d'uns 500° C (coloració blanca de les restes òssies) i, en ocasions podia haver arribat fins als 600° C, fet que va produir la calcinació de gran part dels ossos i en va causar una coloració grisa, així com la seva total fragmentació (Albizuri *et alii* 1993: 96-97). La troballa d'una fíbula

en una de les tombes ens indicaria que el cadàver estava vestit quan fou cremat.

Un cop realitzada la cremació, les restes òssies humanes que no havien cremat del tot es dipositaren dins d'una àmfora de la tomba, usada com a urna cinerària. Al voltant d'aquesta es col·locà el dipòsit funerari. En el cas de la tomba núm. 1 es van localitzar restes de dues àmfores, tal i com es va constatar a la necròpolis del Turó dels Dos Pins. Probablement aquesta segona àmfora deuria contenir algun tipus de líquid (García Roselló 1993: 218).

No s'ha pogut determinar si l'armament estava inutilitzat quan fou dipositat a la tomba, però és obvi pensar que, seguint el ritus funerari ibèric, ho estava. La destrucció intencionada de les armes les convertien en intransferibles, només útils en el més enllà per al seu propietari mort (García Jiménez 2006: 80).

Les restes de fauna trobades no estaven barrejades amb les restes incinerades del difunt, sinó que se situaven al voltant de l'urna cinerària. Aquests restes òssies, que corresponen a ovis/prúds i bòvids i que no havien estat alterades per l'acció del foc, podrien correspondre a restes d'una ofrena al mort o d'un banquet funerari.

Distribució espacial de les tombes

Les tombes estan situades en una superfície de forma triangular d'uns 50 m². Entre la tomba núm. 2 i la núm. 5 hi ha uns 10 m de separació, i entre la núm. 5 i la núm. 4, 10 m més. Les tombes núm. 1, 2, 5 i 6 estan alineades entre si, mentre que la núm. 4 està alineada només amb la núm. 5. Sembla haver-hi, doncs, una certa ordenació espacial, tot i que no creiem que hi hagi cap tipus de jerarquització entre elles.

Amb les dades que disposem, però, no podem precisar si es tracta d'una nova necròpolis laietana situada en aquesta vall. Tot i que sembla haver-hi una certa distribució i ordenació espacial premeditada, són

molt poques les tombes trobades per poder assegurar-ho. Sembla segur, però, que com a mínim es tracta d'una nova àrea d'enterrament.

Cronologia

Un aspecte de difícil concreció és el període cronològic en el qual podem situar aquests enterraments a causa de l'escassetat del material arqueològic trobat. Tanmateix, a part de les restes materials, podem fixar-nos també en altres tipus de dades capaces d'aportar-nos també informació. En aquest sentit, la comparació amb les altres dues necròpolis i la mateixa evolució del poblament ibèric de la vall ens pot proporcionar indicis.

Durant el període Ibèric Ple, sobretot a partir del darrer quart del segle IV aC, a la vall de Cabrera de Mar se succeïren una sèrie de notables transformacions urbanístiques entre les quals en destaquen les produïdes a l'*oppidum* de Burriac (Zamora 2007). És a partir d'aquests moments i, sobretot, durant el segle III aC, quan es pot entreveure l'estructura jerarquitzada d'aquesta societat, fet que es reflecteix en les seves necròpolis. Sempre ens ha estranyat el nombre reduït de tombes localitzades, tot i que considerem que es tracta de necròpolis selectives en les quals només s'enterrava un segment determinat de la societat. La troballa d'aquestes tombes ens fa pensar en la possibilitat de trobar-nos davant d'una altra àrea d'enterrament contemporània a les necròpolis de can Rodon i Turó dels Dos Pins. La similitud del tipus de tombes, de l'armament trobat, del ritus funerari i el context històric així i ens ho suggereixen. No hem d'oblidar que a partir de començaments del segle II aC, amb l'arribada dels romans, comença una etapa de reestructuracions encaminades a buidar de poder l'aristocràcia indígena lent desaparèixer els seus ritus, símbols i manifestacions de poder (Zamora 2007: 319). Així doncs, aquesta nova àrea d'enterrament podria emmarcar-se en un període cronològic que abastaria entre finals del segle IV i finals del segle III o començaments del segle II aC.

CONSIDERACIONS FINALS

Existència de les tres àrees d'enterrament localitzades fins al moment a la vall de Cabrera de Mar ens pot fer plantejar la possibilitat que les seves ubicacions puguin haver estat el resultat d'una planificació prèvia. Tal i com ja s'ha comentat en altres estudis, els diferents assentaments, establiments, i altres indrets d'activitat humana que es construïren i ocuparen a la vall de Cabrera de Mar durant el període Ibèric Ple, semblen estar ordenats en el territori d'una manera preconcebuda i planificada

(García Roselló, Zamora 1993: 157; Zamora 2007: 315). És lògic pensar, doncs, que l'emplaçament de les necròpolis, que degueren tenir un paper fonamental dins del conjunt de les creences religioses, dels valors socials, culturals i polítics dels ibers laietans, també obeïa a un planejament previ, tant des del punt de vista funerari com escenogràfic i de significació del poder. No cal oblidar que en aquestes necròpolis s'hi enterraven les elits d'una de les ètnies més puixants del nord-est peninsular.

1. Can Ros, una nova àrea d'enterrament d'època ibèrica a la vall de Cabrera de Mar

Si s'analiza els indrets on s'han localitzat aquestes necròpolis i la relació espacial entre elles, s'observa una sèrie de trets que, aparentment, poden semblar comuns. Efectivament, se situen a l'exterior del gran nucli urbà de la vall, l'*oppidum* de Burriac, però no massa lluny. Així, la necròpolis del Turó dels Dos Pins, la més propera a l'*oppidum*, dista uns 250 m, mentre que l'àrea d'enterrament de can Ros, la més llunyana, dista uns 500 m. Estan situades en paratges prou propers com per ser visualitzades des del mateix *oppidum* o des de qualsevol dels punts enlairats de la vall que havien d'exercir una funció de guaita i de control del territori: cims dels turons de Burriac, de l'Infern i dels Oriols i muntanya del Montcabrer. Des d'aquests indrets hi ha un domini visual complet de tota la vall.

Les tres àrees d'enterrament estan situades en una zona de pendent no gaire pronunciat i, per tant, d'orografia suau, entre els 90 i els 150 m sobre el nivell del mar, properes a vies de comunicació. Dues d'elles, la del Turó dels Dos Pins i la de can Rodon, estan ubicades molt a prop del camí principal de la vall, la riera de Cabrera, la principal via d'accés a l'*oppidum* de Burriac i eix fonamental d'organització del territori. L'àrea d'enterrament de can Ros, tot i que està un xic més apartada d'aquest eix principal, també està situada entre dues rieres, una de les quals desemboca a la riera de Cabrera. Totes aquestes rieres esdevenien camins naturals que comunicaven les diferents zones de la vall, el que permetia un fàcil i ràpid accés a cada un dels llocs.

Excepte la necròpolis del Turó dels Dos Pins, que estava situada a prop d'un nucli d'assentaments dispersos, les altres dues estaven separades de les zones d'hàbitats rurals, si més no el coneguts fins al moment. En el període Ibèric Ple aquests hàbitats estaven situats, majoritàriament, més a prop de l'*oppidum*.

Tanmateix, aquestes característiques comunes no són suficients per permetre formular hipòtesis per establir pautes clares d'ubicació i d'ordenació de les necròpolis de la vall de Cabrera de Mar. Malgrat això, cal suposar que en el moment de determinar on s'havien de situar les àrees de necròpolis, entre d'altres consideracions, s'havien de tenir presents els condicionants geogràfics i orogràfics. En organitzar-se el territori de la vall a partir de la centralitat de l'*oppidum* de Burriac possiblement es determinaren aquests espais funeraris, i es defugiren indrets ocupats o destinats a acollir altres usos —hàbitat, conreu, emmagatzematge, etc.—.

Un altre aspecte que pot suggerir l'anàlisi de l'espai on s'ubiquen les necròpolis és que aquest sembla haver estat delimitat prèviament. En la necròpolis del Turó dels Dos Pins hi havia una alta concentració de tombes en una àrea molt reduïda durant un relativament llarg període d'utilització. Fins i tot, algunes tombes arriben a tallar-se unes a les altres. És lògic pensar que una zona dedicada a un ús tan específic i transcendent havia d'estar clarament delimitada i, potser, senyalitzada.

Altra qüestió és intentar comprendre perquè hi ha diferents àrees d'enterrament vers una única necròpolis en ús en un mateix període de temps. Una possible explicació, evidentment teòrica, podria ser que en cada un d'aquests cementiris s'hi enterressin personatges de determinats clans, llinatges o famílies aristocràtiques. Cal no oblidar que les necròpolis de Cabrera de Mar són les úniques localitzades fins al moment a la Laietània ibèrica, i que aquestes eren selectives. No seria inversemblant suposar, doncs, que els membres dels diferents grups gentilicis més destacats de tot el territori laietà s'enterressin a la vall de Cabrera de Mar, a prop de la capital, seu del poder polític³. Aquesta relació entre necròpolis i centre de poder polític l'observem també a l'àrea indiketa, on l'única necròpolis coneguda, la de Puig de Serra, està situada a prop de l'*oppidum* d'Ullastret (Martin, Genís 1993: 46) (Sanmartí 1995: 92).

Una altra possible explicació podria plantejar-se a partir de la reduïda extensió que té la vall i l'alta densitat d'ocupació que degué patir en aquest període, fet que podia haver determinat l'existència d'una única i gran necròpolis comuna. La impossibilitat de disposar d'una extensa àrea per ubicar-li un gran cementiri obligaria a dispersar i disseminar les zones d'enterrament.

Segurament podríem teoritzar sobre aquest fet tot cercant altres possibles explicacions, les quals, a hores d'ara, no estem en condicions de resoldre amb arguments sòlids i irrefutables. No descartem que en el futur es puguin trobar noves àrees d'enterrament, l'excavació de les quals ens aportaran més dades i, per tant, noves pistes que ajudaran a resoldre aquesta i altres incògnites relacionades amb el món funerari del laietans.

Quant a la sitja excavada, aquesta sembla estar aparentment aïllada. Tot i la coincidència cronològica entre l'amortització de la sitja i alguna de les tom-

3 Per a Joan Sanmartí les diferents ubicacions de les necròpolis de Cabrera de Mar fan pensar que es tracta dels cementiris de dues grans famílies dins d'un mateix grup social, o bé llocs d'enterrament comuns per als membres dels grups dirigents de tot el territori, una elit formada per una aristocràcia militar, possiblement d'estructura gentilícia. (Sanmartí 1995: 102, 104).

bes veïnes, no semblen tenir cap mena de relació, tot i que podria considerar-se la possibilitat que la sitja pogués haver estat l'abocador de les deixalles originades pels ritus funeraris que es devien haver practicat en l'àrea d'enterrament veïna. En aquest sentit, el tipus de material arqueològic que faria els sediments d'amortització de la sitja no es correspon amb el que se sol trobar en els dipòsits funeraris de les tombes de les necròpolis de la vall de Cabrera de Mar.

Les altres sitges conegudes fins al moment a la vall de Cabrera de Mar, fora del recinte emmurallat de l'*Oppidum* de Burriac, amb una cronologia d'amortització de segle III aC, sempre s'han trobat formant part de grups de sitges més o menys nombrosos. No es pot descartar, doncs, la possibilitat que al jaciment

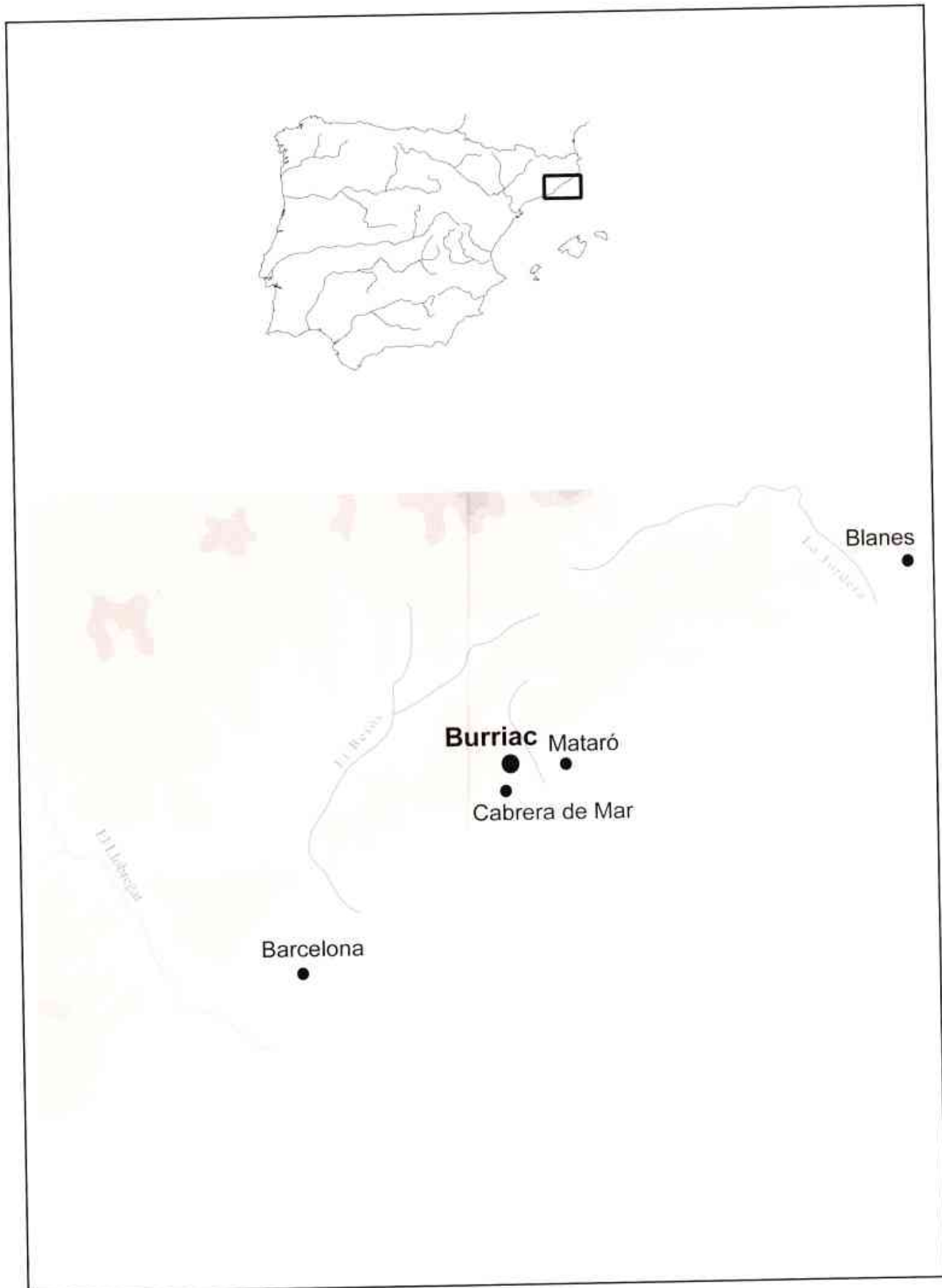
de can Ros, que recordem s'ha excavat molt parcialment, puguin localitzar-se altres sitges.

D'altra banda, des del punt de vista cronològic, observem que la data d'amortització de la sitja és coincident amb les amortitzacions d'altres sitges localitzades a la vall de Cabrera de Mar, vuit en total: la núm. 35 del grup de can Miralles/can Modolell, les núm. 3, 7, 8, 19, 20 i 26 de can Bartomeu i la núm. 8 del grup Grandia. És en aquest període cronològic que s'ha documentat més amortitzacions de sitges (Zamora 2007: 312), la qual cosa es concreta amb una pèrdua de capacitat d'emmagatzematge xifrada en uns 34.621 litres. Tanmateix, desconeixem si aquest fet és resultat del període d'inestabilitat en el nord-est peninsular durant la Segona Guerra Púnica, o bé aquestes amortitzacions són degudes a canvis interns aliens a la contesa.

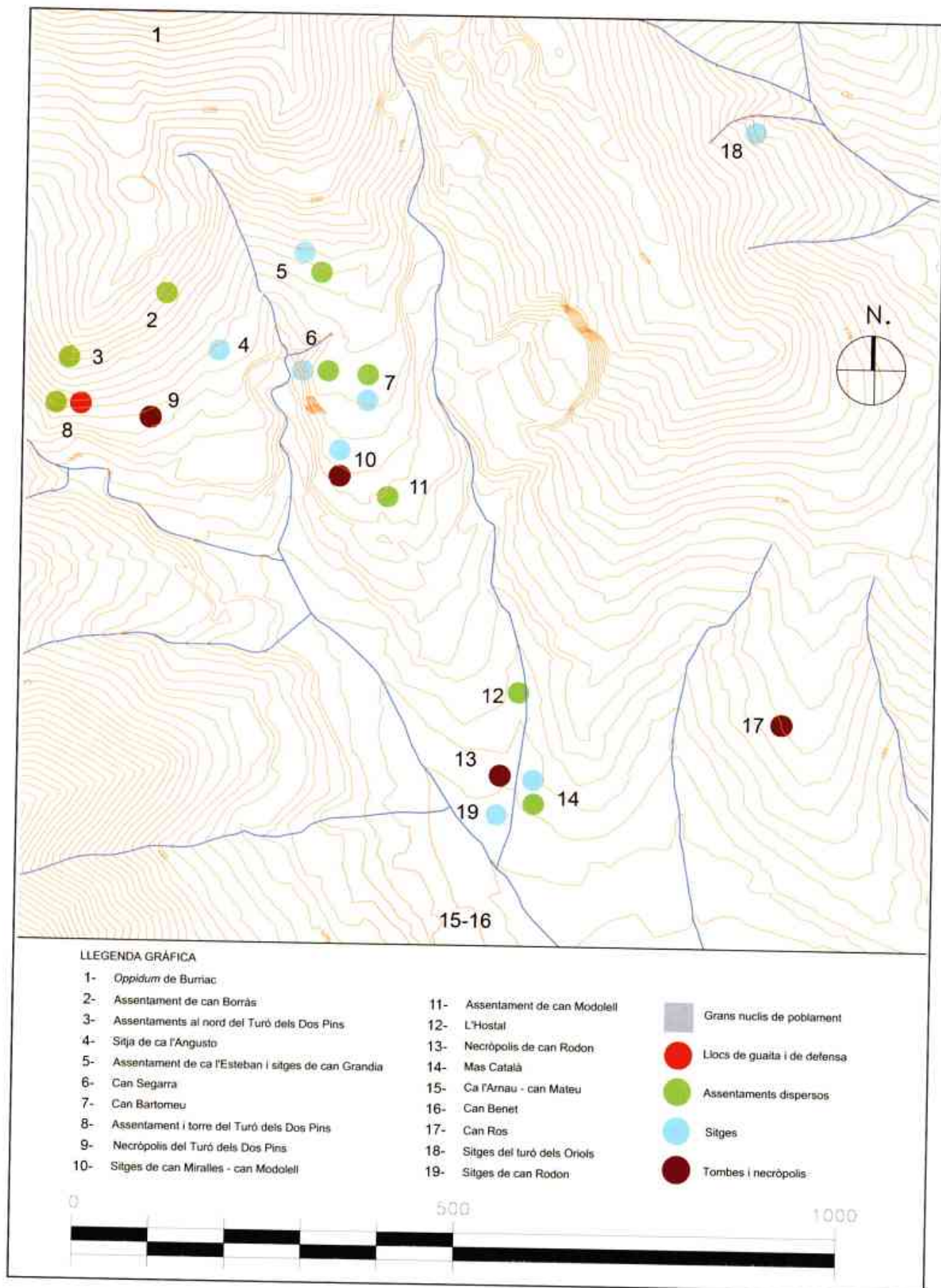
BIBLIOGRAFIA

- ABAD CASAL, L., SALA SELLES, F. 1992: Las Necròpolis ibéricas del área de Levante. *Actas del Congreso de Arqueología ibérica: Las necròpolis. Serie Varia 1*. UAM. Madrid, 145-167.
- ALBIZURI, S., COLOMER, S., BUISAN, C. 1993: Experimentación sobre la exposición del tejido óseo a focos de calor. *Estudios de la Antigüedad*, 6-7. UAB, 91-97.
- ASENSIÓ, D. 1996: Les àmfores d'importació de la Ciutadella ibèrica d'Alorda Park o Les Toixoneres (Calafell, Baix Penedès, Tarragona). *Revista d'Arqueologia de Ponent* 6, Lleida, 35-79.
- BARBERÀ, J. 1968: La Necròpolis Ibèrica de Cabrera de Mar (Colección Rubio de la Serna), *Ampurias XXX*, Barcelona, 97-150.
- BARBERÀ, J. 1969-70: La necròpolis ibèrica de Cabrera de Mar (Excavación 1968-1969), *Ampurias* 31-32, Barcelona, 169-189.
- BARBERÀ, J. 1970: *La necròpolis de ibèrica de Cabrera de Mar. Instituto de Prehistoria y Arqueología. Monografías XXXIV*, Barcelona.
- CONDE, M.J., CURA, M., GARCÍA, J., SANMARTÍ, J., ZAMORA, D. 1995: Els precedents. Les ceràmiques de cuina a torn pre-romanes en els jaciments ibèrics. *Taula rodona: ceràmica comuna romana d'època alto-imperial. Estat de la qüestió. Monografies Emporitanes VIII*, Barcelona, 13-23.
- FARELL, D. 1994: *Informe sobre la intervenció arqueològica realitzada al jaciment tombes de can Ros els dies 18 i 19 de desembre de 1993*. (inèdit)
- FARELL, D. 1998: La necròpolis ibèrica de can Ros (Cabrera de Mar, El Maresme). Primeres tombes aparegudes l'any 1993 *Ituro 1*. Cabrera de Mar, 29-34.
- GALLEMI, F., FARELL, D., ZAMORA, D. 1994: *Memòria de l'excavació d'urgència a can Ros (Cabrera de Mar-Maresme)*. inèdit.
- GARCIA JIMÉMEZ, G. 2006: *Entre iberos y celtas: las espadas del tipo La Tène del noreste de la península ibérica*. Annex de Gladius 10. Madrid.
- GARCÍA ROSELLÓ, J. 1992: La necròpolis laietana del "Turó dels dos Pins" (Cabrera de Mar) *Actas del Congreso de Arqueología ibérica: Las necròpolis. Serie Varia 1*. UAM. Madrid, 109-144.
- GARCÍA ROSELLÓ, J. 1993: *Turó dels Dos Pins. Necròpolis ibèrica*. Ed. AUSA. Sabadell.
- GARCÍA ROSELLÓ, J., PUJOL, J., ESTEBAN, R. 1981: Les sitges del poblament ibèric de Burriac (II) (Cabrera de Mar), *Laietania 1*, Mataró, 15-63.
- GARCÍA ROSELLÓ, J., ZAMORA MORENO, M.D., PUJOL DEL HORNO, J. 1998: Armament i societat a la Laietania ibèrica, *Actas del congreso Internacional: Los iberos. Principes de Occidente. (Barcelona, 12, 13 i 14 de març de 1998)*, Barcelona, 309-325.
- GUERRERO, V. 1996: Ceràmica de cocina en los asentamientos coloniales púnicos de Mallorca, *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló* 17, Castelló, 207-218.
- LUCAS PELLICER, R. 1992: Religión y sociedad en la cultura ibèrica a través de las necròpolis ibèricas. *Actas del Congreso de Arqueología ibérica: Las necròpolis. Serie Varia 1*. UAM. Madrid, 189-205.
- MARTÍN, A., GENÍS, T. 1993: Els jaciments ibèrics del Puig de Serra (Serra de Daró). Segles VI-IV aC, *Estudis del Baix Empordà 12*, Sant Feliu de Guixols, 5-48.
- NADAL, J. 1994: Estudi faunístic de les restes òssies procedents del jaciment de can Ros (Cabrera de Mar). Intervenció del 1993. *Annex a la memòria d'excavació*. inèdit.
- PUJOL, J., GARCÍA ROSELLÓ, J. 1985: El grup de sitges de can Miralles-can Modolell (Cabrera de Mar, El Maresme), *Laietania* 2-3 (1982-83), Mataró, 46-145.
- SANMARTÍ, E. 1978a: *La Ceràmica campaniense de Emporion y Rhodè*. Barcelona.
- SANMARTÍ, J. 1992: Las necròpolis ibèricas en el área catalana *Actas del Congreso de Arqueología Ibérica. Las necròpolis. Serie Varia, 1*. (Madrid 1 a 4 de novembre de 1991), Madrid, 77-108.
- SANMARTÍ, J. 1995: Les necròpolis del període ibèric ple i tardà a Catalunya, *Citerior 1*, Tarragona, 91-106.
- ZAMORA, D. 2005: *El poblament ibèric de la vall de Cabrera de Mar. Estudi d'arqueologia i història*. Tesi doctoral. Inèdita.
- ZAMORA, D. 2007: *L'oppidum de Burriac. Centre del poder polític de la Laietania ibèrica Laietania 17* (2006-2007). Mataró

1. Can Ros, una nova àrea d'enterrament d'època ibèrica a la vall de Cabrera de Mar ■

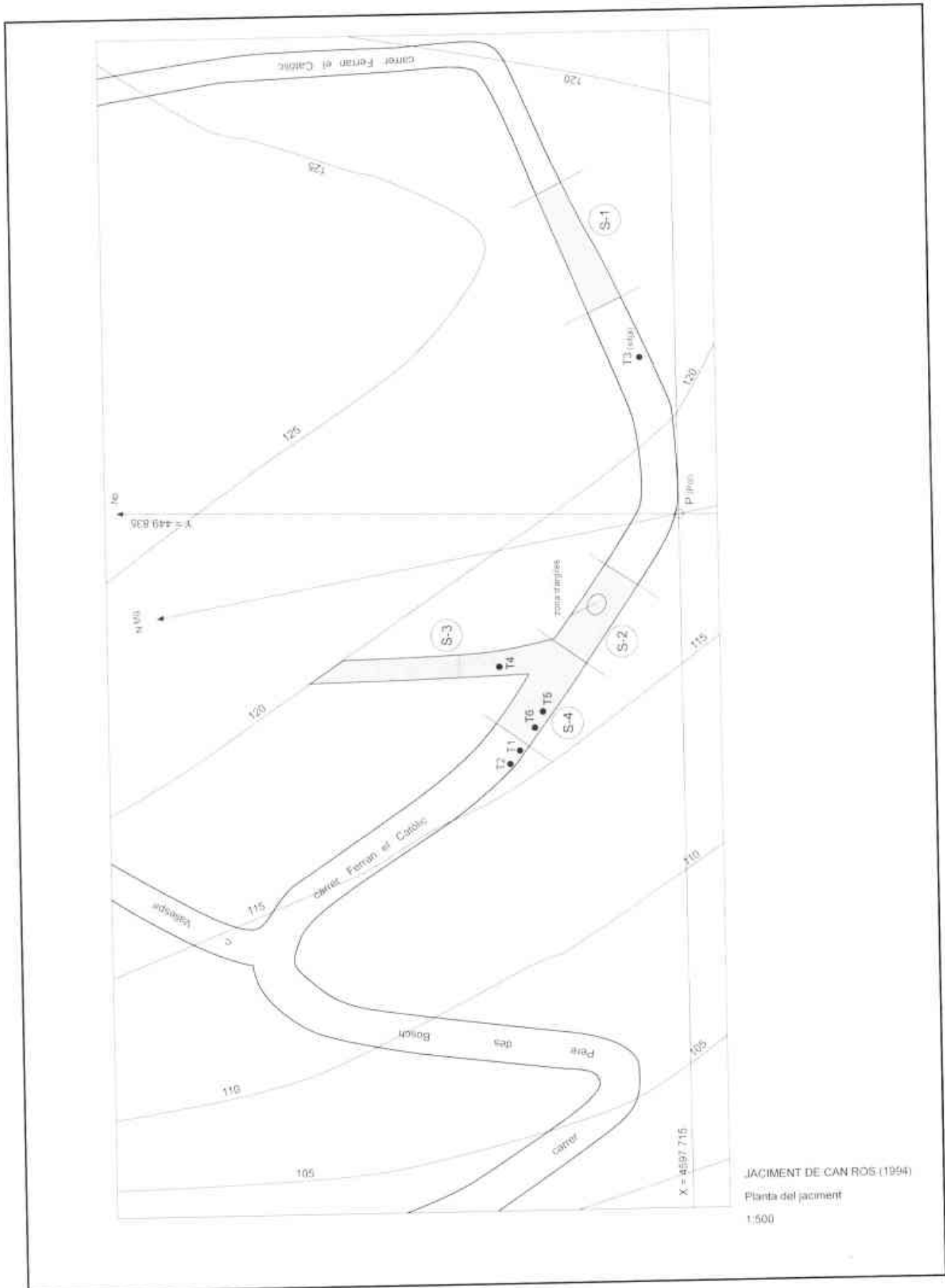

Làmina 1. Situació geogràfica del jaciment.

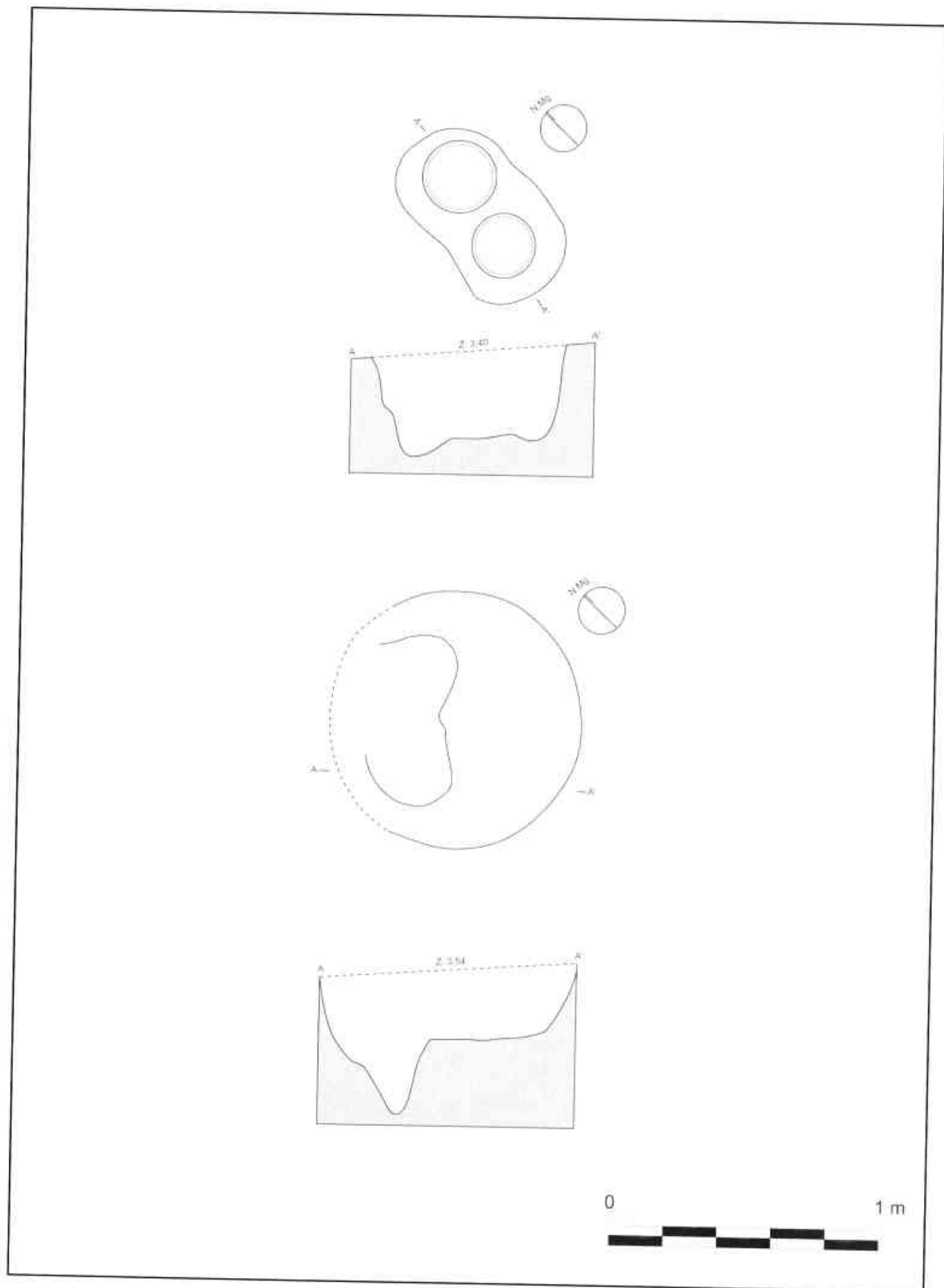

Làmina 2.

1. Can Ros, una nova àrea d'enterrament d'època ibèrica a la vall de Cabrera de Mar

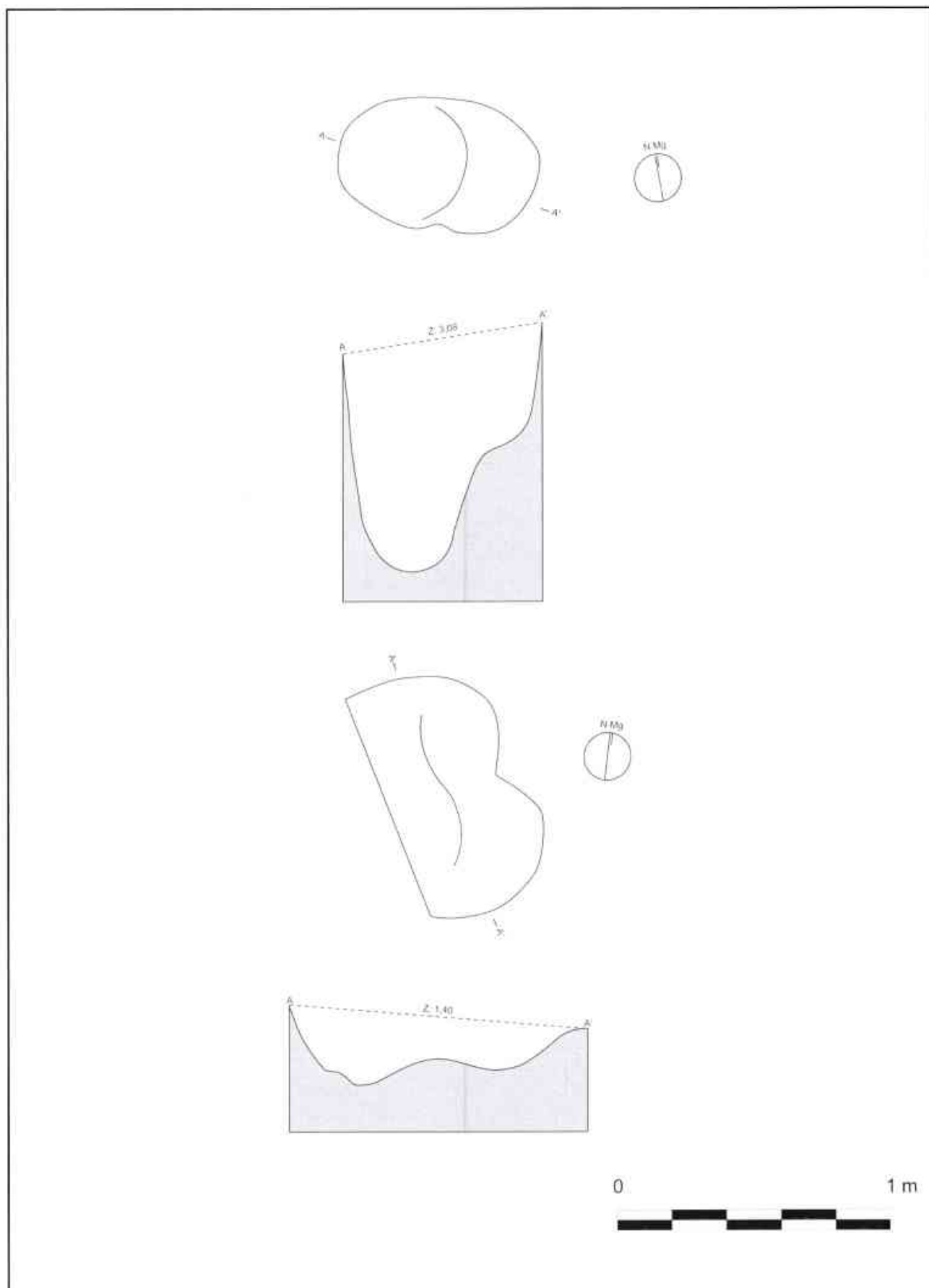

Làmina 3. Planta general.

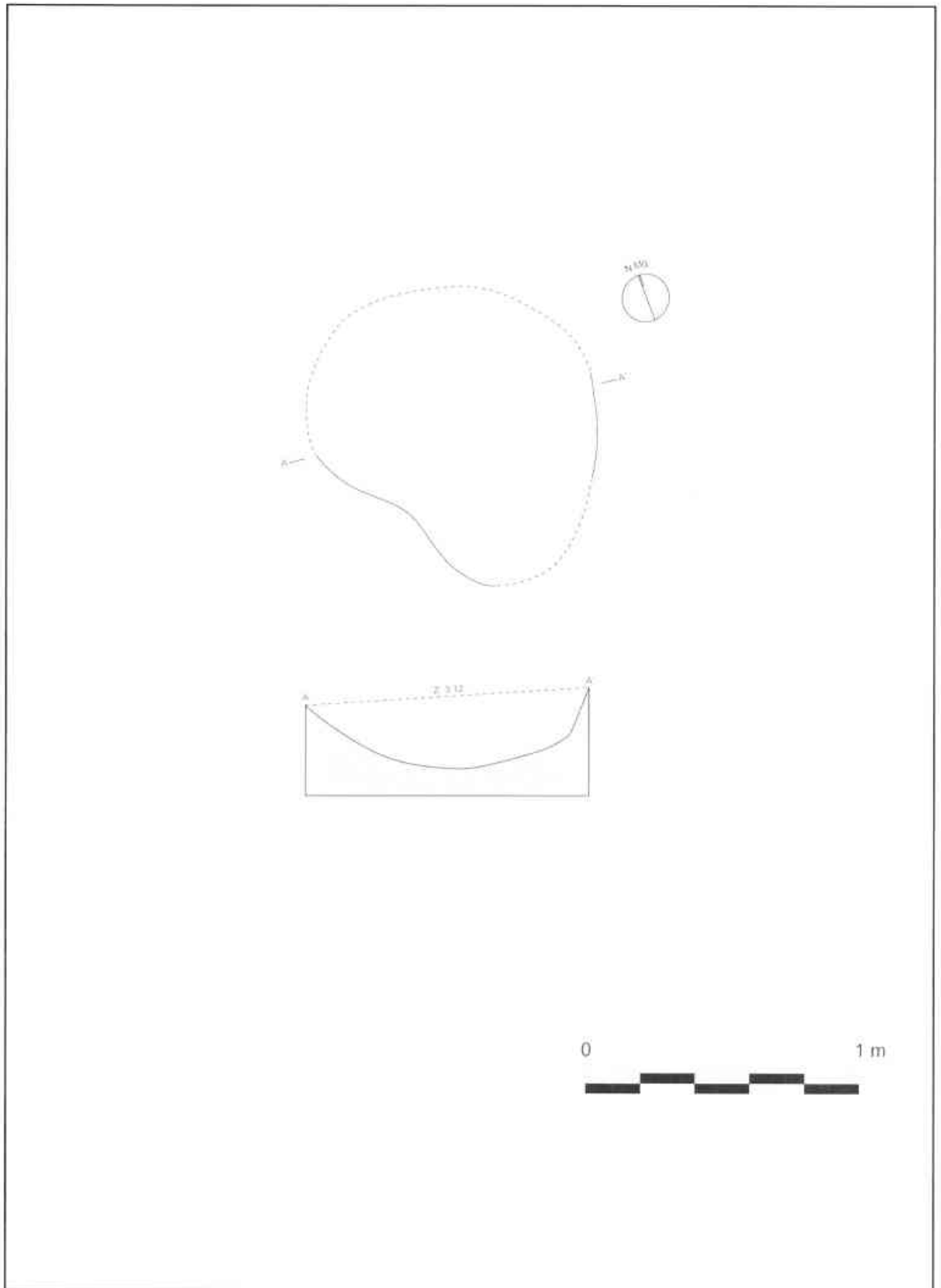

Lamina 4. Tombes n^om. 1 i 2.

1. Can Ros, una nova àrea d'enterrament d'època ibèrica a la vall de Cabrera de Mar

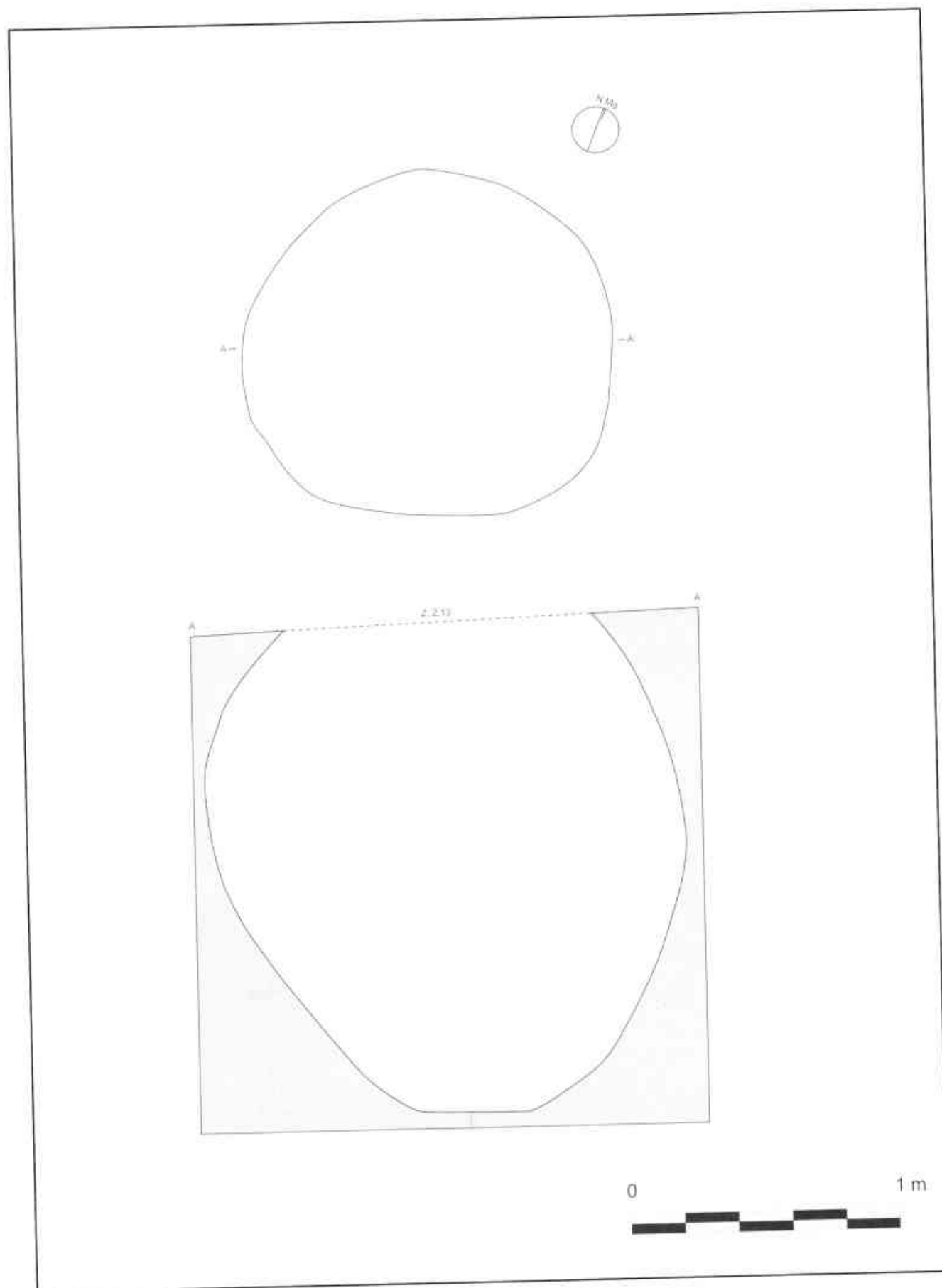

Làmina 5. Tombes núm. 4 i 5.

Lamina 6. Tomba n.º 6.

1. Can Ros, una nova àrea d'enterrament d'època ibèrica a la vall de Cabrera de Mar

Làmina 7. Sitja T-3.

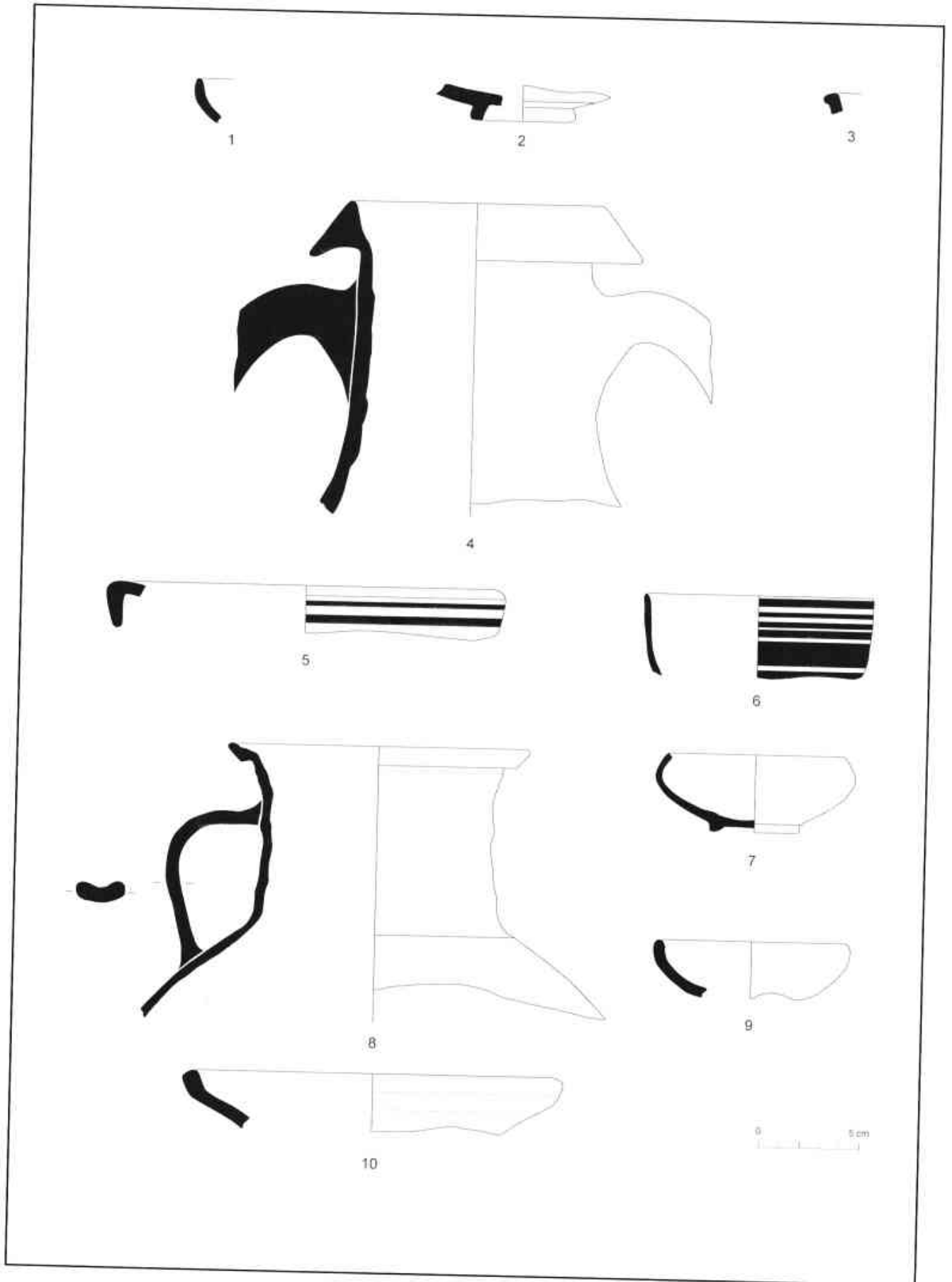
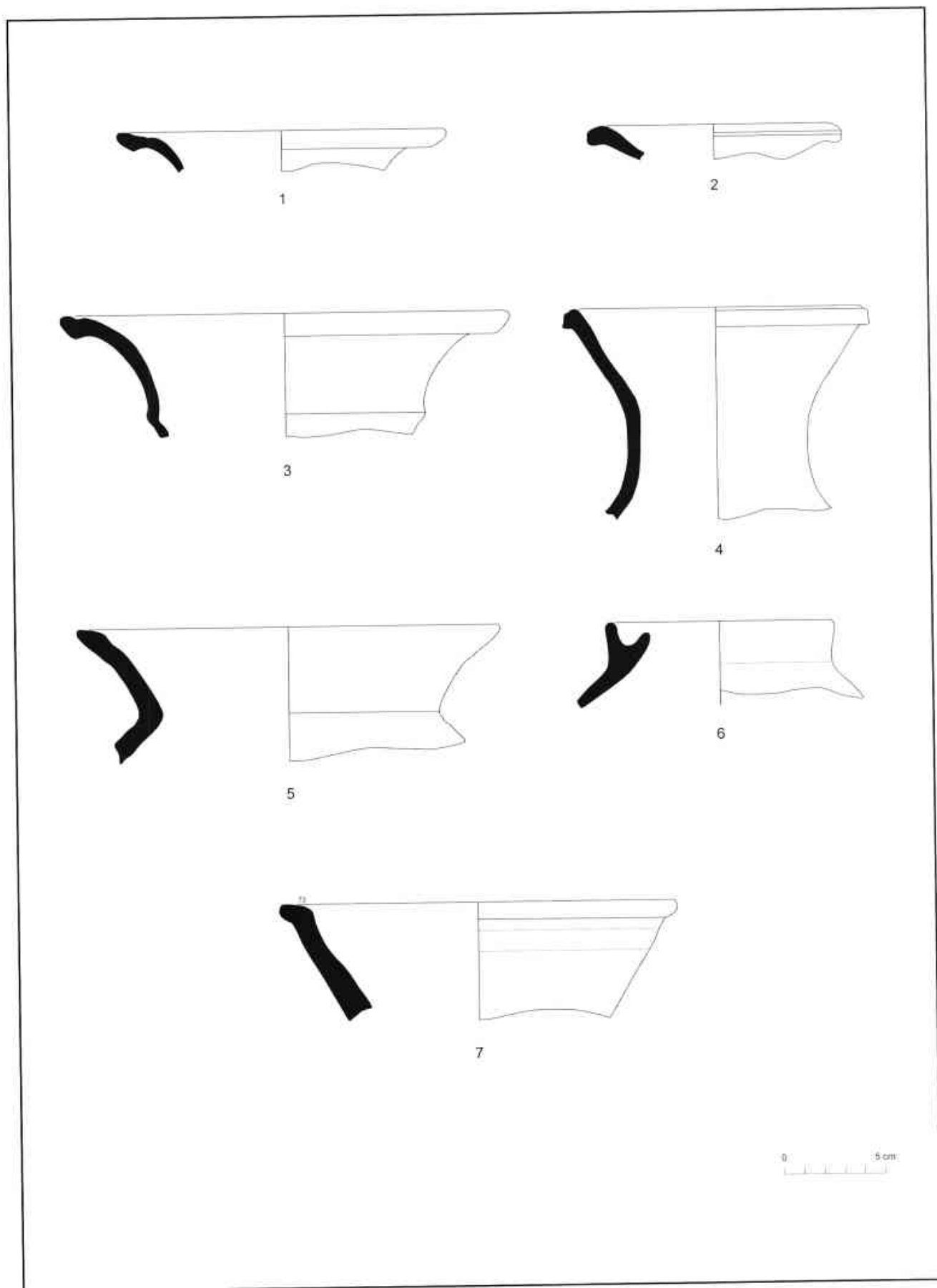

Lámina 8.

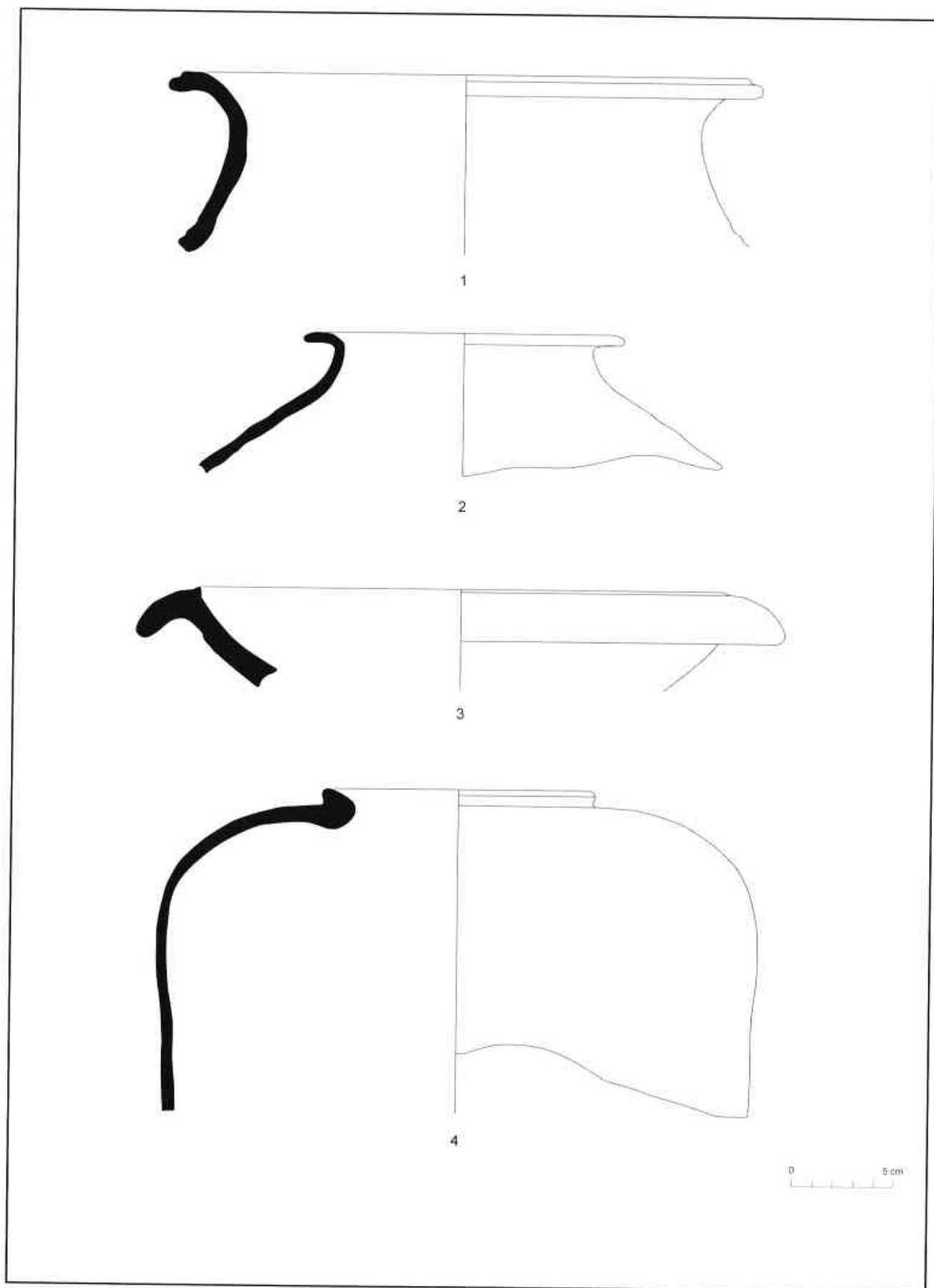
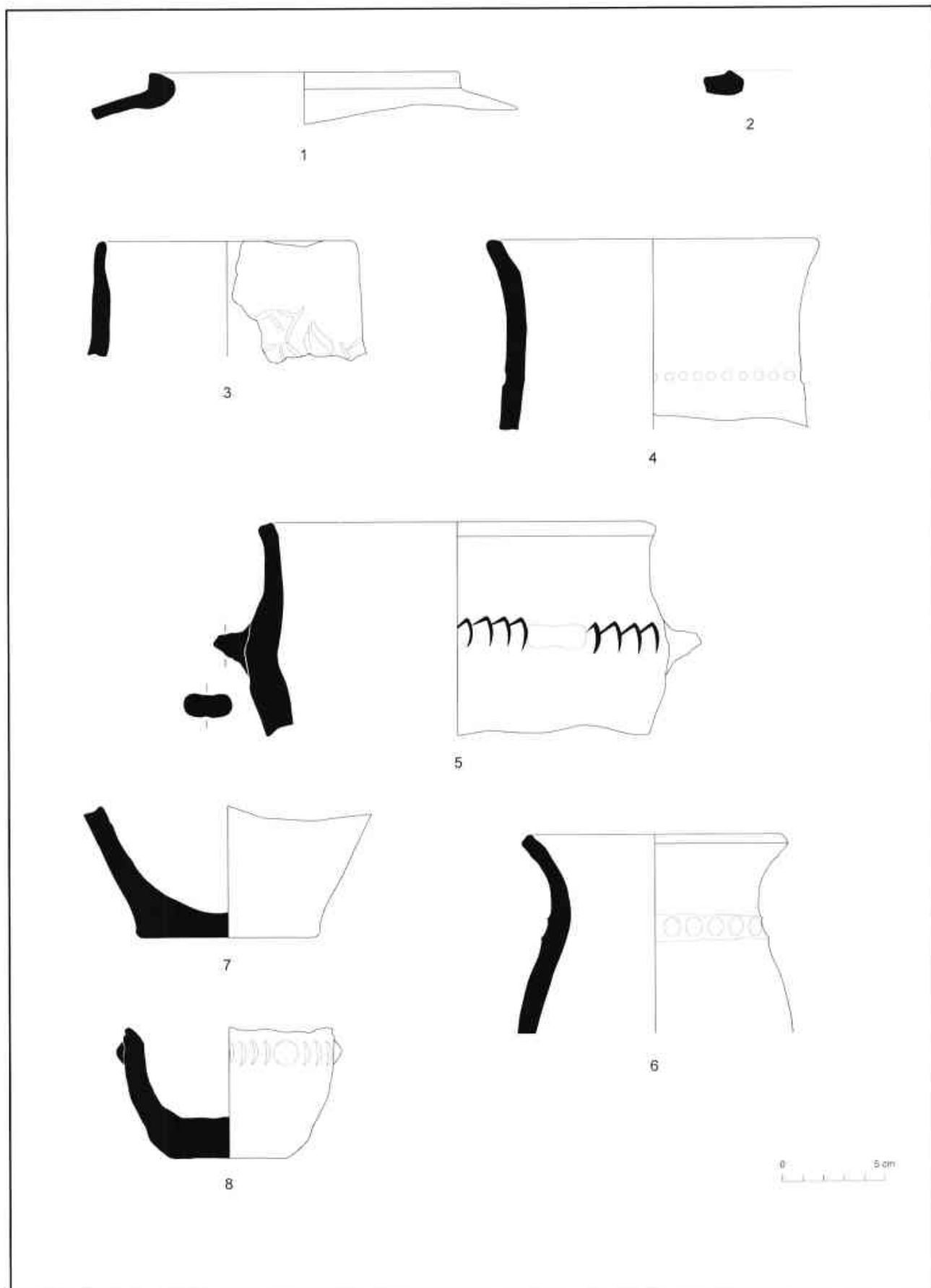
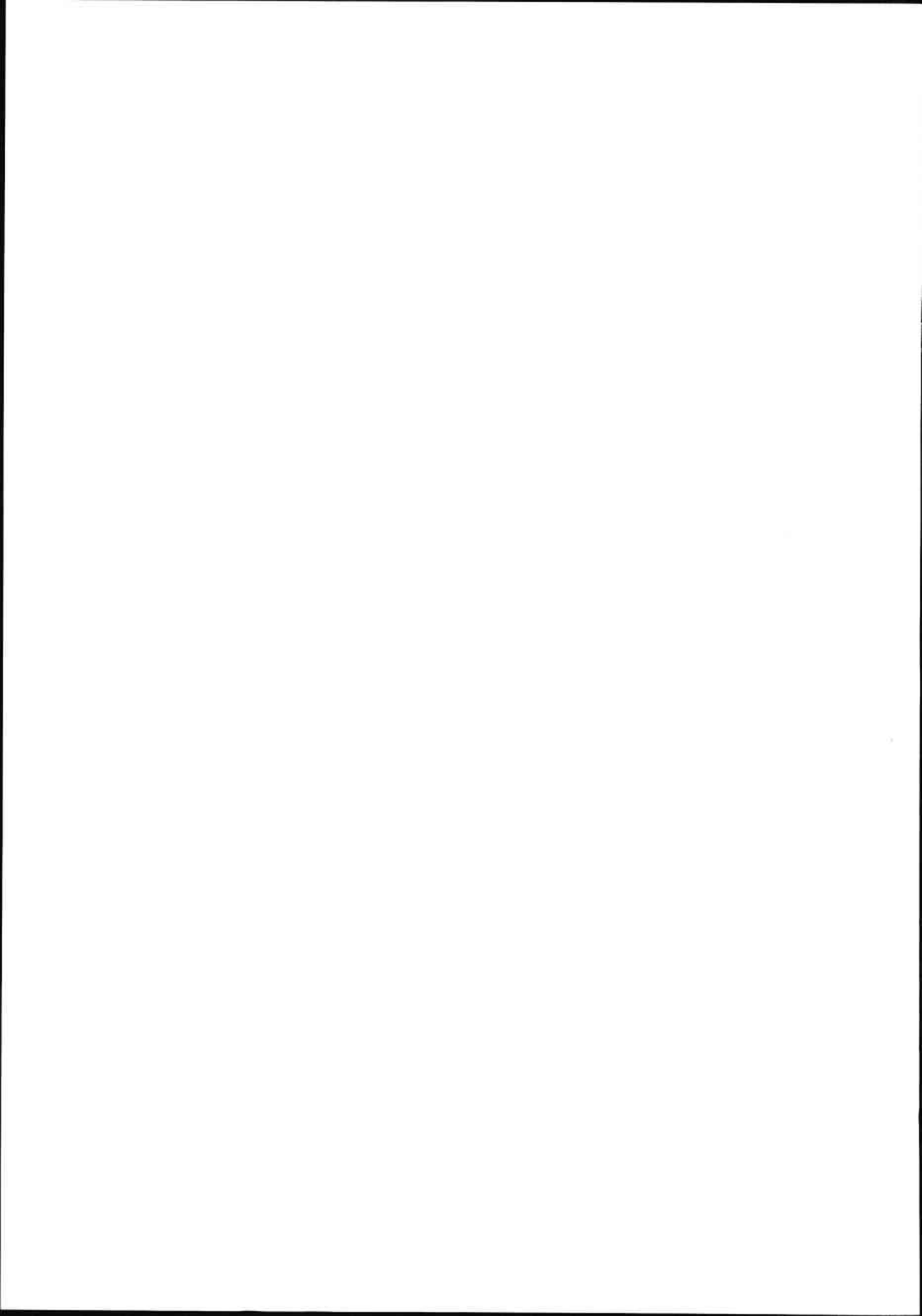

Lámina 10.

La seca "ibèrica" d'Ilturo: historiografia i dades recents. Altres qüestions sobre numismàtica ibèrica del nord-est peninsular

Carles Martí Garcia

Secció Arqueològica. Museu de Mataró

Resumen

En los últimos años, gracias a las diferentes excavaciones arqueológicas realizadas en Cabrera de Mar (Barcelona), se han obtenido unos importantes resultados que afectan el conocimiento que se tenía sobre la ceca "ibérica" de **Ilturo**. Por ello, en este artículo, que no pretende ser el estudio monográfico sobre dicha ceca, se ha querido reunir en un mismo trabajo todos los datos que a lo largo del tiempo y de diferentes estudios y artículos se ha ido conociendo sobre esta ceca. Para ello se ha usado la historiografía sobre la numismática "ibérica" de la zona y sobre la propia ceca y se han añadido los datos más recientes de que se dispone. Al mismo tiempo, se ha creído necesario encuadrar las emisiones de esta ceca con sus contemporáneas de la zona ibérica Catalana y dedicar unos comentarios finales a analizar las emisiones "ibéricas" de la zona Catalana en su conjunto.

Palabras clave

numismàtica ibèrica catalana; **Ilturo**; *oppidum* de Burriac; yacimiento romano republicano de Can Benet-Ca l'Arnau-Can Mateu-Can Rodon; Iluro.

Summary

In the last years, thanks to the various archaeological excavations realised in Cabrera de Mar (Barcelona), important results have been obtained that affect the knowledge that was had on the "Iberian" mint of Ilturo. For this reason, in this article, that it does not try to be the monographic study on this mint, it has been wanted to collect in the same work all the data that throughout the time and of different studies and articles have been known on this mint. For it historiography has been used on the "Iberian" numismatist of the zone and on the own mint and the most recent data have been added of than it get ready. At the same time, it has been thought necessary to fit the issues of this mint with its contemporaries of the Catalan Iberian zone and to dedicate final commentaries to analyze the "Iberian" issues of the Catalan region as a whole.

Key words

Iberian numismatics of the catalan area; **Ilturo**; *oppidum* de Burriac; roman republican site of Can Benet-Ca l'Arnau-Can Mateu-Can Rodon; Iluro.

Amb aquest article, no he pretès pas fer l'estudi monogràfic i definitiu de la seca "ibèrica" d'*Ituro*¹, sinó que com el mateix títol indica només he pretès aplegar en un sol article tot allò que hem anat sabent sobre aquesta seca "ibèrica" –historiografia– afegint-hi també, a més a més, les noves dades que s'han anat publicant els darrers anys en diversos articles i treballs.

Com no pot ser d'altra manera, en cas contrari aquest article *per se* no tindria massa sentit, també vull relacionar les monedes d'aquesta seca "ibèrica" amb les seves "companyes" laietanes en particular, i amb la resta de monedes "ibèriques" del nord-est de la península Ibèrica –el territori que aproximadament i actualment és Catalunya– en general, tot posant sobre el paper algunes "reflexions" que fins ara potser no havia acabat d'explicitar del tot.

INTRODUCCIÓ

Des d'un temps ençà, a la vall de Cabrera de Mar, Barcelona, s'han realitzat diverses actuacions arqueològiques i s'han gestat una sèrie d'articles i publicacions que al meu entendre van aportant, de mica en mica, llum sobre les monedes anomenades "ibèriques", i més en concret sobre les monedes de la seca "ibèrica" de la zona: *Ituro*.

Amb tot, però, s'ha de ser conscient que estem parlant d'una àrea molt concreta, la qual cosa fa que les generalitzacions que puguem fer aplicades a la numismàtica "ibèrica" general s'hagin de prendre amb moltíssima precaució.

Pel que fa al món ibèric, de la importància arqueològica de la vall de Cabrera de Mar en donen fe les troballes de jaciments de tipologia diversa, que fan creure que estem davant d'una zona cabdal de la Laietània ibèrica. Així, en aquest reduït àmbit territorial s'hi ha trobat un poblat ibèric –l'*oppidum* de Burriac–, que sembla el més important de la Laietània (s'ha proposat que en fos la capital), dues necròpolis d'època ibèrica, un santuari ibèric en cova, diversos assentaments rurals ibèrics dispersos i com a mínim tres àrees importants d'emmagatzematge.

Però si importants són les troballes ibèriques, no ho són menys les troballes més recents, que pertanyen al període romanorepublicà. En concret estic parlant del jaciment de Can Benet-Ca l'Arnau-Can Mateu-Can Rodon, situat a la plana de la vall, on hi ha

actualment el poble de Cabrera de Mar. És aquest un jaciment en el qual encara s'hi està treballant i del qual encara tenim poques notícies; però pel que ja s'albira, serà de summa importància per a entendre el procés romanitzador a les nostres contrades.

També, en els últims anys, han aparegut diverses publicacions que analitzen les diverses troballes arqueològiques a la zona; altres publicacions que han fet propostes de planificació territorial; i altres que han posat al dia les troballes antigues que s'havien anat fent en el decurs de les diverses actuacions arqueològiques a l'*oppidum* de Burriac. Entre aquestes publicacions, òbviament, també n'hi ha que tracten les troballes numismàtiques.

Sense voler desmerèixer cap dels treballs que s'han anat publicant en els darrers temps² –però que aquí no s'esmentaran–, penso que cal destacar-ne els següents, agrupats per temàtiques:

Oppidum de Burriac

Es tracta d'un dels poblats més grans de Catalunya, en la seva millor època tenia una extensió d'unes 7-10 Ha. Estava situat al vessant de migdia de la muntanya de Burriac i abasta un marc cronològic força ampli: està comprès entre el segle VI aC i primera meitat del segle I aC.

Benito, Núria; Burjachs, Francesc; Espadaler, MM; Defaus, Josep M.; Molina, M: Les excavacions al poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar, El Maresme) durant l'any 1984. Resultats preliminars i noves dades estratigràfiques. *Tribuna d'Arqueologia 1984-1985*. Barcelona 1986, pàg. 15-23.

Miró, Jordi; Pujol, Jaume; Garcia, Joaquim: El dipòsit del sector occidental del poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar, El Maresme). *Laietania 4*. Mataró 1988.

Garcia, Joaquim; Miró, Jordi; Pujol, Jaume: La porta meridional del poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar, El Maresme). Fortificacions. La problemàtica de l'Ibèric Ple (s. IV-III aC). *Actes Simposi Internacional d'Arqueologia Ibèrica (Manresa 6-9 de desembre de 1990)*, pàg. 199-213. Manresa 1991.

Zamora, Dolores: L'*oppidum* de Burriac. Centre del poder polític de la Laietània ibèrica. *Laietania 17*. Mataró 2006-2007.

¹ Per exemple, no he fet cap estudi aprofundit sobre la metrologia utilitzada, tampoc no he fet cap estudi dels diversos encunys i la seva interrelació, ni tampoc no he fet el catàleg –més o menys exhaustiu– de les monedes que es concixen, etc.

² Llevat dels casos dels apartats sobre àrees d'emmagatzematge i necròpolis, la bibliografia que se cita és sempre la més recent i no té més de 25 anys.

A grans trets, les conclusions que s'extreuen d'aquests treballs –però molt especialment del darrer que s'ha esmentat i al qual adreçem el lector que hi vulgui aprofundir– són l'existència de com a mínim quatre fases cronològiques:

- Fase 1. Caracteritzada a partir de molt poques restes estructurals –fons de cabanes– encara que ben documentades, i a partir també d'alguns materials arqueològics d'aquest moment (la majoria malauradament, però, sense context precís). Aquesta fase sembla poder datar-se en el segle VI aC.

- Fase 2. Sembla caracteritzada pel canvi de "format" de les edificacions: es passa d'estructures de fons de cabana a edificacions construïdes ja amb pedres. Malauradament, les estructures estan força malmeses i com en el cas anterior, la major part dels materials que hi corresponen tampoc no tenen context. Aquesta fase sembla poder datar-se en el segle V i fins al darrer quart del segle IV aC.

- Fase 3. Sembla caracteritzada per unes reformes urbanístiques d'abast important i per la construcció d'un sistema defensiu important –muralla i torres– que transformen l'assentament ibèric important de la muntanya de Burriac en un veritable *oppidum*. Sembla que és en aquest moment que Burriac esdevé el centre de poder polític i econòmic i el centre de control del territori laietà.

Les restes estructurals conservades, llevat de l'aparell defensiu comentat, tampoc no és que en siguin massa; ara bé, cal dir que correspon a la fase de construcció i ús del que es va anomenar per les seves dimensions i característiques especials "edifici públic". D'aquest moment també es disposa d'algunes altres restes estructurals que poden considerar-se habitatges. Els materials trobats, sembla que permeten datar aquesta fase en l'últim quart del segle IV i en el segle III aC.

- Fase 4. Correspon a les restes més importants de l'*oppidum*, fins al punt que penso que es pot parlar d'una reorganització total i dràstica de tot l'urbanisme que ha fet desaparèixer gairebé totes les estructures anteriors (per això són tan difícils de trobar i documentar). És l'urbanisme que hi haurà en l'*oppidum* fins al seu abandonament. És també el moment en el qual es basteix l'entrada sud de l'*oppidum* a través del recinte emmurallat.

El material arqueològic que s'ha trobat –que és de qualitat, força divers, de diferents procedències, i en quantitats apreciables– permet datar aquesta fase a partir de mitjan segle II aC.

Aquesta fase culmina amb l'abandonament definitiu de l'*oppidum*, que es detecta en segons quines parts de l'*oppidum* ja a partir d'inicis del segle I aC. Aquest abandonament serà complet a mitjan d'aquest mateix segle.

Cronològicament parlant, aquesta seria la fase en la qual caldria enquadrar l'encunyació de les monedes "ibèriques" d'Ilturo.

Poblament ibèric dispers

Es tracta de petits jaciments de tipologia i cronologia diversa, la majoria probablement destinats a petites explotacions rurals: Turó dels Dos Pins (des de primera meitat del segle IV aC fins a inicis del segle II aC), Can Bartomeu (des del darrer quart del segle II aC fins al segon quart del segle I aC), Can Segarra (des de la segona meitat del segle III aC fins a finals del segle II aC), Mas Català (des de la segona meitat del segle II aC fins al segon quart del segle I aC), etc.

Viñals, Josep: Notícia sobre les habitacions ibèriques de Can Borràs (Cabrera de Mar). *Segones jornades d'Arqueologia de Cabrera de Mar i El Maresme (Cabrera de Mar 4 de juliol de 1998)*. Ilturo 2, pàg. 17-29. Cabrera de Mar 2000.

Pérez-Sala, Mariana; Garcia, Joaquim: El jaciment arqueològic del Mas Català. Un assentament rural d'època ibèrica situat a la vall de Cabrera de Mar. *Laietania 13*, pàg. 5-48. Mataró 2002.

Cela, Xabier; Zamora, Dolors; Revilla, Víctor: El jaciment ibèric de l'Hostal (Cabrera de Mar, El Maresme). *Laietania 13*, pàg. 49-67. Mataró 2002.

Zamora, Dolors; Garcia, Joaquim: La torre i l'assentament ibèric del Turó dels Dos Pins. *Laietania 16*, pàg. 65-143. Mataró 2005.

Àrees d'emmagatzematge (sitges)

Com ja hem assenyalat, com a mínim s'han detectat tres àrees importants d'emmagatzemament: el grup de sitges de Can Miralles-Can Modolell (com a mínim 14 sitges), amortitzades en tres etapes cronològiques diferents; el grup de sitges de Can Bartomeu (com a mínim 30 sitges), amortitzades en un període de temps força ampli; i el grup de sitges de Can Grandia (com a mínim 12 sitges)

Martí, Carles: Les sitges del poblat ibèric de Burriac (I). *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Mataró i el Maresme 5-6*, pàg. 150-158. Mataró 1978.

Garcia, Joaquim; Pujol, Jaume; Esteban, Rafael: Les sitges del poblat ibèric de Burriac (II) (Cabrera de Mar). *Laietania 1*, pàg. 15-63. Mataró 1981.

Pujol i del Horno, Jaume; Garcia i Roselló, Joaquim: El grup de sitges de Can Miralles-Can Modolell (Cabrera de Mar, Maresme). Un jaciment d'època ibèrica situat en la rodalia del poblat ibèric de Burriac. *Laietania 2-3*, pàg. 46-145. Mataró 1983.

Zamora, Dolores; Pujol, Jaume; Garcia, Joaquim; Cerdà, Josep Antoni: Troballa d'una nova sitja del grup de Can Miralles-Can Modolell (Cabrera de Mar, El Maresme). *Pyrenae 25*. Barcelona 1994, Pàg. 181-204.

Àrea de culte

Es tracta d'una cova santuari situada vora el cim de la muntanya del Montcabrer, la muntanya que tanca la vall de Cabrera de Mar per ponent. Sembla que va estar en ús des del segle IV aC fins a mitjan segle I aC.

Coll Monteagudo, R.; Cazorla Carrera, F.; Bayés Colomer, E.: El santuari ibèric de la cova de les Encantades del Montcabrer (Cabrera de Mar, el Maresme). Estudi preliminar. *Laietania 9*. Mataró 1994.

Coll, Ramon; Cazorla, Francesc: Una cueva santuario ibérica en el Maresme: "La cova de les Encantades" del Montcabrer (Cabrera de Mar, Barcelona). *Actes del Congrés Internacional Los Iberos, príncipes de occidente. Estructuras de poder en la sociedad ibérica (Barcelona, 12, 13 i 14 de març de 1998)*, pàg. 275-282. Barcelona 1998.

Necròpolis

Fonamentalment es tracta de dues necròpolis: la de Can Rodon, composta de 14 tombes enquadrades cronològicament entre finals del segle IV aC i inicis del segle II aC; i la del Turó dels Dos Pins, composta de 94 tombes enquadrades cronològicament entre la segona meitat del segle III aC i inicis del segle II aC³.

Barberá, J.: La necròpolis ibèrica de Cabrera de Mar. Colección Rubio de la Serna. *Ampurias XXX*. Barcelona 1968. Pàg. 97-150.

Barberá, J.: La necròpolis ibèrica de Cabrera de Mar. (Excavación de 1968-1969). *Ampurias XXXI-XXVII*. Barcelona 1970. Pàg. 169-189.

Garcia Roselló, J.: Turó dels Dos Pins. Necròpolis ibèrica. Mataró, 1993.

Jaciment romanorepublicà

Es tracta del jaciment de Can Benet-Ca l'Arnau-Can Mateu-Can Rodon, situat a la plana de la vall, en una zona on fins no fa massa temps era encara als afores del poble de Cabrera de Mar, a banda i banda de l'actual riera d'En Feliu. S'hi han excavat les restes d'una *domus* pavimentada amb mosaic "*opus signinum*", unes termes i diversos carrers; encara resta, però, pendent d'excavar la major part del jaciment.

Martín Menéndez, A.: Las termas republicanas de Cabrera de Mar (Maresme, Barcelona). *II coloquio internacional de arqueología en Gijón. Termas romanas en el occidente del imperio. Gijón 1999*. Pàg. 157-162. Gijón 2000.

García Roselló, J.; Martín Menéndez, A.; Cela Espín, X.: Nuevas aportaciones sobre la romanización en el territorio de *Iluro (Hispania Tarraconensis)*. *Empúries 52*. Pàg. 29-54. Barcelona 2000.

Pel que fa a l'edifici termal—per ara potser la millor estructura del conjunt—, la cronologia inicial sembla força ben testimoniada mitjançant l'absència total de materials de la segona meitat del segle II aC i la presència relativament abundant de materials que es poden datar de mitjan d'aquest segle o anteriors. Pel que fa a la cronologia d'abandonament, segons el seu excavador, també està força ben testimoniada i és coincident amb la de la resta d'estructures del jaciment: d'acord amb els materials arqueològics trobats, s'ha d'emmarcar en algun moment del primer quart del segle I aC. En conclusió, a manca de l'estudi definitiu, el ventall cronològic que sembla que abasta aquest jaciment està comprès entre mitjan segle II aC i c. 90/80 aC.

Cronològicament parlant, és aquest el moment en el qual es pot enquadrar l'encunyació de les monedes "ibèriques" d'*Iluro*.

Territori

Es tracta de diversos estudis i anàlisis que no es dediquen únicament i exclusiva al territori més immediat a l'*oppidum* ibèric de Burriac sinó que abasten tota la Laietània.

Sanmartí i Grego, Joan: La Laietània ibèrica. Estudi d'arqueologia i d'història. Tesi Doctoral inèdita. Universitat de Barcelona. 1986.

Pujol del Horno, Jaume: Assaig d'interpretació de l'època ibèrica al Maresme. *Laietania 6*. pàg. 19-33. Mataró 1991.

³ En aquesta mateixa revista, Dolores Zamora Moreno publica una nova zona amb enterraments: Can Ros, una nova àrea d'enterrament d'època ibèrica a la vall de Cabrera de Mar.

García Roselló, J.; Zamora Moreno, D.: La vall de Cabrera de Mar. Un model d'ocupació del territori a la Laietània ibèrica. *Actes del seminari El poblament ibèric a Catalunya. Laietania 8*. Mataró 1993.

Zamora, Dolores; Pujol, Jaume; García, Joaquim; Cela, Xabier: El poblament ibèric a la costa laietana. Burriac i el seu territori. *Actes de la taula rodona Territori polític i territori rural durant l'edat del ferro a la Mediterrània occidental (Girona 25 a 27 de maig de 2000)*. *Monografies d'Ullastret 2*, pàg. 203-226. Girona 2001.

Sanmartí i Grego, Joan: Els laietans, la Laietània: un poble i un estat de la Ibèria antiga. *Acte acadèmic Premi Iluro de monografia històrica 48a convocatòria*. Mataró 2006.

Les pautes d'assentament territorial que creuen observar aquests autors es basen en un jaciment –l'*oppidum* de Burriac– que sembla ostentar la "capitalitat" i en dues línies d'*oppida*: una de costanera, de caire més aviat residencial, i una d'interior que tenia per missió controlar les àrees de producció de l'interior (actual Vallès), protegir els *oppida* residencials i el control de les vies de comunicació.

Segons aquests autors, aquest desenvolupament de l'assentament ibèric laietà en el territori, que es produïx al llarg dels segles IV-III aC, mena a una estructura política i econòmica quasi estatal, que s'estroncà pels esdeveniments de la Segona Guerra Púnica i especialment per la subsegüent repressió del cònsol *Marcus Porcius Cato* sobre la rebel·lió dels pobles ibers.

Aquesta repressió comportà el desmantellament i abandonó de tots els *oppida* de la línia interior i d'alguns dels de la línia costanera. La resta d'*oppida*, en general, perduraran amb forts canvis fins a mitjan segle I aC.

Romanització

Es tracta d'estudis que es dediquen a analitzar el procés de la romanització a la zona, que ara sembla veure's més clarament –si més no de forma diferent a com es percebia–, mercès a les darreres troballes a Cabrera de Mar, especialment el jaciment romanorepublicà de Ca l'Arnau-Can Mateu-Can Benet-Can Rodon.

García Roselló, J.; Martín Menéndez, A.; Cela Espín, X.: Nuevas aportaciones sobre la romanización en el territorio de Iluro (*Hispania Tarraconensis*). *Empúries* 52. Pàg. 29-54. Barcelona 2000.

Martín Menéndez, A.; García Roselló, J.: La romanización en el territorio de los layetanos y la fundación de la ciudad romana de Iluro (*Hispania Tarraconensis*). *Valencia y las primeras ciudades romanas de Hispania*. Pàg. 195-204. Valencia 2002.

Revilla, Víctor; Zamora, Dolores: Organització i dinàmica del poblament al territori d'Iluro (Mataró, Barcelona) entre els segles II aC i VI dC. *Ritmes i cicles de la romanització del camp. Estudis sobre el món rural d'època romana I*. Universitat de Girona, pàg. 41-66. Girona (2006).

En aquest assentament, segons l'opinió de tots aquests autors, hi hauria el centre de poder de l'administració romana a la Laietània, des d'on s'impulsarien les noves pautes de control del territori, amb totes les implicacions que aquest fet comporta.

Troballes numismàtiques

Martí, Carles: Las monedas del yacimiento romano republicano de ca l'Arnau-Can Mateu (Cabrera de Mar, Barcelona). *Actas del III encuentro peninsular de numismática antigua, Osuna (Sevilla) febrero-marzo 2003*. *Moneta qua scripta. La moneda como soporte de escritura. Anales de Archivo Español de Arqueología XXXIII*, pàg. 355-365. Sevilla 2004.

Martí, Carles: Les monedes trobades en el poblat ibèric de Burriac, Cabrera de Mar. *Annex a la publicació de Dolores Zamora: Oppidum de Burriac. Centre del poder polític de la Laietània ibèrica. Laietania 17*. Mataró 2006-2007.

Martí, Carles (en premsa): Las monedas de las excavaciones en "Can Benet" (Cabrera de Mar, Barcelona) *XIII Congreso Nacional de Numismática. Moneda y Arqueología (Cádiz, 22-24 de octubre de 2007)*.

D'aquests tres treballs, el més suggeridor quant a conclusions és el que s'ha citat en primer lloc; a més a més, en aquest treball, es fa un primer intent de conjugar les dades numismàtiques amb les conclusions de la resta de treballs dels diversos epígrafs anteriorment esmentats. El segon és una posada al dia de les troballes de monedes fetes a l'*oppidum* de Burriac en excavacions antigues, el mètode d'excavació de les quals, en bona part dels casos, no va ser tan correcte com haguéssim volgut, la qual cosa provoca que les monedes tinguin en general contextos i cronologies poc clars. El tercer treball, que correspon a les troballes en un altre sector del jaciment de Ca l'Arnau-Can Mateu-Can Benet-Can Rodon, no fa res més, com d'altra banda és lògic, que confirmar les hipòtesis del primer treball.

Les conclusions a què s'arribava en aquests tres articles, quant a la seca "ibèrica" d'*Illuro*, són:

- No hi ha cap unitat estratigràfica de les excavades, on hagin aparegut monedes, que es pugui datar amb anterioritat al darrer quart del segle II aC.

- En el moment en què s'abandona el jaciment de Ca l'Arnau-Can Mateu-Can Benet-Can Rodon, c. 90 aC, la cinquena emissió de la seca "ibèrica" d'*Illuro* sembla que encara no havia estat encunyada. En canvi, c.80 aC, ja havia estat encunyada ja que n'ha aparegut una en un dipòsit fundacional de la ciutat romana d'*Iluro* (estava dins d'una gerreta de ceràmica grisa ibèrica tardana col·locada al dessorat d'un paviment d'una *domus* romana).

- La circulació monetària que pot identificar-se en els diversos jaciments de la vall de Cabrera de Mar té un caire eminentment local/regional.

- Si és certa l'opinió dels excavadors i primers estudiosos del jaciment de Ca l'Arnau-Can Mateu-Can Benet-Can Rodon (Cabrera de Mar) –recordem que es tracta d'un assentament (en la meua opinió es tracta d'un possible *vicus* o petita ciutat) d'època i filiació romanorepublicana tardana– que s'hi va fer moneda, gairebé no hi ha dubte que la seca "ibèrica" que s'hi pot adscriure és la d'*Illuro*. I si així, tenint en compte la cronologia que abasta aquest assentament, s'hi haurien pogut encunyar les emissions 1 a 4, mentre que la cinquena s'hauria d'haver encunyat a la ciutat romana d'*Iluro*, on es va traslladar el centre de poder a inicis del segle I aC.

LA SECA "IBÈRICA" D'ILLURO

Introducció

Abans d'endinsar-nos en l'estudi de la seca "ibèrica" d'*Illuro*, crec que és convenient dedicar unes línies a tractar d'emmarcar-la dins del context de la numismàtica "ibèrica" a la qual pertany: la zona que podríem anomenar com el nord-est peninsular.

La numismàtica ibèrica del nord-est peninsular –el territori que ocupa aproximadament la Catalunya actual– ha estat dividida tradicionalment, des dels estudis de Leandre Villaronga dels anys 70 i 80, en tres

seques que ell anomena importants –per tant hom podria considerar-les com de capçalera– de les quals en "depenen" altres; dues agrupacions territorials de seques (grup ausetà i grup centre-català); i dues seques més d'atribució problemàtica (o imprecisa en les seves mateixes paraules) (Villaronga 1982: 139). En el seu més important i recent treball, el seu *corpus*, Villaronga agrupa, però, totes les seques "ibèriques catalanes" d'una altra manera, que resulta molt més "territorial" (Villaronga 1994: 139 i següents).

Les tres seques que ell havia considerat, i de fet considera, que són les importants són *Untikesken* –Empúries– (Villaronga 1972; Villaronga 1977), *Illirta* –Lleida– (Villaronga 1978) i *Kese* –Tarragona– (Villaronga 1983).

En el seu *corpus* (Villaronga 1994) sota l'epígraf "kesetanos" agrupa, a més a més de la seca esmentada de *Kese*, les seques de *Masonsa* i de *Kaio*, i ho fa per la tipologia que fan servir (amb tot, cap d'aquestes dues seques tenen una localització coneguda); i sota l'epígraf "ilergetes" agrupa, a més a més de la seca esmentada d'*Illirta*, les seques d'*Arketurki* (La Seu d'Urgell?, segons Pérez 1995), d'*Esó* (Isona?) i d'*Usekerte* (La Puebla de Híjar?, segons Beltran, 1996)⁴.

Un dels dos grups de seques esmentats és el que Villaronga anomena "grup ausetà" en les dues primeres publicacions en què en parla (Villaronga 1973; Villaronga 1982) i agrupa sota la denominació de "ausetanos" en el seu *corpus* (Villaronga 1994). En la primera de les publicacions hi inclou les seques d'*Ausesken* (probablement Vic), d'*Eustibaikula/Eusti* (Caldes de Montbui?, segons Pérez 1996a), d'*Ore* (Orri?, segons Pérez 1995) i d'*Arketurki* (La Seu d'Urgell?). En les dues publicacions següents, però, limita les seques ausetanes només a les d'*Ausesken* (probablement Vic), d'*Eustibaikula/Eusti* (Caldes de Montbui?) i d'*Ore* (Orri?)⁵.

L'altre dels dos grups que abans hem esmentat és el que Villaronga anomena "grup centre-català" en les dues primeres publicacions en què en parla (Villaronga 1974; Villaronga 1982) i agrupa sota la denominació de "laietanos" en el seu *corpus* (Villaronga 1994). Aquest és un grup que ha sofert diversos canvis en l'assignació de seques en les tres publicacions que hem esmentat. En el quadre següent, podem veure aquests canvis:

4 Si l'atribució *Usekerte* = La Puebla de Híjar fos correcta, i és molt probable que així sigui, és evident que cal treure aquesta seca de les de l'àrea catalana.

5 Com podem veure, la seca d'*Arketurki* (La Seu d'Urgell?) ha passat d'estar enquadrada amb el "grup ausetà", perquè Villaronga primer la ubicava a La Seu d'Urgell (Villaronga 1973: 32-33), a estar enquadrada amb el grup dels "ilergetes" per que ara la creu ubicada al Baix Ebre, en direcció a la Sedetania (Villaronga 1982: 139; Villaronga 1994: 175).

1974	1982	1994
<i>Laiesken</i>	<i>Laiesken</i>	<i>Laiesken</i>
<i>Ilturo</i>	<i>Ilturo</i>	<i>Ilturo</i>
<i>Lauro</i>	<i>Lauro</i>	<i>Lauro</i>
<i>Oškumken</i>	<i>Oškumken</i>	<i>Oškumken</i>
<i>Baitolo</i>	<i>Baitolo</i>	<i>Baitolo</i>
<i>Iešo</i>	<i>Iešo</i>	<i>Iešo</i>
<i>Iltiřkesken</i>	<i>Iltiřkesken</i>	<i>Iltiřkesken</i>
<i>Abařiltur</i>		<i>Abařiltur</i>
<i>Bařti</i>		
<i>Biluaon</i>		

Actualment, Villaronga, en el seu *corpus* (Villaronga 1994) assigna la seca de *Bařti* a l'Edetània (Villaronga 1994: 319), per tant allunyada de l'àrea catalana. Pel que fa a la seca de *Biluaon*, no surt esmentada en el *corpus*.

Tot i que segons Villaronga les seques del grup centre-català queden compreses dintre dels límits de la Laietània ibèrica (Villaronga 1982: 137; Villaronga 1994: 139), la realitat geogràfica ens evidencia que això no és ben bé així, ja que la seca d'*Iltiřkesken* (Prats del Rei?, segons Pera 1997) ha de correspondre –fins i tot el nom sembla indicar-ho– als Ilergetes; la seca d'*Iešo* (Guissona) podria correspondre en el millor dels casos als discutits Lacetans –si no és que també correspon als Ilergetes–; i les seques d'*Abařiltur* i d'*Oškumken/Oškuken* (Vallès/Maresme?, segons Villaronga 1994)⁶ són de localització per ara desconeguda i, per tant, de moment, no atribuïbles ni a aquest grup ni a cap altre. Resten, per tant, com a seques amb tota probabilitat laietanes, les de *Baitolo* (Badalona), *Ilturo* (Mataró/*oppidum* de Burriac/Cabrera de Mar), *Laiesken* i *Lauro* (Samalús?, segons Llorens i Ripollés 1998).

A grans trets, doncs, aquest és el panorama que segons Villaronga –amb la correcció de les seques laietanes abans esmentada, existeix actualment quant a la distribució "territorial" de les seques "ibèriques" de l'àmbit del nord-est peninsular, en el qual, evidentment, s'ha de situar la seca que tradicionalment s'ha atribuït a aquesta zona: la seca d'*Ilturo*:

Kesetans	Ilergetes	Lacetans o Ilergetes	Indiketes	Ausetans	Laietans	De localització incerta
<i>Kese</i>	<i>Iltiřkesken</i>	<i>Iešo</i>	<i>Untikesken</i>	<i>Aušesken</i>	<i>Laiesken</i>	<i>Oškumken</i> (seca Lacetana?)
	<i>Iltiřta</i>			<i>Euřtibaicula</i>	<i>Ilturo</i>	<i>Masonsa</i> (seca Kasetana?)
	<i>Ařketuřki</i>			<i>Ore</i>	<i>Lauro</i>	<i>Kaio?</i> (seca Kasetana?)
	<i>Ešo</i>				<i>Baitolo</i>	<i>Abařiltur</i>

⁶ Amb tot, de les sis monedes conegudes de la seca d'*Oškumken/Oškuken*, sabem que una correspon als fons antics del Cabinet de Medaïlles de la Bibliothèque Nationale de France (on encara es conserva); una altra formava part de l'antiga col·lecció de Seymour de Ricci, actualment també conservada en el monetari del Cabinet de Medaïlles de la Bibliothèque Nationale de France; una altra formava part de la col·lecció d'Agustí Arbeix (va ser trobada vora Lleida, segons Pujol i Camps); una altra formava part de la col·lecció de Josep Saderra Coll (va ser trobada vora Olot, segons Pujol i Camps); una altra formava part de l'antiga col·lecció de Celestino Pujol i Camps, després col·lecció Rafael Cervera i ara conservada en la Hispanic Society de Nova York (trobada vora Manresa segons Pujol i Camps), i la darrera forma part del monetari de l'Institut de València de Don Juan. Per tant, si calgués assignar-la a algun lloc concret, a partir del lloc de les troballes conegudes caldria assignar-la més aviat cap a l'interior de Catalunya que no pas a la Laietània (podria ser una altra de les seques dels discutits Lacetans?).

Què podem dir sobre la seca d'Ilturo

Un cop hem vist on i com s'enquadra la seca "ibèrica" d'Ilturo dins del panorama general de la numismàtica "ibèrica catalana", podem passar a explicar què podem dir d'aquesta seca. Per fer-ho, al mateix temps que donaré les dades més actuals que conegui, explicitaré i comentaré, perquè ho crec molt interessant, les dades que ens proporciona la historiografia referida a aquesta seca –entre altres qüestions, ens adonarem dels avenços que s'han fet en el coneixement de la numismàtica "ibèrica" en general i de la de la seca d'Ilturo en particular–, per la qual cosa intentaré ser tan exhaustiu com em sigui possible.

Al meu entendre, bona part –sinó la majoria– dels diferents aspectes que s'analitzen en l'estudi de qual-sevol seca "ibèrica" (troballes, tipologia, símbols, marques de valors, epigrafia, patró monetari, etc.), com que estan tots ells interrelacionats, es poden resoldre –si més no es pot intentar– si hom és capaç de donar resposta a tres preguntes molt concretes:

- 1.- On varen ser encunyades?
- 2.- Quan varen ser encunyades?
- 3.- Com es poden ordenar?

1.- On varen ser encunyades

Aquesta qüestió, per regla general, pot arribar a ser resposta/aclarida mitjançant la interacció de l'estudi de les troballes numismàtiques, que com a mínim ens poden indicar una zona on cercar la ubicació de la seca, i de l'estudi de la llegenda concreta de la seca que figura en el revers de les monedes, mitjançant la qual, en ocasions, es fa possible assignar les monedes a una localitat concreta, que pot ser citada –o no– a les fonts clàssiques.

Actualment s'accepta que la seca d'Ilturo és la que correspon a la zona concreta que estem estudiant: Mataró/*oppidum* de Burriac/Cabrera de Mar. Això, però, no ha estat sempre així.

Com es podrà comprovar en els paràgrafs que seguiran, i com no podia ser d'altra manera, l'atribució correcta de la seca "ibèrica" d'Ilturo a aquesta zona concreta (encara resta per determinar amb exactitud el lloc concret perquè hi ha dues candidatures) ha anat a remolc del coneixement sobre el desxiframent de l'escriptura ibèrica i dels seus avenços –per tal de fer-ne una correcta lectura i transcripció–; també de la diferència de criteris en l'atribució del nom de les diferents ciutats romanes de la costa catalana cita-

des a les fonts clàssiques a les actuals ciutats i pobles d'aquesta zona –la *Laietania*–; per últim, també, de l'aparició i coneixement dels diferents jaciments arqueològics que hom ha cregut amb entitat suficient com per a poder adjudicar-hi l'emissió de monedes.

Quant al desxiframent de l'escriptura ibèrica, el primer intent seriós –tot i que no va ser pas massa reeixit– es deu a Luis Joseph Velázquez de Velasco (Velázquez 1752), i una bona empena en aquest camp es deu al prestigiós numismàtic Antonio Delgado y Hernández (Delgado 1871-1876).

Si bé no hem d'oblidar les valuoses aportacions posteriors en aquest sentit dels prestigiosos numismàtics Aloïss Heiss (Heiss 1870) –francès– i Jacobo Zóbel de Zangróniz (Zóbel 1877-1880) –hispano-alemany–; i del prestigiós epigrafista, arqueòleg i historiador alemany Ernst Willibald Emil Hübner (Hübner 1893); cal dir que el desxiframent –gairebé definitiu– de l'escriptura ibèrica es deu a Manuel Gómez-Moreno Martínez (Gómez-Moreno 1922, Gómez-Moreno 1925, i Gómez-Moreno 1943), tot i que no se li va reconèixer el mèrit fins a aquesta darrera data, quan va reformular i explicitar més àmpliament la seva teoria⁷.

Fig 1. Portada del treball de Gómez-Moreno en el qual explicita el desxiframent de l'escriptura ibèrica.

Pel que fa a l'atribució de les ciutats romanes citades en les fonts clàssiques a aquesta zona de la costa catalana, per exemple, el Dr. Jeroni Pujades Moner

7 Amb tot, però, l'any 1929, José Ferrandis Torres (Ferrandis 1929: 12) va fer ús del sistema de transcripció de Gómez-Moreno: "Pour les légendes, nous adoptons les lectures proposées par M. Gómez-Moreno dans le mémoire signalé plus haut."; i l'any 1931, George F. Hill (Hill 1931) també l'aprofita, amb algunes petites variacions que hi introduí.

(Pujades 1609), situava la *Iluro* romana a Lloret de Mar; al seu torn, Joan Gaspar Roig i Jalpí (Roig i Jalpí 1669) va fer l'equivalència Mataró = Beturo (*Baitolo/Baetulo*/Badalona) i situava la *Iluro* romana a Pineda de Mar (Roig i Jalpí 1678).

El primer a identificar la *Iluro* romana com l'actual ciutat de Mataró fou Perè de Marca (Marca 1688). Però poc després, Narcís Feliu de la Penya (Feliu de la Penya 1709) continuava identificant Mataró = Beturo i situava la *Iluro* romana a Lloret de Mar.

La polèmica sobre la identificació de la ciutat romana d'*Iluro* va continuar força anys més: mentre Josep Finestres i de Monsalvo (Finestres 1762: 10-11) i Jaume Caresmar i Alemany (Caresmar 1780) identificaven correctament *Iluro* amb Mataró, Pascual Madoz Ibáñez (Madoz 1850: 304) afirmava que Mataró era l'antiga *Fenicularia*. Fins i tot Modesto Lafuente y Zamalloa (Lafuente 1850-1859), per acabar-ho d'adobar, va publicar una moneda de la seca "ibèrica" de *Lauro* sota l'epígraf *Iluro* i atribuint-la a Lloret de Mar.

Per últim, cal recordar que l'any 1814 va ser trobada una làpida a Mataró, on hi figura explícitament el nom de la ciutat romana en ablatiu: *Ilorone*. A partir del moment que l'eminent epigrafista, arqueòleg i historiador alemany Emil Hübnér la publicà (Hübner 1869), ja no hi va haver més discussions en l'equivalència Mataró = *Iluro*.

Un cop oberta definitivament la porta a la possibilitat d'atribuir les monedes de la seca "ibèrica" d'*Iluro* a Mataró, només calia esperar temps perquè algú s'adonés de la possibilitat i fes el pas. El mèrit de ser el primer en veure-ho i fer-ho s'ha d'atribuir a Celestino Pujol i Camps (Pujol i Camps 1887). Cal tenir present que la possible atribució de la seca d'*Iluro* a la muntanya de Burriac (ara sabem que hi ha l'assentament ibèric de l'*oppidum* de Burriac), evidentment no es podia produir si no es descobrien restes de poblament ibèric en l'esmentada muntanya; aquest descobriment el féu Lluís Bonet i Garí cap als anys 1915/1916, segons explica en un article publicat l'any 1979⁸.

En un petit article publicat l'any 1924, el Sr. Joan Ribas i Bertran (Ribas 1924) és el primer que afirma decididament que el poblament ibèric de Burriac és el poblament ibèric d'*Iluro* (ell l'anomena *Ildure*) i és on s'encunyaren les monedes de la seca "ibèrica". Malgrat això, Josep de Calasanz Serra-Ràfols

sembla que o bé no ho va acceptar o bé no va conèixer aquest petit article perquè en el seu treball "*Forma Conventus Tarraconensis*" (Serra Ràfols 1928: 46) anomena les restes, simplement, com a poblament ibèric de Burriac.

Marià Ribas i Bertran, en els seus estudis i treballs més importants, sempre l'ha anomenat poblament ibèric d'*Iluro* i li ha atribuït sempre les monedes de la seca "ibèrica" d'*Iluro* (Ribas 1934; Ribas 1952; i Ribas 1963).

Finalment, quant a la possibilitat d'atribuir la seca "ibèrica" d'*Iluro* a Cabrera de Mar, ha calgut esperar a la descoberta d'un jaciment d'època romanorepublicana (Can Benet-Ca l'Arnau-Can Mateu-Can Rodon) situat just als afores d'aquest poble, jaciment al qual el seu excavador -Albert Martín Menéndez- suggereix que se li pugui atribuir aquesta seca (Martín 2000: 157-162). Aquesta possibilitat també se suggereix en el primer assaig d'interpretació que sobre aquest jaciment s'ha fet (García, Martín, Cella 2000).

Ara que hem explicat les passes que han permès d'arribar a l'atribució concreta de la seca "ibèrica" d'*Iluro* a aquesta zona tan precisa de la Laietània, farem un repàs del que han anat dient els diferents estudiosos de la numismàtica. Quant a aquest aspecte -és possible que no hagi pogut ser totalment exhaustiu.

Fig. 2. Portada del llibre de Lluís Joseph Velazquez de Velasco.

⁸ Segons el sentit que es vulgui donar al que escriu Francesc Carreras i Candi en el seu treball sobre el castell de Burriac (1908: 57 i 231), podria interpretar-se que ell ja sabia de l'existència del poblament ibèric al vessant de la muntanya de Burriac; amb tot, tot apunta al fet que desconeixia que les restes en qüestió eren ibèriques.

El primer esment segur⁹ que he trobat que fa referència a les monedes de la seca "ibèrica" d'*Ituro* es deu a Luis Joseph Velázquez de Velasco, que va llegir en les nostres monedes *NERDRA* i va atribuir-les a *Nardinio* (Velázquez 1752: 106):

"Ptholomèo llama Nardinio à un Pueblo de la Tarraco-nense, que en esta Medalla se llama Nerdra, conservando la rudeza, y sonido bárbaro primitivo".

ALFABETO
DE LA LENGUA PRIMITIVA
DE ESPAÑA,
Y EXPLICACION DE SUS MAS ANTIGUOS MONUMENTOS
DE INSCRIPCIONES Y MEDALLAS.
POR
DON JUAN BAUTISTA DE ERRO Y AZPIROZ,
CORREJIDO PRINCIPAL POR A. M. DE BAYAS BRAZAS,
PROFESOR Y ASESOR DE LA CIUDAD
Y PROVINCIA DE SEVILLA.

MADRID
EN LA IMPRENTA DE REPULLÉS.
1752.

Fig. 3: portada del llibre de Juan Bautista Erro Azpiroz y Beloqui

La següent cita que he trobat d'aquestes monedes correspon a Juan Bautista Erro Azpiroz y Beloqui, que hi va llegir *ARARAN* (a més, segons aquest autor la llegenda s'havia de llegir de dreta a esquerra) i les va atribuir a un poble desconegut (Erro 1806: 200):

"Poco tengo que decir sobre esta moneda. El pueblo á que corresponde nos es en el dia desconocido; pero sea este qual fuese, consta por su nombre que fué poblacion de bascon-gados, pues Araran en nuestra lengua quiere decir pueblo situado en una llanura muy grande".

Com resulta evident, aquestes dues primeres lectures, de transcripció totalment errònia, palesen el desconeixement de l'alfabet ibèric. Recordem que l'alfabet ibèric, com he comentat abans, fou desxifrat per Manuel Gómez-Moreno Martínez entre els anys

1922/1925, tot i que acadèmicament no es va reconèixer a Espanya fins a l'any 1943.

En les següents cites que esmentaré, tot i que els coneixements per a desxifrar l'alfabet ibèric eren encara molt minsos, ja es fa una lectura una mica més acurada, però encara se segueix atribuint la seca "ibèrica" d'*Ituro* de manera incorrecta a altres territoris: en general aquestes monedes eren atribuïdes a *Ildum* o a *Llíria* (ambdues localitzacions situades al País Valencià).

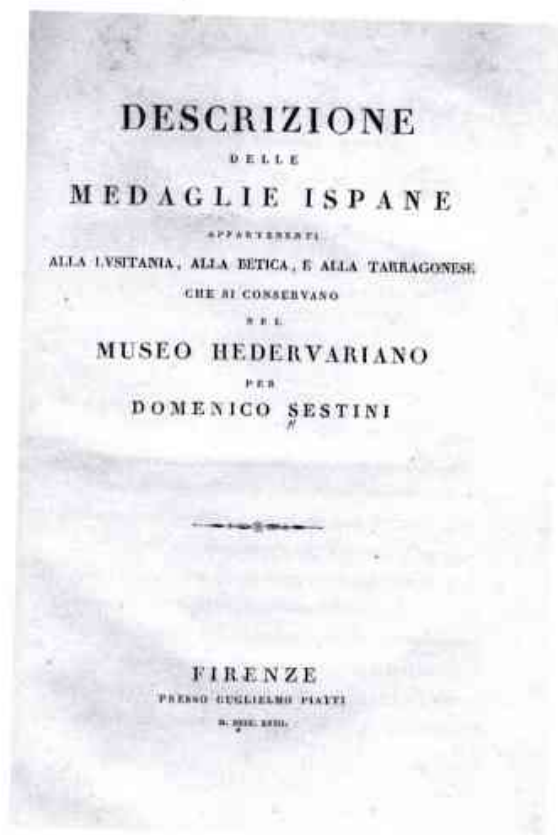

Fig. 4: portada del llibre de Domenico Sestini

Així, Domenico Sestini les aplega sota l'epígraf *ILD-VM vel ILDVNI* i hi llegia *ILDRE* (o possiblement *ILDRI*) –d'on deia que sortia el nom *ΙΛΔΡΗ* que en llatí calia llegir; segons ell, *ILDURI*– i les atribuï a *Ildum* (Sestini 1818: 157):

"Le medaglie sopra descritte con caratteri celtiberi vengono attribuite a Ildum, città degli Edetani, rammentata nell'Itinerario d'Antonino, e nel Ravennate. Appresso il Simlero si trova anche Ilduni."

9 De data anterior, he vist un gravat d'una moneda que ben bé podria ser de la seca d'*Ituro*, concretament és el gravat 7 de la pàg. 223 del "Discurso III de las Medallas desconocidas Españolas de Don Francisco Ximénez de Yrrea, Capellan de su Magestad, i Chronista del Reino de Aragon", inclòs en el llibre de Vincencio Ivan de Lastanosa (Lastanosa 1645); Emil Hubner, quan parla de les monedes d'*Ituro*, l'esmenta com pertanyent a aquesta seca (Hubner 1893: 49).

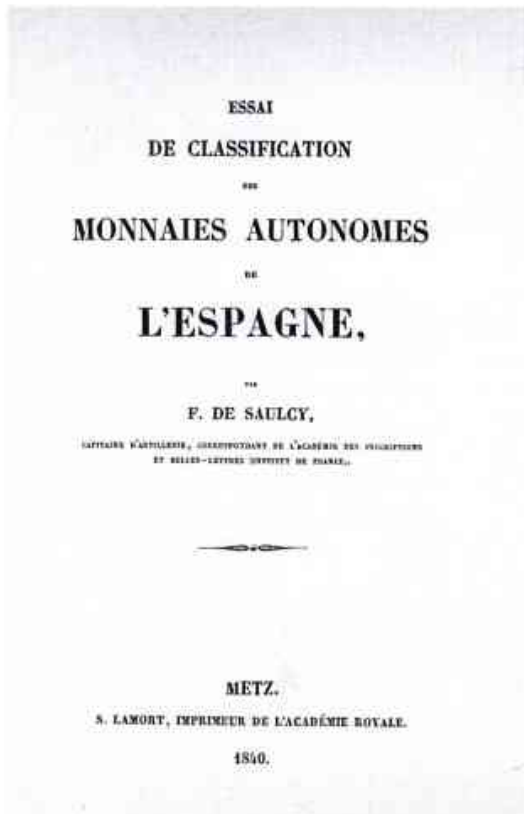

Fig. 5: portada del llibre de Louis Felicien de Saulcy

La següent cita que he trobat és de Louis Felicien de Saulcy (Saulcy 1840: 115-118). Segons aquest autor; la llegenda, transcrita en lletres llatines dona el nom **ILDRE** o **ILDRI** (Saulcy 1840: 115):

"La légende transcrite en lettres latines donne le mot ILDRÉ ou ILDRI, car le signe Δ que nous voyons paraître pour la première fois, présente, au milieu de caractères dont la plupart sont empruntés à l'alphabet grec, trop d'analogie avec le Δ puis qu'on ne soit pas tenté tout d'abord de lui en reconnaître la valeur."

Quant a l'atribució de la seca, aquest autor indica que no es pot aplicar a cap lloc conegut (Saulcy 1840: 116):

"Malheureusement ce mot Ildrè, Ildrì, ne peut s'appliquer à aucun nom de lieu connu, que d'une manière assez peu évidente, et pour arriver à lui trouver une attribution, il faut supposer, dans les écrits qui nous possédons sur l'antique Espagne, des erreurs de copie qui ont altéré les noms primitifs."

Més endavant, comenta l'atribució que en el seu moment féu Domenico Sestini i, el que és més interessant, n'afegeix una de collita pròpia quan s'adona de l'existència d'una cita de Ptolemeu d'una ciutat Laietana anomenada *Diluron/Ailuron*; això vol dir que va estar a un pas d'atribuir-les a la ciutat romana dels laietans *Iluro*. No ho va fer perquè segons ell a les monedes del nord d'Espanya la característica del genet és la palma que diu, mentre que el genet amb

llança pertany a la regió central d'Espanya (Saulcy 1840: 117-118):

"... mais cette fois les types suffisent à eux seuls pour réfuter cette supposition. En effet, le cavalier qui parait au revers porte la lance et non pas la palme qui caractérise toutes les monnaies celtibériennes du nord de l'Espagne; je ne pense donc pas que l'on puisse songer à classer à Diluron les pièces en question".

La seva conclusió és, doncs, mantenir l'atribució de les monedes a *Ildum* que havia proposat Domenico Sestini (Saulcy 1840: 118):

"On voit que de ces deux explications hypothétiques, la seule qui soit d'accord avec les types, est celle qui donne les monnaies en question à Ildum ou Ilduni de l'Itinéraire".

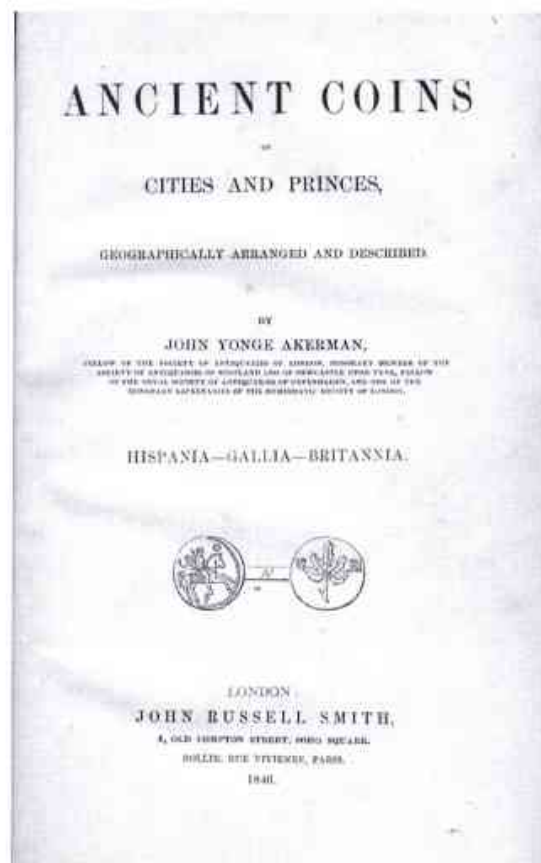

Fig. 6: portada del llibre de John Yonge Akerman

Una altra cita correspon a John Yonge Akerman, en aquest cas però de caire "negatiu". Quan arriba a citar les monedes d'*Ildum*, es limita a dir que segons Sestini a les monedes es llegeix *Ildre* o *Ildrì*, però que no se'n justifica la seva assignació (Akerman 1846: 91):

"The legends on the coins given by Sestini read ILDRE or ILDRI, and do not justify his appropriation."

Més endavant, a l'apartat que fa amb les monedes que no tenen atribució, hi fa constar amb el núm. 9 la llegenda ibèrica *Iluro* i la fa equivaler a *Ildre* (Akerman 1846: 120).

Fig. 7: portada del llibre de Gustaf Daniel Lorichs

El següent treball sobre numismàtica que tracta d'aquestes monedes, es deu a Gustaf Daniel Lorichs (Lorichs 1852). Per mi, és aquesta una obra inclassificable, ja que obvia totes les teories anteriors que deien que l'ibèric era una llengua antiga desconeguda o que deien que era el basc antic o hi estava relacionada; segons aquest autor, les llegendes que apareixen a les monedes són un compendi d'abreviatures llatines i s'havien de llegir i interpretar en aquesta llengua. A més a més es va inventar una estranyíssima teoria d'oficines que feia que en una mateixa "oficina" s'agrupessin monedes de diverses seques: per exemple, les d'*Illuro* estan enquadrades en la seva "oficina octava", on també hi ha monedes de les seques de *Lauro*, *Oilaunikos*, *Ore* i *Orosis*; d'aquesta manera resultava difícilíssim –per no dir impossible– atribuir cap seca enlloc, perquè les lectures eren inversemblants. Per exemple, per a les monedes d'*Illuro*, segons la variant de llegenda que hi va veure, va donar una lectura diversa (Lorichs 1852: 225-227):

- IN *Aeris Argentio Officina OCTAVA*
- IN *Pecuniae Denariae Officina OCTAVA*
- IN *Pecuniae Aerae Denariae Officina OCTAVA*
- IN *Assium Denariorum Officina OCTAVA* (a l'exerg li va semblar veure la lletra ibèrica *S* que va traduir per *Spaniae*)

- IN *Assium Denariorum Officina OCTAVA*
- IN *Pecuniae Aerae Officina OCTAVA*.

Pel que fa a l'atribució d'aquestes monedes, no en diu res, llevat de les monedes que porten com a símbol orella, que atribueix a *Auringis*, l'actual Jaen (Lorichs 1852: 156-157):

"TOREILLE HUMAINE, –en llatí Auris.– ... appartient exclusivement, comme symbole, à ce group, parmi tant de médailles celtibériennes. ... Je crois y trouver l'indication de la ville d'AURINGIS ou ORINGIS, alternative de l'au et de l'o, qui se retrouve dans plusieurs noms anciens, et du reste identiques; ce qui ferait croire que les Romains prononçaient de même l'au et l'o, comme cela a lieu encore aujourd'hui dans la langue française. L'emplacement et le nom respectivement modernes de la ville d'Auringis son attribués à JAEN ..."

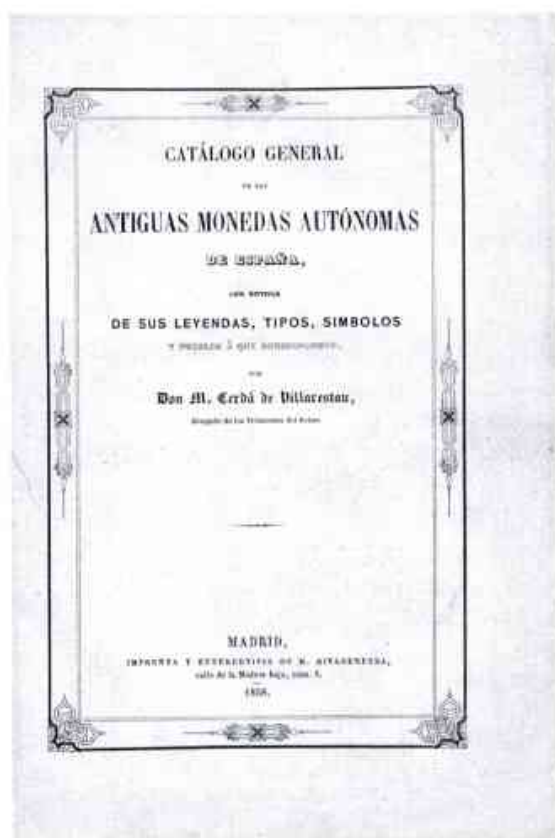

Fig. 8: portada del llibre de Manuel Cerdà i de Villaresta

Més endavant, Manuel Cerdà i de Villaresta, fa una relació de les monedes antigues espanyoles que ell coneix i amb el n.º XXX descriu les d'*Illuro*; com que no fa cap lectura de les llegendes, a l'hora de fer les atribucions es remet a les fetes pels autors anteriors (Cerdà 1858: 24, 76 i 78-79).

ESSAI
SUR LA
NUMISMATIQUE
IBERIENNE
PRÉCÉDÉ
DE
RECHERCHES
SUR
L'ALPHABET ET LA LANGUE DES IBÈRES
Par P.-A. BOUDARD.

PARIS
A. BELLET, Libraire, rue des Poitevins, 11.
Gautier VILLIN, rue Vivienne, 18.
FRANCE, Libraire, rue Richelieu, 41.
1870.

Fig. 9: portada del llibre de Pierre André Boudard

Un any més tard, Pierre André Boudard hi llegí **ILADHE** i també es decanta per atribuir-les a **Ildum** (Boudard 1859: 208-209):

"La légende se lit Iadth, et avec la voyelle omise Iadhe, et j'adopte l'attribution à Ildum que je considère comme une contraction de Iadum. Il en est fait mention dans l'Itinéraire, qui la place sur la voie Romaine de Dertosa à Sagonte. Elle était placée sur le bord de la mer, ce qu'indiquent les deux dauphins de la Monnaie n° 5, c'était donc un des ports des Hérons."

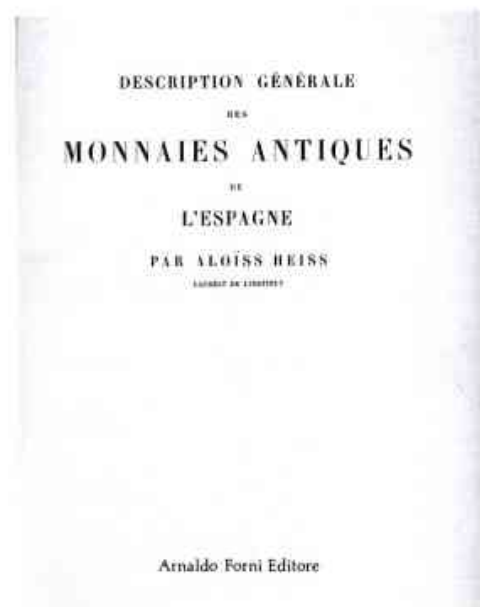

Fig. 10: portada del llibre de Aloïss Heiss

Seguint la repassada d'autors, arribem ara a l'eminent numismàtic francès Aloïss Heiss (Heiss 1870). Aquest autor es féu un gran embolic entre **Ilturo**, **Lauro**, **Ilturo**, Lloret de Mar i Lliria.

Per aquest autor, **Ilturo** és el poble costaner de Lloret de Mar ja que el nom i la situació geogràfica corresponen exactament –diu ell– amb les indicacions de Ptolemeu sobre la ciutat dels Laietans que anomena **Δλουρου** (Ailuron); a aquest poble hi fa correspondre les monedes de la seca "ibèrica" de **Lauro** perquè no accepta l'atribució que fa Antonio Delgado d'aquestes monedes (també errònia) a la vila de Laurona (Lliria) al País Valencià (Heiss 1870: 110-111)¹⁰:

"La légende se transcrit LAAVRE et se lit, en supprimant une voyelle, ILAAVRE. ... Nous proposons, en conséquence, de classer des monnaies à ILVRO, nom qui se prononce Ilturo et dérive de ILI-VR, ville-eau; designation convenant parfaitement à un port de mer. Les Celtibériens ne syncoptaient probablement pas le nom de leur ville en parlant; ils disaient Ilturè, d'où Lloret ..."

Rel que fa a la seca ibèrica que estudio –**Ilturo**–, ell va transcriure la llegenda com **ILOVRE**, les atribuí a Lliria i descartà atribuir-les a **Ilturo** (segons ell Lloret de Mar) amb uns arguments força curiosos (Heiss 1870: 211-213):

"Le nom ibérien d'Iltoure s'est transformé en celui de Liria, comme l'ancienne appellation d'Ilerda est devenue Lérida. Quant aux Latins, ils ont pu facilement, d'Iltoure ou Iltoure, faire Laure ou Laura, qui se prononçait Laourè ou Lauro"; i més endavant diu "Nous ne pouvions attribuer ces monnaies à Ilturo, Lloret, chez les Laiétans, leur provenance (environs d'Alicante) et le style de leur fabrique s'y opposent".

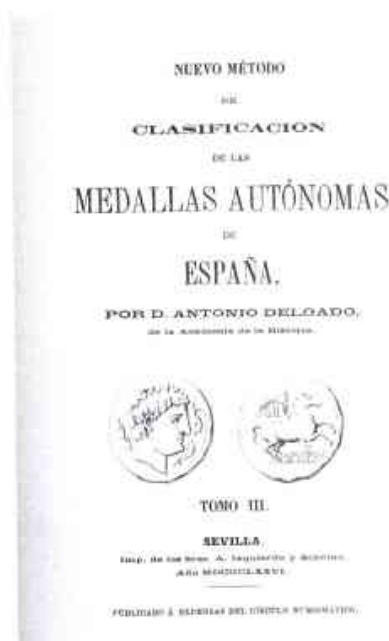

Fig. 11: portada del llibre de Antonio Delgado Hernández

¹⁰ Possiblement, Heiss, quan va redactar el seu treball, encara no havia pogut llegir el treball d'Emil Hübner (Hübner 1869), que refermava l'equivalència **Ilturo** = Mataró, després de publicar la làpida trobada el 1814.

Seguint l'ordre cronològic, ara ve el treball del prestigiós numismàtic espanyol Antonio Delgado Hernández (Delgado 1871-1876). En aquest treball, l'autor reconeixia que anteriorment havia llegit en les monedes **HILVRE** i les havia atribuït a **Iluro** (Delgado 1876: 274):

"Antes de ahora habíamos aplicado estas monedas á la antigua ciudad de Iluro transcribiendo HILVRE con la terminación femenina que daban á sus pueblos los orientales; pero observando después que estas piezas proceden más de la provincia de Valencia que de Cataluña, hemos variado de opinión procurando buscar un pueblo antiguo de la costa en el territorio Edetano, á quien pudieran con verosimilitud aplicarse".

També diu que la principal dificultat de la llegenda és que per a ell a la lletra Δ se li ha de donar el valor d'una daleph –o delta grega– i no el valor d'una O o d'una U com varen fer Olaus Gerhard Tychsen i Aloïs Heiss, per tant, finalment, per a ell, la llegenda de la moneda cal transcriure-la com **ILDERA**, i per això les va atribuir novament a **Ildum** perquè segons ell el nom **Ildera** es va convertir per l'ús llatí en **Ildum** (Delgado 1876: 274-275):

"Los demás autores, perdiendo las dos últimas letras, creen que el nombre de Idera se convirtió en Ildum, estación que cita el itinerario entre Tutibili y Sebelaci en el camino desde Carthago-Spartaria á Arelate por la costa, antes de Tarraco y después de Valencia, y que el nombre de Idera se convirtió por el uso latino en Ildum ..."

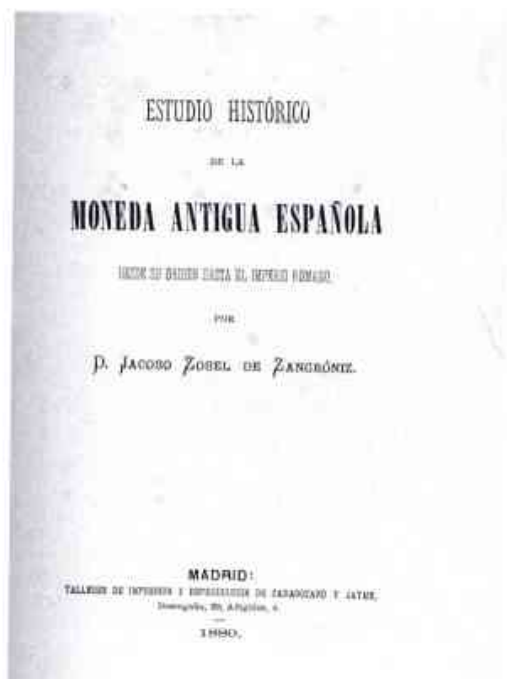

Fig. 12: portada del llibre de Jacobo Zóbel de Zangróniz

Seguim ara amb els treballs de Jacobo Zóbel de Zangróniz (Zóbel 1878-1880). Aquest autor llegeix a les monedes **ILDUROH**, diu que corresponen als Ilduronenses, les atribueix a **Ildum** i les enquadra en el seu "distrito saguntino" (Zóbel 1880: 57):

"La leyenda ilduroh debe transcribirse por Ilduronenses, y ocurre, como consecuencia natural, atribuir las monedas que la llevan, á la ciudad de Iluro, hoy Mataró, en la provincia de Barcelona. Pero quien quiera estudiar esta serie con algun detenimiento, se convencerá bien pronto de que no pertenecen al litoral catalán sino al valenciano y que es probable fuera batida en la provincia de Castellón, por cuya razón la atribuimos á Ildum (Itin. Ant. 399) hoy Alcalá de Chisvert ..."

Amb tot, no deuria estar convençut del tot d'aquesta atribució, ja que una mica abans, quan explica el plànol que acompanya el seu treball diu (Zóbel 1880: 21 i mapa):

"Ultimamente existen dos casos especiales en que, hallándome en duda sobre la colocacion geográfica de una serie monetar, he inscrito su leyenda y correspondiente transcripción en dos sitios distintos, seguidas siempre de signos de interrogación, pero encerrando en un paréntesis cuadrada aquella colocacion que ménos en armonia se presenta con los caracteres distintivos de la moneda. Estos dos casos son los de las series de los Segobrigenses é Ilduronenses."

i efectivament, si mirem el mapa, veurem com la llegenda **Iluro** està situada tant a **Ildum** (Alcalá de Chisvert) com a **Iluro** (Mataró).

Després de fer aquest repàs d'autors que no van arribar a ubicar la seca "ibèrica" d'**Iluro** en aquesta zona de la Laietània –encara que Louis Felicien de Saulcy i els dos darrers autors que hem esmentat en un moment o altre hi van estar com a mínim pensant– arribem al primer autor que relacionà definitivament les monedes de la seca "ibèrica" d'**Iluro** amb la Laietània, i aquest autor no és altre que Celestino Pujol i Camps (Pujol i Camps 1887) que féu la reducció **Ilduro** = **Iluro** = Mataró i per tant va atribuir les monedes d'aquesta seca a Mataró¹¹, desmuntant tots els inconvenients que els autors anteriors (Delgado i Zóbel) hi posaven.

La següent cita correspon a Alvaro Campaner y Fuertes (Campaner 1891)¹², el qual no fa altra cosa que estar d'acord amb l'atribució d'**Iluro** a Mataró, seguint la teoria de Pujol i Camps (Campaner 1891: 74):

"A pesar de la semejanza del nombre de esta población, tal cual se transcribe en letras latinas ILVRO ó ILDVRO, nadie, que sepamos, la atribuyó á la antigua Iluro (Mataró)

¹¹ Recordem que la descoberta del jaciment ibèric de Burriac (Cabrera de Mar) no es produí fins l'any 1915/1916, per tant no podia fer encara aquesta reducció.

¹² Aquest autor, en un treball anterior (Campaner 1857), pel que fa a les monedes ibèriques, l'únic que fa és donar una relació de les llegendes –entre elles la d'**Iluro**– i hi afegeix les atribucions que hi havien donat Velazquez, Sestini, Saulcy i Boudard.

hasta que con sólidas razones la restituyó Pujol á aquella localidad, en su artículo monográfico inserto en los -Estudios históricos y arqueológicos sobre Iluro- por D. José María Pellicer: Mataró; 1887."

L'any següent, però, Arturo Pedrals i Moliné, en el catàleg que va publicar sobre la riquíssima col·lecció de monedes de Manuel Vidal Quadras y Ramon (Pedrals 1892), quan s'esmenten les monedes d'Ilturo que hi havia en la col·lecció s'hi llegeix **ILDERA** i són atribuïdes a Cabanes, tot i que en nota a peu de pàgina s'informa que Pujol i Camps les havia restituïdes a Mataró.

Un any després, l'eminent epigrafista, arqueòleg i historiador alemany Emil Hübner, publica l'obra *Monumenta Linguae Ibericae*, en la qual, quan parla de les monedes de la seca d'Ilturo, hi llegeix **Ildurh** i no les atribueix a cap localitat (Hubner 1893: 49); al contrari, quan parla en general de les monedes de la seva *Regio Saguntina*, on inclou aquesta seca, diu que no sap on era la seca (Hubner 1893: 44):

"Sagunti (n.40) et Saetabis (n. 43) situs certus est; Gili (n. 41) et Lauro (n. 42) circa Saetabium sunt quarendi. Reliqui populi Arvenses (n. 40 y z), Ilduronenses (n. 44), Icauldenses (n. 40 bb et dd), ... ubi fuerint ignoramus ..."

Ja a inicis del segle XX, Joaquim Botet i Sisó (Botet 1908-1911), en la seva inestimable obra sobre moneda catalana medieval i moderna, en el breu repàs que fa de les monedes antigues encunyades a Catalunya –el que ell anomena monedes encunyades en territori català durant l'edat antiga–, quan parla de la seca "ibèrica" d'Ilturo, diu que s'hi llegeix **ILDVRE** i les atribueix –seguint Pujol i Camps– a Mataró (Botet 1908: LIX):

*"Sense necessitat de suplirli cap lletra, aquesta llegenda se transcriu **ILDVRE**, que's el nom d'Ilduro, Iluro, avuy Mataró."*

Arribem ara a l'obra sobre numismàtica antiga espanyola que ha estat, des que va ser publicada, l'única i més important manual de referència usat fins fa no pas massa anys: estic parlant de la importantíssima obra d'Antonio Vives Escudero (1924-1926), la qual, malgrat que conté un magnífic i amplíssim repertori de monedes "ibèriques", obvia totalment les transcripcions de les llegendes ibèriques i la seva atribució. Pel que fa a la seca d'Ilturo, que ja hem dit que no transcriu, quant al lloc d'emissió Vives es limita a dir (Vives 1924, vol. II: 47):

*"Heiss transcribè **ILOVRE**, que transforma en Liria. Hübner, **Ildurh**, pág. 49, núm. 44."*

La següent cita que trobem sobre les monedes d'Ilturo, es deu a George F. Hill (Hill 1931). En el seu treball, quan esmenta les nostres monedes, hi llegeix **Ilduro**¹³ i les atribueix sense cap dubte a Mataró (Hill 1931: 52-53):

*"The name (**ILDURO**) appears to be the same as the **Iluro** of the Latin authors, the internal dental being softened and lost as in **Ilerda** for **Iitrida**. ... **Iluro** is nine Mataró, on the coast 27 km. N.E. of Barcelona."*

A partir del moment que els germans Joan i Marià Ribas (Joan Ribas 1924 i Marià Ribas 1934), un cop descobertes les restes del jaciment ibèric de Burriac (Cabrera de Mar), atribuïren a aquest jaciment l'encunyació de les monedes "ibèriques" de la seca d'Ilturo, en general ha estat admesa aquesta atribució. Vegem-ho:

- *"Pujol y Camps fue el primero que de manera categórica asignó a Mataró (a 30 kilómetros de Barcelona) las monedas con la leyenda Ilduro. Modernamente M. Ribas ubica la Ilduro ibérica en el oppidum situado en la ladera de Burriac, en término municipal de Cabrera de Mar, a unos 6 kilómetros de Mataró, y que al ser abandonado se trasladó la población al actual solar de Mataró, formándose la Iluro romana." (Villaronga 1974: 23).*

- *"f. Iluro, Reste beim heutigen Mataró B.*

g. Ilturo entspricht genau Iluro in lat. Texten (Plin. N.H. 3, 22, u.a.); iber. ON." (Untermann 1975: 190).

- *"e) Localització. A l'oppidum de Burriac (Cabrera de Mar; Maresme), amb la reserva que la Iluro romana es troba a l'actual Mataró (Plini, H.N. 3, 22)" (Villaronga 1982: 174).*

- *"El oppidum ibérico de Ilturo se encuentra en la ladera del monte Burriac (Cabrera de Mar, El Maresme). El Ilturo romano está situado en Mataró (El Maresme)" (Villaronga 1994: 192).*

Més recentment, l'atribució de la seca "ibèrica" d'Ilturo a l'oppidum de Burriac ha estat matisada. Arturo Pérez Almoguera (Pérez 1996a) creu que si bé el gruix de les emissions d'aquesta seca correspon al poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar), la darrera emissió és molt probable que s'hagi d'atribuir a Mataró (Pérez 1996a: 43):

"Ilturo. Las excavaciones de Burriac, en Cabrera de Mar, han certificado que se trata de la localidad indígena que

¹³ Aquest autor segueix, per tal de fer les transcripcions de les monedes "ibèriques", la proposta de transcripció que Gómez-Moreno havia fet uns anys abans –com ja hem comentat–, amb unes petites variacions que hi introdueix:

*acuñó numenario abundante en bronce desde la primera mitad del s. II. Continúan las emisiones en la segunda parte del mismo (Villavonga, 1979, 129, 210; id. 1994, 191) y en torno al cambio de siglo emite la conocida serie que tiene por símbolo la oreja (Cruzafont et al., 1986, 30). ... De hecho la nueva fundación¹⁴ en sus comienzos fue probablemente la que siguió emitiendo con el nombre de *Iluro* con caracteres ibéricos a inicios del siglo I a.C.*

Aquesta matisació ha estat acceptada per M. Paz García-Bellido García de Diego i Cruces Blázquez Cerrato (García-Bellido i Blázquez 2001: 196):

*"En fecha indeterminada (finales del siglo II-medios del I a.C.) la población se traslada a la vecina Mataró (la romana *Ilvro*), que siguió acuñando con la misma leyenda"*

En els darrers anys l'atribució territorial d'aquestes monedes s'ha tornat a replantejar. Les recents excavacions arqueològiques efectuades al terme municipal de Cabrera de Mar, concretament al jaciment de Ca l'Arnau-Can Mateu-Can Benet-Can Rodon, han fet que diversos investigadors apuntessin la possibilitat d'ubicar en aquest nucli urbà tardorepublicà –millor que no pas en l'oppidum ibèric de Burriac– la seca "ibèrica" d'*Iluro*. Per exemple, el seu excavador (Martín 2000: 161) diu:

*"Un dato importante que hemos de tener en cuenta para establecer paralelismos con los dos importantes yacimientos que hemos mencionado, es que si bien el oppidum de Burriac (tradicionalmente considerado como el centro de acuñación de la ceca de *Iluro*) es contemporáneo del asentamiento que nos ocupa, no lo es la ciudad romana de *Iluro* (22) (en el solar de la actual Mataró), y por tanto creemos que el yacimiento de Ca l'Arnau/Can Mateu podría ser en realidad el auténtico lugar donde se han realizado estas acuñaciones monetales, propias de la administración romana."*

En una altra publicació veiem com es referma aquesta possibilitat (García, Martín, Cela 2000: 41):

*"Es consecuente, pues, plantearse la posibilidad de que no muy lejos del lugar del hallazgo de estas lingotes hubiese un taller monetario, quizás la misma ceca de *Iluro*. Con relación a esta ceca, que tradicionalmente se ha asociado al oppidum de Burriac, a partir de ahora deberá como mínimo plantearse la posibilidad de vincularla al asentamiento de Ca l'Arnau-Can Mateu"¹⁵.*

Finalment pel que pertoca a aquest apartat sobre la localització de la seca "ibèrica" d'*Iluro*, Carles Martí (Martí 2004) a partir de l'estudi de les monedes trobades en les excavacions del jaciment de Ca l'Arnau/Can Mateu, a la cronologia que se'n desprèn, i tenint en compte els darrers articles que s'han comentat, ha

proposat que les monedes de la seca "ibèrica" d'*Iluro* podrien haver estat encunyades en aquest jaciment pel que fa a les quatre primeres emissions, i a la ciutat romana d'*Iluro*, actual Mataró, la darrera emissió –la de símbol orella. Aquesta proposta ha estat recollida per Marta Campò Díaz (2005: 77, 79 i 88).

2- Quan varen ser encunyades?

Aquest és un altre dels aspectes importants de qual-sevol emissió monetària, perquè d'ell se'n pot derivar l'atribució a una cultura determinada i a un lloc concret –sobre aquesta segona qüestió n'acabem de parlar– i d'ell també se'n pot deduir i/o derivar el patró monetari que es va fer servir per a encunyar les monedes i en conseqüència les possibles propostes d'ordenació –aspecte del qual en parlaré més endavant.

Pel que fa a la cronologia de les monedes ibèriques, cal dir que un dels problemes més importants amb què ens trobem és que gairebé no hi ha cap dada escrita en les fonts clàssiques que pugui ajudar a escatir ni la cronologia d'inici, ni la cronologia d'acabament.

Un altre problema important amb què ens trobem és la manca gairebé absoluta de publicacions sobre troballes o resultats d'excavacions arqueològiques en què s'indiquin o es donin pistes sobre les monedes que s'hi han trobat, en quin context s'han trobat i quina cronologia té el context.

En general, els investigadors numismàtics antics varen utilitzar la comparació entre els tipus de les monedes "ibèriques" i els de les monedes gregues, púniques i romanorepublicanes, així com també varen intentar saber la metrologia de les monedes "ibèriques" per tal de mirar d'enquadrar-les cronològicament.

Deixant de banda els primers investigadors, que estaven més aviat preocupats per esbrinar com era l'alfabet i en quina llengua estaven escrites les llegendes que figuren en les diferents monedes, que no pas de la seva cronologia, des de mitjans del segle XIX es va tenir més o menys clar que les monedes "ibèriques" eren una derivació, o estaven influenciades, o copiaven alguns tipus de monedes romanorepublicanes. Per tant, es deia, aquestes monedes havien de ser posteriors –com a molt podien arribar a ser contemporànies– a l'arribada dels romans a la Península.

¹⁴ S'està referint a la ciutat romana d'*Iluro*.

¹⁵ En el mateix sentit s'expressen Albert Martín i Joaquim García en un nou treball (Martín, García 2002).

També convé destacar que els primers estudiosos que donen cronologia a les monedes "ibèriques", ho fan de manera general i no seca per seca. Com veurem serà Zóbel qui, dintre del seu esquema general, enquadrarà les monedes de les diverses seques "ibèriques", entre elles, no cal dir-ho, la d'Iluro. Per tant, en parlar del que els diferents estudiosos han dit sobre la cronologia de les monedes d'Iluro, al començament no hi haurà més remei que referir-nos a la cronologia general que donen aquests autors per a les encunyacions "ibèriques".

Louis Felicien de Saulcy, per exemple, atribuí a les monedes "ibèriques" una antiguitat màxima de dos segles abans d'August i assegurava que seguien el sistema monetari de la república romana (segons ell, els denaris ibèrics no són més que la còpia dels primers denaris consulars, i en les monedes de bronze es fan servir les marques de valor igual com en les monedes de la república).

Quant al moment d'inici de les emissions de monedes "ibèriques", Saulcy diu (Saulcy 1840: 9 i 10):

"Les monnaies celtibériennes me paraissent parfaitement dans ce cas, et ce ne serait qu'avec répugnance que je me déciderais à les considérer comme des monuments antérieurs de plus de deux siècles au règne d'Auguste" i una mica més endavant, "Puisque le système monétaire celtibérien n'est qu'une imitation du système monétaire italique, il lui est postérieur; c'est une conséquence rigoureuse".

Quant a l'acabament de les emissions "ibèriques", aquest autor opinava que calia situar-lo el 140 aC (Saulcy 1840: 12 i 11):

"Quant à la limite inférieure, elle me paraît fixée par la date même de la réduction de l'Espagne en province romaine; c'est-à-dire que les monnaies celtibériennes pures ont été nécessairement frappées antérieurement à l'année 140 avant l'ère chrétienne." i poc abans havia dit "Chacun sait qu'après la guerre de Numance, l'Espagne subjuguée par les armes victorieuses de P. Cornelius Scipio, fut déclarée province romaine (140 ans avant l'ère chrétienne; an de Rome 611)".

Així doncs, segons aquest autor, les monedes "ibèriques" havien d'haver estat encunyades, aproximadament, entre 220-140 aC.

Per la seva part, John Yonge Akerman, no fa res més que seguir la cronologia proposada per Saulcy (Akerman 1846: 2):

"M. De Sauley, on whose able and interesting researches many of the appropriations which follow are founded, is of opinion that they date from a period about two centuries before the reign of Augustus, and that the silver coins are evident copies of the avarian consular denarii"

Poc més endavant, per refermar aquesta cronologia, afirma:

"...but it would appear that the Spaniards were not indebted to Rome alone for their types, since that of the brass coins with an equestrian figure bearing a long lance appears to have been derived from the well-known pieces of Syracuse, with the name and effigies of Hiero the Second."

En l'obra de Gustaf Daniel de Lorichs, la cronologia de les monedes "ibèriques" no resta gens clara. Segons aquest autor, l'alfabet és llatí i en llatí s'han de llegir les llegendes –on hi consten l'oficina, el taller, el tipus de metall, l'oficial a càrrec del qual anava l'emissió, etc.– i varen ser encunyades pels romans; per tant, caldria suposar que les monedes tindrien una cronologia posterior a l'arribada dels romans a la Península, però a partir de quan? Si hom es llegeix l'obra pot donar fins i tot la impressió que estem davant d'unes encunyacions d'època quasi imperial (Lorichs, 1852: 3):

"Les fonctionnaires romains, employés en Espagne et dans plusieurs autres provinces, son les auteurs des légendes dites celtibériennes. Toutes ces conditions nous sont parfaitement connues à l'égard des Romains, et par conséquent faciles à remplir, tandis qu'on s'est livré jusqu'ici à des recherches aussi vaines qu'inutiles sur les anciennes populations celtibériennes, turdétanes, bastulo-phéniciennes, etc., dont nous savons fort peu de chose, mais auxquelles on attribue à tort ces médailles."

Poc més tard, Pierre André Boudard comentava que el tipus més comú fet servir en l'encunyació de les monedes ibèriques –el genet amb llança– era una imitació de les monedes de Hieron I o de Demetrios Poliorketes; per tant, les monedes ibèriques n'havien de ser posteriors (Boudard 1859: 144):

"Le type le plus commun, celui du cavalier à la lance, étant une imitation des Monnaies d'Hieron Ier, ou de Demetrios, elles sont par cela même postérieures à cette époque."

Aquest autor, però, ja començava a fer alguna petita distinció tot indicant que a Empúries hi havia dues ciutats, una grega focea i una altra d'indígena i que la primera encunyà moneda com a mínim des del segle IV aC sinó abans (i això li dona peu a dir, després d'una sèrie d'elucubracions, que probablement la monedà d'Untikesken –la de la ciutat indígena– tenia una cronologia similar o una mica més moderna, de cap a 350 aC) (Boudard 1859: 145):

"Il est de fait cependant qu'il y avait à Emporie deux villes, l'une Phocéenne, l'autre Ibérienne; que la ville Phocéenne monnoya pour l'intérêt de son commerce extérieur, au moins dans le quatrième, sinon dans le cinquième siècle"

I una mica més endavant deia (Boudard 1859: 146):

"On doit donc n'accorder également, que la ville Ibérienne d'Emporie, intermédiaire entre les Phocéens et les Indigènes"

nes, dut avoir et eût en même temps ou peu de temps après sa Monnaie particulière, ayant le même type que celui de la ville Grecque...".

Un cop acabades les seves disquisicions quant a cronologia, Boudard va concloure que les monedes "ibèriques" havien d'abastar una cronologia compresa entre el segle IV aC. i fins a l'emperador Tiberi (Boudard 1859: 147):

"Ces principes posés, je reporte au quatrième siècle le commencement du monnayage Ibérique, au moins pour quelques villes du littoral Gaulois et Hispanique. La limite inférieure me paraît aussi devoir être abaissée jusqu'au règne de Tibère, non pour toutes les villes ou peuplades de l'Hispanie, mais pour les villes qui défendirent avec énergie leur indépendance contre l'invasion Romaine"

Aloïs Heiss, per la seva banda, pensava que les monedes "ibèriques" estaven encunyades seguint un sistema monetari que imitava el de la república romana, incloent-hi les marques de valor dels divisors de la unitat de bronze (Heiss 1870: 6-7):

"Les monnaies celtibériennes connues sont en argent et en cuivre; elles sont frappées suivant un système monétaire qui semble imité de celui de la république romaine. ... L'étude des monnaies de cuivre celtibériennes rend plus flagrante encore l'imitation du monnayage italique; sur les bronzes celtibériens comme sur ceux de l'Italie, les subdivisions de l'unité monétaire sont indiquées par des points ou globules ..."

Segons aquest autor, com que els denaris més antics eren de 259 aC, les monedes "ibèriques" no podien ser anteriors; i pel que fa al moment final, creia que s'havia de situar a l'entorn de l'any 39 aC, quan *Hispania* va ser definitivament sotmesa, llevat dels Cantàbrics, o com a molt tard en els primers anys d'August (Heiss 1870: 7):

"... comme les deniers les plus anciens de la république romaine ne remontent pas à plus de 259 ans avant Jésus-Christ, on ne peut reculer au delà de cette date l'émission des monnaies à légende celtibérienne. ... Quant à l'époque où il disparaît, nous croyons qu'elle peut être fixée aux environs de l'an 39 avants Jésus-Christ, date à laquelle l'Espagne fut définitivement soumise; ... Nous pensons, disons-nous, que le monnayage celtibérien atteint les premières années du règne d'Auguste, mais qu'il ne les dépasse généralement pas, parce que nous trouvons des légendes latines et la tête d'Auguste sur la plupart des monnaies de villes d'Espagne dont nous connaissons les émissions celtibériennes antérieures. ..."

Antonio Delgado Hernández distingia diverses cronologies. D'una banda, opinava que les monedes d'Emporion i de Rhode varen ser encunyades abans i que la resta—llevat d'algunes d'Arse, d'algunes de Kese i de les fenícies d'Ebusus i de Gadir, que li semblaven anteriors—es varen començar a encunyar durant la segona guerra púnica (Delgado 1871: I, LXXIV-LXXV):

"Siguiendo al ilustrado académico francés Lenormant, hemos considerado, que las monedas autónomas más antiguas

son las de plata de Emporion y Rhodus con leyendas griegas, como demostraremos en sus artículos respectivos. Dichas monedas fueron acuñadas en los mejores tiempos del arte, trescientos ó cuatrocientos años antes de la era común; pero fuera de ellas y de las conchas de plata y de cobre de Sagunto; de las ibéricas de Kese y de las fenicias de Ebusus y de Gadir, que por su fábrica parecen anteriores; creémos que las demás principiaron á acuñarse durante la segunda guerra púnica, época en que las continuas invasiones de los ejércitos romanos y cartagineses en el interior de la península enseñaron á los pueblos la conveniencia de usar los metales amonedados para las transacciones comerciales".

Quant al moment final de les monedes amb llegenda ibèrica, no ho deixa massa clar, tot i que sembla que vulgui dir que les emissions acaben just després de les guerres càntabres (Delgado 1871: I, LXXVII):

"Los diferentes pueblos que constituían las confederaciones de la España Citerior, conservaron sus leyes, lenguas y costumbres en tiempo de Augusto, segun nos dice Strabon, y es posible que siguieran con su régimen administrativo hasta que bajo el reinado del mismo Octaviano César y despues de la guerra Cantábrica quedó la Península dividida en Provincias, sujeta con brazo férreo al imperio Romano y dependiendo de conventos jurídicos, donde se administrava y resolvía en sus pleitos y controversias".

El resum de tot plegat, per a ell, és (Delgado 1871: I, LXXIX):

"En resumen: las monedas autónomas de España en general, y salvo muy raras excepciones, se acuñaron desde el año 536 de Roma (218 antes de J.C.) hasta el 734 (41 de nuestra era)."

Jacobo Zóbel de Zangroniz aventurà una teoria força més elaborada. Opinava que les monedes "ibèriques" s'encunyaren sota el domini romà i hi distingia quatre períodes ben definits:

- Període I (226-214 aC). Comencen les encunyacions a *Arse* (a partir de 226 aC), *Kese* i *Kelse* (a partir de 217 aC), i potser també a *Itiřta* a partir d'aquesta darrera data (Zóbel 1880: 3-4):

"Las monedas acuñadas con anterioridad al año 540 de Roma (214 a.J.C.), en Sagunto desde el tratado de 528 (226 a.J.C.) y en la comarca cisibérica desde la entrada de P. Escipion en 537 (217 a.J.C.), fueron muy escasas; además de Sagunto que batió sus victoriatos, acuñaron Tarraco, Celsa, y quizás tambien Herda, algunas monedas, pero solo de cobre."

- Període II (214-204 aC). S'estén l'encunyació de monedes fortament i fonamentalment a Catalunya i marge esquerre del baix Ebre (Zóbel 1880: 5):

"El segundo periodo duró próximadamente diez años, y representa las victorias que alcanzaron en España Gneo y Publio Escipion, Cayo Marcio, Cayo Neron y Publio Escipion, más tarde llamado el africano, y que terminaron con la expulsión de los Cartagineses de nuestro suelo. Más

abundante la acuñación de este periodo que en el anterior, todavía son escasas las monedas; pues si bien la emisión se extendió rápidamente sobre Cataluña y la orilla izquierda del Ebro, ya en terreno romano antes de este periodo; ...".

• Període III (204-154 aC). S'estén definitivament l'encunyació de monedes "ibèriques" a Catalunya, Aragó, Navarra, Euskadi, les dues Castelles, València i Múrcia; és el moment de màxima expansió (Zóbel 1880: 6):

"El tercero es el periodo mayor de la emisión ibero-romana, pues dando comienzo próximamente á mediados del siglo sexto con la organización provincial, parece duró, al menos parcialmente, hasta fines del mismo. En este tiempo vemos extenderse la emisión monetar por toda Cataluña y Aragón, Navarra, las Provincias Vascongadas, ambas Castillas hasta el meridiano de Madrid y el interior de los antiguos reinos de Valencia y de Murcia, entrado hasta las provincias de Jaen y Granada."

• Període IV (154-72 aC). Acaben les emissions "ibèriques" després de la presa de Numància; si bé durant les Guerres Sertorianes (80-72 aC), de manera transitòria i excepcional, s'encunyà moneda a **Kelse**, **Saitabi**, **Kili**, **Saguntum** i **Tanusia** (Zóbel 1880: 10):

"La reforma provincial de 622 (133 a.J.C.) puso sin duda término á la acuñación oficial del unecario con leyenda ibérica. Esta sin embargo renació, aunque transitoriamente, durante los pocos años de la guerra sertoriana 674 á 682 (80 á 72 a.J.C.) en algunas plazas fuertes como Celsa, Saitabi, Kili, Saguntum y Tanusia."

Aquest autor és el primer que donà una cronologia aproximada per a les monedes encunyades per cada una de les diferents seques "ibèriques" que coneix, d'acord amb els quatre períodes anteriors que havia definit. Segons la seva opinió, l'encunyació de les monedes de la seca d'Ilturo s'havia d'emmarcar dins dels seus períodes 2 i 3, és a dir, entre 214 i 154 aC (Zóbel 1880: quadre de les pàg. 54-55).

El primer "sistematitzador" de la seca "ibèrica" d'Ilturo, Celestino Pujol y Camps, creia que les monedes d'aquesta seca "ibèrica" en què en l'anvers el cap baronívol mira vers l'esquerra eren d'època cartaginesa (Pujol 1887: 207):

"Estas incorrecciones en los rötulos pueden llevarme á inferir que en las cecas de Ilturo batieron estas monedas gentes poco expertas en la lengua ibérica: es posible que la mano de los cartagineses se halle demostrada en dichas acuñaciones, de traza verdaderamente púnica."

Joaquim Botet i Sisó acceptà *grasso modo* el ventall cronològic proposat per Jacobo Zóbel de Zangroniz, i en nota a peu de pàgina indica que creu més convenient reunir en un sol període els dos inicials de Zóbel (Botet 1908: LI):

"A l'encunyació de les monedes ibero-romanes d'indistint tres període senyalats, al nostre concepte, per la consecutiva dis-

minució del pes y del mòdul de les monedes. Es imposible precisar ab certesa la duració de cada un d'ells: la del segón degué esser molt llarga, més curta la del primer y més curta encara la del tercer, que coincide probablement ab l'establiment del as semiuncial per la lley Púpia Púpiria l'any 89 avants de Jesucrist. En aquesta data, les encunyacions ibèriques havien cessat en quasi bé tot el territori català."

I en la nota a peu de pàgina, a part de la repetició dels períodes de Zóbel, manifesta:

"Nosaltres creyem preferible unir en un sol període 'ls dos primers d'En Zóbel, y considerem que la duració que senyala als períodes té molt d'hipotètica."

Així doncs, cal entendre que per a Botet, els seus períodes tindrien les següents cronologies aproximades: el primer període abastaria els anys 226-204 aC, el segon període abastaria els anys 203-89 aC i del tercer període sols sabem que s'iniciaria l'any 89 aC. Ara bé, després d'això, no dóna cap pista a cap seca del període o períodes en els quals hagués pogut encunyar.

Antonio Vives Escudero, enquadra les monedes "ibèriques" de la seca d'Ilturo dins de la seva sèrie sexta, que ell anomena "Monedas ibero-romanas -de tipo del jinete-" -en concret és la seca núm. 7-, però no dóna cap dada cronològica.

Al seu torn, George F. Hill sembla que acceptà -amb recança però sense modificacions- els quatre períodes plantejats per Zóbel (Hill 1931: 2 i 4):

"The Ibero-Roman coinage of Citerior has been fitted by Zóbel into the following periods: ... Zóbel's great experience compels us to regard this scheme with respect. Nevertheless, theories which neatly fit the stages of development of a coinage exactly into the periods of political history are so seldom borne out by an examination of the facts, that it has seemed better to attack the problem of dating from a purely numismatic standpoint, calling in the aid of historical data where they are helpful in supporting or correcting the conclusions independently reached from the coins themselves."

Ara bé, com Botet fa, Hill tampoc no dóna cap pista per a cap seca del període o períodes en els quals hagués pogut encunyar.

En parlar de la cronologia de les monedes "ibèriques" en general, i les de la seca d'Ilturo en particular, novament no podem obviar de cap manera els estudis de Leandre Villaronga Garriga. Al llarg dels anys 70 i inicis dels 80 del segle passat, en diversos articles, va sistematitzar la numismàtica ibèrica catalana fent ús de l'epigrafia monetària, la tipologia, el patró monetari emprat, l'anàlisi de les troballes -generalment tresors-, etc. Pel que fa a les monedes de la seca "ibèrica" d'Ilturo, aquest autor en els seus articles ha donat sempre la mateixa cronologia aproximada amb algunes variacions:

Emissió	Villaronga 1974	Villaronga 1982	Villaronga 1994
1	Entre 195 i 155/137 aC.	1a. meitat del s. II aC.	1a. meitat del s. II aC.
2	Entre 195 i 155/137 aC.	Mitjan s. II aC.	1a. meitat del s. II aC.
3	2a. meitat s. II aC. Però abans de 104 aC.	2a. meitat del s. II aC.	2a. meitat del segle II aC.
4	2a. meitat s. II aC. Però abans de 104 aC.	Posterior a 104 i anterior a 80/72 aC.	2a. meitat del segle II aC.
5	Vers 104 aC.	Posterior a 104 i anterior a 80/72 aC.	A cavall del canvi de segle II a I aC.

M. Paz García-Bellido i Cruces Blázquez, en parlar a la seva obra sobre la seca d'*Iluro*, segueixen fil per randa la darrera cronologia suggerida el 1994 per Villaronga (García-Bellido, Blázquez 2001: 197-198).

En els darrers anys, Marta Campo i Díaz ha publicat dos articles que fan referència, entre altres aspectes, a la cronologia inicial de les monedes "ibèriques". Segons aquesta autora, que analitza diverses troballes fetes en excavacions arqueològiques, la primera seca que encunyaria seria la d'*Untikesken* en el segon quart del segle II aC, seguirien les seques de *Kese* i d'*Ilirta* que començarien les seves respectives encunyacions cap a mitjan segle II aC, i al llarg de la segona meitat del segle II aC s'anirien incorporant la resta de seques ibèriques, entre elles –és clar– la d'*Iluro* (Campo 2000; Campo 2002).

Quant al moment final de les encunyacions de moneda ibèrica de la seca d'*Iluro*, les troballes estudiades del jaciment romanorepublicà de Ca l'Arnau/Can Mateu (Cabrera de Mar), semblen indicar que la darrera emissió de la seca d'*Iluro* ha de ser posterior a la data d'abandonament d'aquest jaciment –c. 90 aC–, perquè no n'ha aparegut cap, i anterior –potser també més o menys contemporània– a la fundació de la ciutat romana d'*Iluro* –c. 80 aC– perquè aquesta emissió sí que apareix de manera abundant en aquesta ciutat¹⁶ (Martí 2004: 360):

"Por lo que se refiere a la ceca de Iluro, la propia de la zona, podemos decir que la última emisión, la de símbolo oreja,

hacia 100-90 aC parece no haber sido acuñada todavía, mientras que las anteriores, hacia 100 aC ya habrían sido acuñadas todas. ... Ahora bien, el descubrimiento de este yacimiento quizá pudiera hacer replantear parcialmente esta cuestión: las cuatro primeras emisiones de Iluro bien pudieron ser acuñadas en este yacimiento; pero por lo que se refiere a la quinta y última, o bien es casualidad que no haya aparecido ninguna y pudo ser acuñada también aquí (lo que supondría que su cronología sería muy precisa de hacia 90 aC –inmediatamente antes del abandono del yacimiento–), o bien pudo ser acuñada en la ciudad romana de Iluro –a donde se trasladó la administración romana del territorio que había estado en el yacimiento de Ca l'Arnau-Can Mateu–, por lo que también tendría una cronología precisa de hacia 80-70 aC, momento en que al parecer se funda la ciudad romana de Iluro."

Aquesta cronologia final per a les monedes de la darrera emissió de la seca "ibèrica" d'*Iluro*, sembla poder confirmar-se després de comparar les troballes abans esmentades amb el contingut dels tresors de Balsareny, Cànoves, Azaila I, Azaila II i el trobat en una *domus* del carrer Lladó de Badalona (Campo 2005: 77):

"Aquest investigador opina que molt probablement l'emissió amb símbol orella es va encunyar c. 80-70 aC i, a més, ha plantejat la possibilitat que s'hagués fabricat a la recent fundada ciutat romana d'Iluro, a la qual s'hauria traslladat l'administració romana que abans controlava el territori de Ca l'Arnau-Can Mateu. La cronologia d'aquesta emissió està confirmada per diverses troballes monetàries. Els lots I i II d'Azaila contenen 3 unitats amb símbol orella amb molt poc desgast (Navascués 1971, núm. 430-432). Al tresor de la domus del carrer Lladó de Badalona (Padrós 2001, p. 73), ocultat després del 67 aC, hi havia un exemplar d'aquesta emissió, força desgastat. També es va trobar un exemplar a l'estrat III d'un dipòsit amb abundant ceràmica del poblament ibèric de Burriac (Cabrera de Mar, Maresme), datat c. 80-70 aC. (Martí 1988, p. 152)."

3. Com es poden ordenar?

Per poder ordenar les monedes de qualsevol seca cal conèixer –ni que sigui de manera aproximada–, i tenir molt present la seva cronologia. Si la sabem, podem intentar esbrinar sota quin patró monetari va ser encunyada, que tant pot ser propi com manllevat d'altres economies. Finalment, si en sabem el patró monetari (o creiem que el sabem), a partir d'ell podem intentar detectar els diferents nominals que es varen poder arribar a encunyar:

Altres aspectes que cal valorar per tal de procedir a fer l'ordenació interna d'una seca són la tipologia emprada, l'existència –o no– de marques diferencia-

¹⁶ Per exemple, se'n va trobar una dins d'una gerreta bicònica ibèrica, just al dessorà d'un paviment d'una *domus*, en què s'interpreta com una ofrena fundacional.

dores de nominals, l'existència –o no– de marques que puguin diferenciar emissions diverses, diferències que hi pugui haver en l'epigrafia utilitzada –que poden marcar-nos emissions diferents–, etc.

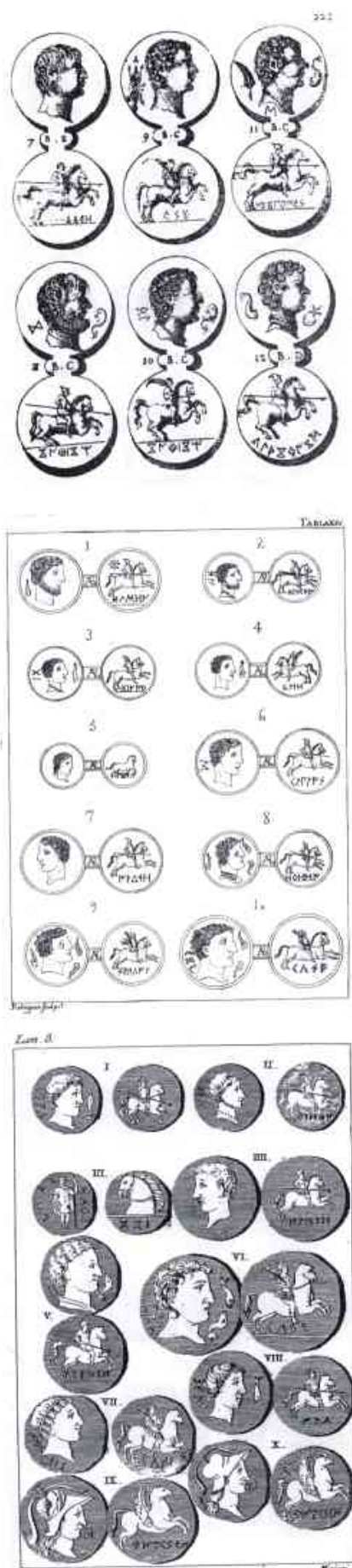
També resulta evident que una de les qüestions fonamentals per a qualsevol possible ordenació és el coneixement de l'existència d'una quantitat relativament important de monedes diferents (no se'ns pot escapar que si només se'n coneguessim dues o tres de diferents, intentar una ordenació seria com a mínim complicat).

Quant al patró monetari, o sistema sota el qual es varen encunyar les monedes "ibèriques", des de mitjan segle XIX, quan comença a interessar aquesta qüestió, en general els investigadors varen optar per acceptar com a cronologia general de les monedes "ibèriques" –la d'Iluro entre elles– la cronologia de la república romana a partir de l'arribada i desembarcament a Empúries. Així doncs, des del moment que els investigadors varen reconèixer l'existència de més d'un tipus d'as/unitat, varen poder ordenar les monedes segons el seu pes (a més pes normalment també hi correspon un mòdul més gran), el qual, d'acord amb la cronologia i influència suposada, havia de seguir de manera més o menys estricta el sistema de pesos romanorepublicans amb les seves successives reduccions de pes (per tant, com més pesada una moneda, més antiga podia suposar-se).

Fou Leandre Villaronga qui primer va plantejar que per a l'encunyació de les monedes "ibèriques" en general, s'havien fet servir més d'un sistema metrolic. Plantejà la utilització del sistema romano republicà, que es faria servir a la seca "ibèrica" d'Untikesken (Villaronga 1972; Villaronga 1977) i a algunes emissions d'altres seques "ibèriques" (Villaronga 1973b: 29-31; Villaronga 1974: 20-22), i la d'un altre sistema introduït pels cartaginesos per a les seves encunyacions hispanes (Villaronga 1973a: 101-106), que es faria servir fonamentalment a la seca "ibèrica" de Kese i a altres seques "ibèriques". En el cas de la seca "ibèrica" d'Iluro, segons Villaronga, es varen utilitzar clarament els dos sistemes, en moments i encunyacions diferents (Villaronga 1974: 20-22), i d'això en féu un criteri addicional per a fer servir per a l'ordenació de les encunyacions.

Farem ara l'exercici d'explicar quines monedes varen conèixer els diferents investigadors que n'han parlat, i com les varen ordenar els que ho van fer.

Fig. 13: gravats dels llibres de Vincencio Ivan de Lastanosa, Luís Joseph Velázquez i Juan Bautista Erro on apareixen monedes de la seca d'Iluro

Com ja hem comentat, el primer investigador que esmenta monedes de la seca "ibèrica" d'*Illuro* és Luís Joseph Velázquez¹⁷. Aquest autor esmenta una única moneda, i per la descripció que en fa podria correspondre a una unitat de la tercera emissió (Velázquez 1752: pàg. 106 i lám. XIV-9).

El següent investigador que esmenta monedes de la nostra seca, Juan Bautista Erro, també n'esmenta només una, i per la descripció que en fa també podria correspondre a una unitat de la tercera emissió (Erro, 1806: pàg. 200 i lám. 8-III).

Tot i la diferència estilística dels dibuixos publicats per aquests dos autors, em sembla que estan parlant de la mateixa moneda, car la segona lletra ibèrica que dibuixen en la llegenda de la moneda que descriuen –la L de la variant antiga– ambdós la dibuixen com si fos la lletra ibèrica A.

Domenico Sestini, en fer el catàleg de les monedes "ibèriques" que hi havia a la col·lecció del comte Michele de Wiczay, en descriu quatre de pertanyents a la seca d'*Illuro*. Per la descripció que en fa¹⁸, les dues primeres podrien correspondre a unitats de la cinquena emissió –si bé de mòdul diferent, car diu que la primera és un AE1 i la segona un AE2–, la tercera podria ser una unitat de la quarta emissió (o de la tercera si la lletra L fos de la variant antiga) –un AE2 segons ell– i la cinquena podria ser una meitat de la tercera emissió –un AE3 segons ell– malgrat que la lletra L que descriu (segurament deu ser un error) és de la variant moderna (Sestini 1818: 157). Tot i que aquest autor no es planteja (potser perquè el que publica és únicament un catàleg d'una col·lecció i no un tractat de numismàtica) –o no ho diu– una ordenació de la seca, es pot comprovar que cita les monedes que descriu de mòdul més gran a més petit; ara bé, també hem vist que no diu quin valor nominal tenen, es limita a parlar de la grandària del mòdul.

Louis Felicien de Saulcy descriu sota la seva llegenda núm. 98 (Saulcy 1840: 115) tres monedes de la seca "ibèrica" d'*Illuro*; de tota manera, aquest autor devia conèixer diversos exemplars més –com a mínim set–, ja que en la seva làmina III, amb la llegenda núm. 98 hi descriu fins a set variants epigràfiques –algunes d'elles devien correspondre a monedes gastades perquè la llegenda que hi esmenta té en compte variants

inexistents. La primera moneda que descriu correspon a una unitat de la cinquena emissió –segons ell un GB i un MB– (de la col·lecció Rollin); la segona que descriu és una meitat, però no podem saber amb certesa si correspon a la segona o a la tercera emissió, –segons ell un MB– (també de la col·lecció Rollin); i la tercera moneda, tal com la descriu, podria ser un triens de la tercera emissió –segons ell un PB– (de l'antiga col·lecció reial) (Saulcy 1840: pàg. 115 i lám. III)¹⁹. Aquest autor, si bé dedueix que les monedes "ibèriques" són còpia –també quant a sistema monetari– de les monedes romanorepublicanes, com Sestini, tampoc no es planteja cap mena d'ordenació quant a les monedes d'*Illuro*; es pot comprovar que cita les monedes que descriu de mòdul més gran a més petit; i també hem vist que no diu quin valor nominal tenen, es limita a parlar de la grandària del mòdul.

Joseph Gaillard, en el catàleg que féu de la col·lecció de José García de la Torre, esmenta una única moneda de la seca ibèrica d'*Illuro*, moneda que no devia estar massa ben conservada ja que descriu el cap baronívol amb barba. De la descripció que en fa i de la llegenda que diu que hi figura, es tracta amb seguretat d'una unitat de la tercera emissió –segons ell un AE de mòdul 11– (Gaillard 1852: pàg. 63 i taula de llegendes)²⁰.

17 Si el gravat de la moneda que anteriorment hem comentat que hi ha al llibre de Lastanosa (1645) correspongués realment a una moneda de la seca d'*Illuro*, es tractaria d'un as de la segona emissió.

18 Malauradament no va publicar cap gravat de cap de les quatre monedes que esmenta.

19 Malauradament, en aquest cas, aquest autor tampoc no va publicar cap gravat de cap de les tres monedes que esmenta.

20 Tampoc disposem, en aquest cas, del gravat de la moneda.

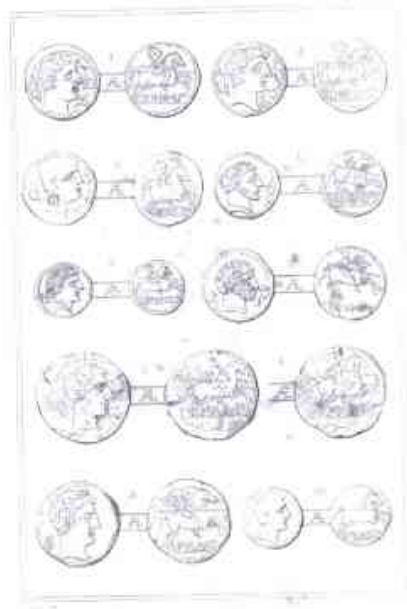

Fig. 14: gravat del llibre de Gustave Daniel de Lorichs on apareixen monedes de la seca d'Iluro

Gustave Daniel de Lorichs, en la seva inclassificable obra, no fa ni planteja cap mena d'ordenació, si no és que es vol entendre com a ordenació l'arreglament de diverses monedes de diferents seques en el que ell anomena oficines (cal recordar que segons ell les llegendes ibèriques no són més que abreviatures que cal llegir en llatí), i a la seca d'Iluro li pertoca l'oficina vuitena, ja que per ell la lletra ibèrica *H* –que és la vuitena lletra de l'alfabet– indica de quina oficina es tracta i pertany la seca. Així, en aquest cas, només podem saber quines

monedes de la seca "ibèrica" d'Iluro coneixia. D'acord amb els gravats que publica, coneixia les unitats de les emissions tercera (Lorichs 1852: fig. XVIII-8), quarta (Lorichs 1852: fig. XVIII-7) i cinquena (Lorichs 1852: fig. XIX-7/9), coneixia el *sextans* de la segona emissió (Lorichs 1852: fig. XVIII-9) i coneixia el *semis* de la tercera emissió (Lorichs 1852: fig. XIX-10). La majoria de les monedes de les quals publica el gravat pertanyien a la seva col·lecció privada i actualment es conserven en el Royal Coin Cabinet de Stockholm²¹.

Manuel Cerdá i de Villarestau, en la seva obra, que no és un tractat de numismàtica sinó un simple catàleg de les llegendes de monedes que coneix, obvia qualsevol mena de diferència en la grafia de les lletres, les "ordena" –com és costum en l'època– segons la grandària del mòdul²². Pel que fa a les monedes de la seca "ibèrica" d'Iluro, n'esmenta cinc sota la seva llegenda núm. XXX: es tracta de dues unitats de la cinquena emissió (els seus núm. 79 i 81) –segons ell ambdues són un AE II–, una unitat de la tercera o quarta emissió (el seu núm. 80) –segons ell un AE III–, una meitat probablement de la tercera emissió (el seu núm. 82) –segons ell un AE IV–, i un *sextans* de la segona emissió (el seu núm. 83) –segons ell un AE IV–. Com que aquest treball no és un estudi de numismàtica sinó un recull de llegendes monetàries –com ja hem dit–, podem comprovar com ni tan sols les ordena per grandària. De totes aquestes monedes no en sabem de quina col·lecció estan preses, el que sí que sabem és que en la seva col·lecció privada en tenia com a mínim un exemplar de les descrites amb els núm. 79 i 80.

Fig. 15: gravats dels llibres de Pierre André Boudard i de Aloïss Heiss on apareixen monedes de la seca d'Iluro

²¹ En concret, segur que pertanyien a la seva col·lecció privada –actualment al Royal Coin Cabinet de Stockholm– les monedes el gravat de les quals és: XVIII-8, i XIX-7/10.

²² No publica cap gravat de cap de les monedes que esmenta al llarg de la seva obra.

Pierre André Boudard, en la seva obra, continua fent l'ordenació de les monedes típica de l'època, és a dir, seguint la grandària del mòdul i sense esmentar-ne el valor nominal. Per la descripció que en fa i pels gravats que publica, coneix la unitat de la cinquena emissió –segons ell un gran mòdul– (Boudard 1859: fig. XXI núm. 8) –de la col·lecció Duprat–; també coneix la unitat de la tercera emissió –segons ell un mòdul mitjà– (Boudard 1859: fig. XXI núm. 9 i 10) –de la col·lecció del Museu de Narbona i de la col·lecció de Lorichs respectivament–; també coneix la meitat de la tercera emissió –segons ell un petit bronze– (Boudard 1859: fig. XXI núm. 11) –de la col·lecció Bonnet); i per últim coneix el *triens* de la segona emissió –segons ell un petit mòdul– (Boudard 1859: fig. XXI núm. 12) –de la col·lecció Carrero y Arrago.

Aloïss Heiss també continua amb l'ordenació que té en compte únicament la grandària del mòdul de les monedes; ara bé, és el primer que dóna el diàmetre i el pes de les monedes que descriu. Per la descripció que en fa i pels gravats que publica, de les monedes "ibèriques" d'*Illuro* coneix la unitat de la cinquena emissió (Heiss 1870: fig. XXVII ILVRO (Liria)-1) i de la quarta emissió (Heiss 1870: fig. XXVII ILVRO (Liria)-2); també coneix la meitat de la tercera emissió (Heiss 1870: fig. XXVII ILVRO (Liria)-3); també coneix el *sextans* de la segona emissió (Heiss 1870: fig. XXVII ILVRO (Liria)-4); també coneix el *quadrans* de la segona emissió (Heiss 1870: fig. XXVII ILVRO (Liria)-5); i també coneix el terç de la tercera emissió (Heiss 1870: fig. XXVII ILVRO (Liria)-6). La majoria d'aquestes monedes corresponen a la seva col·lecció privada llevat de l'última, que correspon a la col·lecció del Cabinet des Médailles de la Bibliothèque Nationale de France, i de la núm. 4, que publica donant com a referència Lorichs.

Antonio Delgado, tot i conèixer unitats de les emissions 3 a 5 de la seca "ibèrica" d'*Illuro* (com Lorichs), continua l'ordenació per grandària del mòdul –dóna el diàmetre de cada peça–, fet que comporta que primer descriu –evidentment– les unitats i després els divisors sense diferenciar-los per emissions. Tenint en compte la descripció que en fa i els gravats que publica, coneixia la unitat de la cinquena emissió (Delgado 1876: fig. CXLVIII-1/3), la unitat de la quarta emissió (Delgado 1876: fig. CXLVIII-7 i possiblement fig. CXLVIII-4), la unitat de la tercera emissió (Delgado 1876: fig. CXLVIII-5/6), la meitat de la tercera emissió (Delgado 1876: fig. CXLVIII-8), el *sextans* de la segona emissió (Delgado 1876: fig. CXLVIII-9), el

triens de la segona emissió (Delgado 1876: fig. CXLVIII-10) i el terç de la tercera emissió (Delgado 1876: fig. CXLIX-11). Quant a les col·leccions de procedència, de la majoria es limita a donar referències bibliogràfiques de Lorichs i Heiss, només sabem que la moneda CXLVIII-5 és de la col·lecció Vera i que de la moneda CXLVIII-8 en la col·lecció Vera n'hi ha un exemplar.

Jacobo Zóbel de Zangroniz coneix força més monedes diferents de la seca d'*Illuro* que els autors fins ara comentats i d'altra banda ha elaborat ja una hipòtesi més acurada quant a cronologia; així, en adonar-se que en les llegendes monetàries hi ha canvis epigràfics que semblen obeir a la diferent cronologia de les sèries, és el primer que ofereix ja una ordenació no basada només de la grandària del mòdul de les monedes (de totes elles en dóna també el diàmetre). Aquest autor, a més a més, és el primer que en parlar de cada una de les monedes en diu el valor nominal que hi assigna.

Aquest autor descriu les monedes de la seca d'*Illuro* incloses en el quadre sinòptic de les monedes del seu "*distrito tarraconense*"²³ (Zóbel 1880: 222-239). Analitzant aquest quadre, l'ordenació que sembla deduir-se per a les monedes d'*Illuro* és de tres sèries diferents:

- En el seu període cronològic II hi enquadra l'as de la primera emissió (el seu núm. 82) i el *quadrans* de la segona emissió (el seu núm. 193).
- A cavall dels períodes cronològics II-III, hi enquadra la unitat de les emissions tercera/quarta –aquest autor o bé no coneix la unitat de la quarta emissió o no en fa diferència– (els seus núm. 83 i 84) i el terç –ell en diu *quadrant*– de la tercera emissió (el seu núm. 194).
- En el període III hi enquadra la unitat de la cinquena emissió –ell en diu *as*– (els seus núm. 85 i 86), la meitat de la tercera emissió –ell en diu *semis*– (el seu núm. 151), el quart de la tercera emissió –ell en diu *quadrant*– (el seu núm. 187) i el *sextans* de la 2a emissió (el seu núm. 219).

Quant a procedències, ens indica que l'as de la primera emissió, que conceptua com a única, correspon a la col·lecció Bosch de Madrid; sabem que de la meitat de la tercera emissió n'hi havia una en la col·lecció Rollin-Feuardent²⁴ i que el quart de la tercera emissió és de la col·lecció de Constantino Domingo Bazan.

23 Curiosament, aquest autor, quan ha parlat d'atribucions de seques a llocs d'encunyació, com ja hem comentat abans, enquadra aquesta seca en el seu "*distrito saguntino*".

24 Deu ser la mateixa que publica Louis Féliçien de Saulcy.

Fig. 16: gravats del treball de Celestino Pujol y Camps, primera monografia sobre la seca d'Illuro, on apareixen totes les monedes que coneixia

Celestino Pujol y Camps segueix relativament al peu de la lletra el tipus d'ordenació de Zóbel de Zangroniz, però com que coneix molts més tipus diferents de monedes (Pujol coneix 12 monedes diferents, mentre que Zóbel només en coneix 8), el resultat final és una ordenació molt més acurada i molt més semblant a la que a hores d'ara es veu com a definitiva. Pujol s'oblida de la grandària del mòdul per a ordenar les monedes i utilitza –com Zóbel– l'argument de l'epigrafia monetària; a més a més, hi afegeix el

criteri tipològic, cosa que fa que tot i no conèixer l'as de la segona emissió, s'arrisqui a fer una sèrie formada de moment només amb divisors. En el quadre següent –on podrem veure que sembla desconèixer l'existència de la quarta emissió– exposarem la seva ordenació i la compararem amb la que actualment es dona per definitiva; a més a més hi afegirem la denominació que donava a cada una de les monedes i la col·lecció a la qual pertanyien les monedes de les quals en publica un gravat:

Pujol	Núm. gravat	Col·lecció a la qual pertanyia	Ordenació actual
As emissió 1	1	Celestino Pujol y Camps, abans Pablo Bosch	As emissió 1
Triens emissió 1	2	Celestino Pujol y Camps	Triens emissió 1
Quadrans emissió 1	3	Celestino Pujol y Camps, abans Pablo Bosch	Sextans emissió 1
Divisor emissió 2	4	Celestino Pujol y Camps, abans Constantino Domingo Bazan	Semis emissió 2
Divisor emissió 2	5	Cabinet des Médailles de la Bibliothèque Nationale de France	Triens emissió 2
Divisor emissió 2	6	Marquès de Molins	Terç emissió 3
As emissió 3	7-10	La núm. 7 col·lecció Celestino Pujol y Camps	Unitat emissió 3
Divisor emissió 3	11	Celestino Pujol y Camps, abans Agustín Arbeix	Meitat emissió 3
Divisor emissió 3	12	Celestino Pujol y Camps	Sextans emissió 2
As emissió 5	13-15	Gustave Daniel de Lorichs, Celestino Pujol y Camps i desconeguda, respectivament	Unitat emissió 5
Divisor emissió 5	16	Rafael Cervera –abans Constantino Domingo Bazan–, i també en la de Josep Saderra i Coll	Quart emissió 3
Divisor emissió 5	17	Torrella i també Josep Saderra i Coll	Quart emissió 5

Antonio Vives i George F. Hill continuaven desconeixent l'existència de la unitat de l'actual quarta emissió i en canvi ja coneixen la unitat de la segona emissió plantejada per Pujol i Camps. Ara bé, fan un pas enrere i tornen a ordenar les monedes només seguint el criteri de la grandària. Així, per ells, l'ordenació és primer l'actual primera emissió, després

l'actual segona emissió, en tercer lloc l'actual cinquena emissió i en darrer lloc l'actual tercera emissió (Vives 1924-1926; Hill 1931); per a Vives hi havia cinc emissions i per a Hill n'hi havia sis. En el quadre següent exposarem la classificació de cada un d'aquests autors comparada amb la actualment acceptada, per tal de veure'n les diferències:

Ordenació actual	Ordenació de Vives	Ordenació de Hill
1a. emissió		
<i>As</i> CNH-1	<i>As</i> 1a emissió XXIV-1 (de l'antiga col·lecció Rafael Cervera)	<i>As</i> 1a emissió
<i>Triens</i> CNH-2	<i>Quadrans</i> 1a emissió XXIV-2 (de l'antiga col·lecció Rafael Cervera)	<i>Quadrans</i> (triens?) 1a emissió
<i>Sextans</i> CNH-3	<i>Sextans</i> 1a emissió XXIV-3 (de l'antiga col·lecció Rafael Cervera)	<i>Sextans</i> (quadrans?) 1a emissió
2a. emissió		
<i>As</i> CNH-4	<i>As</i> 2a emissió XXIV-4 (de l'antiga col·lecció Rafael Cervera; i un altre exemplar a l'Institut de València de Don Juan)	<i>As</i> 2a emissió
<i>Semis</i> CNH-5	<i>Semis</i> 2a emissió XXIV-5 (de l'Institut de València de Don Juan, abans col·lecció Buckler i abans col·lecció Molins)	<i>Semis</i> 2a emissió
<i>Triens</i> CNH-6	<i>Quadrans</i> 2a emissió XXIV-6	<i>Quadrans</i> 2a emissió
<i>Sextans</i> CNH-7	<i>Sextans</i> 2a emissió XXIV-7 (de l'antiga col·lecció Rafael Cervera)	<i>Sextans</i> 2a emissió
3a. emissió		
Unitat CNH-8	<i>As</i> 4a emissió XXIV-10 (de l'Institut de València de Don Juan)	<i>As</i> 4a emissió
Meirat CNH-9/10	<i>Semis</i> 4a emissió XXIV-11 (de l'antiga col·lecció Rafael Cervera)	<i>Semis</i> 4a emissió
Terç CNH-11	<i>Quadrans</i> 5a emissió XXIV-12 (del Cabinet des Médailles de la Bibliothèque Nationale de France; i un altre exemplar a l'Institut de València de Don Juan)	<i>Quadrans</i> 5a emissió
Quart CNH-12	<i>Quadrans</i> 4a emissió XXIV-13 (de l'antiga col·lecció Rafael Cervera)	<i>Quadrans</i> 6a emissió
4a emissió		
Unitat CNH-13		
5a. Emissió		
Unitat CNH-14/15	<i>As</i> 3a emissió XXIV-8 (de l'Institut de València de Don Juan, abans col·lecció Buckler i abans col·lecció Molins)	<i>As</i> 3a emissió (de la col·lecció Newell)
Quart CNH 16	<i>Quadrans</i> 3a emissió XXIV-9 (de la col·lecció Jordana)	<i>Quadrans</i> 3a emissió

L'ordenació definitiva de les monedes de la seca d'*Illuro*, llevat que noves troballes la poguessin fer variar, la va establir Leandre Villaronga l'any 1974. Es compon de cinc emissions, les característiques definitòries de les quals serien, segons Villaronga (Villaronga 1974), les següents:

- *Las*/unitat de la primera emissió té a l'anvers un cap nu, mirant cap a la dreta, i al darrere del clatell, com a símbol, un porc. La metrologia seguida sembla ser la romanarepublicana. Pel que fa a epigrafia, la L de la llegenda monetària és de la variant antiga.
- *Las*/unitat de la segona emissió té a l'anvers un cap diademat, mirant cap a la dreta, i no té cap mena de símbol darrere el clatell. La metrologia sembla que continua essent la romanarepublicana: Pel que fa a l'epigrafia, no hi ha variació, la L de la llegenda monetària continua essent la de la variant antiga.
- *Las*/unitat de la tercera emissió té a l'anvers un cap llorejat, mirant cap a l'esquerra, i no té cap mena de símbol darrere del clatell. La metrologia utilitzada, segons Villaronga, seria la utilitzada per la seca de *Kese*, és a dir, la que varen introduir els cartaginesos. Quant a l'epigrafia monetària, no hi ha canvis, la L de la llegenda continua essent la de la variant antiga.
- *Las*/unitat de la quarta emissió té totes les mateixes característiques que hem vist per a la tercera, llevat del fet que l'epigrafia de la L de la llegenda monetària ha canviat, ara és de la variant moderna.
- *Las*/unitat de la cinquena emissió té a l'anvers un cap llorejat, mirant cap a la dreta, amb símbol orella darrere del clatell. La metrologia, segons Villaronga, sembla ser altre cop la romanarepublicana. Quant a l'epigrafia monetària, la L de la llegenda continua essent de la variant moderna.

Un cop establerta la seriació, com a punt final, no més ens queda parlar dels valors que integren cada una de les cinc sèries/emissions. En la numismàtica "ibèrica" del nord-est peninsular, per a diferenciar els diferents valors de les monedes es va utilitzar, en general, la tipologia dels reversos: genet per a l'*as*/unitat, cavall sol per al semis/meitat i pròtom de cavall per al *triens*-*quadrans*/terç-quart.

Seguint Villaronga (Villaronga 1974; Villaronga 1982; Villaronga 1994), els diferents valors que trobarem per a cada una de les diferents emissions de la seca "ibèrica" d'*Illuro*, són:

- 1a emissió: *as*, *triens* i *sextans*.
- 2a emissió: *as*, *semis*, *triens* i *sextans*.
- 3a emissió: unitat, meitat, terç i quart.
- 4a emissió: unitat.
- 5a emissió: unitat i quart.

Quant a ordenació de la seca, en el treball de M. Paz García-Bellido i de Cruces Blázquez hi ha alguna petita diferència, amb relació a Villaronga, en els valors que diuen que va encunyar la seca d'*Illuro* en les emissions primera i segona; segons aquestes autores, en la primera emissió només es varen encunyar l'*as* i el *quadrans* i en la segona dubten que s'encunyés el *sextans*/sisè (García-Bellido i Blázquez 2001).

COMENTARIS FINALS

Sobre la seca d'*Illuro*

Quant a la metrologia (sistema monetari) utilitzat per la seca, si bé no he fet cap estudi aprofundit sobre la qüestió, tinc la impressió que de primer segueix clarament el sistema romanorepublicà en voga durant la primera època en la qual les monedes varen ser encunyades (pes uncial reduït) –emissions 1 i 2–; posteriorment sembla utilitzar un sistema diferent perquè les monedes pesen molt menys (aproximadament la meitat) però en realitat penso que es tracta del mateix sistema romanorepublicà –emissions 3 i 4–; i finalment torna a utilitzar el sistema romanorepublicà en voga en el moment final de la seca (pes semiuncial) –emissió 5.

Quant a l'ordenació de les diverses emissions, en la meua opinió, sense haver fet cap estudi aprofundit al respecte, ni haver pogut tenir a les mans totes les monedes per a la seva observació directa²⁵, penso que la seca d'*Illuro* va utilitzar, per a diferenciar els diversos valors, els tipus del revers de la següent manera: genet per a l'*as*/unitat, cavall sol per al *semis*/meitat, dos dofins –contraposats o no– per al *triens*/terç, i el dofí sol per al *quadrans*/quart, si bé en la cinquena emissió canvia el dofí pel pròtom de cavall per al *quadrans*/quart; a més a més, en alguns valors, per tal de reforçar-ne –o aclarir-ne– el valor va utilitzar el sistema romà de marques, per exemple els tres punts per

²⁵ M'he hagut de conformar amb les monedes que es custodien al Museu de Mataró i a Cabrera de Mar, i al visionat dels dibuixos i de les fotografies publicats en diversos treballs i *corpus*: Pujol y Camps, Vivès, Hill, Villaronga i García-Bellido/Blázquez.

al *quadrans*/quart. Si la meua impressió és correcta, la seca d'*Iluro* hauria encunyat els següents valors:

- 1a emissió: *as*, *triens* i *quadrans*.
- 2a emissió: *as*, *semis*, *triens* i *quadrans*.
- 3a emissió: unitat, meitat, terç i quart.
- 4a emissió: unitat.
- 5a emissió: unitat i quart.

Quant a la cronologia de les diferents emissions de la seca, el que a hores d'ara sabem és el següent:

- La cinquena emissió – la darrera de la seca – sembla no haver estat encunyada encara c. 90 aC, perquè no se n'ha trobat cap en els estrats d'abandonament del jaciment romanorepublicà de Can Benet-Ca l'Arnau-Can Mateu-Can Rodon –que es daten amb aquesta cronologia–; però ja havia d'haver estat encunyada c. 80 aC, perquè en estrats de fundació de la ciutat romana d'*Iluro* –que es data d'aquest moment– ja se'n troben.

- La quarta emissió, per les dades que ofereix el jaciment romanorepublicà de Can Benet-Ca l'Arnau-Can Mateu-Can Rodon, c. 100 aC ja havia d'haver estat encunyada perquè en estrats datats en aquest moment ja se'n troben.

Una qüestió que encara resta pendent, doncs, és quan varen iniciar-se les encunyacions de la seca. Sobre aquesta qüestió, fins ara les troballes arqueològiques no ens ajuden gens perquè no hi ha –de moment i que sapiguem– jaciments amb estrats que continguin monedes de la seca "ibèrica" d'*Iluro* (tampoc de gairebé cap altra seca) que puguin datar-se com a anteriors a 130 aC. De tota manera, podem intentar donar una hipòtesi basada en la metrologia de la moneda romanorepublicana –si pensem que aquest és el patró monetari que varen seguir les encunyacions–, tot i que sóc conscient que aquest aspecte pot resultar, si més no, polèmic.

Si l'encunyació de les monedes "ibèriques" de la seca d'*Iluro* seguí el sistema de pesos romanorepublicà, el primer que hem de fer és intentar d'establir quin és l'esquema del patró metrollògic usat a Roma al llarg del segle II aC i inicis del segle I aC i intentar d'enquadrar-hi, si ens és possible, les monedes que estudiem. Aproximadament, i seguint Crawford (Crawford 1974: 47-80 i 595-597), tenim:

- Des de 211 aC en endavant, a Roma es fa servir un patró sextantal –sis monedes per lliura– (el pes de l'*as* seria aproximadament d'uns 54 gr).

- Des de 206 aC en endavant, es continuà fent servir el patró sextantal però amb una reducció paulatina i constant en el pes de les monedes:

- Vers 206-195 aC el pes de l'*as* oscil·la entre 40'50 i 36'00 gr.

- Vers 195-190 aC, el pes de l'*as* sembla estabilitzar-se entorn dels 36'00 gr.

- Vers 190-179 aC el pes de l'*as* continua baixant i oscil·la entre 36'00 i 31'50 gr. (aproximadament 10 monedes en lliura).

- Des de 179 es fa servir un patró uncial –12 monedes en lliura (el pes de l'*as* seria aproximadament de 27'00 gr).

- Entre 169-158 aC s'intenta un retorn al patró de 10 monedes en lliura (el pes mitjà dels *asos* d'aquest moment és de vers 32'40 gr.), si bé al final del període el pes decau altra cop vers el patró uncial.

- Entre 158-146 aC el patró uncial es manté tot i que el pes es va reduint progressivament.

- Des de 146 aC en endavant a Roma no s'encunyen més *asos* de bronze –sols s'encunyen divisors. Pel que sembla, per a encunyar aquests divisors es va fer servir un patró uncial reduït equivalent aproximadament a dos terços d'unça, és a dir, l'*as* pesaria a l'entorn d'uns 18 gr.

- A partir de 116/115 aC, es fan algunes emissions de bronze, el sistema metrollògic de les quals a voltes sembla uncial i a voltes semiuncial.

- L'any 91 aC es promulga la *Lex Papiria*, que estableix de manera oficial el patró metrollògic semiuncial per a les encunyacions de bronze que se succeeixen a Roma fins 82 aC (emissió de Sulla), que clou les encunyacions de bronze fins 46/45 aC (el pes mitjà de l'*as* és de vers 13'50 gr.).

El pes mitjà de les monedes conegudes de la primera emissió d'*Iluro* és de 19'33 gr; i el de les de la segona –que sembla seguir el mateix patró– és de 18'99 gr.²⁶

26 Pel que fa al pes mitjà de les monedes de la segona emissió he pres el que indica Villaronga en el seu *Corpus*. Per la primera emissió, de la qual Villaronga només coneix un exemplar, he tingut la sort de poder comptar amb dues monedes més –trobadetes recentment i conservades al Museu de Mataró.

Això sembla indicar-nos unes encunyacions amb un patró aproximat de vora 20 gr., la qual cosa ens permet d'enquadrar l'inici de les encunyacions de les monedes d'*Iluro* c. 150 aC.

Finalment, quant al lloc d'emissió, sembla que es pot pensar versemblantment que és l'assentament romanorepublicà de Ca l'Arnau-Can Mateu-Can Benet-Can Rodon pel que fa a les quatre primeres emissions, i a la ciutat romana d'*Iluro* pel que fa a la cinquena.

Amb tot, sobre dues de les seques "ibèriques" del nord-est peninsular, les d'*Iluro* i *Laiésken*, fa temps que em voltava pel cap una possibilitat remota que no puc deixar de comentar²⁷, tot i que és una hipòtesi potser indemostrable. Aquestes dues seques comencen la seva activitat aproximadament en el mateix moment –c. 150 aC– i mentre que la seca de *Laiésken* sembla que acaba les seves emissions a finals del segle II aC, la seca d'*Iluro* és segur que continua la seva activitat, car la seva darrera emissió sembla que s'ha de datar amb posterioritat a c. 90 aC.

Segons els excavadors i primers estudiosos del jaciment romanorepublicà de Can Benet-Ca l'Arnau-Can Mateu-Can Rodon, en aquest assentament s'hi pot ubicar una de les seques "ibèriques" de l'àrea de l'actual Catalunya, i evidentment, per la seva situació, de seguida es va optar per la seca d'*Iluro*. Però, i si en realitat la seca d'*Iluro* es pot continuar ubicant a l'*oppidum* de Burriac (Fig. 18) i a l'assentament romanorepublicà (Fig. 19, 20, 21 i 22) la seca que s'hi pot ubicar és la de *Laiésken*?

Aquesta hipòtesi té, d'entrada, un avantatge. I aquest avantatge estaria en el fet que l'*oppidum* de Burriac (d'altra banda ja força romanitzat en aquell moment) sabem que s'abandona c. 50 aC, per tant, podria haver encunyat les cinc emissions conegudes de la seca d'*Iluro* –no caldria pensar en canvis d'ubicació per a una mateixa seca–. Al seu torn, pel que fa a l'assentament romanorepublicà de Can Benet-Ca l'Arnau-Can Mateu-Can Rodon, també li escauria bé la seca de *Laiésken* ja que hauria pogut encunyar

totes les emissions, sabem que poc després s'abandona (c. 90 aC) i hem assenyalat abans que en aquests moments sembla que hi un canvi de plantejament de control polític i territorial que sembla fer innecessàries les emissions "territorials", la qual cosa lligaria bé amb l'acabament de les emissions i l'abandó de l'assentament.

Ara bé, també té un fort inconvenient: com es pot explicar que en una mateixa zona del territori Laietà hi hagi pogut haver dues seques tan properes? No crec que això pugui tenir una resposta fàcil, si és que en té, ni que la puguem trobar encara que la hipòtesi fos certa; per això dic que és possible que aquesta hipòtesi sigui indemostrable.

Sobre les monedes "ibèriques" del nord-est de la península Ibèrica

A continuació, insereixo un quadre en el qual, *grasso modo*, s'abasta la totalitat de les seques "ibèriques" catalanes. Si ens hi fixem bé, ens adonarem com sembla possible demostrar una distribució territorial seguint les poblacions/ètnies més importants que ocupaven aquest territori ja abans de l'arribada dels romans a la Península.

D'aquest quadre en voldria fer notar dues coses:

- la seca d'*Arheturki* l'he tornada a situar entre les seques ausetanes perquè segueixo l'atribució a La Seu d'Urgell que fa Pérez
- pel que fa a la seca d'*Ore*, l'he situada entre els ilergetes perquè seguint l'atribució a Orrit que fa Pérez, em sembla que és el territori on cal enquadrar-la.

També voldria assenyalar que per a la ubicació que de moment atribuïm a les seques d'*Ore*, d'*Esó* i d'*Arheturki* (Orrit, Isona i La Seu d'Urgell respectivament), potser més endavant caldrà analitzar la possibilitat que aquestes tres seques passin a enquadrar-se dins d'un nou grup territorial: els Ceretans.

²⁷ De fet hi hauria encara una altra possibilitat, encara més complicada: la possibilitat que les seques d'*Iluro* i *Laiésken* s'haguessin encunyat en el mateix lloc, al jaciment romano republicà de Can Benet-Ca l'Arnau-Can Mateu-Can Rodon

Kesetans	Ilergetes	Lacetans o Ilergetes	Indiketes	Ausetans	Laietans	De localització incerta
<i>Kese</i>	<i>Iltirkesken</i>	<i>Ieso</i>	<i>Untikesken</i>	<i>Ausesken</i>	<i>Laiesken</i>	<i>Oskumken</i> (seca Lacetana?)
	<i>Iltirta</i>			<i>Eustibaicula</i>	<i>Ilturo</i>	<i>Masonsa</i> (seca Kesetana?)
	<i>Ore</i>			<i>Arketurki</i>	<i>Lauro</i>	<i>Kaio</i> (seca Kesetana?)
	<i>Eso</i>				<i>Baitolo</i>	<i>Abariltur</i>

Tenint en compte la cronologia que sembla poder assignar-se a l'inici de totes aquestes encunyacions (no semblen anteriors, en cap cas, a c.175/170 aC), així com l'important grau d'uniformització (tant pel que fa a tipus com a metrologia), no sembla possible creure que aquestes encunyacions es deguin simplement a la voluntat de disposar de numerari d'algunes ciutats i ètnies del territori del nord-est peninsular (si fos així no s'entén perquè cada ciutat o ètnia emissora no ha triat els tipus més adients a la seva gent i idiosincràsia i en canvi tothom ha optat per un mateix tipus). Així doncs, potser haurem de treure com a conseqüència que l'encunyació de monedes "ibèriques" catalanes s'hagi d'emmarcar en un procés molt ampli, generalitzat i global de control del territori. En aquests moments, anorreat el sistema polític i econòmic ibèric a causa dels esdeveniments de la Segona Guerra Púnica i de les diverses actuacions cartonians, els únics que estan en disposició d'endegar un procés d'aquestes característiques i abast són els "nouvinguts", és a dir els romans. I a aquest procés se li ha donat un nom: la romanització.

D'altra banda, també voldria remarcar que el quadre anterior ve a ser el resum diacrònic de totes les encunyacions "ibèriques" atribuïdes a l'àrea catalana, és a dir, sense tenir en compte cap diferenciació cronològica. Com que hores d'ara aquesta diferenciació cronològica ja sembla més factible, mercès als estudis sobre les monedes trobades al jaciment romano-repúblicà de Ca l'Arnau-Can Mateu-Can Benet-Can Rodon d'una banda i als diversos treballs potser més de conjunt de Marta Campo (Campo 2000; Campo 2002; Campo 2005), potser fóra bo d'intentar-ho i de valorar-ne possibles conseqüències.

Amb els coneixements que ara tenim sobre la numismàtica "ibèrica" catalana, crec possible subdividir el quadre anterior en dos: en el primer quadre hi podem posar les encunyacions que previsiblement s'inicien aproximadament a mitjans del segle II aC (o potser una mica abans en el cas de les seques d'*Untikesken*, d'*Iltirta* i de *Kese*); i en el segon quadre les encunyacions que previsiblement s'inicien a inicis del segle I aC –o molt a finals del segle II aC.

Seques que comencen a mitjan segle II aC.					
Kesetans	Ilergetes	Indiketes	Ausetans	Laietans	De localització incerta
<i>Kese</i>	<i>Iltirkesken</i>	<i>Untikesken</i>	<i>Ausesken</i>	<i>Laiesken</i>	<i>Oskumken</i> (seca Lacetana?)
	<i>Iltirta</i>		<i>Eustibaicula</i>	<i>Ilturo</i>	
			<i>Arketurki</i>	<i>Lauro</i>	

Seques que comencen a inicis del segle I aC.			
Ilergetes	Lacetans o Ilergetes	Laietans	De localització incerta
<i>Eso</i>	<i>Ieso</i>	<i>Baitolo</i>	<i>Masonsa</i> (seca Kesetana?)
<i>Ore</i>			<i>Kaio</i> (seca Kesetana?)

Quant a la seca d'*Abariltur*, que llevat que noves troballes ho desmenteixin sembla que mai no va encunyar asos/unitats, no tinc gens clar a quin dels dos grups cronològics de seques s'ha de col·locar, tot i que penso que el més possible és que s'hagi d'incloure en el primer.

Cal tenir molt clar, també, que aquesta diferenciació cronològica no vol dir de cap manera que quan s'inicia l'encunyació de la segona sèrie de seques "ibèriques", les de la primera cessin d'encunyar; algunes sembla ser que sí que arriben al seu final però d'altres continuen.

Al meu entendre, el fet que sembli possible de distribuir les seques "ibèriques" de l'àrea catalana, cronològicament parlant, en dos grans grups, deu d'oïbre a dos diguem-ne plantejaments diferents; i vista la diferència cronològica que hi ha entre un grup i l'altre—entre 40/50 anys—, crec que això és perfectament possible.

Quant al primer plantejament, penso que pot estar plenament relacionat amb el procés que hem vingut a denominar "la romanització". Si ens hi fixem atentament veurem com és el període en el qual sembla que sorgeixen la majoria de les seques, i en especial ens podrem adonar com és en aquest període quan apareixen totes les encunyacions que en podríem anomenar "territorials": *Iltirkesken*, *Untikesken*, *Ausésken*, *Laiesken* i *Oškumken* (evidentment també en sorgeixen de "no territorials"—que potser podríem anomenar-les "cíviques"—: *Kese*, *Iltirta*, *Eustibaicula*, *Ařketurki*, *Ilturo* i *Lauro*).

Sí que és possible que diversos poblats/assentaments ibèrics de relativa importància haguessin pensat a fer encunyacions de monedes amb el seu nom; però si haguessin anat així, perquè no varen utilitzar uns tipus adequats a la seva particular idiosincràsia i en canvi tots els tipus semblen calcats? D'altra banda, qui hauria pensat a emetre monedes amb els diferents etnònims un cop el poder polític dels diferents pobles ibers del territori que analitzem havia desaparegut feia força anys?

És possible que les encunyacions les fessin els italics que feia temps que estaven endegant el procés de control polític, econòmic, territorial i cultural (la romanització en definitiva)? Penso que sí, que és perfectament possible; per les fonts clàssiques sabem que els romans coneixien tant l'existència de ciutats iberes —i els seus noms— com l'existència dels diferents pobles que dominaven el territori quan varen arribar amb motiu de la Segona Guerra Púnica.

D'altra banda, tinc la impressió que els pobladors ibers no estaven pas massa familiaritzats encara amb

la moneda ni fins el moment n'havien tingut necessitat. En canvi, els romans sí que estaven acostumats a fer-ne servir i la necessitaven.

La pregunta que cal fer-se, si les monedes "ibèriques" les varen fer els romans, és: perquè es van emetre amb escriptura i llengua ibèriques? Penso que la resposta podria enquadrar-se molt bé dins del procés de romanització: si als romans els calia emetre moneda per a les seves necessitats, és possible que haguessin pensat a aprofitar per encunyar-les d'aquesta manera per tal que els ibers comencessin a familiaritzar-se amb el seu ús i a més a més, en veure la llegenda en la seva llengua les poguessin prendre com a cosa pròpia.

Quant al segon plantejament, penso que deu ser radicalment diferent perquè la segona sèrie de seques "ibèriques" que fan la seva aparició són únicament i exclusiva seques "cíviques": *Ešo*, *Iešo*, *Ore*, *Baitolo*, *Masonsa* i *Kaio*. D'altra banda, sembla que totes les seques que he anomenat "territorials" en aquest moment o bé ja han acabat o bé en aquest moment han fet la seva darrera emissió monetària; sembla com si talment la romanització hagués acomplert ja la seva funció i ara calgués pensar en una nova forma d'estructuració política, econòmica i territorial.

Si ara fem una anàlisi al revés, és a dir començant per les seques "ibèriques" de la segona sèrie, ens adonarem que de totes aquelles de les quals en creiem saber el lloc d'encunyació—*Ešo* (Isona), *Iešo* (Guissona) i *Baitolo* (Badalona)—, no n'hi ha cap que correspongui a un jaciment ibèric, sinó que corresponen a ciutats romanes fundades (*ex novo*?) més o menys a l'entorn d'inicis del segle I aC seguint patrons urbanístics i edificis plenament romans.

Podem dir el mateix de les seques "ibèriques" del primer grup? Penso que sí, encara que la qüestió es presenta més difícil perquè de bona part d'elles no se sap amb massa precisió el lloc d'encunyació.

Quant a les encunyacions que en podríem dir "territorials", crec possible que es pugui plantejar que la seca és possible que no sigui res més que un lloc físic on es varen encunyar les monedes, en el sentit que no crec probable l'existència d'una ciutat concreta per a cada una d'elles. És a dir, penso que *Iltirkesken* deu fer referència als Ilergetes més que no pas a una possible seca que pogués anomenar-se *Iltirke*; o bé que *Untikesken* deu fer referència als Indiketes més que no pas a una possible seca que pogués anomenar-se *Untike*; o bé que *Laiesken* deu fer referència als Laietans més que pas a una possible seca que pogués anomenar-se *Laie*; i així podríem continuar amb totes. És potser per això que fins ara ha estat difícil de precisar exactament la seva ubicació.

D'una de les seques que en podríem anomenar "cíviques", la seca "ibèrica" d'**Ituro**, ara creiem saber que no correspon a l'*oppidum* ibèric de la muntanya de Burriac, sinó a un assentament romanorepublicà bastit gairebé al seu costat –però a la plana– situat a poc més de 150 Km. Aquest assentament, pel que sembla, va ser fundat cap a mitjan segle II aC (fins i tot potser una mica abans –2n quart del segle II aC–) i s'hi van instal·lar persones de procedència itàlica –encara que no s'ha de descartar la presència també d'algunes persones procedents de les antigues elits ibèriques– des d'on van començar de manera ja definitiva el control del territori. Aquest assentament, a inicis del segle I aC va ser abandonat i va donar pas, en una altra ubicació molt propera –uns 5 Km– a la ciutat romana d'**Iluro**.

Podem precisar tant com acabem de fer sobre la seca d'**Ituro** d'altres seques "cíviques" que inicien la seva activitat en aquest primer moment? La qüestió es presenta problemàtica:

- La seca "ibèrica" de **Kese** s'ha atribuït tradicionalment a **Tarraco**; però a **Tarraco**, de moment i pel que jo en tinc coneixement, és problemàtica l'existència d'un poblat ibèric, car les troballes més antigues han estat interpretades tant com pertanyents a un assentament ibèric, com pertanyents a un assentament romanorepublicà continuador del *praesidium* que bastiren els germans **Publius** i **Gneus Cornelius Scipio** en temps de la Segona Guerra Púnica.
- La seca "ibèrica" d'**Ilirta** s'ha atribuït tradicionalment a la precursora de la ciutat romana d'**Ilerda**. El problema d'aquesta atribució, d'altra banda ben plausible, està en el fet que es pot dir que en el subsòl de l'actual ciutat de Lleida no han aparegut restes arqueològiques que puguin datar-se gaire més enllà de 80 aC.

- La seca "ibèrica" d'**Arketurki** s'ha atribuït a la precursora de La Seu d'Urgell en atenció, entre altres qüestions, a la possibilitat que de **-urki** se n'hagi pogut derivar Urgell (Pérez 1996b); concretament s'atribueix com a possibilitat al turó veí de Castellciutat, on pel que sembla han aparegut algunes restes antigues –ceràmiques del segle II aC–, però no en queda clara la filiació ibèrica d'aquest jaciment.

- La seca "ibèrica" d'**Eustibaicula/Eusti** s'ha pensat en atribuir-la a Caldes de Montbui, tot i reconèixer-se la dificultat per fer-ho; tot i que no se sap de l'existència d'un nucli urbà d'entitat, s'hi ha pensat atès que a la zona s'hi detecta població romana tant tardorepublicana com imperial.

- La seca "ibèrica" de **Lauro**, per últim, darrerament s'ha atribuït a la zona propera a Samalús (Vallès Oriental) perquè és la zona del Vallès propera a Llerona –nom que sembla una derivació possible de Lauro– on han aparegut més monedes (a Llerona mateix, per ara i que jo sàpiga, no es coneix cap troballa de monedes).

En resum, d'aquestes cinc darreres seques que hem esmentat, sembla que com a mínim tres d'elles tenen més aviat una forta relació amb assentaments de filiació romana que no pas amb assentaments de filiació ibèrica.

Penso que tot plegat no pot ser casual, sinó que ha de ser un indicatiu clar i important que les monedes "ibèriques" –com a mínim les de l'àrea de l'actual Catalunya– tenen poc d'ibèriques i molt de romanes, i que a l'hora de buscar-ne el possible lloc d'emissió cal pensar en assentaments romanorepublicans tardans. Tinc la impressió que les seques o bé estaven en assentaments romanorepublicans tardans o bé en assentaments ibèrics completament romanitzats i molt propers a assentaments romanorepublicans que, no ho oblidem, tenien el poder polític i econòmic.

BIBLIOGRAFIA

- Akerman, John Yonge 1846: *Ancient coins of cities and princes, geographically arranged and described*. Londres.
- Beltran, F 1996: Una liberalidad en La Puebla de Híjar (Teruel) y la localización del *municipium* Osicerda. *Archivo Español de Arqueología* 69. Madrid, 287-294.
- Bonet i Garí, Lluís 1979: Descubrimient del poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar). *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia del Maresme* 8-9, juny desembre de 1979. Mataró, 227.
- Botet i Sisó, Joaquim 1908-1911: *Les monedes catalanes*. 3 vol. Barcelona. (Reedició de Pvbill editor, de 1976).
- Boudard, Pierre André 1859: *Essai sur la numismatique iberienne précédé de Recherches sur l'alphabet et la langue des ibères*. Paris. (Reedició de Arnaldo Forni Editore, de 1985).
- Campaner Fuertes, Alvaro 1857: *Apuntes para la formación de un catálogo numismático español*. Barcelona. (Reedició de Juan R Cayon, de 1976).
- Campaner Fuertes, Alvaro 1891: *Indicador manual de la numismática española*. Palma de Mallorca. (Reedició de Juan R Cayon, de 1976).
- Campo, Marta 2000: Moneda, organització i administració del nord-est de la Hispania Citerior (Del 218 a l'inici del segle I aC). *IV Curs d'Història monetària d'Hispania. Moneda i administració del territori*. 23 i 24 de novembre de 2000. Barcelona, 57-75.
- Campo, Marta 2002: La producció d'Untikesken i Kese: funció i circulació a la ciutat i al territori. *VI Curs d'Història monetària d'Hispania. Funció i producció de les seques indígenes*. 28 i 29 de novembre de 2002. Barcelona, 77-104.
- Campo, Marta 2005: Emissió i circulació monetàries al nord-est de la Hispania Citerior al final de la República. *IX Curs d'Història monetària d'Hispania. La Moneda al final de la República: entre la tradició i la innovació*. 24 i 25 de novembre de 2005. Barcelona, 73-93.
- Caresmar, Jaume 1780: *Carta al baron de la Linde sobre la antigua y nueva población de Cataluña*.
- Carreras y Candi, Francsch 1908: *Lo castell de Burriach o de Sant Vicents (excursió, historia y tradicions)*. Mataró. (Edició facsimil de Copisteria La Juliana, de 1980).
- Cerdà de Villarestau, Manuel 1858: *Catálogo general de las antiguas monedas autónomas de España, con noticia de sus leyendas, tipos, simbolos y pueblos a que corresponden*. Madrid.
- Crawford, Michael H 1974: *Roman Republican Coinage*. Cambridge.
- Delgado Hernández, Antonio 1871-1876: *Nuevo método de clasificación de las medallas autónomas de España* (3 vol.). Sevilla. (Reedició de Juan R Cayon, de 1975).
- Erro, Juan Bautista 1806: *Alfabeto de la lengua primitiva de España, y explicación de sus mas antiguos monumentos de inscripciones y medallas*. Madrid. (Còpia facsimil feta per Librerías Paris-Valencia, SL, Valencia 1999).
- Feliu de la Peña, Narcís 1709: *Anales de Cataluña*. Barcelona.
- Ferrandis Torres, José 1929: Les monnaies hispaniques. *IVème Congrès International d'Archéologie. Exposition Internationale de Barcelone*. Barcelona.
- Finestres, Josep 1762: *Sylogé inscriptionum romanarum, quae in Principatu Catalauniae, vel existant, vel aliquando exstiterunt, notis, et observationibus illustratarum*. Cervera.
- Gaillard, Joseph 1852: *Description des monnaies espagnoles et des monnaies étrangères qui ont eu cours en Espagne, depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours, composant le cabinet monétaire de*
- Don José García de la Torre, ancien Ministre de Justice, Membre de la Junta Centrale en 1808, Conseiller d'État, membre du Conseil de Castille, docteur en jurisprudence et droit Canonique, individu de la Real Academia de la Historia*. Madrid.
- García-Bellido, Ma. Paz i Blázquez, Cruces 2001: *Diccionario de cecas y pueblos hispánicos*. 2 volums. *Colección textos Universitarios* 35-36. Madrid.
- García, Joaquim; Martín, Albert; Cela, Xabier 2000: Nuevas aportaciones sobre la romanización en el territorio de Ilturo (*Hispania Tarraconensis*). *Empúries* 52. Barcelona, 29-54.
- Gómez Moreno, Manuel 1922: De epigrafía ibérica: el plomo de Alcoy. *Revista de Filología Española* IX. Madrid, 34-66.
- Gómez Moreno, Manuel 1925: Sobre los iberos: el bronce de Ascoli. *Homenaje a D. Ramón Menéndez Pidal* III. Madrid 475-499.
- Gómez Moreno, Manuel 1943: La escritura ibérica. *Boetín de la Real Academia de la Historia*. CXII,II. Madrid, 251-278.
- Heiss, Aloiss 1870: *Description générale des monnaies antiques de l'Espagne*. Paris. (Reedició anastàsica de Arnaldo Forni Editore, de 1975).
- Hill, George F. 1931: Notes on the ancient coinage of Hispania Citerior. *Numismatic Notes and Monographs* 50. New York.
- Hübner, Emil 1869: *Inscriptiones Hispaniae Latinae*. Berlin.
- Hübner, Emil 1893: *Monumenta linguae ibericae*. Berlin.
- Lafuente, Modesto 1850-1867: *Historia general de España: desde los tiempos primitivos hasta la muerte de Fernando VII*. Madrid.
- Lastanosa, Vincencio Ivan de 1645: *Museo de las Medallas desconocidas Españolas*. Huesca (Còpia facsimil feta per Librerías Paris-Valencia, SL, València 1985).
- Lorichs, Gustaf Daniel de 1852: *Recherches numismatiques concernant principalement les médailles celtibériennes*. Paris.
- Llorens, Ma. M.; Ripollés, P. P. 1998: Les encunyacions ibèriques de Lauro. *Estudis* 7. Grandollers.
- Madoz, Pascual 1850: *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de ultramar*. Vol. XI. Madrid.
- Marca, Péire de 1688: *Marca Hispanica sive Limes Hispanicvs*. Paris.
- Martí, Carles 2004: Las monedas del yacimiento romano republicano de ca l'Arnau-Can Mateu (Cabrera de Mar, Barcelona). *Actas del III Encuentro peninsular de numismática antigua, Osuna (Sevilla) febrero-marzo 2003*, Sevilla.
- Martín Menéndez, Alberto. 2000: Las termas republicanas de Cabrera de Mar (Maresme, Barcelona). *II coloquio internacional de arqueología en Gijón. Termas romanas en el occidente del imperio*. Gijón 1999. Gijón, 157-162.
- Martín Menéndez, Albert; García Roselló, Joaquim 2002: La romanización en el territorio de los layetanos y la fundación de la ciudad romana de Ilturo (*Hispania Tarraconensis*). *Valencia y las primeras ciudades romanas de Hispania*. Valencia.
- Pedrals Moliné, Arturo 1892: *Catálogo de la colección de monedas y medallas de Manuel Vidal Quadras y Ramón de Barcelona*. Barcelona. (Reedició de Pvbill editor, de 1975).
- Pera, Joaquim. 1997: Ileso i Sigarra en el marc de la romanització de la Citerior. *Revista d'Arqueologia de Ponent* 7. Pàgs. 229-236.
- Pérez Almuquera, Arturo. 1995: Dos posibles cecas del Pirineo oriental y la ordenación territorial romano-republicana. *Actas del I Encuentro Peninsular de Numismática Antigua. La moneda hispánica*.

- ciudad y territorio (Madrid, noviembre 1994). *Anejos Archivo Español de Arqueología XIV*. Madrid, 225-230.
- Pérez Almoguera, Arturo 1996a: Las cecas catalanas y la organización territorial romano-republicana. *Archivo Español de Arqueología* 69. Madrid, 37-56.
- Pérez Almoguera, Arturo 1996b: De la "arketurki" prerromana a la Vergellum visigoda ¿una continuidad? *Cypselia* 11. Girona 153-160.
- Pujades, Jeroni 1609: *Coronica universal del Principat de Catalunya*. Barcelona.
- Pujol i del Horno, Jaume; Garcia i Roselló, Joaquim 1983: El grup de sitges de Can Miralles-Can Modolell (Cabrera de Mar, Maresme). Un jaciment d'època ibèrica situat en la rodalia del poblament ibèric de Burnac. *Laietania* 2-3, Mataró pàg. 46-145.
- Pujol y Camps, Celestino 1887: El dinero ibérico de Iluro. *Estudios histórico-arqueológicos sobre Iluro. Antigua ciudad de la España Tarraconense, región Layetana. Estudi V núm. II*. Mataró, 199-209.
- Ribas Bertran, Joan 1924: El poblament ibèric d'Ilduro. *Pensament Marià de la Costa de Llevant, any XVIII, núm. 649*. Mataró.
- Ribas Bertran, Marià 1934: *Origen i fets històrics de Mataró*. Mataró, 22-31.
- Ribas Bertran, Marià 1952: El Poblament d'Ilduro. Estudi arqueològic i topogràfic des dels temps prehistòrics fins a la destrucció d'Iluro. *Premi Rubió i Lluch 1949 de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*. Barcelona, 30-41.
- Ribas Bertran, Marià 1963: Els orígens de Mataró. *Premi Iluro 1963*. Mataró, 52-91.
- Roig Jalpi, Joan Gaspar 1669: *Cronica de Liberat*.
- Roig Jalpi, Joan Gaspar 1678: *Crònica general de Catalunya*.
- Sanmartí i Grego, Joan 1986: La Laietania ibèrica. Estudi d'arqueologia i d'història. Tesis Doctoral inèdita. Universitat de Barcelona.
- Sanmartí i Grego, Joan 2006: Els laietans, la Laietània: un poble i un estat de la Ibèria antiga. *Acte acadèmic Premi Iluro de monografia històrica 48a convocatòria*. Mataró.
- Saulcy, Louis Felicien de 1840: *Essai de classification des monnaies autonomes de l'Espagne*. Metz. (Reedició anastàsica de Arnaldo Forni editore)
- Serra-Ràfols, J. De C. 1928: Forma Conventus Tarraconensis. 1. Baetulo-Blanda. *Memòries de l'Institut d'Estudis Catalans, Secció Històrico-Arqueològica. Vol. I, fascicle 4*. Barcelona.
- Sestini, Domenico 1818: *Descrizione delle medaglie Ispane appartenenti alla Lusitania, alla Betica, e alla Tarragonense che si conservano nel Museo Hedervariano*. Florència.
- Untermann, Jürgen 1975: *Monumenta Linguarum Hispanicarum. Band I. Die Münzlegenden*. 2 vol. Wiesbaden.
- Velázquez, Luis Joseph 1752: *Ensayo sobre los alphabetos de las letras desconocidas, que se encuentran en las mas antiguas Medallas, Y Monumentos de España*. Madrid.
- Villaronga, L. 1972: Sistematización del bronce ibérico emportano. *Acta Numismática II*. Barcelona, 49-86.
- Villaronga, Leandro 1973a: *Las monedas hispano-cartaginesas*. Barcelona.
- Villaronga, L. 1973b: Sistematización del numerario ibérico del grupo ausetano. *Acta Numismática III*. Barcelona, 25-51.
- Villaronga, Leandre 1974: Sistematización del numerario ibérico (II). Grupo Centro Catalán. *Acta Numismática IV*. Barcelona, 15-63.
- Villaronga, L. 1977: The aes coinage of Emporion. *BAR supplementary series 23*. Oxford.
- Villaronga, L. 1978: *Las monedas ibéricas de Ilerda*. Barcelona.
- Villaronga, L. 1982: Les seques ibèriques catalanes: una síntesi. *Fonaments 3*. Barcelona, 135-183.
- Villaronga, L. 1983: *Les monedes ibèriques de Tàrraco*. Tarragona.
- Villaronga, L. 1994: *Corpus nummum Hispaniae ante avgvsti aetatem*. Madrid.
- Vives Escudero, Antonio 1924-1926: *La moneda hispánica*. 4 vol. Madrid.
- Zóbel de Zangróniz, Jacobo 1877-1880: *Estudio histórico de la moneda antigua Española desde su origen hasta el imperio romano*. Madrid

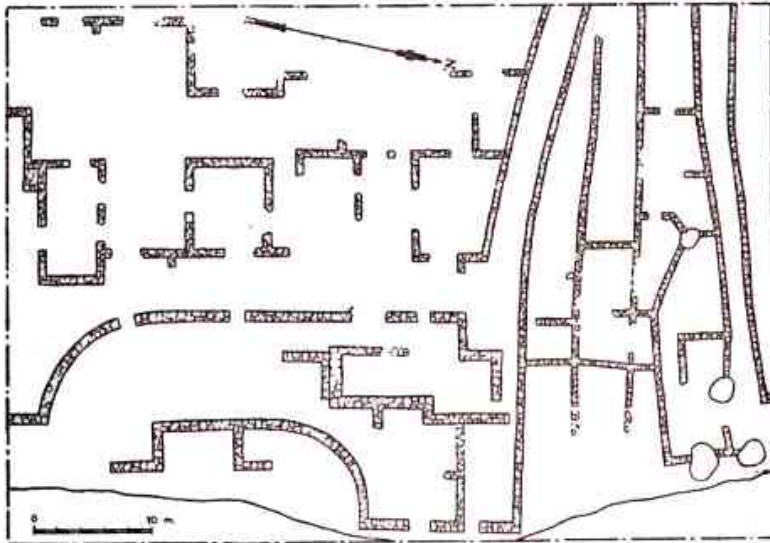

Fig. 10. — Detall del pla de la part baixa, avui desapareguda, del poblat d'Ilduro.

Fig. 18: *oppidum* de Burriac. Amb totes les reserves possibles, la regularitat de la planta de les restes dibuixades per Ribas fa pensar que la zona de l'*oppidum* que Ribas l'any 1952 indica que està destruïda sembla correspondre a unes restes d'hàbitat de factura romano republicana. Vista general i de detall del parament de la porta meridional de l'*oppidum*, on es pot veure que el tipus de construcció sembla de factura romana.

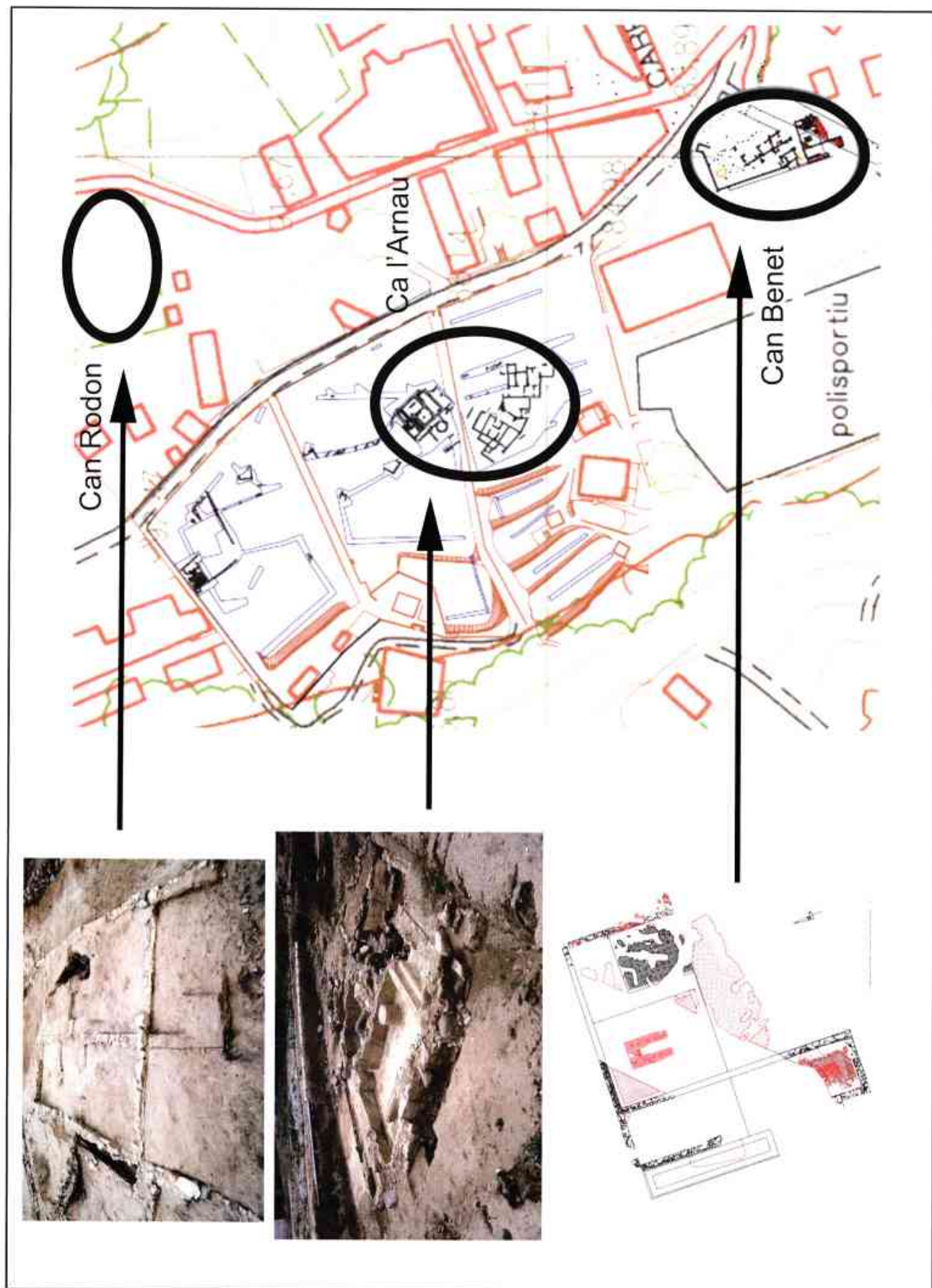

Fig. 19: situació de Can Rodon, Ca l'Arnau/Can Mateu i Can Benet

Fig. 20: vista parcial del jaciment de Can Rodon, on es veuen l'encreuament de dos carrers i zones probablement residencials; detall de la planta d'una *domus*

Fig. 21: jaciment de Ca l'Arnau/Can Mateu, vista parcial de l'hàbitat i vista general de la planta de les termes.

Fig. 22: jaciment de Can Benet; vistes de l'encreuament de dos carrers i vistes dels mosaics *opus signinum* de la *domus*

Fig. 23: petita mostra de monedes de la seca d'*Ituro*. Núm. 1 i 2 emissió 1; núm. 3 i 4 emissió 2; núm. 5 a 10 emissió 3; núm. 11 i 12 emissió 4; i núm. 13 a 19 emissió 5.

Capitells i basaments de columnes d'època romana de la comarca del Maresme.

Joan Francesc CLARIANA i ROIG ¹

Secció Arqueològica. Museu de Mataró.

Resumen

El presente estudio recopila la totalidad de capiteles y bases de columnas de época romana documentadas en la comarca del Maresme, valorando tanto el momento cronológico de producción como el tipo de construcción de pertenencia.

Palabras clave

Iluro y territorium, capiteles romanos, bases de columnas.

Abstract

The present research is a summary of the total number of the capital's and bases of the columns from the roman-period documented in the Maresme region, all bearing in mind the cronologic time of production and the type of building of ownership.

Word keys

Iluro and territorium, roman capitals, bases of columns.

¹ Aprofito per fer constar el meu agraïment a Eva Subías i Ricardo Mar, professors de la URV, per les seves indicacions en el present article.

En el present recull es realitza l'inventari exhaustiu dels capitells i basaments de columnes provinents de la comarca del Maresme, que bàsicament han estat trobats en el subsòl de ciutat romana d'*Iluro* i del seu *territorium*, així com la proposta de restitució per tal de valorar a quin espai arquitectònic aniria destinada cada una de les peces relacionades.

Podem dir que fins al moment actual encara no s'havia realitzat un estudi de conjunt de tots aquests elements arquitectònics en el territori de referència². Una de les qüestions que es pot apreciar a cop d'ull, és com la seva presència està estretament vinculada amb la importància de l'indret d'origen. Per un costat tindrem la ciutat romana d'*Iluro* amb el seu *forum* i, per altra, el *territorium* d'*Iluro*, on les vil·les romanes més rellevants són les que han enregistrat més troballes.

En el cas de la ciutat romana d'*Iluro* (Mataró), veiem com la major part de les peces trobades estan relacionades amb els espais de poder, culte i representació que es trobarien en el *forum*, que estaria ubicat en el lloc de l'actual basílica de Santa Maria. En aquest indret s'hi ha trobat diversos pedestals d'estàtues, dos fragments d'inscripcions de les llindes del porticat, motlures de gran tamany, així com s'hi ha documentat dos basaments de columna toscana i un capitell del mateix ordre, i també prové d'aquest lloc el basament d'una columna de dos tors paral·lels o més coneguda com base àtica. Estranyament, aquestes peces de columna amb base i capitell no consten ni en l'estudi de Gutiérrez Behemerid (1992) ni en el d'Escrivà (2004).

La descoberta d'aquestes peces ens ve explicada per l'arqueòleg i historiador mataroní, Marià Ribas i Bertran, quan en la seva obra *La romana Iluro*, ho descriu de la següent manera:

"Lloc on hi ha l'església de Santa Maria. Sota l'altar major, dues lloses molt grans de marbre blanc, una columna de pedra de 3,50 metres d'alçada, dividida en quatre peces i moltes altres pedres treballades. És gairebé segur que en aquest lloc existia un temple pagà" (Ribas 1933, p. 6, estació 10)

Més excepcional, és la troballa de basaments de columnes d'ordre toscà en l'àmbit d'habitatges privats, com serien els casos de la *domus* del carrer de La Palma, 15, i de Can Palauet³.

El segon indret tractat, és la vil·la romana de Torre Llauder, en el terme municipal de Mataró. Els vestigis del taller d'àmfores són potser l'element més antic trobat. Al seu damunt, alguns anys abans del canvi d'era, s'hi varen construir els vestigis actualment conservats dins el Clos Arqueològic, però, a més, coneixem que en aquest moment ja era una vil·la de certa rellevància, ja que dos dels tres retrats romans que procedeixen d'aquí estan datats a l'època augustiana. Tindria diverses àrees d'enterraments, i una de les més importants seria la que es trobaria en el costat de ponent dels vestigis conservats. A l'època severiana hi té lloc una important reforma on es reconverteria un petit pati obert en un petit atri amb impluvi, es pavimentarien amb mosaics de tesselles les aules residencials, així com el peristil. En el Baix Imperi es construiria un absis com a capçalera de l'aula principal. La vil·la comptava amb una completa instal·lació de *balneà*. Les escandaloses destruccions i rebaixos de terrenys de l'any 1969 varen provocar la pèrdua d'una gran part dels vestigis de la vil·la (Prevosti - Clariana 1988, p. 11 i ss).

En tercer lloc, el jaciment romà de Can Modolell, a Cabrera de Mar, té antecedents que es remunten a l'època augustiana i potser una mica abans. Bona part de la planta excavada al peu del camí de Can Segarra seria construïda a mitjan segle I dC, d'acord amb les troballes efectuades a les trinxeres de fonamentació. A l'època severiana s'hi farien algunes reformes que monumentalitzarien el conjunt, com seria l'espai anomenat criptopòrtic i l'exedra que, al seu damunt, molt possiblement, hi hauria un porticat amb columnes. El que més destaca del jaciment és la troballa de diversos ex-vots dedicats al déu Kautes - Mithra, la qual cosa fa suposar l'existència d'un mitreu, les restes del qual encara no han estat localitzades. Amb la crisi del segle III dC, l'indret s'abandona i no és reocupat fins al Baix Imperi. Formant part d'un gran estrat de farciment, datat en el Baix Imperi, es va trobar un capitell de columna granítica d'ordre toscà. Malgrat la gran importància de les restes, és relativament poc el que coneixem (Modolell 2004, *passim*).

La vil·la romana de Cal Ros de les Cabres, en el barri d'Ocata del terme municipal del Masnou, seria un establiment de primer ordre que, malgrat tot, es coneix molt poc. Hi ha documentat un taller d'àmfores. Es tenen un munt de notícies confuses de principis del segle XX, quan el propietari del terreny, Mr.

² Hom notarà que no hem inclòs les columnes de Can Vil·la (Vilassar de Dalt), en tant que no estan relacionades amb cap troballa arqueològica (Prevosti 1981, p. 141 - 142) i, morfològicament, tenen certes similituds amb columnes d'ordre dòric fetes en el Renaixement.

³ Es coneixen altres dos basaments de columnes. Si bé un d'ells, el trobat en el solar del carrer de La Palma (autonada amb el carrer Sant Salvador, sembla que més aviat seria la base per una post de fusta. L'altre basament, pertanyia a una columna de rajols amb exterior estucat, fou trobat a la *domus* de la Plaça Gran el 1982, actualment no se'n tenen referències gràfiques, però sembla que era similar als tipus de base coríntia o composta.

Morrison, va excavar diverses estances amb mosaics, trobant-hi fragments d'estàtues i un capitell corinti d'estil Segon Triumvirat. Anys més tard, Josep de Calassanç Serra Ràfols va excavar-hi més restes, localitzant diversos mosaics. També procedeix d'aquesta vil·la un capitell tardoromà. Tot i la importància de les troballes veiem que aquest jaciment és molt desconegut (Prevosti 1981, p. 59 - 84).

Encara més precària és la notícia de la troballa del capitell tardà del Palau, al terme de Teià. Per les dades que hi ha sembla que se n'haurien trobat diversos, no obstant això sols en coneixem un, gràcies a la notícia publicada per Cuyàs (1949).

A continuació veurem l'inventari analític del material objecte d'estudi:

Peça núm. 1:

Figures: 1 i 2

Procedència: església de Santa Maria

Descripció:

Capitell de columna d'ordre toscà, fet amb pedra de granit del país. L'abac originalment era quadrat, posteriorment fou escrostonat en els angles, es recolza directament sobre l'equí, de secció en arc de cercle, a la part inferior presenta un llistell o cavet.

Cronologia: aproximadament, primera meitat del segle I dC.

Mesures:

Alçada total 52 cm

Alçada abac: 7 cm

Alçada motllura: 7 cm

Alçada cavet: 3 cm

Sumoscap: 35 cm

Diàmetre màxim: 73 cm aprox.

Diàmetre de la columna: 55 cm

Presenta, al centre de la columna, una caixa quadrada de 9 cm d'ample.

Lloc de conservació actual:

Zona enjardinada del Clos Arqueològic de Torre Llauder (Mataró).

Bibliografia:

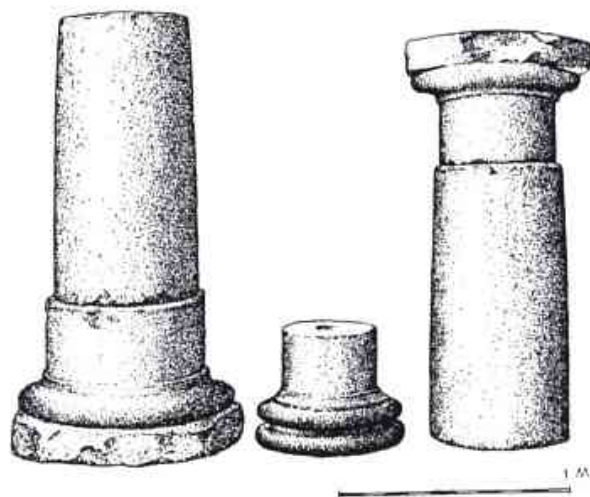
Ribas 1933, p. 6; Almagro *et alii*, 1945, p. 136; Ribas 1952, p. 56, fig. 20; Clariana 1988, p. 37; Cela, Revilla 1999, p. 46; Clariana 1996, p. 32; Clariana 1999, 17.

Paral·lels:

Podem comparar-lo amb un exemplar de Tarragona (Recasens 1997, p. 50-51, lám. 2; Gutiérrez Behemerid 1992, p. 18, núm. 12) i amb altres dos d'Ostia (Pensabene 1973, núm. 18 i 20).

Observacions:
No apareix enregistrat en l'obra de Gutiérrez Behemerid 1992.

Pròxim al tipus 2 de Gutiérrez Behemerid (1992, p. 22 - 23, fig. 1.2), amb un perfil d'equí en arc de cercle propi de l'estil toscà clàssic.

1.- Peces 2, 4 i 1. Columnes trobades en el subsòl de l'església de Santa Maria de Mataró (dibuix: M. Ribas 1952, p. 56, fig. 20).

2.- Capitell toscà trobat en el subsòl de l'església de Santa Maria de Mataró.

Peça núm. 2:

Figures: 1 i 3

Procedència: església de Santa Maria

Descripció:

Base de columna toscana en pedra de granit, amb plint, al damunt s'hi copsa el tors en secció de quart de cercle i a continuació un cavet emmarcat per dos llistells i que connecta amb l'imoscap llis.

Cronologia: aproximadament, primera meitat del segle I dC

Mesures:

Alçada total 61 cm
Alçada plint: 9 cm
Alçada tors: 14 cm
Alçada apòfisi: 8 cm
Alçada de l'imoscap: 30 cm
Diàmetre màxim: 73 cm aprox.
Diàmetre de la columna: 55 cm

Lloc de conservació actual:

Zona enjardinada del Clos Arqueològic de Torre Llauder (Mataró).

Bibliografia:

Ribas 1933, p. 6; Almagro et allí, 1945, p. 136; Ribas 1952, p. 56, fig. 20; Clariana 1988, p. 37; Clariana 1996, p. 32; Clariana 1999, 17.

Paral·lels:

Escrivà 2005, p. 35, núm. 46, de Carthago Nova (encara que discrepem de les mesures que es donen en aquella publicació en vista de l'escala gràfica que s'inclou).

Observacions:

Presenta, al centre del diàmetre una caixa quadrada de 9 cm d'ample. Originàriament el plint seria quadrat i, actualment, els angles estan retallats.

3.- Basament toscà trobat en el subsòl de l'església de Santa Maria de Mataró.

Peça núm. 3:

Figura: 4

Procedència: església de Santa Maria, excavacions 2007.

Descripció:

Idèntica a la de la peça anterior.

Mesures⁴:

Alçada total: 42 cm
Alçada plint: 9 cm
Alçada tors: 8 cm
Alçada de l'imoscap: 25 cm
Diàmetre màxim: 66 cm aprox.
Diàmetre de la columna: 55 cm

Lloc de conservació actual:

Finalitzada l'excavació, es va tornar a enterrar en el subsòl del temple parroquial de Santa Maria de Mataró.

Bibliografia: Pou 2007-A, *passim*; Pou 2007-B, p. 147, sondeig 4.

Observacions:

En les prospeccions arqueològiques realitzades a l'any 2007 a l'interior de la nau de l'església de Santa Maria, s'exhumà un mur datat d'època tardoromana, el qual reaprofitava aquest basament de columna de granit, d'ordre toscà.

4.- Basament toscà trobat a les excavacions realitzades a l'interior de la nau de l'església de Santa Maria de Mataró a l'any 2007 (fotografia: R. Pou - Atics).

Peça núm. 4:

Figures: 1, 5 i 6

Procedència: església de Santa Maria

Descripció:

Base àtica, amb un tors, al damunt té un llistell o filet i una escòcia. A sobre hi ha el segon tors sobre el qual s'aixeca el final del basament i on s'hi copsa un filet i

⁴ Les mesures han estat preses a partir dels plànols a escala 1/20 que consten a la memòria d'excavació, no obstant això, aquestes tenen força punts de coincidència amb la peça núm. 2.

un cavet que connecta amb l'imoscap llis. Podem suposar, pel retall de les motlures, que la peça hauria anat en un edifici on es veuria com a pseudo-períptera.

Cronologia:

Època imperial. Pròxim al tipus 1.2.B d'Escrivà (2005), de finals de l'època flàvia i principis dels Antonins.

Mesures:

Alçada total: 50 cm
 Alçada imoscap: 28'5 cm
 Alçada de la base: 22'5 cm
 Alçada del 1r tors: 6 cm
 Alçada del 2n tors: 6 cm
 Alçada escòcia: 4'5 cm
 Alçada cavet: 6 cm
 Diàmetre total: 60 cm
 Diàmetre columna: 40 cm

Lloc de conservació actual:

Zona enjardinada del Clos Arqueològic de Torre Llauder (Mataró).

Bibliografia:

Ribas 1933, p. 6; Almagro *et alii*, 1945, p. 136; Ribas 1952, p. 56, fig. 20; Clariana 1988, p. 37; Clariana 1996, p. 32; Clariana 1999, 17.

Paral·lels:

És molt semblant a les dues bases àtiques de columnes trobades a *Barcino* i que es conserven en el pati del Museu Frederic Marés. Similar també a la A 33 de *Barcino* (Escrivà 2005). A les termes de *Tarraco* també s'ha documentat una base àtica sense plint (vegeu Macías 2004, p. 117, on dóna una relació de paral·lels anteriors).

5 i 6.- Basament àtic trobat en el subsòl de l'església de Santa Maria de Mataró (el tambor de columna estriada que es veu de fons a la figura 5, no pertany al mateix jaciment).

Peça núm. 5:

Figura: 7

Procedència: excavacions solar c/ La Palma, 15, Mataró.

Descripció:

Base de columna toscana en pedra de granit, amb plint, al damunt s'hi copsa el tors en secció de quart de cercle lleugerament bombat i, a continuació, un cavet emmarcat amb un llistell que connecta amb l'imoscap llis.

Cronologia:

D'acord amb la data de construcció del peristil, a aquesta peça, li podríem assignar una datació d'època augustiana o anterior.

Mesures:

Diàmetre columna: 46 cm
 Diàmetre base: 73 cm
 Alçada total: 33'5 cm
 Alçada plint: 9 cm
 Alçada des de l'inici de l'apòlisi i fins a la base del tors: 9 cm
 Imoscap: 15'5 cm

Lloc de conservació actual:

Magatzem arqueològic del Museu de Mataró a l'antiga Fàbrica Marfà (Mataró).

Bibliografia:

Cela, García, Pera 2003, p. 34.

Observacions:

Formava part del peristil d'una casa de senyoria romana. Possiblement, en tractar-se d'un únic exemplar, hem de suposar que es tractaria d'un cas de reaprofitament, ja que les altres columnes no tenien cap basament i eren fetes de rajols.

Creiem que es tracta d'un basament, però, no obstant això, cal indicar la dificultat que sovint presenta l'adequada classificació, ja sigui com a base o com a capitell, en algunes peces d'ordre toscà.

7.- Basament toscà trobat a l'excavació arqueològica del solar del carrer de La Palma, 15, de Mataró, a l'any 2000.

Peça núm. 6:

Figura: 8

Procedència:

Excavacions solar de Can Palauet (actual Arxiu Comarcal)

Descripció:

Base de columna toscana en pedra de granit, amb plint, al damunt s'hi copsa el tors en secció de quart de cercle i a continuació un llistell i part del cavet superior que connectaria amb l'imoscap.

Cronologia: Celsa i Puerta daten el mur en el qual estava reaprofitada la peça entre els anys 60-30 aC.

Mesures:

Alçada conservada: 25 cm

Alçada plint: 10 cm

Alçada tors: 6'5 cm

Diàmetre màxim: 72 cm aprox.

Lloc de conservació actual:

Magatzem arqueològic del Museu de Mataró al local del carrer Sant Pelegrí (antiga Secció Arqueològica).

Bibliografia: Celsa - Puerta - Còdex 1998, núm. Referència 95-42.058.

Observacions:

Presenta al centre del diàmetre de la base restes de la caixa quadrada de 9 cm d'ample.

En tant que la datació proposada pot oscil·lar una mitjana de 10 anys, i veient que les dimensions de la peça són força similars, excepte el tors, els basaments

de les columnes provinents de Santa Maria, podríem suposar la possibilitat que es tractés d'un rebuig de l'obra del porticat del *forum*.

8.- Fragment de basament toscà trobat a l'excavació de Can Palauet a Mataró

Peça núm. 7:

Figures: 9 i 10

Procedència:

Excavacions solar carrer Sant Cristòfor, 12, cantonada carrer d'En Pujol, Mataró.

Descripció:

Fragment de capitell corinti treballat en marbre blanc de Carrara-Luni (Itàlia). Possiblement correspon a l'acant de la primera corona. S'observa la tija o nervi central i les fulles en asimetria. Els espais d'ombra tenen forma de gotes lleugerament inclinades. Els foliols tenen una estructura d'extremes arrodonits.

Cronologia: primera meitat segle I dC

Mesures:

Alçada conservada: 5'5 cm

Amplada conservada: 11 cm

Lloc de conservació actual:

Magatzem arqueològic del Museu de Mataró a l'antiga Fàbrica Marfà (Mataró).

Bibliografia: Bosch, Celsa 2001, n.º. 4038.

Observacions:

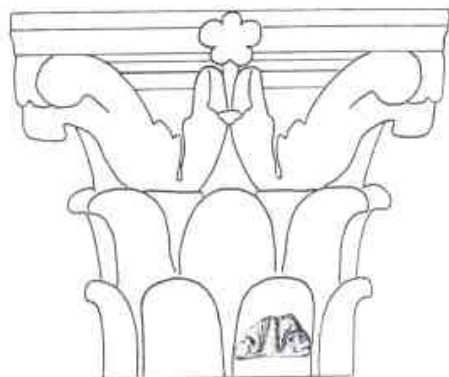
Trobat, fora de context, durant la campanya d'excavacions arqueològiques, efectuada per Marc Bosch i

Nabier Cela. Es dona la circumstància que, en aquest sector d'Iluro, anys enrere havia estat descoberta la claveguera del *cardo maximus*, la qual havia estat reparada en el Baix Imperi aprofitant materials de rebuig suposadament provinents de l'enderroc dels edificis i elements de la zona del *forum* de la ciutat.

Malgrat la reduïda mida del fragment, pel fet d'estar treballat en marbre de Carrara, més el detall dels foliols superposats i asimètrics i la tija central, són elements que fan pensar que es tracti d'una peça obra d'algun taller imperial⁵. Sabem que a *Tarraco* se n'hi va establir un en temps de l'emperador Tiberi (Domingo 2005, p. 40). Veiem també que, les fulles d'acant tenen cert grau de comparació amb les que es veuen en els capitells de l'arc de Berà i del Teatre de *Tarraco* (Ruiz de Arbulo *et alii* 2004, p. 128 i p. 131, fig. 13.b; Domingo 2005, p. 27, fig. 6 i p. 35, fig. 22) i la forma de la tija central ens recorda la dels capitells del temple de Mars Ultor de Roma (Zanker 1968, lám. 20).

9.- Fragment de capitell corinti trobat a les excavacions del solar del carrer Sant Cristòfor, 12, de Mataró, cantonada amb el carrer d'En Pujol, en els anys 1999 i 2000.

10.- Reconstrucció ideal d'un capitell corinti amb l'adequació de la peça núm. 7.

Peça núm. 8:

Figures: 11, 12 i 13

Procedència: església de Santa Maria

Dades prèvies:

Va ésser redescoberta quan es van fer unes obres a la sagristia de l'església parroquial de Santa Maria, a l'any 1945. Aleshores, es varen adonar que la pica d'aigua d'aquella estança, mig aparedada en el mur, no era altra cosa que un capitell-imposta bizantí en marbre proconès, rebuidat. A partir d'aquesta troballa, Puig i Cadafalch, teoritzà sobre la possibilitat que aquesta peça hauria format part de l'arquitectura del temple paleocristià d'Iluro. Així, l'insigne arquitecte completà el conjunt amb la reconstrucció del capitell, amb dues corones de fulles d'acant llises i la columna que s'instal·là a l'antiga sala Pellicer del Museu de Mataró.

Descripció:

Capitell jònic amb imposta bizantina fet en marbre proconès de l'illa de Marmara, Turquia (*marmor proconnesium*). La peça consisteix en un gran prisma tronco-piramidal invertit, el qual, sols en una de les cares presenta un relleu consistent en una creu de tipus grega que s'eixampla en els extrems. La base presenta una decoració inspirada en els capitells d'ordre corint; veiem, en els frontals, les volutes molt esquematitzades i, entre elles, un òvil central i els senyals insinuants d'un òvil a cada costat, a semblança de la decoració clàssica de la *kyma*, mentre els altres dos costats laterals, o *pulvinus*, l'un presenta una decoració inspirada en un relleu vegetal molt esquemàtic i l'altre, dos semicercles amb una separació de dos filets verticals que recorda, vagament, el *balteus*. A semblança de l'àbac, en la cara frontal, presenta una línia horitzontal. La part alta del capitell en la cara frontal, o de la creu, presenta un bisellat horitzontal de 7 cm d'alçada.

Cronologia: des de meitat del segle VI dC fins a principis del VII

Mesures:

Part alta de la imposta: 109 x 63'5 cm

Base del tronc piramidal: 61 x 51'5 cm

Capitell: 52 x 48'5 cm

Alçada llistell, o bisellat, part alta: 7 cm

Alçada tronc piramidal: 28 cm

Alçada capitell: 8 cm

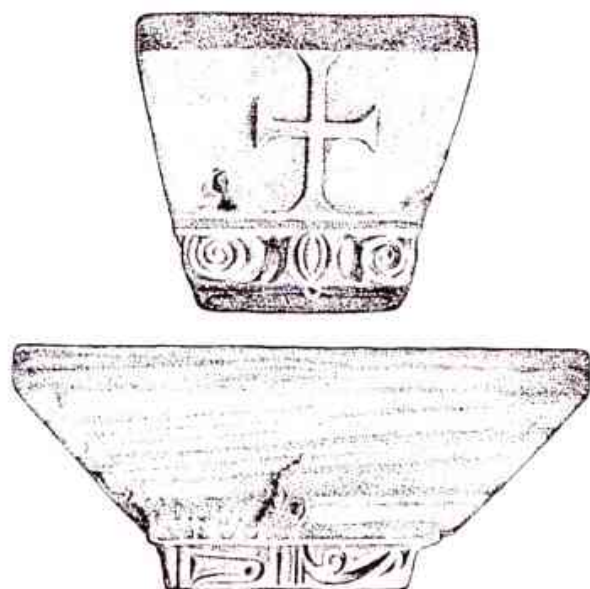
Alçada total de la peça: 43'5 cm

⁵ Aprofito per fer constar el meu agraïment a Anna Garrido i a Xavier Domingo per les seves indicacions per a la classificació d'aquesta peça.

Lloc de conservació actual:
Sala d'exposició permanent del Museu de Mataró.

Bibliografia:

Ribas 1952, lám. XVIIIa; Anònim 1956; Schlunk 1964, lám. 65; Ferrer Clariana 1968, p. 23 i fotografia; Ribas 1975, fig. 3; Ribas 1979, *passim*; Altimira *et alii* 1982, p. 192 - 193; Guàrdia 1999, p. 243; Domingo 2006, p. 423; Alay - Clariana (en premsa).

11.- Dibuix del capitell - imposta bizanti trobat a Santa Maria de Mataró (M. Ribas 1975, fig. 3).

12.- Capitell - imposta bizanti trobat a Santa Maria de Mataró, actualment exposat en el Museu de Mataró.

13.- Reconstrucció ideal de la columna i capitell de la peça núm. 7 segons l'esquema dissenyat per l'arquitecte Puig i Cadafalch (fotografia: Ferrer Clariana 1968).

Peça núm. 9:

Figures: 14 i 15

Procedència: Torre Llauder (Mataró)

Descripció:

Es tracta d'una base d'ordre toscà d'una columna, de granit, amb plint. A aquest darrer, se li uneix un tors de secció semicircular. Al damunt veiem un filet i mitja escòcia, o quart de cercle, i a continuació l'imoscap totalment llis.

Cronologia: Podem suposar una datació ampla durant l'època imperial, però, tipològicament, Escrivà, el situa dins la variant I.PL., datable dins el segle II dC (Escrivà 2005, p. 161)

Mesures:

Alçada: 35 cm
Alçada de la base: 22 cm
Alçada del tors: 8 cm
Alçada del plint: 7 cm
Diàmetre total: 56 cm
Diàmetre columna: 40 cm

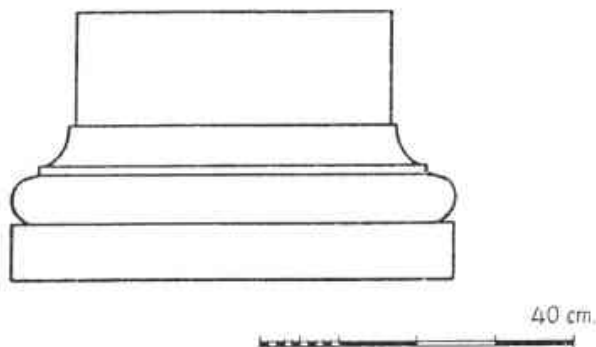
3. Capitells i basaments de columnes d'època romana de la comarca del Maresme.

Lloc de conservació actual:

Es desconeix. No se sap si està perduda o es va tornar a enterrar a Torre Llauder (Mataró).

Bibliografia:

Ribas 1972, p. 140; Escrivà 2005, p. 17.

14.- Dibuix perfil basament toscà trobat a la vil·la romana de Torre Llauder (Mataró) durant la campanya de 1969 (M. Ribas 1972, p. 140, fig. 14).

15.- Fotografia del basament toscà anterior (fotografia: J. Garrido).

Peça núm. 10:

Figures: 16 i 17.

Procedència: Torre Llauder (Mataró).

Descripció:

Fragment de capitell jònic treballat en pedra de Montjuïc. En el frontal, veiem part de l'equi amb una *kyxia* suposadament de tres òvuls sencers, dels quals sols en veiem un i mig, separats per una punta de sageta. Al seu dreta presenta part d'una sanefa de perles i astràgals. A l'extrem de la peça s'hi copsa com la semipalmeta de tres lòbuls, que té l'origen a l'interior de la voluta, cobreix gairebé un quart de l'òvul. La voluta parcialment fragmentada presenta un ull, o forat central, fet amb el trepà. El costat dret de la peça tindria idèntica decoració, si bé sols es copsa part de la voluta, l'inici de la semipalmeta i un fragment d'un dels òvuls.

Cronologia: època augustiana

Mesures:

Amplada 27 cm

Fondària 23 cm

Alçada: 23 cm

Lloc de conservació actual:

Magatzem arqueològic del Museu de Mataró al local del carrer Sant Pelegrí (antiga Secció Arqueològica).

Bibliografia:

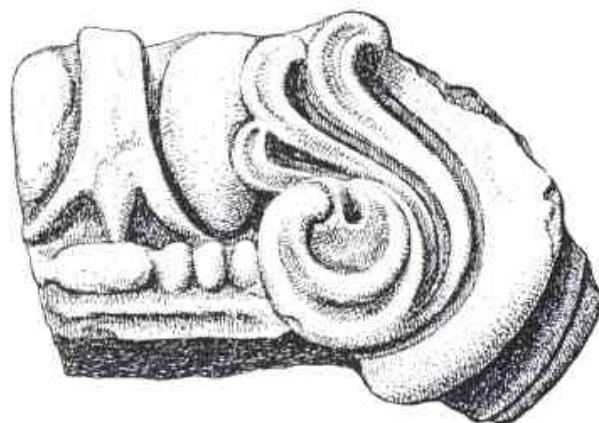
Ribas 1972, p. 179, fig. 54; Prevosti 1981, p. 292, lám. XXIV, 1.

Paral·lels:

Similar al núm. 70 de Gutiérrez Behemerid (1992, p. 30), procedent de *Tarraco*, de les excavacions del carrer Caputxins, davant el núm. 24.

16.- Fragment de capitell jònic trobat a la vil·la romana de Torre Llauder (Mataró) durant la campanya de 1969 (fotografia: M. Prevosti 1981, lám. XXIV, 1).

17.- Dibuix del fragment de capitell jònic anterior (M. Ribas 1972, p. 179, fig. 54).

Peça núm. 11:

Figures: 18, 19 i 20

Procedència: Torre Llauder (Mataró)

Descripció:

Fragment de voluta suposadament d'un capitell jònic fet en pedra de Montjuïc. El fet que no s'observi l'arrencament de la semipalmeta ens fa dubtar que es pugui tractar d'un capitell d'ordre jònic o d'un capitell compost. S'observa, en el centre, o ull de la voluta, el forat fet amb el trepà. Presenta restes d'estucats de calç.

Cronologia: època augustiana

Mesures:

Amplada conservada: 15'5 cm

Alçada conservada: 10'5 cm

Lloc de conservació actual:

Magatzem arqueològic del Museu de Mataró al local del carrer Sant Pelegrí (antiga Secció Arqueològica).

Bibliografia:

Prevosti 1981, p. 292, làm. XXIII, 3.

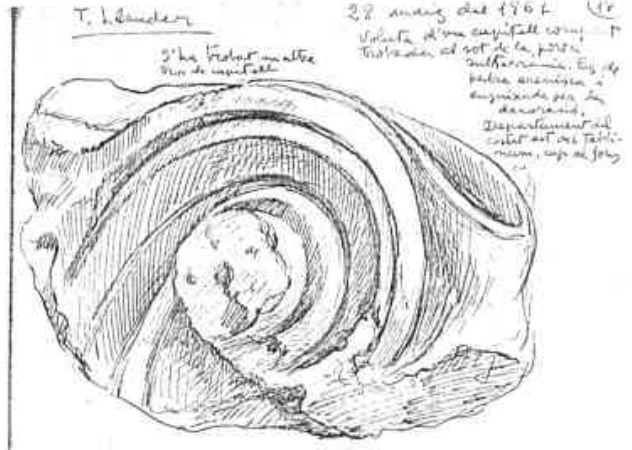
Observacions:

El seu excavador, Marià Ribas, en el diari d'excavacions va anotar que ell creia que es tractava d'un fragment de capitell d'ordre compost (figura 19)

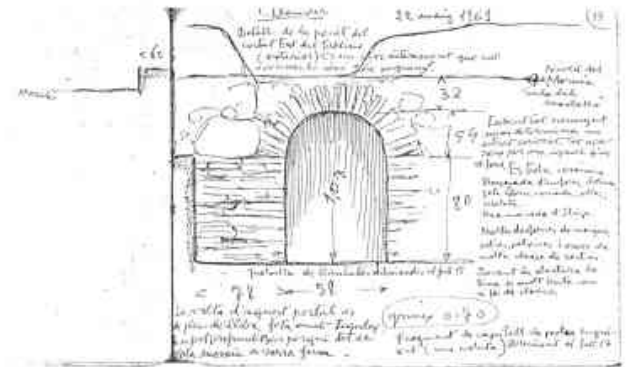
Per les dades del diari d'excavacions, molt possiblement prové de la trinxera de fonamentació del mur est de l'aula coneguda com 'Tablini' i que estaria dataada a l'època d'August.

18.- Fragment de voluta trobat a la vil·la romana de Torre Llauder (Mataró) durant la campanya de 1969 (fotografia: M. Prevosti 1981, làm. XXIII, 3).

19.- Diari d'excavacions de M. Ribas amb el dibuix al natural de la peça anterior.

20.- Diari d'excavacions de M. Ribas amb indicació del lloc de la troballa de la peça núm. 11.

Peça núm. 12:

Figura: 21.

Procedència: Torre Llauder (Mataró)

Descripció:

Fragment d'angle d'un capitell jònic. A la part alta es copen la motllura de l'âbac. Es pot apreciar bona part de la voluta amb restes de la semipalmeta de la qual sols es veu sencer un dels lòbuls. La cara de costat dret presenta, encara que més destruïda, una decoració similar a la vista.

Cronologia: època augustiana

Mesures:

Alçada âbac: 8 cm

Alçada voluta: 18 cm

Alçada total: 26 cm

Amplada conservada: 14'5 cm

Lloc de conservació actual:

Magatzem arqueològic del Museu de Mataró al local del carrer Sant Pelegrí (antiga Secció Arqueològica).

Bibliografia:

Prevosti 1981, p. 292, làm. XXII, 1.

21.- Fragment de capitell jònic trobat a la vil·la romana de Torre Llauder (Mataró) possiblement durant la campanya de 1961 (fotografia: M. Prevosti 1981, lám. XXII, 1).

Peça núm. 13:

Figura 22

Procedència: Torre Llauder (Mataró)

Descripció:

Fragment de capitell jònic, possiblement d'una pilastra. A la base hi copsem a l'astràgal una sanefa de perles i arandelles. La *kyma* presenta un decoració amb tres semiòvuls emmarcats amb una motllura i es troben separats per puntes de sagetes. Veiem els lòbuls de dues semipalmetes que neixen de la voluta i la de l'extrem tapa l'angle superior del semiòvul de l'extrem. Al damunt hi ha l'àbac amb motllures i sense la flor de l'àbac que ha estat repicada. La cara lateral del costat esquerre no té decoració.

Cronologia: principis de l'època augustiana

Mesures:

Alçada total: 28 cm

Amplada conservada: 47 cm

Alçada àbac: 6'30 cm

Alçada voluta amb semipalmeta: 15 cm

Lloc de conservació actual:

Magatzem arqueològic del Museu de Mataró al local del carrer Sant Pelegrí (antiga Secció Arqueològica).

Bibliografia:

Ribas 1972, lám. II; Prevosti 1981, p. 292, lám. XXIV, 2; Gutiérrez Behemerid 1992, p. 30, núms.: 67-68.

Observacions:

Pel tipus de peça, podria haver anat destinat a una pilastra o brancal de porta.

22.- Capitell jònic de pilastra trobat a la vil·la romana de Torre Llauder (Mataró) durant la campanya de 1969 (fotografia: M. Prevosti).

Peça núm. 14:

Figura: 23

Procedència: Torre Llauder (Mataró)

Descripció:

Petit capitell corintitzant, en marbre blanc de Carrara, decorat en les quatre cares amb un motiu liriiforme. En la decoració, tocant a la base, hi veiem tres fulles d'acant, enmig de les quals surten les tiges que es desenvolupen en forma de lira i acaben amb una roseta, enmig d'aquestes tiges n'hi ha una altra que va en direcció a la flor de l'àbac, en el nostre cas, perduda. A cada angle i sortint de la fulla d'acant inferior, apareix una fulla d'acant que acabaria en forma de voluta, si bé l'extrem, en tots els quatre angles està escrostonat. El treball amb el trepant, en els racons d'ombra de les fulles d'acant, és més aviat discret. L'àbac és lleugerament motllurat i està separat per un quart de bocell.

Cronologia: època flàvia, segons Gutiérrez Behemerid (1992, p. 186).

Mesures:

Amplada superior del costat llarg: 19 cm

Amplada inferior del costat llarg: 17 cm

Amplada superior del costat estret: 15 cm

Amplada inferior del costat estret: 13 cm

23.- Petit capitell corintitzant trobat a la vil·la romana de Torre Llauder (Mataró) a finals segle XIX - començaments del XX (fotografia: M. Prevosti 1981, lám. XXII, 2 i 3).

Alçada de l'àbac: 175 cm
Alçada total: 1750 cm

Lloc de conservació actual:
Magatzem edifici central Museu de Mataró

Bibliografia:
Serra Ràfols 1928, p. 51, fig. 41; Ribas 1964, lám. XXXVIII; Prevosti 1981, p. 291-292, lám. XXII, 2 i 3; Gutiérrez Behemerid 1992, p. 186, núm.: 797.

Paral·lels:
L'Alcúdia d'Elx, vegeu figura 43 (Ramos Folques 1953, fig. 16); Òstia (Pensabene 1973, lám. LIII, núm.: 559), Roma (Gutiérrez Behemerid 1992, p. 186).

Observacions:
Per les marques circulars que hi ha al damunt de la peça, possiblement fou reaprofitada com a polleguera d'una porta.

La peça s'havia conservat durant molts anys a la col·lecció del pintor Marià Andreu, a París, fins que la va cedir al Museu de Mataró.

Peça núm. 15:

Figures: 24 i 25

Procedència: Torre Llauder (Mataró)

Descripció:
Fragment de capitell corintitzant de lesena. Estaria decorat amb un motiu liriforme, del qual sols s'hi cospa part de la flor de l'àbac quadrilobulada i amb quatre punts fets amb trepà. En la motllura de l'àbac veiem el quart de bocell i el cavet al seu dessota. Tam-

bé s'aprecia, fragmentàriament, part de les rosetes, la part alta de la tija central i les tiges cordades de les rosetes, així com l'element d'unió de les tiges.

Cronologia: Pel paral·lel d'Òstia (núm. 555 de Pensabene 1973) podem datar-la a principis del segle II d.C.

Mesures:
Amplada conservada: 1375 cm
Alçada conservada: 13 cm

Lloc de conservació actual:
Magatzem arqueològic del Museu de Mataró al local del carrer Sant Pelegrí (antiga Secció Arqueològica).

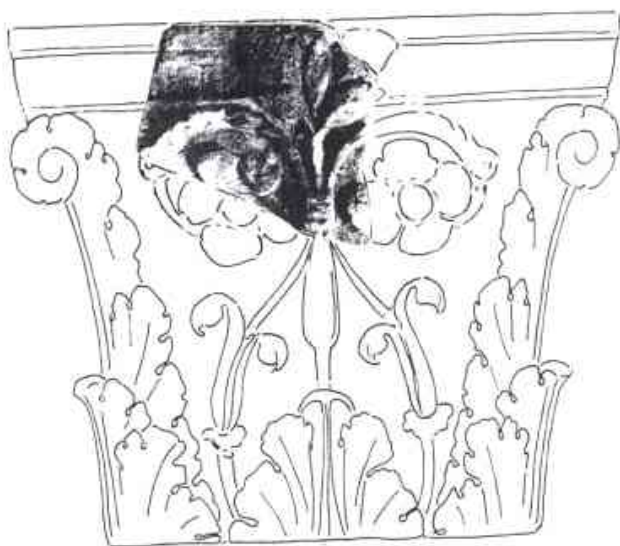
Bibliografia:
Prevosti 1981, p. 293 i lám. XXV, 1.

Paral·lels:
Hem de destacar que la peça amb la qual la comparem, la núm. 555 d'Òstia, a més presenta el detall de la flor trilobulada de l'àbac amb idèntica disposició dels forats fets amb el trepà (Pensabene 1973, p. 137-138).

24.- Fragment de capitell corintitzant de lesena, de marbre blanc, de Torre Llauder (fotografia: M. Prevosti 1981, lám. XXV, 1).

3. Capitells i basaments de columnes d'època romana de la comarca del Maresme.

25.- Reconstrucció ideal de l'esquema de la lesena a la qual correspondria la peça anterior.

Peça núm. 16:

Figures: 26, 27, 28 i 29

Procedència: Torre Llauder (Mataró)

Descripció:

Es tracta d'un capitell de lesena corintitzant, fet en marbre verd, Verde Antico (*marmor thessalicum*), de Tassaglia (Grècia). La decoració, presenta una primera corona amb tres palmetes i dues semipalmetes (una a cada costat de la peça). A la segona corona veiem una gran palmeta central amb un element espigat vertical, possiblement evolució del calze petit dels capitells corintis, i semipalmetes als costats. En els espais que ocuparien les volutes veiem dues figures de dofins vers el centre de la peça. Al damunt de cada dofí veiem una petita roseta. A la zona superior, per sota la motllura que substitueix l'àbac, hi ha el que semblen dues semipalmetes aplanades o també podrien representar petxines molt estilitzades.

Cronologia: Podem datar-lo dins la primera meitat del segle II.

Mesures:

Alçada: 28 cm

Amplada: 44 cm

Lloc de conservació actual:

Sala d'exposició permanent del Museu de Mataró

Bibliografia: Ribas 1964, lám. XXXVII; Ribas 1966, p. 19; Prevosti 1981, p. 293 - 294; Mayer 1992, p. 76.

Paral·lels:

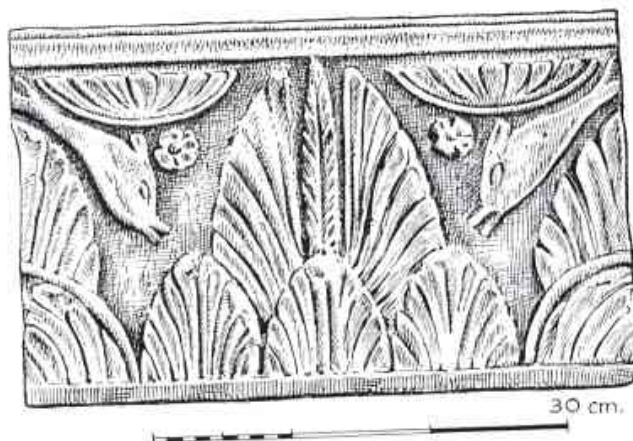
Lesenes amb decoració de dofins (simbologia marina, de Venus o Neptú), els veiem a Òstia, en marbre d'Ippona, amb una datació entre el II i III dC, suposadament atribuïts a les termes (Pensabene 1973, p. 242, núm. 732) i a Villa Adriana en marbre Portasanta (Nuccio-Ungaro 2002, p. 478). A la Gàl·lia també es coneixen exemples: dos del Museu de Vienne i un tercer del Museu de Fréjus (Gros 2004, p. 94, figs. 4, 5 i 6).

Observacions:

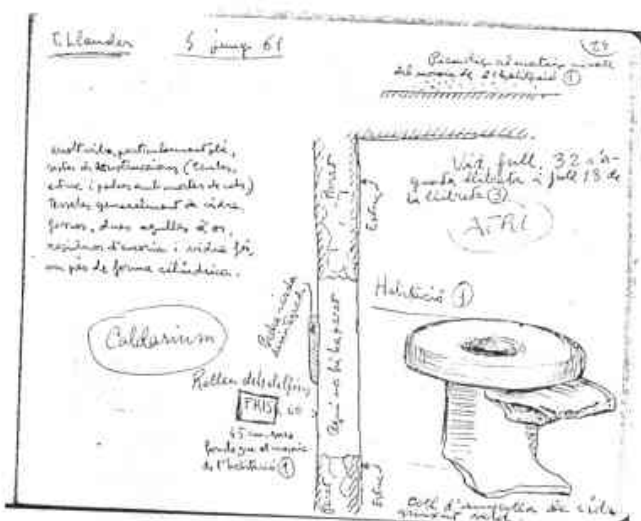
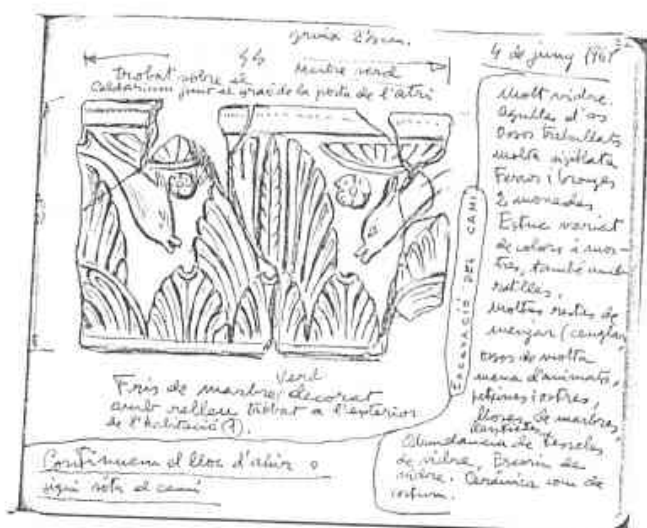
Un dels aspectes interessants amb vista a esbrinar la cronologia de la peça, és que, aquesta, segons les dades dels diaris d'excavacions de M. Ribas, fou trobada en l'aula al sud de l'atri, en el nivell per sota els mosaics. Aquesta dada és important ja que sabem que la peça pot ser anterior a l'època severiana i, una altra dada significativa, és que la construcció dels mosaics coincidiria amb la reforma dels banys de la vil·la, per tant, això ens dóna una pauta a l'hora d'aproximar la cronologia i l'ús de la peça.

26.- Capitell de lesena, en marbre Verde Antico, trobat a la vil·la romana de Torre Llauder (Mataró) durant la campanya de 1961.

27.- Dibuix reconstruït idealment la peça anterior (dibuix M. Ribas 1966, p. 19).

28 i 29.- Diari d'excavacions de M. Ribas amb indicació del lloc de la troballa de la peça núm. 16.

Peça núm. 17:

Figura: 30

Procedència: Torre Llauder (Mataró)

Descripció:

Capitell de pilastra en pedra de Montjuïc. Fragmentat en dues peces que encaixen precàriament. En el primer fragment s'hi veu la part alta de tres fulles palmades, la del centre i dues laterals; la plataforma superior, plana, presenta tres línies incises en direcció radial i vers els coronaments de les fulles. En el segon fragment es copsa la meitat inferior d'una fulla palmada i el quart inferior esquerre d'una segona fulla, a la plataforma superior s'hi observa el punt central de les mateixes línies radials vistes en el primer fragment.

Cronologia: segle II i principis III dC

Mesures:

Alçada total: 34 cm

Amplada del capitell al costat frontal: 37 cm
Amplada base fulla palmada del costat esquerra: 16 cm
Amplada base fulla palmada conservada de la part frontal: 9 cm

Lloc de conservació actual:

Magatzem arqueològic del Museu de Mataró al local del carrer Sant Pelegrí (antiga Secció Arqueològica).

Bibliografia: Prevosti 1981, p. 292, lám. XXIII, 1 i 2.

Paral·lels:

Les fulles palmades guarden un cert paral·lelisme amb les de les peces núm. 859 i 860 de Gutiérrez Behemerid (1992, p. 197), amb la qual cosa podem aproximar la cronologia de la nostra peça en el segle II dC i potser principis del segle III dC.

Observacions:

Possiblement es tractaria d'un capitell de lesena o pilastra de forma, aproximadament, troncoprismàtica.

Va ser trobat durant els rebaixos i destruccions de l'any 1969 a la zona oest del jaciment. En aquest indret es tenen notícies de l'existència d'una necròpoli de certa importància (Clariana 2005, p. 277), per la qual cosa podem suposar que la peça podria molt bé haver format part d'un monument funerari.

30.- Fragments d'un capitell de pilastra provinent de la zona oest de la vil·la romana de Torre Llauder (Mataró), trobat durant la campanya de 1969 (fotografia: M. Prevosti 1981, lám. XXIII, 1 i 2).

Peça núm. 18:

Figura: 31

Procedència: Torre Llauder (Mataró)

Descripció:

Fragment que correspon a l'angle superior dret d'un capitell de lesena corintitzant. Està treballat en mar-

bre blanc de les pedreres de Carrara-Luni. La decoració presenta un fragment de la fulla d'acant que forma una voluta i l'àbac està reduït a una simple motllura llisa.

Cronologia: aproximadament, segle IV dC

Mesures:

Alçada conservada: 11,5 cm

Amplada conservada: 9 cm

Bibliografia:

Prevosti - Clariana 1982-1983, pàg. 222

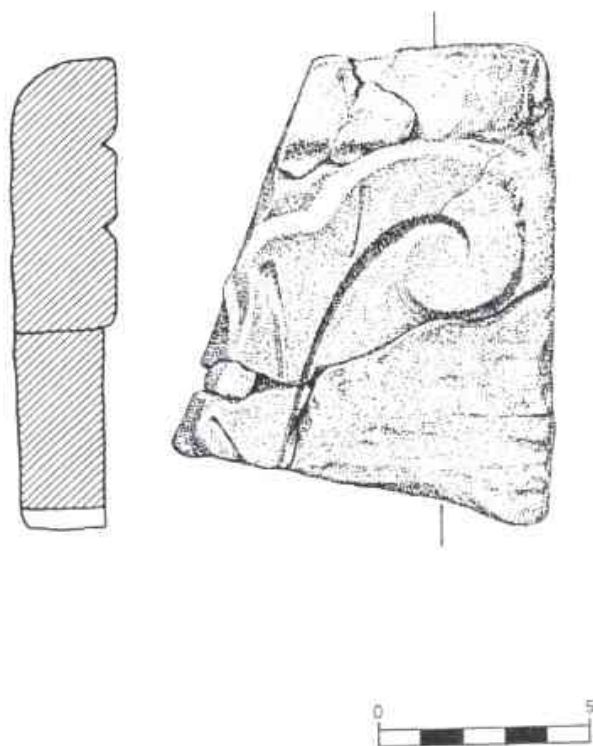
Paral·lels: pel tipus de fulla d'acant acabada amb voluta pot tenir certa comparació amb una lesena de València (Domingo 2006, vol.II, p. 186, núm. ref. Val. 033).

Lloc de conservació actual:

Magatzem arqueològic del Museu de Mataró a l'antiga Fàbrica Marfà (Mataró).

Observacions:

Prové de la zona de l'abocador d'escombraries.

31.- Fragment de capitell de lesena en marbre blanc de Carrara-Luni, trobat a la zona de l'abocador d'escombraries a l'any 1982 (dibuix: Prevosti - Clariana 1981-1982, p. 222).

Peça núm. 19:

Figures: 32 i 33

Procedència: Torre Llauder (Mataró)

Descripció:

Fragment que correspon a l'angle superior dret d'un capitell de lesena corintitzant amb influències de l'ordre compost. Està treballat en marbre blanc. El fons presenta restes de pintura de color vermell. A la decoració s'hi copsa la meitat superior de la palmeta de l'angle i al costat esquerre hi veiem una voluta i part de la cinta. A la part superior, l'àbac ha evolucionat en forma ondulada.

Cronologia: Datable, aproximadament, del segle IV dC

Mesures:

Amplada conservada: 9,5 cm

Alçada conservada: 14 cm

Bibliografia:

Ribas 1964, lám. XXXVII; Ribas 1975, fig. 28; Prevosti 1981, p. 293, vol. II, lám. XXV, 3.

Paral·lels:

El detall de la voluta el podem comparar amb el capitell núm. 712 d'Òstia. L'àbac amb motllura lleugerament inclinada, el veiem en el capitell núm. 710, també, d'Òstia (Pensabene 1973).

Lloc de conservació actual:

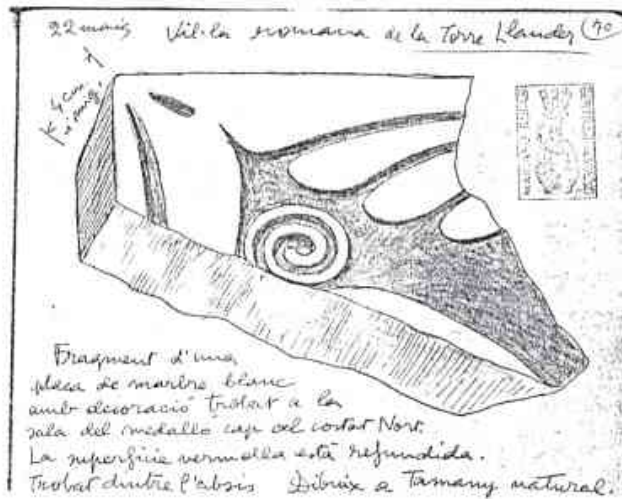
Magatzem arqueològic del Museu de Mataró al local del carrer Sant Pelegrí (antiga Secció Arqueològica).

Observacions:

Es va exhumar, a l'any 1961, a l'aula absidal, al nord de l'atri, també coneguda com Tablini.

32.- Fragment de capitell de lesena tardà trobat a la vil·la romana de Torre Llauder (Mataró) durant la campanya de 1961 (fotografia: M. Prevosti 1981, lám. XXV, 3).

33.- Diari d'excavacions de M. Ribas amb el dibuix al natural de la peça anterior.

Peça núm. 20:

Figures: 34, 35 i 36

Procedència: Jaciment arqueològic de Can Modolell (Cabrera de Mar)

Descripció:

Capitell d'ordre toscà, de granit. Presenta àbac quadrat, trencat sols en un dels costats, connecta amb un equi una mica bombat, en forma de tors, connecta amb el sumoscap mitjançant un petit llistell. Com a característica singular, presenta un canal de dalt a baix, travessant el capitell, possiblement seria per a una canalització de plom. Aquest fet seria un element indicatiu que el capitell correspondria a la columna d'un angle d'impluvi, o potser d'un porticat on, aquest element canalitzaria la recollida d'aigües pluvials des de la teulada vers un desguàs. Tipològicament correspondria al tipus 2 de Gutiérrez Behemerid (1992).

Cronologia: es pot proposar una datació d'època Juli-Clàudia, en comparació amb una peça del jaciment de Los Bañales, del terme municipal d'Uncastillo a Saragossa (Ariño *et alii* 1991, p. 112, lám. VII.2; Gutiérrez Behemerid 1992, p. 20, núm. 28).

Mesures:

Alçada àbac: 7 cm

Alçada sumoscap: 19 cm

Superfície àbac: 60 x 60 cm

Diàmetre columna: 40 cm

Alçada total: 30 cm

Canal, a la zona del sumoscap: 7 cm d'ample, per 5'5 cm de fondària

Lloc de conservació actual:

Magatzem arqueològic del Museu de Mataró a l'antiga Fàbrica Marfà (Mataró).

Bibliografia:

Bonamusa *et alii* 2003, p. 231 i 247. Modolell 2004, p. 15 i 31.

Paral·lels:

Gutiérrez Behemerid 1992, p. 20, núm. 28; Ariño *et alii* 1991, p. 112, lám. VII.2.

34 i 35.- Detalls de l'excavació del jaciment de Can Modolell (Cabrera de Mar) on es pot veure el capitell toscà (fotografies: F. Navarro).

3. Capitells i basaments de columnes d'època romana de la comarca del Maresme.

36.- Fotografies del capitell de Can Modolell en les quals es pot apreciar el detall del canal.

Peça núm. 21:

Figura: 37.

Procedència: Vil·la romana del Palau (Teià)

Descripció:

A partir del dibuix de Cuyàs (1949), es pot apreciar que es tracta d'un capitell d'ordre corinti tardà, fet en pedra de Montjuïc, amb una decoració molt senzilla. Igual que l'exemplar de Cal Ros de les Cabres, sembla treballat en una sola peça connectada amb el sumoscap. Observem com per damunt d'un astràgal, de forma quelcom geomètrica, apareix un solc horitzontal paral·lel del qual arrenca el caulicle fins arribar a la voluta de la part superior del capitell. Al damunt d'aquest solc horitzontal veiem un element de forma ovalada que emmarca unes traces apuntades (semblant a la lletra "A" sense la línia horitzontal) i que vindria a recordar vagament una fulla d'acant. La flor de l'àbac és una roseta de sis pètals inscrita dins un cercle.

Cronologia: Primera meitat del segle V dC. Igual que la peça de Cal Ros de les Cabres.

Mesures:

Alçada total: 43 cm

Alçada capitell: 26 cm

Diàmetre columna: 28 cm aprox.

Amplada: 47 cm

Lloc de conservació actual: es desconeix

Bibliografia:

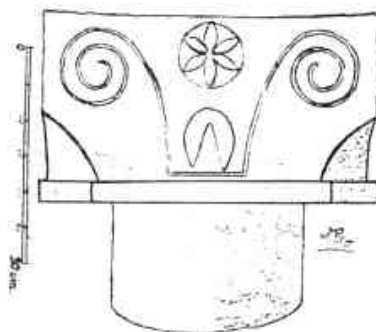
Cuyàs 1949, p. 67 -69; Prevosti 1981, p. 101, fig. 42.6.

Paral·lels:

El capitell procedent de Cal Ros de les Cabres (peça núm. 22).

Observacions:

Es posa en evidència que, junt amb el capitell de Cal Ros, prové d'un mateix taller tardà que treballaria amb uns esquemes molt simples.

37.- Capitell corinti tardà trobat a la vil·la romana del Palau a Teià (dibuix: Cuyàs 1949, p. 67).

Peça núm. 22:

Figures: 38 i 39

Procedència: Vil·la romana de Cal Ros de les Cabres (El Masnou).

Descripció:

Capitell corinti, suposadament en pedra calcària, classificable dins l'estil del Segon Triumvirat. Sobre l'astràgal hi veiem les fulles d'acant de la primera corona, els lòbuls de les quals presenten els foliols allargassats i quelcom arrodonits a l'extrem, les zones d'ombra tenen forma de gota lleugerament inclinada. La nervadura central és lleugerament engruixida. A la segona corona, veiem les fulles d'acant que sobresurten quelcom i al costat s'aprecien els caulicles amb l'orla i la tija dels quals sobresurten les fulles internes i externes del calze. En les dues fotografies que disposem veiem les volutes quelcom trencades, així com les hèlixs que sobresurten i, per sota la vora del *khalatos*, reposen al damunt del calze petit. Com a detall significatiu es pot veure la petita roseta, també just al dessota la vora del *khalatos* i ocupant l'espai enmig de les cintes de la voluta i l'hèlix. En l'àbac veiem el cavet separat del quart de bocell superior per un filet. A la fotografia que agafa l'angle de capitell es pot veure, precàriament, en el costat esquerre, la flor

de Fàbac. El quart de bocell presenta una decoració amb una sanefa a base de semiòvuls, també molt difícil d'apreciar a la fotografia.

Cronologia: època d'August

Mesures:

Es desconeixen. No obstant això, per les fotografies i el fons de rajols que apareix en una d'elles, podem suposar que tindria una alçada a l'entorn dels 40 o 50 cm.

Lloc de conservació actual:

Es desconeix, ja que es va perdre durant la guerra de 1936.

Bibliografia:

Carreras Candi 1904, p. 29; Puig i Cadafalch 1934, p. 20, fig. 397; Almagro *et alii* 1945, p. 129-130; Prevosti 81, p. 61, 81 - 82, lám. XV, 7; Gutiérrez Belmerid, p. 74-75, núm. 168.

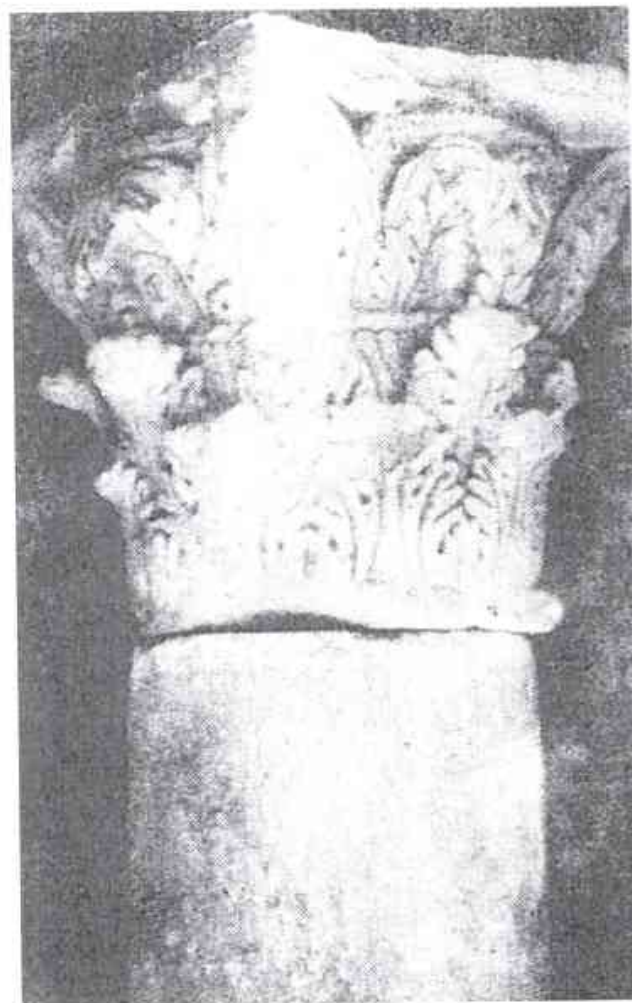
Paral·lels:

Pròxim a Domingo 2005, p. 163 i p. 174

Observacions:

A finals del segle XIX i començament del XX, es portaren a terme diversos treballs d'excavacions arqueològiques en aquest jaciment, però, en morir el propietari, Mr. Morrisson, la vídua s'emportà al seu país les troballes arqueològiques més importants, per la qual cosa es desconeixen els materials més sumptuosos que aleshores s'hi exhumaren. Aquest capitell prové d'aquelles excavacions. S'havia conservat a l'Ajuntament del Masnou fins l'any 1936 en què va desaparèixer. El trobem ja referenciat a la crònica d'una sortida de la Societat Excursionista de Catalunya quan ens expliquen que varen veure i fotografiar un interessant capitell: "Poguerem admirar també un hermós capitell en un estat de conservació relativament bó del que se'n tragué una vista fotogràfica, capitell que confirma tot quant havem dit referent a la època de la construcció" (diari: "Costa de Llevant", 20-12-1903).

La vil·la de Cal Ros de les Cabres, tot i ésser una de les tres grans vil·les romanes que es coneixen a la comarca, malgrat això, encara avui dia és una de les més desconegudes.

38.- Capitell corinti estil Segon Triumvirat trobat a principis del segle XX a la vil·la romana de Cal Ros de les Cabres al Masnou (fotografia: M. Prevosti 1981, lám. XV, 7).

39.- Vista frontal de l'anterior capitell (fotografia: Carreras Candi 1904, p. 29).

Peça núm. 23:

Figura: 40

Procedència: Vil·la romana de Cal Ros de les Cabres (El Masnou)

Descripció:

Capitell d'ordre corinti tardà, fet en pedra de Montjuïc, treballat de forma força grollera en una sola peça connectada amb el sumoscap. Observem com per damunt de l'astràgal connecta un element en forma de ferradura i amb una mena de "V" en relleu que vindria a ser una evolució decadent de les fulles d'acant de la primera corona. El caulicle ha evolucionat en un solc que parteix de la base i arriba fins a la voluta de l'extrem superior del capitell. L'àbac és indiferenciat del capitell, per no dir-ne absent. La flor de l'àbac apareix com un semioval voluminós, la decoració ha desaparegut.

Cronologia: Segons Prevosti (1981, p. 82-83), podria datar de la primera meitat del segle V dC.

Mesures

Amplada en la part superior: 44 cm

Alçada total: 42 cm

Alçada capitell: 25 cm

Alçada sumoscap: 17 cm

Diàmetre columna: 28 cm

Lloc de conservació actual: Museu Municipal del Masnou

Bibliografia:

Prevosti 1981, p. 82-83, lám. XVII, 1.

Proposta de restitució:

Per tal d'averiguar la utilitat que hauria tingut cada un dels elements anteriorment relacionats, cal fer una labor interpretativa sobre el tipus d'edifici o espai al qual aniria destinada la peça.

Pel que fa a les dues bases i capitell d'ordre toscà (figures 1, 2, 3 i 4), fets en pedra de granit i trobats a la zona de Santa Maria⁶; lloc on es coneix estaria situat l'antic *forum* de la ciutat romana d'*Iliuro*, podem suposar amb un alt grau de probabilitats que haurien format part del porticat que envoltaria la gran pla-

40.- Capitell corinti tardà trobat a la vil·la romana de Cal Ros de les Cabres al Masnou (fotografia: M. Prevosti).

ça pública del *forum*. Potser l'exemple més eloqüent que coneixem en el món romà és el de la ciutat de Pompeia, on veiem, a la zona del davant de l'edifici de la *Naumachya*, part del porticat del *forum* d'estil toscà. Cal afegir que, del mateix indret procedeix un element, també en granit, amb possibilitats de pertànyer a un arquitrav d'un porticat i, a més, apareix epigrafiat per un costat, amb la inscripció:

(-FO)RUM o (HYPAETH)RUM
(SEVIRI o VI VIR) AVGVST(ALES)
(IRC 214)

En referència a la base àtica de columna sense plint (figures 5 i 6), treballada en pedra de Montjuïc, tenint present que té idèntica procedència que les peces anteriors, podem suposar per la seva mida, que formaria part d'algun edifici del *forum*, potser la basílica o algun temple secundari. Veiem pel retall que presenten les motlures de la base (figura 5) com la peça, molt possiblement, aniria vista com a pseudoperíptera. Trobats a la zona de Santa Maria es coneixen altres elements arquitectònics, també treballats en pedra de Montjuïc, com poden ser diverses motlures, cornises i un possible fragment d'arquitrav. Aquest darrer element, que igual que el vist abans, podria també haver format part d'un porticat, apareix epigrafiat per les dues bandes, amb la inscripció:

⁶ Els dos tambors de columna, en pedra de granit, que es van trobar en el mateix moment del basament i el capitell, mesuren respectivament: el primer 124 cm de longitud, 59 cm de diàmetre major i 54 de diàmetre menor; el segon fa 120 cm de longitud, 59 cm de diàmetre major i 55 de diàmetre menor. Amb aquestes mesures podem veure clarament com les dues peces de columna no encaixen entre elles pel fet que són gairebé idèntiques. Sols la segona encaixaria perfectament amb el capitell.

(--PRO SE)VIRATV · GRATVITO · D(-- per un costat, i per l'altre: SE(--) (IRC 216).

El petit fragment de capitell corinti (figura 9) trobat a les excavacions del solar del carrer Sant Cristòfor, 12, cantonada carrer d'En Pujol (Mataró), s'ha de posar en relació amb la troballa, en el mateix indret, de diversos materials que provenen del *forum* i que havien estat reutilitzats en la refecció de la claveguera del *cardo maximus* en època tardana. Concretament, consistien en diverses motlures treballades en marbre blanc de les pedreres de Carrara-Luni, algunes d'elles amb decoració clàssica, dos acroteris en pedra de Montjuïc i el coronament d'un pedestal d'estàtua fet en pedra calcària de Tarragona. Tot aquest material ens dona a entendre que la zona del *forum d'Iluo*, en un moment determinat, s'hauria transformat i hauria tingut lloc una remodelació de l'espai i així les peces que abans formaven part d'edificis suntuosos es varen reutilitzar com a simple material constructiu, per això es pot donar per vàlid que el fragment de capitell podria provenir d'allà. Fins i tot anant més enllà i tenint present que, ja sigui en un espai propi en el mateix *forum*, ja sigui a la basílica, solia haver-hi un espai dedicat a *Faedes Augusti*, per la categoria i treball dels marbres que s'han trobat podrien molt bé haver tingut aquest destí.

La base de columna d'ordre toscà (figura 7) exhumada a les excavacions del solar del carrer de La Palma, núm. 15 (Mataró), en tant que va ser trobada en el peristil de la *domus* que es va descobrir en aquell indret, podria molt bé anar destinada a aquell mateix espai com un cas de reutilització; no obstant això, tenint present que sols s'ha trobat una peça, no podem descartar altres possibilitats o utilitats, com, per exemple, podria ser que anés destinada inicialment a un atri amb impluvi que encara no hagi estat localitzat.

El fragment de basament d'ordre toscà trobat a Can Palauet (figura 8), per les mesures i per la cronologia, possiblement, s'hauria de posar en relació amb els fragments de columnes trobades al subsòl de l'església parroquial de Santa Maria i que correspondrien al porticat del *forum d'Iluo*.

Sobre la vil·la romana de Torre Llauder, és evident que per la quantitat de peces trobades era la que gaudiria d'una més esplèndida riquesa arquitectònica. Així tenim capitells d'ordre jònic, tenim el petit capitell corintitzant de marbre, a més també diversos capitells de lesenes que, curiosament, cap d'ells té la decoració repetida i, finalment, la base de columna d'ordre toscà.

Pel que fa als capitells d'ordre jònic, el primer que ens crida l'atenció és el fet que un d'ells (figura 18) molt possiblement prové d'una trinxera de fonamentació d'un mur, amb una datació de poc abans del canvi d'era i un altre que Gutiérrez Behemerid

(1992, p. 30, núm.: 67-68) data de principis de l'època d'August (figura 22). Un altre detall a tenir en compte és el fet que en gairebé tots els fragments veiem que tenen les volutes pels dos costats, la qual cosa ens indica que els capitells tindrien les quatre cares idèntiques, per tant no tindrien *pulvillus*. Es coneixen multitud d'exemples en el món romà de capitells jònics, sense *pulvillus*, i que, per tant, tenien els quatre costats iguals. En l'àmbit privat, ho veiem a Pompeia, a la Casa del Cinghiale I (Reg. VIII, ins. 3, 8-9) (Pugliese *et alii* 1996, vol. VIII, p. 78), a la Casa dei Capitelli figurati (Reg. VII, ins. 4, 57) (Pugliese *et alii* 1996, vol. VII, p. 89), a la casa de la insula 2, 11-12 (Pugliese *et alii* 1996, vol. VI, p. 501, figs. 8, 9 i 10) i a l'impluvi de la Casa della Grata metallica (Pugliese *et alii* 1996, vol. I, p. 60, fig. 2). A Òstia també ho veiem en el capitell núm. 112 (Pensabene 1973, tav. IX). En monuments funeraris, podem esmentar el monument dels Curii, a Aquileia, datat al segle I dC (Croce da Villa 2004, p. 333).

Quant a la utilitat que podem suposar que tindrien, veiem que les peces núm. 10, 11 i 12 (figures 16, 18, 21), podrien molt bé haver format part, per exemple, de les columnes d'un *impluvium*, ja que no superen el nombre de quatre (encara que tampoc no es poden descartar altres possibilitats com poden ser: un peristil, un accés porticat o fins i tot un monument funerari), mentre que la peça 13, que és un capitell de lesena o pilastra, possiblement aniria col·locat en el brancal d'una porta, o obertura, sostenint un dintel·l, com podia ser, per exemple, la porta d'accés a l'atri. És coneixen diversos exemples d'època romana, però potser el cas més evident que ha arribat als nostres dies és l'atri de la Casa Samnita d'Herculà, on el brancal de l'accés està decorat amb capitells (Brion 1961, p. 715, fig. 96). També podria haver anat col·locat en el brancal de l'accés a un tablini. No obstant això, en no saber si el costat que està fragmentat, originalment, anava treballat o no, fa que no es pugui assegurar amb més certesa la seva utilitat. De totes maneres, el programa decoratiu que es proposa en la teoria, que a més tindria unitat cronològica, seria la seva pertinença a un atri amb impluvi i, seguint el mateix ordre arquitectònic, l'accés principal (o el del tablini) també estaria ornamentat amb capitells.

La peça núm. 14 (figura 23), el petit capitell corintitzant datat al darrer quart del segle I dC, per la seva mida i per la qualitat del material, hem de pensar que més aviat estaria destinat a un element de tipus gairebé ornamental com podria ser una edícula en el peristil o altre lloc destacat de la casa. Com exemple podem veure l'edícula del jardí de la casa de D. Octavius Quartio a Pompeia (Brion 1961, p. 195, fig. 110; Zanker 1993, p. 164, fig. 83; Pugliese *et alii* 1996, vol. III, p. 103). Tampoc es poden descartar altres utilitats (a Pompeia veiem la columnata del

peristil, a base de capitells potser una mica més grossos que aquest, a la Villa di Giulia Felice - Pugliese *et alii* 1996, vol. III, p. 245-).

Pel que fa als capitells de lesenes, en l'arquitectura privada romana es coneixen exemples més que sobrats que ens poden servir d'orientació a l'hora d'intentar determinar la funcionalitat de l'element. Així, el capitell de lesena amb decoració de dofins (peça núm. 16), amb paral·lels de temàtica similar a Òstia (Pensabene 1973, p. 242, núm. 732), a Villa Adriana (Nuccio-Ungaro 2002, p. 478), al Museu de Vienne i al Museu de Fréjus (Gros 2004, p. 94, figs. 4, 5 i 6), el més probable és que hauria estat instal·lada en els banys o *balnea*. A Pompeia trobem un exemple molt eloqüent de com aniria col·locada la peça, a les Termes Femenines, on es conserven pràcticament intactes les lesenes amb els seus capitells (Pugliese *et alii* 1996, vol. VI, p. 211-215, figs. 113 i ss.; Pasquinucci 1993, p. 53).

El fragment de capitell de lesena (peça núm. 15) en marbre blanc possiblement de Carrara, hem vist que té un paral·lel molt semblant a Òstia (Pensabene 1973, núm. 555) i a partir d'aquell exemple s'ha pogut aproximar la seva reconstrucció (figura 25). A més, un detall que ens crida força l'atenció és el fet que, en la flor de l'àbac, en els dos supòsits els artistes haurien coincidit en el trepà amb idèntica col·locació (figura 41). És una peça que es pot datar a principis del segle II d.C i, a jutjar per la seva qualitat, podem pensar que aniria destinada a decorar la part alta de les lesenes d'algun espai de certa importància. Podem fer esment del cas de Conimbriga, a Portugal, on a la "Casa dos Repuxos" (datada entre els segles II i III d.C), observem una estança pavimentada amb mosaic on s'hi veuen perfectament les bases de les lesenes en el mur (Trillmich *et alii* 1993, lám. 162), i també de la Casa del relleu de Tèlefos, a Herculà, on veiem un atri decorat amb marbres policroms i les lesenes amb els seus capitells perfectament conservats (Brion 1961, p. 80, fig. 33; Adam 1996 p. 248, fig. 534). No obstant això, aquest tipus de capitell de lesena, també podria haver anat a zona del *balnea* o del peristil.

41.- Capitell de lesena corintitzant d'Òstia (fotografia: Pensabene 1973, núm. 555).

El que acabem de dir també seria vàlid pels altres dos fragments (figures 31 i 32) de capitells de lesenes (peces núm. 18 i 19). No obstant això, la peça núm. 19, en tant que fou trobada a la sala de l'absis i que té una datació tardana, entenem que podria haver anat a la zona de la xambrana, o brancal, de l'entrada de l'absis i a l'alçada corresponent.

La peça núm. 17 (figura 30), per la zona on fou trobada, al costat oest del jaciment, molt possiblement seria d'un monument funerari. La datació aproximada la podríem situar cap al segle II o principis del III d.C.

El basament de columna d'ordre toscà amb plint (figura 14), tenint present que no s'han trobat a Torre Llauder altres bases, columnes o capitells en pedra granítica, i per tant és l'únic exemplar que coneixem d'aquest material en el jaciment, molt bé podria ser també d'un monument funerari. Encara que tampoc es pot descartar que formés part d'alguna entrada porticada, etc.

A Can Modolell, el capitell trobat (figures 34 i 35) possiblement sigui un dels més clars quant a la funció que tindria. El detall que presenti un solc o canal que va de dalt a baix (figura 36), fa suposar que tindria una utilitat de recollida d'aigües, la qual cosa ens apunta de forma gairebé automàtica a la possibilitat que formés part d'un impluvi. De totes maneres, tampoc es pot descartar la possibilitat que fos destinat a un porticat o a un peristil.

Cal Ros de les Cabres, podem dir que és un cas a part i excepcional a la comarca per la presència d'un capitell d'estil Segon Triumvirat (figures 38 i 39), llamentosament perdut. Hom considera que, suposadament, estava treballat en pedra calcària. És sobradament coneguda la importància d'aquesta vil·la ja des de l'època d'August (recordem que s'hi varen trobar forns d'àmfores) i potser de molt abans (presència de ceràmiques de vernís negre: campaniana A i B). No obstant això, tot i ésser una vil·la d'una importància fora de dubte, és encara avui una vil·la romana molt desconeguda. Es tenen notícies de la troballa de fragments escultòrics, com estàtues, etc., es conserven fotografies dels mosaics romans, fins i tot un d'ells actualment instal·lat en el Museu Nacional d'Arqueologia de Catalunya a Barcelona. Del capitell se'n desconeix la mida real, pel que no es pot dir amb seguretat quin espai podria decorar, pensem que no seria desencertat considerar la possibilitat que fos un dels capitells de les columnes dels angles d'un impluvi. A Pompeia es coneixen diversos casos d'atris amb columnes d'ordre corinti, per exemple: la Casa dei Quattro Stili (Pugliese *et alii* 1996, vol. I, p. 850 i 851), la Casa del Labirinto (Pugliese *et alii* 1996, vol. V, p. 16 i 17) la Casa del Fauno (Pugliese *et alii* 1996, vol. V, p. 114-115) i la Casa de le nozze d'argento

(Pugliese *et alii* 1996, p. 679) entre altres. Una altra possibilitat que no podem descartar del tot, seria que es tractés d'un cas de reaprofitament d'elements, ja que precisament, a l'època tardoromana era quan solien reemprar elements decoratius anteriors que incorporaven a les construccions. La manca de més dades sobre la troballa i sobre aquest gran jaciment, fa que no puguem dir gaire cosa més referent al possible ús d'aquesta excepcional peça.

Els dos capitells tardans, el de Cal Ros (figura 40) i el del jaciment del Palau (figura 37), a Teià, ens mostren una certa activitat d'artesans purament locals que es dedicarien a la producció d'uns capitells força decadents, on els elements característics dels capitells corintis d'èpoques passades eren un record molt llunyà. Els inicis d'aquestes transformacions en els elements dels capitells, entre altres indrets, ho comencem a veure a Ostia (Pensabene 1973, amb el capitell 671) i a partir d'aquí encara aniran degradant-se més (vegeu Domingo 2006, amb multitud d'exemples), però, potser, els dos casos del Maresme són gairebé un extrem. La seva funcionalitat, atès que sols n'hi ha un cas per cada jaciment (no sabem si els altres del Palau serien iguals), podem suposar que podrien haver anat en algun dels accessos dels respectius edificis.

Sobre el capitell-imposta bizantí de Mataró (figures 11 i 12), hom suposa que va arribar a Catalunya portat pels croats com a botí obtingut en les seves expedicions. Entre altres peces també es va portar, en aquell moment, el prou conegut capitell bizantí que es conserva en el Museu Nacional d'Arqueologia de Catalunya a Barcelona i que es coneix amb certesa que es trobava emplaçat a l'església de Sant Polyuktos d'Istanbul, a Turquia (Harrison 1973, p. 297 - 300; Harrison 1989, p. 96 - 97, fig. 112). Per tant, encara que, en un primer moment, tant Puig i Cadafalch com Marià Ribas es manifestessin en el sentit d'una possible pertinença al temple primitiu de Santa Maria de Mataró (figura 13), per les dimensions de l'edifici al qual podia pertànyer el capitell-imposta, es va posar en evidència la fragilitat de la seva pro-

posta i sobretot en el moment en què Schlunk (1964) va publicar el seu article.

El tipus de capitell-imposta en l'art bizantí tindria tota una evolució que, afortunadament, gràcies als exemples conservats ho podem resseguir. Així, a l'església de Sant Leònides, situada a Lequeo, que era el barri portuari de Corint, veiem un tipus de capitell-imposta molt més elaborat. El capitell d'ordre jònic, dins el mateix bloc, està perfectament diferenciat i amb els seus elements clarament identificables: semidòvuls, puntes de sageta, semipalmets, volutes i *pulvillus*; al seu damunt, la imposta, presenta decoració a base de fulles d'acant de model asiàtic i la creu que s'eixampla en els extrems. Aquesta església aproximadament està datada de meitats segle V dC (Krautheimer 1992, p. 154-157).

A continuació, a l'església de Sant Joan d'Èfes, construïda a l'època de Justinià, veiem un tipus de capitell-imposta que ja s'apropa una mica més a l'exemple de Mataró. Allà observem com es comencen a diluir els detalls propis del capitell jònic, la imposta és motllurada i la creu frontal està emmarcada dins un cercle (Velmans *et alii* 1999, p. 319).

Finalment, cal indicar que hi ha força exemples d'esglésies que presenten columnes amb impostes similars a la que hem vist, malgrat que en la documentació fotogràfica que hem pogut consultar el mateix capitell de la columna fa que no ens deixi gairebé observar si la imposta presenta o no a la base, un disseny de capitell com el de Mataró. Per ordre cronològic esmentem els temples on hi ha impostes amb decoració d'una creu en el frontal: Sant Joan Evangelista a Ràvena, datada entre el 424 - 434 (Krautheimer 1992, p. 218); l'església de l'Acheiropoietos a Salònica, datada entre el 450 - 470 (Krautheimer 1992, p. 326); Sant Apolinar Nou, també a Ràvena, datada vers el 490 (Krautheimer 1992, p. 490); Sant Apolinar in Classe, del 532 - 549 (Krautheimer 1992, p. 322); Sant Vital a Ràvena, acabat el 546-548 (Krautheimer 1992, p. 275) i l'església de Porec (Parenzo) datada vers el 550 (Krautheimer 1992, p. 154-157).

3. Capitells i basaments de columnes d'època romana de la comarca del Maresme.

Bibliografia:

- ADAM, J.P.: *La construcción romana, materiales y técnicas*. León 1996.
- ALAY, J.C.; CLARIANA, J.F.: El capitell bizantí de Santa Maria de Mataró (Maresme) i la IV Croada. *IV Jornades d'Història i Arqueologia Medieval del Maresme. Mataró, novembre 2007* (en premsa).
- ALMAGRO, M.; SERRA RAFOLS, J. C.; COLOMINAS, J.: *Carta Arqueològica de España*. Barcelona. Madrid 1945.
- ALTIMIRA, J.M.; BOSCH, J.M.; CLARIANA, J.F.; CLIMENT, R.; COLL, M.; CRUZATE, I.; FABREGAS, A.M.; PINCANYOL, J.: *Guia del romànic de la comarca del Maresme*. Mataró, 1982.
- Anònim: 'Obra de Sant Francesc'. Crònica de los diez primeros años de actuación. *Mataró, exemplar commemoratiu del 'Primer Centenario de la prensa local'*. Mataró 1956.
- ARIÑO, E.; GUIRAL, C.; SOPEÑA, G.; LANZAROTE, M.P.: Capiteles romanos de la comarca de las Cinco Villas (Zaragoza). *Saguntum*, 24, 97-116. Valencia 1991.
- BARRERA, J.L. de la: *Los capiteles romanos de Mérida*. Badajoz 1985.
- BONAMUSA, J.; CLARIANA, J.F.; GARÍ, R.I.; JUHÉ, E.: Notícia sobre el descobriment de Can Modolell: l'àrula de Lucius Petreus Victor i les restes al peu del camí (Cabrera de Mar). *XIX Sessió d'Estudis Mataronins*, 227-254. Mataró 2003 (el mateix article apareix reproduït en l'obra editada per J.M. MODELELL: *30 anys d'excavacions arqueològiques a Can Modolell: del déu Mitra a Sant Joan*. Cabrera de Mar 2004, 11-38).
- BORGHINI, G. (ed.): *Marmi antichi*. Roma 2001.
- BOSCH, M.; CELA, X.: *Intervenció arqueològica al solar situat al carrer de Sant Cristòfor núm. 12 de Mataró (El Maresme)*. Ciutat romana d'Iluro. Mataró 2001 (memòria inèdita).
- CARRERAS CANDI, F.: *Orígens de la riera d'Argentona*. Barcelona 1904. R. 1988.
- CELA, X.; GARCIA, J.; PERA, J.: *Fem Arqueologia, descobrim la Ciutat*. Mataró 2003.
- CELA, X.; PUERTA, C.: *Còdex: Memòria de la intervenció arqueològica a Can Palauet (carrer d'En Palau, 32 - 34)*. Mataró, Maresme (1994 - 1995). Mataró (inèdita) 1998.
- CELA, X.; REVILLA, V.: *Iluro. Una ciutat per descobrir*. Mataró 1999.
- CLARIANA, J.F.: Notes sobre l'estructura urbana d'Iluro. *Faventia*, 6,1, 89 - 111. Barcelona 1984.
- CLARIANA, J.F.: Sobre alguns problemes científics plantejats en l'arqueologia d'Iluro. *IV Sessió d'Estudis Mataronins*. Mataró 1988.
- CLARIANA, J.F.: L'urbanisme i evolució d'Iluro: noves aportacions. *VII Sessió d'Estudis Mataronins*. Mataró 1991.
- CLARIANA, J.F.: *Iluro ciutat romana*. Mataró 1994.
- CLARIANA, J.F.: *Viatge a Iluro*. Mataró 1999 (web: <http://www.ghcmataro.org/iluro>).
- CLARIANA, J.F.: Notícia sobre uns sarcòfags de plom trobats en el *territorium d'Iluro*. *XXI Sessió d'Estudis Mataronins*, 273-284 Mataró 2005.
- CROCE da VILLA, P.: Aquileia e Iulia Concordia: evoluzione urbanistica di due città di frontiera. *Simulacra Romae. Roma y las capitales provinciales del Occidente Europeo*, 327-343. Tarragona 2004.
- CUYÁS, J.M.: El Palau, important construcció del terme de Teià. *Museu*, 67-69. Mataró 1949.
- DOMINGO, J.A.: *Capitells corintis a la província Tarraconense (s. I - III dC)*. Tarragona 2004.
- DOMINGO, J.A.: *Capiteles tardorromanos y altomedievales de Hispania (ss IV-VIII d.C.)*. Tesi doctoral dirigida per P. PENSABENE i E. SUBIAS. Tarragona 2006.
- ESCRIVÀ, M.I.: *La decoración arquitectónica romana de Valencia. La decoración arquitectónica en las ciudades romanas de Occidente, 535-542*. Murcia 2004.
- ESCRIVÀ, M.I.: *Basas romanas de la Provincia Tarraconensis*. València 2005.
- FABRE, G.; MAYER, M.; RODÀ, I.: *Inscriptions romaines de Catalogne. V, suppléments aux volumes I-IV et instrumentum inscriptum*. Paris 2002 (=IRC).
- FERRER CLARIANA, LI.: *Santa Maria de Mataró*, I. Mataró 1968.
- GROS, P.: *Esquisse d'une analyse sémantique des premières séries de chapiteaux corinthiens normaux en Gaule Narbonnaise. La decoración arquitectónica en las ciudades romanas de Occidente*, 85-98. Murcia 2004.
- GUÀRDIA, M.: *L'escultura monumental i decorativa*. PALOL, P. (dir.): *Del Romà al Romànic. Història, Art i Cultura de la Tarraconense Mediterrània entre els segles IV i X*, 205-248. Barcelona 1999.
- GUTIÉRREZ BEHEMERID, M.A.: Capiteles romanos de la provincia de Alicante. *Boletín del Seminario de Estudios de Arte y Arqueología*, 51, 93-106. Valladolid 1985.
- GUTIÉRREZ BEHEMERID, M.A.: *Capiteles romanos de la Península Ibérica*. Valladolid 1992.
- GUTIÉRREZ BEHEMERID, M.A.: Los programas arquitectónicos de época imperial en el *Conventus Cluniensis*. *La decoración arquitectónica en las ciudades romanas de Occidente*, 275-292. Murcia 2004.
- HARRISON, M.: A Constantinopolitan capital in Barcelona. *Dumbarton Oaks Papers*, 27, 297-300. 1973.
- HARRISON, M.: *A temple for Byzantium. The discovery and excavation of Anicia Juliana's Palace-Church in Istanbul*. Texas 1989.
- HESBERG, H. Von: Edifici pubblici nelle città della Germania Inferior. *La decoración arquitectónica en las ciudades romanas de Occidente*, 99-114. Murcia 2004.
- KRAUTHEIMER, R.: *Arquitectura paleocristiana y bizantina*. 3ª. Ed. Madrid 1992.
- LABORDE, A. de: *Voyage pittoresque et historique et description de la principauté de Catalogne a Voyage pittoresque et historique de l'Espagne*. 1806, R. Barcelona 1973.
- MACIAS, J.M. (ed.): *Les termes públiques de l'àrea portuària de Tàrraco. Carrer de Sant Miquel de Tarragona*. Tarragona 2004.
- MARTÍNEZ RODRÍGUEZ, A.: *Capiteles romanos y tardoantiguos de la región de Murcia*. Murcia 1986.
- MAYER, M. (dir.): *Roma a Catalunya*. Barcelona 1992.
- MODELELL, J.M. (ed.): *30 anys d'excavacions arqueològiques a Can Modolell: del déu Mitra a Sant Joan*. Cabrera de Mar 2004.
- MURAY, J.: *Històries de la Vila... del Masnou II*. Mataró 2005.
- NUCCIO, M. De: La decoración architettonica dei templi del Circo Flaminio: il tempio di Bellona. *La decoración arquitectónica en las ciudades romanas de Occidente*, 37-53. Murcia 2004.
- NUCCIO, M. De; UNGARO, L.: *I marmi colorati della Roma imperiale*. Roma 2002.
- PASQUINUCCI, M.: *Terme romane e vita quotidiana*. Modena 1993.

- PELLICER, J.M.: *Estudios histórico-arqueológicos sobre Iluro, antigua ciudad de la España Tarraconense, región Layetana*. Mataró 1887.
- PENSABENE, P.: I Capitelli. *Scavi di Ostia*, VII. Roma 1973.
- PENSABENE, P.: Il tempio di Roma e Augusto a Ostia: decorazione architettonica e costi del marmo. *La decoración arquitectónica en las ciudades romanas de Occidente*, 73-84. Murcia 2004.
- PIJOAN, J.: *Historia del Arte*, vol. III. Barcelona 1970.
- POU, R.: La intervenció arqueològica a la basílica de Santa Maria (Mataró, Maresme). Febrer - març de 2007. *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, 88, 3-5. Mataró 2007-A.
- POU, R.: *Memòria de l'excavació arqueològica a la Basílica de Santa Maria (Mataró, El Maresme), febrer - març de 2007*. Mataró 2007-B (memòria inèdita).
- PREVOSTI, M.: *Cronologia i poblament a l'àrea rural d'Iluro*. Mataró 1981.
- PREVOSTI, M.; CLARIANA, J.F.: Nota sobre l'excavació de salvament realitzada a la zona de l'abocador d'escombraries de la vil·la romana de Torre Llauder (Mataró). *Laietania*, 2-3, 217-223. Mataró 1982-1983.
- PREVOSTI, M.; CLARIANA, J.F.: *Torre Llauder, Mataró. Vil·la romana*. Barcelona 1988.
- PUGLIESE, G. et alii: *Pompei. Pitture e mosaici*. Roma 1996.
- PUIG I CADAFALCH, J.M.: *L'arquitectura romana a Catalunya*. Barcelona 1934.
- RAMALLO, S.F.: Decoración arquitectónica, edificación y desarrollo monumental de Carthago Nova. *La decoración arquitectónica en las ciudades romanas de Occidente*, 153-218. Murcia 2004.
- RAMOS FOLQUES, A.: Mapa arqueològic del terme municipal de Elche (Alicante). *Archivo Español de Arqueología*, XXVI, 324-354. Madrid 1953.
- RECASENS, M.: Los capiteles del Museu Nacional Arqueològic de Tarragona. *Butlletí Arqueològic*. Època V, 1, 43-143. Tarragona 1997.
- RIBAS, M.: La romana Iluro. Estudi d'investigació arqueològica. *La Paraula Cristiana*. Mataró, febrer 1933.
- RIBAS, M.: *El poblament d'Iluro*. Barcelona 1952.
- RIBAS, M.: *La villa romana de la Torre Llauder de Mataró*. Excavaciones Arqueológicas en España, 47. Madrid 1966.
- RIBAS, M.: La villa romana de la Torre Llauder de Mataró. *Noticario Arqueológico Hispánico*. Serie arqueológica, 1, 117-180. Madrid 1972.
- RIBAS, M.: *El Maresme en els primers segles del cristianisme*. Mataró 1975.
- RIBAS, M.: Procedència del capitell imposta bizanti de Mataró. *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, 5, 12-17. Mataró 1979.
- RIBAS, M.: *Els orígens de Mataró*. Mataró 1964. R. 1988.
- RODRÍGUEZ GUTIÉRREZ, O.: Programas decorativos de época severiana en Itálica. *La decoración arquitectónica en las ciudades romanas de Occidente*, 355-377. Murcia 2004.
- RUIZ DE ARBULO, J.; MAR, R.; DOMINGO, J.; FIZ, I.: Etapas y elementos de la decoración arquitectónica en el desarrollo monumental de la ciudad de Tarraco (s. II a.C. - I d.C.). *La decoración arquitectónica en las ciudades romanas de Occidente*, 115-151. Murcia 2004.
- SCHLUNK, H.: Byzantinische Bauplastik aus Spanien. *Madrider Mitteilungen*, 5, 210-231. Madrid 1964.
- SERRA-RAFOLS, J. de C.: *Forma Conventus Tarraconensis*. Barcelona 1928.
- SPAWFORTH, T.: *Los templos griegos*. Madrid 2007.
- TRILLMICH, W. et alii: *Hispania Antiqua. Denkmäler der Römerzeit*. Mainz 1993.
- TRUNK, M.: Die korinthischen kapitelle des forums von Segobriga. Neufunde der kampagnen 2001-2002. *La decoración arquitectónica en las ciudades romanas de Occidente*, 250-256. Murcia 2004.
- UNGARO, L.: La decorazione architettonica del Foro di Augusto a Roma. *La decoración arquitectónica en las ciudades romanas de Occidente*, 17-35. Murcia 2004.
- VELMANS, T.; KÖRAC, V.; SUPUT, M.: *Bizancio*. Barcelona 1999.
- VITRUBIO, M.: *Los diez libros de arquitectura* (facsimil d'un original de 1787). Barcelona (Ed. Alta Fulla) 1987.
- VIZCAÍNO, J.: Del Alto Imperio a la Antigüedad Tardía: la evolución de la decoración arquitectónica en el Sureste Hispano. El caso de la basílica de Algezares (Murcia). *La decoración arquitectónica en las ciudades romanas de Occidente*, 571-578. Murcia 2004.
- ZANKER, P.: *Forum Augustum 'das bildprogramm*. Tübingen 1968.
- ZANKER, P.: *Pompei. Società, immagini urbane e forme dell'abitare*. Torino 1993.

Iluro en el context del cristianisme emergent ¹

Joan Bonamusa Roure

Secció Arqueològica. Museu de Mataró

Resumen

Este trabajo es un intento de clarificar el mito de las *Santes de Mataró*, a partir de un análisis del Cristianismo primigenio y del contexto político del periodo en que tuvo lugar su atribuido martirio; así como también, mostramos un recopilación exhaustiva de todos aquellos materiales tangibles, encontrados hasta el momento, en diversas excavaciones arqueológicas, con una inequívoca representación iconográfica de la presencia real del Cristianismo en el territorio de la *civitas de Iluro*, ya que son los testimonios más fiables de aquellos transcendentales hechos.

Summary

This work try to clarify the Saints of Mataro myth, so we now are doing an analysis of Christianity origin and political context of the period of they attributed martyr; at the same time, we also try to collect, all tangible materials with Christian iconography known nowadays in *civitas of Iluro*, because they are the best evidence about this theme.

Paraules clau

cristianisme, Constantí, *Iluro*, Cugat, Juliana i Semproniana

¹ En el "Falls" núm. 5 (juliol 1979), editats pel Museu-Arxiu de Santa Maria de Mataró, vàren publicar un treball intitulat *Les arrels del temple basilical de Santa Maria*, on feiem esment dels orígens del cristianisme al *conventus Tarraconensis*, on s'ubicava la ciutat romana d'*Iluro*. En el present treball procurarem fer-nos més extensius per tal de tenir una visió més àmplia dels diferents factors que són objecte d'aquest estudi. Per altra part, un avenç d'aquest present treball el vàrem presentar i publicar en les comunicacions de la *XXI Sessió d'Estudis Mataronins*, amb el títol *Els orígens del Cristianisme a Iluro (Mataró)*. Museu Arxiu de Santa Maria i Patronat Municipal de Cultura, Mataró 2005.

Consideracions preliminars

Per la festa de les Santes de 2004, amb motiu del considerat XVII centenari, hom volgué posar de relleu, el martiri i mort de les Santes ilurenques Juliana i Semproniana, amb motiu de la Gran Persecució (303-311) portada a terme per la Tetrarquia romana, contra les comunitats o *conventiculae* cristianes de llavors, en què alguns adeptes, relacionats amb aquestes contrades, en foren víctimes, concretament Cugat i Feliu, als qui, posteriorment, se'ls va atribuir un origen nord-africà.

Es tracta d'un tema complex, amb molt poca informació primària disponible, fet que facilita tota mena d'especulacions, en perjudici de la realitat històrica, moltes de les quals ja tenen llur origen en l'Alta Edat Mitjana, període que es va distingir per una gran comercialització de relíquies de sants², origen de moltes fabulacions que es transformaren en moneda corrent, i més quan es tractava d'atreure pelegrins (turistes de l'època) a monestirs i esglésies, l'exemple més eloqüent d'això és encara la tomba de l'apòstol Jaume a Santiago de Compostela; aquestes pràctiques han tingut continuïtat en l'època moderna i contemporània, principalment en el romanticisme, amb motiu d'exaltacions patriòtiques prescindint del rigor historiogràfic.

Era tradició cristiana, des dels primers segles, enterrar-se a l'entorn dels màrtirs, al voltant de la *cella memoriae*, això s'ha pogut constatar en llocs ben documentats com a la necròpolis de *Tarraco*, al costat del riu Francolí, ciutat on foren martiritzats Fructuós i els seus diaques Eulogi i Auguri, fet que coneixem prou bé a través de les actes del seu martiri; el mateix succeeix amb les restes del temple i necròpolis de la *Neapolis de Emporiae*, però aquí hom desconeix qui va ser el màrtir venerat. Altres casos, són advocacions molt tardanes, sense referències documentals conegudes de l'època dels fets, ni escrites, ni arqueològiques, però amb una llegenda sustentada, en alguns casos, en la troballa de restes d'ossos que procedeixen de llocs on hi havia hagut nombrosos enterraments, és el cas, per exemple, de l'església de Santa Maria del Mar (Barcelona) o del monestir de Sant Cugat del

Vallès que més endavant tractarem amb més detall. No s'ha d'oblidar la inflació de relíquies, que s'ha donat arreu de la geografia cristiana, principalment com a conseqüència de la manipulació dels martirologis, fet que moltes vegades ha aixecat la inquietud dels mateixos dignataris de l'Església, per la manca de rigor a l'hora d'establir-ne el culte, en molts casos són justificat per la fe generada entre els creients.

És en aquest món tan confús on s'inscriuen les Santes atribuïdes a *Iluro*, amb un martiri indocumentat, que hom diu, tingué lloc durant la Gran Persecució, per haver seguit les petjades de Cugat, i que s'ha justificat amb la troballa d'uns ossos extrets en una necròpolis tardoantiga del monestir de Sant Cugat del Vallès, on, a través de les excavacions arqueològiques del s. XX, s'ha posat al descobert una gran quantitat d'enterraments anònims.

Aquest tema prengué volada en el s. XVII, amb la publicació d'una sèrie d'escrits que s'ocupen d'aquestes Santes, concretament el de fra Antoni Vicenç Domenech (1602) i Jeroni Pujades (1609)³, però sense esmentar llur procedència, altres de la mateixa època, van seguir el mateix camí com Filippo Ferrario i Juan Tamayo de Salazar, però va ser Joan Gaspar Roig i Jelpí (1614-1691) qui va anar més lluny, ja que es va atrevir a establir el lloc concret de la seva naixença, primer en una obra intitolada *Catálogo paraliipómeno de los santos indígenas y advenas del Principado de Cataluña y sus Condados* (1667), on parteix de l'existència d'algunes restes arqueològiques, com els pedestals epigràfiats, procedents de la ciutat romana, i després en una altre treball, que per les seves característiques se l'ha considerat apòcrif, el títol del qual és, *Libre de feyts d'armes de Catalunya* (1678) que atribuï a Bernat Boades (1370-1344), rector de Blanes, per tal de voler demostrar una antiguitat i un origen il·lustre de l'Església catalana, que no es corresponia amb la realitat, és en aquests llibres on adjudica a les Santes el seu origen ilurenç, o millor dit de Betúro, que confon amb el nom d'*Iluro*; en un escrit del *Semanario de Mataró* dedicat a les Santes de l'any 1893, textualment s'hi diu "*Betúro, que después se llamó Civitas Tracta o Treta y oy Mataró*"; la falsedat del *Libre de feyts...* i del que d'ell se'n deriva, va ser posat

² Vegeu el treball de M. McCormick, *Orígenes de la economía europea*, on fa un estudi gairebé exhaustiu, a partir de la documentació primària que encara es conserva, sobre els anys foscos de l'Alta Edat Mitjana, en relació al mercadeig de les relíquies, vegeu el cap. 10, 273-304. Ed. Crítica, Barcelona, 2005.

³ A. Vicenç Domenech, *Historia General de los Santos y Varones ilustres en santidad del Principado de Cataluña*, fol. 68 r. Barcelona, 1602. J. Pujades, *Crònica Universal del Principat de Catalunya*, fol. 222 r. Barcelona, 1609.

de manifest per l'historiador aragonès A. Giménez Soler, i ratificat per Miquel Coll i Alentorn⁴, i pel que fa referència concreta a les Santes i a la ciutat d'Iluro, Joaquim Llovet en va fer, en el seu moment, un rigorós i acurat estudi⁵.

A Mataró Lluís Ferrer i Clariana⁶, davant de la inconsistència de l'obra de Roig i Jelpí, va plantejar el tema des d'una altra perspectiva, la de la història del culte a les Santes a través de tota la documentació coneguda, sense entrar en consideracions històriques de caràcter hagiogràfic, així és com va resseguir el testimoni de culte des del s. XI, en el monestir de Sant Cugat del Vallès, amb motiu del trasllat de les suposades relíquies al monestir de Sant Esteve de Banyoles, per tornar anys més tard, altra vegada a Sant Cugat, i més tard, des d'allà a la ciutat de Mataró.

Pensem, que els últims treballs, que han aparegut recentment sobre aquest tema són confusos, ja que en un cas, la qüestió principal és enaltir i ressaltar la Festa de les Santes; en un altre, es limita d'una forma teòrica, però correcta a descriure l'escenari de Cugat a l'Àfrica Proconsular, i per últim, un intent hagiogràfic, o sigui laudatori, tant dels personatges i el seu martiri com del culte, així com del context històric vist des d'una òptica molt *sui generis*⁷.

Par tal d'aclarir una mica, el poc que sabem d'aquest tema i d'aquest període de principis del s. IV, el nostre desig és intentar clarificar-lo a partir de la documentació coneguda, escassa, difícil de contrastar, però procurarem fer-ho amb el màxim de rigor però, també de cautela, utilitzant les fonts dels autors llatins, pagans i cristians, les de l'arqueologia, l'hagiografia i l'epigrafia i en algun cas, farem esment de la numismàtica.

Per tant, anem a plantejar el tema a partir del marc històric general de l'Imperi, on es va desenvolupar

el cristianisme primigeni, particularment el que va incidir en els primers segles a Hispània, i més concretament a la *Tarraconensi*, província i *conventus* on s'ubicava la nostra ciutat d'Iluro, temps de canvis profunds, tant en el pla polític com en el religiós.

L'albada del cristianisme a Hispània

En els quatre primers segles de la nostra era, cal assenyalar com a fets religiosos importants: el culte imperial i els cultes transcendentals o de salvació, particularment el mitraisme, per la seva relació amb el cristianisme i presència a casa nostra.

Referent al culte imperial s'ha de tenir present que va ser instituït, bàsicament, com element cohesionador de l'Imperi a través de la persona divinitzada de l'emperador. A occident, el primer lloc on es va aixecar un temple augustal va ser a *Tarraco* (Tàcit, *Annals*, I, LXVIII), no gaire més tard se n'anaren bastint en diferents llocs del *conventus Tarraconensis*, la majoria s'han identificat a través de les ares o pedestals i les làpides, és el cas de: *Baetulo* (Badalona), *Iluro* (Mataró), *Emporiae* (Empúries), *Gerunda* (Girona), *Dertosa* (Tortosa), *Aeso* (Isona), i cal destacar les restes materials físiques dels de *Barcino* (Barcelona) i *Ausa* (Vic), ambdues encara dempeus.

Referent als cultes transcendentals o místics, de procedència oriental, entre els que figura el cristianisme, en l'àmbit d'Iluro ens ha aparegut un notable centre cultural dedicat a Mitra, concretament a Can Modolell (Cabrera de Mar)⁸; aquest culte va competir amb el cristianisme primigeni fins el s. IV quan l'emperador Gracià (375-383) va fer tancar el seu temple de Roma⁹.

Ambdós cultes varen repercutir en l'evolució del cristianisme primigeni, l'imperial per la seva càrre-

4 En relació a la seva condició d'apòcrif, vegeu: A. Giménez, *La Edad Media en la Corona de Aragón*, 353. Barcelona, 1930; i el Pròleg de l'edició del *Llibre de feyts de armes de Catalunya*, vol. IV, 11-89, de Miquel Coll i Alentorn. Ed. Barcino, "Els nostres clàssics". Barcelona 1948.

5 Referent al tema de l'origen ilurenç de les Santes, vegeu: Joaquim Llovet i Verdura, *El problema de l'origen de les Santes Juliana i Semproniana*. *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* II, 47-53. Barcelona, 1953. En aquest treball Llovet analitza el text de Roig i Jelpí que situa el naixement de les Santes a *Ciutat Trieta*, denominació de Mataró en els primers segles de l'Edat Mitjana (Roig i Jelpí/Bernat Boades, *Llibre de feyts...*, 90, Ed. Barcino, Barcelona 1929). *El pare Roig i Jelpí, les Santes Juliana i Semproniana i l'arqueologia mataronina*, Fulls núm. 79, 11-15. MASM Mataró, abril 2004. (Roig i Jelpí, *Catálogo paraliptomeno de los santos indígenas y advenas del principado de Cataluña y sus condados*, publicat per J. Llovet en el treball de referència).

6 Vegeu Lluís Ferrer i Clariana, *Testimonis del culte a les Santes Juliana i Semproniana en el monestir de Sant Cugat del Vallès i a Mataró*, 9 i apèndix documental. Mataró 1961.

7 Es tracta d'una sèrie de treballs, que van aparèixer arran de la suposada efemèride del XVII centenari del martiri de les Santes: -N. Guanyabens, *Del 304 al 2004. Dissete centenari del martiri de les Santes. Programa de Festes de Les Santes*. Mataró, 2004. -R. Reixach, *Les Santes i el Cristianisme al Nord d'Àfrica. Seguint l'estel de St. Cugat, Mataró Report*, núm. 87, 67-69. Mataró juliol 2004. -J. Lligades, *Juliana i Semproniana les Santes*. Centre de Pastoral Litúrgica. Barcelona, 2004.

8 Sobre el culte mitraic a Can Modolell (Cabrera de Mar) vegeu Joan Bonamusa, *Els testimonis mitraics iluroesos dins el context de la Tarraconense*, *I SEM* 13-16 (resumit), MASM i PMG Mataró, 1985, i a "L'aitania" 2-3, 248-253. Museu de Mataró, 1982-1983.

9 Chastagnol, A., *Le Bas Empire*, 50. Librairie Armand Colin, París, 1969.

ga política ja que la nova ideologia era incompatible amb el sistema establert, i el mitraic perquè a més de la competència per obtenir adeptes, molts dels seus símbols, després de la *constitutio* de Salònica de l'any 380, varen ser absorbits pel cristianisme, és el cas del 25 de desembre dia del *Sol Invictus*, que el cristianisme transformà en dia del Senyor, que es fa extensiu als diumenges (*dominus*, en el cas anglès *Sunday*).

Les primeres notícies disponibles sobre el missatge cristià a Hispània, es troben relacionades amb el possible viatge de Pau de Tars, informació que es desprèn de la lectura dels Fets dels Apòstols:

"Però ara, com que ja no trobo camp d'acció en aquestes latituds, i conservant encara viu després de tants anys el desig de casa vostra, de camí cap a Espanya...sortiré cap a Espanya i ens veurem pel camí" (Ep. als romans: 15, 23-24 i 28).

Aquest viatge, en l'Antiguitat ve reflectit en altres textos, com en el de Clement, bisbe de Roma (90-100):

"Quan Pau va anar a l'extrem d'occident" (Ep. 1,5, 6).

En el Cànon de Muratori, del s. VIII, però sobre un original grec de la segona meitat del s. II, hom hi llegeix:

*"...i la marxa de Pau de la ciutat (Roma), quan va anar a predicà l'Evangeli a Hispània"*¹⁰.

Com pot veure's el viatge de Pau a Hispània va adquirir una forta tradició en els primers segles del cristianisme, entre altres autors que hom coneix, i que en fan alguna referència tenim: Tertul·lià (160-240), Epifani (315-403), Jeroni (342-420), Joan Crisòstom (344-438), etc., però l'interrogant continua sent el mateix, va fer o no Pau aquest viatge. I s'hi el va fer, per on va entrar a la península.

Si en realitat el va fer, el més probable és que entrés per *Tarraco*, per dues raons; per ser llavors el cristianisme una religió urbana i per ser *Tarraco* la ciutat mediterrània més important d'Hispània, i possiblement per haver-hi una comunitat jueva, lloc on ana-

ven els primers cristians a fer apostolat, tal com es desprèn dels mateixos evangelis i dels autors clàssics, per exemple, Suetoni quan esmenta l'expulsió de jueus de Roma, els denomina seguidors de Crestus (regnat de Claudi 41-54), (G. Suetoni, *De vita duodecim caesarum*, Claudi 25, 4).

Després del viatge o no, de Pau es dona un buit informatiu fins a la meitat del s. II, quan Ireneu de Lió (140-202), en un escrit contra els heretges gnòstics, esmenta:

"...les esglésies d'Ibèria" (*Adversus haereses*: I,10),

per la seva banda Tertul·lià, a finals d'aqueix mateix segle escriu sobre el cristianisme hispà i constata que ja s'estenia per tot Hispània (*Adv. lud.* 7)¹¹.

Serà a partir de mitjan s. III que hom comença a disposar de documentació més consistent, a causa de les persecucions de l'emperador Deci (249-251), dels anys 250-251. Es tracta de la primera persecució que va tenir un caràcter multitudinari d'abast ecumènic, ja que el cristianisme fou considerat com un perill per la cohesió de l'Imperi, perquè qüestionava l'ordenament jurídic i social ja que predicava la igualtat del gènere humà davant de Déu, com diu Peter Brown, l'Església ja és:

*"Un grup, en que no hi havia ni esclaus, ni lliures el que podia afrontar a un aristòcrata que els percebia com a utòpics i subversius"*¹².

o sigui, principis que no encaixaven en una societat en què el poder i la riquesa es trobava en mans d'una minoria privilegiada, a més l'Església cristiana s'havia convertit en un centre de solidaritat entre les classes depauperades, que eren la majoria, molt més eficient que els repartiments de l'Estat o de l'*annona*, fet que la va convertir en un contrapoder, amb els seus recursos i les seves influències paral·leles a l'Estat. Per a l'emperador es tractava de reprimir amb duresa una organització considerada, com diu P. Brown, subversiva pel sistema.

Així es va obligar a fer sacrificis a la religió oficial, els cristians s'hi van oposar, raó per la qual no ob-

10 A les *Fuendes Hispaniae Antiquae* (FHA), fasc. VIII, 12-14, a cura de Roberto Grosse. Universitat de Barcelona, 1959, es recullen i comenten els escrits ací esmentats, o sigui, les Epístoles als Romans de Pau, de Clement i el Cànon de Muratori. Pels alboros del cristianisme a Hispània vegeu, entre altres, A. Gutiérrez Martín, *Albores del Cristianismo en España*. Publicaciones Portavoz, Levittown, Penna. USA, s/l.

11 FHA, Fasc. VIII, 42 i 44. Vegeu també Luís A. García Moreno, *El Cristianismo en las Españas, El Concilio de Elvira y su tiempo*, 172, (Coords) Manuel Sotomayor i José Fernández Ubiña. Universidad de Granada. Granada, 2005.

12 Peter Brown, *El mundo en la Antigüedad tardía. De Marco Aurelio a Mahoma*, Taurus. Madrid, 1989; Marie-Françoise Baslez, *Les persécutions dans l'Antiquité. Victimes, héros, martyrs*, 297-299. Fayard, Paris, 2007.

tenien el *libellus* o certificat que acreditava l'adhesió a l'emperador. Hi va haver qui va abjurar, o varen comprar el *libellus*, aquests foren denominats *lapsis* o libelàtics.

Aquesta persecució va afectar de ple les comunitats o conventiculae hispanes, com les denominava Lactanci (*mort. pers.* XXXIV), i a causa del problema dels lapsis, es van adreçar al bisbe de Cartago, Cebrià (205-258), aquest, recolzat pel bisbe de Roma Corneli (251-253), va convocar un concili de l'Església africana, on es van imposar els moderats sobre els rigoristes, aquests més endavant protagonitzarien el corrent donatista; amb les resolucions del concili, Cebrià va donar resposta a les comunitats hispanes; de la seva lletra (Cebrià: Ep. LXVII) es desprèn l'existència de comunitats cristianes organitzades a: *Legio* (Lleó), *Asturica* (Astorga), *Emerita* (Mèrida) i a *Caesaraugusta* (Saragossa), en les quals al capdavant ja hi figuren bisbes, alguns van ser *lapsis* i van ser destituïts per llurs diocesans.

Aquests fets ja reflecteixen les relacions entre l'Església africana i la hispana.

D'aquesta crisi l'Església, en el seu conjunt, en va sortir enfortida.

D'aquesta persecució, se'n desconeixen les actes, se la coneix a través de les cartes de Denis, que foren esmentades per Eusebi de Cesarea (*Història Eclesiàstica*, 6, 40-43) i en la correspondència de Cebrià de Cartago abans esmentada.

Amb els emperadors Valerià (253-260) i el seu fill Gal·liè (253-268), es va emprendre una altra persecució, encara més dura, ja que es pretenia eliminar els senadors i cavallers que s'havien cristianitzat i decapitar la cúpula de l'Església, així van ser executats, entre altres: Cebrià de Cartago, Síxt de Roma (257-258), Denis de les Gàl·lies i Fructuós de *Tarraco*, junt amb els seus diaques Auguri i Eulogi (Cebrià, *Epis*, I; Prudenci: *Peris*, IV, 21-24 i VI).

El testimoni del martiri de Fructuós i els seus dos diaques ens ha estat tramès en una homilia de Sant Agustí (*Sermo*, 373) i en els càntics de Prudenci¹³.

L'acta descriu el procés, o sigui, la detenció i la comminació a abjurar del cristianisme i com que s'hi van negar, van ser cremats vius a l'amfiteatre tarragonès, lloc

on en el s. VI s'hi va erigir una basílica *in memoriam*, que venia a substituir la del culte martírial que en el s. IV s'havia aixecat a la necròpolis del riu Francolí o de la Tabacalera, en funció de *cella memoriae*¹⁴.

Des d'un punt de vista històric, aquesta documentació, per primera vegada, ens dona el testimoni de l'existència d'una comunitat cristiana organitzada en la Tarraconense litoral.

Quan la Gran Persecució, el cristianisme ja ha adquirit una gran implantació, no sols territorial sinó també, en tots els estrats socials de la societat romana.

El context polític en el període de la Gran Persecució

En temps d'August es va dissenyar l'organització de l'Imperi, que amb alguns retocs va perdurar durant tot el període de l'Alt Imperi.

En el s. III ja es dona un cert esgotament del model, però amb una afectació asimètrica: invasions dels bàrbars, ruralització amb detriment de la vida urbana, disminueix l'esclavitud i s'incrementa el proletariat i el colonat, baixa la producció industrial i l'agrària, es devalua la moneda, creix la inflació, etc.

Per altra banda, la successió dinàstica es veu substituïda per la proclamació militar i prenen protagonisme els emperadors-soldats, l'últim dels quals va ser Diocleciana, que a l'any 284 va ser aclamat per les legions, a Calcedònia i a Nicomèdia; es va haver d'enfrontar a Carí, fill de l'emperador Car (282-283); Carí va aconseguir una efímera victòria, però va ser assassinat pels seus mateixos soldats, llavors Diocleciana quedà com a únic emperador indiscutible.

Diocleciana aviat es va adonar que s'havia d'actualitzar el model organitzatiu de l'Imperi, d'acord amb les experiències adquirides, i d'acord amb les necessitats presents, així va emprendre profundes reformes per reforçar l'Estat, com les de l'Administració pública, l'ordenament territorial, la fiscalitat, l'exèrcit i fins i tot les funcions imperials.

Hispania, que estava dividida en tres províncies, amb les reformes va passar a sis, dues de les noves, van ser segregades de la Tarraconense, concretament: la Cartaginense i la Gallaecia.

¹³ Godoy, C., *Arqueologia y Liturgia. Iglesias hispanas (S. IV al VII)*, 196-198. Universitat de Barcelona. Barcelona, 1995.

¹⁴ Sobre aquesta qüestió vegeu: C. Godoy, *Arqueologia y Liturgia...*, 187-202; i *Algunos aspectos del culto de los Santos durante la Antigüedad Tardia en Hispania, Pyrenne*, núm. 28, 161-170. Universitat de Barcelona. Barcelona, 1998.

Sobre els inicis del nostre cristianisme, vegeu també Antoni Pladevall, *Del Romà al Romànic*, 27-29. Enciclopèdia Catalana. Barcelona 1999.

La Tarraconense sols va quedar formada pels *antics conventus* Tarraconensis i el de *Caesaraugusta*, no obstant això els conventus van ser suprimits, excepte en el NO peninsular.

Diocleciana també veié, que era impossible exercir el poder sobre tot l'Imperi per un sol emperador, així, a l'any 286 va crear la Diarquia, o govern de dos, on el poder era compartit per un august: Diocleciana a Orient i un cèsar Màximiana a Occident (Orosi, *Hist. adv.*, Pag., VII, 25, 2).

Poc temps després s'observa que aquesta fórmula és insuficient i s'estableix la Tetrarquia (293), amb dos augustin i dos cèsars subordinats (Orosi, *Hist. Adv.*, Pag., VII, 25, 5), d'acord amb aquest esquema, la primera Tetrarquia queda formada per: Diocleciana, amb Galeri, controlen l'Orient, i Màximiana, que ara és elevat a august, amb Constanci Clor, l'Occident. Diocleciana és el *senior augustus*, és a dir, la màxima autoritat, que pot intervenir a tots els territoris, en definitiva es tracta d'un Imperi col·legiat.

A Occident el repartiment territorial es va fer de la manera següent:

L'augustin Màximiana: Itàlia i Àfrica.

El cèsar Constanci Clor: Britània i les Gàl·lies.

Per a Aureli Víctor (s. IV) (*De Caesares*, 39, 30), Constanci Clor administrava també Hispània, mentre que per Lactanci (250-325), que era coetani, aquesta es trobava sota la jurisdicció de Màximiana (*mort. pers.*, 8,3); Robert Grosse s'inclina per l'opinió de Lactanci perquè diu que no s'entendria que l'augustin tingués menys dominis que el cèsar, però el testimoni més definitiu, és la inscripció trobada a Prats del Rei, antiga *Sigarra*, on l'ordo *decurionum* honora l'augustin Màximiana¹⁵. Tot això ens interessa per conèixer el role de cada governant en la denominada Gran Persecució.

A l'any 305 Diocleciana i Màximiana varen renunciar al poder, i seguint les prescripcions del nou ordre constitucional, llavors els cèsars: Galeri a Orient i Constanci Clor a Occident varen esdevenir augustin i foren escollits com a cèsars: Màximiana a Orient i F. Valeri Sever a Occid. (Lactanci, *mort. pers.* 19); és la segona Tetrarquia.

En l'*Anonymus Valesianus* (3.5), no figura Hispània com a territori del cèsar Sever, de la qual cosa hom

dedueix que formava part del de Màximiana i que ara rep Constanci Clor en la seva funció d'augustin, tal com es desprèn del text de Lactanci.

Constanci Clor va morir a Britània a l'any 306, llavors els seus soldats, en un acte constitucionalment il·legítim, el 25 de juliol del 306, van proclamar august el seu fill Constantí, que no és acceptat pel *senior augustus* Galeri; després de dures negociacions aquesta tercera Tetrarquia va quedar formada per: a Orient, august Galeri amb Màximiana com a cèsar i a Occident august F. Valeri Sever amb Constantí que no es resignarà en aquesta funció de cèsar.

Constantí, com a cèsar, se li va adjudicar les Gàl·lies i Britània i continua la confusió, de si controla o no la Hispània¹⁶. L'augustin Sever mor a l'any 307 o 308, en aquest moment el carisma a Occident el tenen: Constantí, recolzat per les legions del seu pare Constanci Clor, i Maxenci, fill de Màximiana, que disposa del suport dels pretorians i les cohorts de Roma.

El 28 d'octubre de l'any 306 Maxenci, en un acte, també d'insubordinació institucional, es va sublevar a Roma i va adoptar el títol de *princeps*, el seu pare Màximiana el va recolzar, al mateix temps que recuperava el títol d'augustin, ambdós van pactar amb Constantí a fi de neutralitzar-lo, per segellar el pacte, aquest es va casar amb Fausta (307) filla de Màximiana i germana de Maxenci.

Amb aquests actes la Tetrarquia queda trencada i Occident queda en mans d'usurpadors.

Per altra banda a la diòcesi d'Àfrica el seu vicari Domici Alexandre, en un altre acte il·legítim és proclamat august per les seves tropes.

Així a la mort de Sever, Galeri, com a *senior augustus*, convoca tots els implicats i es forma una nova Tetrarquia composta per: Galeri com august i Màximiana com a cèsar a Orient, i Licini com august i Constantí com a cèsar a Occident, o sigui que quedà degradat com a august tal com s'havia autoproclamat.

Maxenci i Domici Alexandre són considerats usurpadors.

Es tracta d'una solució insatisfactòria per Constantí que aspira a ser august i per a Maxenci, que aspira també a ser-ho, i per Màximiana; per tant aquesta Tetrarquia sols dura dos anys.

15 FHA fasc. VIII, 52; en relació amb la inscripció de Prats del Rei, vegeu, G. Fabre, M. Mayer i Rodà, I, *Inscriptions Romanes de Catalogne I. Barcelone sauf Buirino*, IRC I, núm. 18, pl. VI, París, 1984.

16 FHA, fasc. VIII, 54-55.

Constantí i el seu sogre Maximià entren en conflicte, el camp de batalla és a les Gàl·lies, Maximià és vençut i mort (309-310). A Àfrica Maxenci venç i elimina de l'escenari polític a Domici Alexandre.

A l'any 310 Galeri reconeix Constantí i Maximí Daia com augusts, a l'any següent mor Galeri i es procedeix a un nou repartiment del poder: Maximí Daia controla l'Orient; Licini, part dels Balcans; Constantí té la Britània, les Gàl·lies i Hispània, i Maxenci, Itàlia i Àfrica. La Tetrarquia pràcticament ha deixat d'existir.

Galeri, prèviament a la seva mort, en el mateix any 311, promulga un Edicte de tolerància religiosa a *Sardica* (Sofia, Bulgària), on reconeix la llibertat de culte (Lactanci, *mort. pers.* 34, 1-5), amb el que posa fi a la persecució de cristians, per a Lactanci, no és res més, que Galeri, davant de la mort, vol lliurar-se dels remordiments per la seva conducta anticristiana.

Davant de les noves circumstàncies cadascú pren posicions, així Licini s'apropa a Constantí casant-se amb la seva germana Constància i Maximí Daia, nebot de Galeri, recolza a Maxenci.

Les diferències es resolen en el camp de batalla, a les portes de Roma, al Pont Milvi, Maxenci és vençut i mort per l'exèrcit de Constantí; per la seva banda Licini venç a Maximí Daia prop de Adrianòpolis, que morí poc després, així queden com augusts, Constantí a Occident i Licini a Orient. Més tard són nomenats cèsars llurs fills: Crisp, fill de Constantí a Occident i L. Licini, fill de Licini i de Constància, a Orient (317), recuperant-se així el principi de la successió dinàstica.

Ambdós augusts arriben a acords de govern a Milà¹⁷, on, entre altres afers, i a proposta de Licini es va recuperar el decret de tolerància religiosa de l'any 311, en virtut del qual, es permet explícitament el culte del cristianisme:

El text en qüestió diu:

"Felicitment, havent-nos reunit a Milà Constantí August, com jo, Licini August i havent tractat sobre el benestar i

la seguretat pública, considerem oportú regular, en primer lloc, entre els molts assumptes que, segons nosaltres, beneficien a la majoria, el que fa referència a la divinitat; o sigui, concedir als cristians i a tots els altres la facultat de practicar lliurement la religió que cadascú professi, amb la finalitat que tot el que hi ha de dirí en la seu celestial es mostri favorable i propici, tant a nosaltres com a tots els que estan sota la nostra autoritat" (Lactanci, *mort. pers.* 48, 2).

Com pot veure's, pel text, la iniciativa va ser de Licini, i més que un edicte, va ser una circular datada, el 13 de juny del mateix any de 313 (és el mal anomenat Edicte de Milà) (Lactanci, *mort. pers.* 48, 1); sembla ser que el text correspon, si més no en el fons, al mateix que va promulgar Galeri a *Sardica* (Sofia) a l'any 311, però aquesta vegada amb un contingut més generalista i amb més drets, fet que fa pensar a molts analistes, si la posició de Constantí no va ser en el fons la d'un oportunista, o si realment va correspondre, al que alguns autors han denominat el "gir constantinià". El que sí que és evident és que amb aquest decret o circular, per primera vegada es va fer el reconeixement jurídic de l'assemblea pública dels cristians.

A l'any 324 Licini, després de la seva derrota a la batalla de Crisòpolis, és condemnat a mort i executat a Salònica, i un cop eliminat, Constantí va quedar com a emperador únic de tot l'Imperi¹⁸ (Fig. 1). Constantí, per tal d'afermar-se al poder, condemnà judicialment a Maxenci i a Licini a la *damnatio memoriae* o sigui al repudi oficial davant de la història.

Constantí, malgrat les seves manifestacions pro cristianes, va mantenir el culte oficial i la dignitat de *pontifex maximus*, tampoc va tenir escrúpols i va fer executar el seu propi fill primogènit i cèsar Crisp, malgrat haver promulgat lleis contra el parricidi (*Cod. Theod.*, IX, 15, 1 i XI, 27, 1) i a la seva esposa Fausta, així com el seu jove nebot i cèsar Licini, fill de Licini i de la seva germana Constància (Zòsim: *Hist. Nova*, II, 29, 1-3; Orosi, *Hist.* VII, 28, 26; Eutropi, *Brev.* 10, 6, 3)), és cert que es va fer batejar poc abans de morir, i ho va fer pel bisbe arrià Eusebi de Nicomèdia, membre del bàndol perdedor en el Concili de Nicea (325), on Constantí es va decantar per la *homooúsios*, és a

17 De fet l'únic edicte que hom coneix és el de Nicomèdia, que deriva del de Galeri o de *Sardica* (311), promogut per Licini (313), però validat d'acord amb els dos augusts a Milà. Després de la derrota de Licini a Crisòpolis (324), per tal d'enaltir a Constantí, Eusebi de Cesàrea, li va atribuir la paternitat. Vegeu Fe Bajo, *Constantino y sus sucesores. La conversión del Imperio*, 12. Akal, Historia del Mundo Antiguo núm. 59. Madrid, 1990.

18 Amb relació al context polític de la Gran Persecució i dels Acords de Milà (mal-anomenats Edicte), a més dels textos clàssics hem utilitzat, com a bibliografia bàsica, les obres següents:

-J. Montero, G. Bravo i J. Martínez-Pinna, *El Imperio Romano*. Visor Libros, Madrid, s/f.

-J.J. Sayas Abengonchea, *Historia Antigua de España II. De la Antigüedad Tardía al ocaso visigodo*. UNED, Madrid, 2001.

-Fe Bajo, *Constantino...*. Madrid, 1990.

-Hartwin Brandt, *Constantino*. Trad. Macarena González. Herder, Barcelona 2007.

També, *Protagonistas del S. IV: reseñas bibliográficas*:
<http://perso.club-internet.fr/plmaloss/noticeses.htm>

dir, per la consubstancialitat de la Trinitat, defensada pels atanasians, en contra de la *homoioisios* que professaven els arrians, o partidaris d'Arri, que creien que el Fill no era coetern com el Pare¹⁹.

A l'any 380, el llavors august d'Orient, l'hispano Teodosi (379-395), promulgà l'*Edictum ad populum urbis Constantinopolitanae* o de Salònica, en virtut del qual la religió dels "cristians catòlics" va ser declarada única i oficial a l'Imperi, i a l'any 383 l'august Gracià (376-383) feia el mateix a Occident.

Aquest decret ens ha estat tramès a través del *Codex Theodosianus*:

"*Cunctos populos quos clementiae nostrae regit temperamentum in tali uolumus religione uersari quam dicimus Petrum apostolum tradidisse Romanis religio usque ad nunc ab ipso insinuata declarat, quamque pontificem Damasum sequi claret....Hanc legem sequentes Christianorum catholicorum nomen iubemus amplecti, reliquos uero dementes uanosque iudicantes haeretici dogmaticis infamiam sustinere, nec conciliabula eorum ecclesiarum nomen accipere, diuina primum uindicta post etiam motus nostri, quem ex caelesti arbitrio sumpserimus, ultione plectendos"*. (C. Th., XVI, 1, 2).

(Volem que tots els pobles sota la nostra obediència siguin de la religió que l'apòstol Sant Pere va ensenyar als romans, i que aquests conserven ininterrompudament fins als nostres dies i com la continuarà el pontifex Damàs (366-384, era hispànic). Ordenem que els sotmesos a aquesta llei prenguin el nom de cristians catòlics, i que els altres pels seus judicis insensats, portin el nom infame d'heretges i que no es denominin esglésies llurs conciliabuls, reservant llur càstig, en primer lloc a la venjança divina i després a l'impuls que ens inspire el cel)

Amb aquest decret Teodosi intenta aconseguir la unitat política i religiosa de l'Imperi, així a l'any següent (381), en el Concili de Constantinoble l'ortodòxia de la trinitat nicènica va ser considerada dogma, o sigui, veritat única i absoluta, per tant tots aquells que no combreguessin amb aquests principis, com els arrians, van passar a ser definitivament considerats heretges.

Cal tenir present, que llavors, l'emperador mantenia la supremacia sobre l'estructura de la religió, primer sobre el paganisme i després sobre l'Església cristiana; com diu P. Heather, si l'Imperi no s'hagués enfonsat, els papes, possiblement, no haurien passat de ser uns alts dignataris de l'Església, però sempre com a bisbes de Roma, igual que els patriarques de Constantinoble en relació amb l'Imperi d'Orient, això explica el perquè era l'emperador qui promovia les lleis, convocava els concilis, i intervenia en els nomenaments rellevants dels dignataris de l'Església, etc.²⁰, encara, que segles més tard, en el papat de Gregori II (715-731), aquest va esdevenir senyor temporal, a més, recorrent a la denominada *Donació de Constantí* i a les armes carolíngies, els papes van situar-se per damunt d'emperadors i reis²¹.

La Gran Persecució (303-311)

Actualment, amb la documentació disponible, hom constata en aquesta època l'existència d'una Església bastant desenvolupada, però bàsicament urbana, no sols la integren principalment els depauperats com en els dos primers segles, sinó que s'hi troben molts membres de les classes socials dominants, el que implica a l'Església un procés de llatinització a Occident i d'he-lenització a Orient.

Ara les comunitats cristianes ja són nombroses i comencen a estar ben organitzades, tenen les seves pròpies normes, al marge de les oficials. En l'ànim de les reformes de la Tetraquia està eliminar totes aquelles ideologies considerades nocives per a la seguretat del sistema, ja en l'exèrcit, des de l'any 295, s'hi fan depuracions²², per això els emperadors exigeixen la lleialtat de tots els súbdits als valors i símbols propis de l'Imperi, entre ells el culte a l'emperador, els quals accentuen la seva divinitat i es posen sota el patronatge de *Iovius* (Júpiter) en el cas de Diocleciana i *Herculus* (Hèrcules) en el cas de Maximiana i que els cristians rebutgen d'acord amb llurs creences.

Així comencen les persecucions pels maniqueus, considerats enemics, bàsicament pel seu origen persa, ja que aquest poble era, en aquella època el gran enemic de Roma a l'Orient. El maniqueisme també és una religió de salvació, amb moltes concomitancies amb

19 Chastagnol, A. *Le Bas...* nùms. 7 i 8, 105-112, i nùm. 43, 191.

20 Pere Maymó, *Legislació constantiniana respecte a l'Asidèntia: Episcopalis Asidèntia. Pyrenae*, nùm. 30. Universitat de Barcelona. Barcelona 1999.

21 La *Donació de Constantí*, va servir per a justificar la pretensió, que els poders terrenals s'havien de sotmetre a la jurisdicció del papat; en relació amb aquest document, en el segle XV, Lorenzo Valla va poder demostrar la seva falsedat, per tractar-se d'un text apòcrif. Sobre aquest tema vegeu: Hartwin Beandt, *Constantino*, 138-141; i www.rcadenia.net/CONSTANTINO.htm.

22 En relació als primers màrtirs militars vegeu: Marie-Françoise Baslez, *Les persècutions...*, 338-342.

el cristianisme, ja que la seva doctrina es basa també amb el Bé representat pel Pare Etern judeocristià, contra el Mal identificat com Ahriman o Satanàs. No es coneixen les raons de la persecució dels cristians, però sí les dels maniqueus, el que ens fa suposar que les motivacions tindrien bastants arguments en comú, aquests varen ser recollits en el *Codi Gregorià* que ens els ha transmès de la manera següent:

“Els emperadors Augusts Dioclecià i Maximià, i els nobilíssims cèsars Constanci i Galeri a Julià procònsul d'Àfrica (...). D'això ve, que nosaltres tinguem molt interès a castigar l'obstinació d'unes ments recagolades d'uns homes molt dolents, ja que hem sentit a dir, que aquests maniqueus, que empenyen a noves sectes contra les més antigues religions, i que segons els seus malvats exclouen les coses, que ens foren atorgades per la voluntat divina (...) molt recentment naixeren i vingueren en aquest món des de la nació persa, enemiga nostra, i que fan grans malvestats a les nostres ciutats, i cal témer, que encara que sigui per casualitat, com acostuma esdevenir, i per les funestes lleis dels perses, infectar, per així dir-ho, amb el seu verí a homes de naturalesa innocent, al modest poble romà i també tranquil i a tot el nostre univers (...).” (Cod. Greg., 14, 4).

En relació amb els cristians, l'edicte de prohibició i persecució es va decretar el 24 de febrer de l'any 303, així, foren promulgats quatre edictes contra els cristians, que a continuació passem a esmentar, junt amb les decisions posteriors, i ho fem seguint les pautes de Marie-Françoise Baslez²³, en la seva obra sobre les persecucions hagudes al llarg de l'antiguitat, evidentment contrastades amb els autors cristians coetanis com foren Lactanci i Eusebi de Cesarea:

1.- 24.02.303. Edicte de Dioclecià, datat a Nicomèdia, en el qual preveu: l'enderroc i confiscació dels béns de les esglésies, la destrucció dels llibres, la prohibició de reunions, la privació de drets civils als cristians notables i la reducció a l'esclavitud pels qui pertanyien a la Casa imperial; exigeix fidelitat als emperadors com a *deus et dominus*, aquesta exigència es dirigeix particularment als funcionaris, i es materialitza amb una depuració del cos.

2.- Primavera o estiu de l'any 303, assenyala directament a les autoritats eclesiàstiques per a llur empresonament

3.- Tardor del 303, s'obliga als clergues a fer sacrificis, per tal que es sostreguin dels càstigs, a fi de convèncer-los se'ls aplica tortures, es tracta d'una mesura perquè demostrin la lleialtat a l'Imperi. Va afectar principalment Egipte i Àfrica.

El 17 de setembre, del mateix any, amb motiu dels vint anys del regnat de Dioclecià es va promulgar una amnistia general.

4.- Gener o febrer del 304, és quan té lloc la Gran Persecució, ja que la persecució és universal; no complimentar les disposicions comporta l'aplicació de la pena de mort.

Posteriorment es prengueren altres mesures de signe divers, complementàries de les quatre inicials, com:

1.- Primavera del 305, s'aixeequen els edictes de persecució a Àfrica.

2.- Nou edicte de Galeri i Maximi Daia, adreçat a Orient, per tal d'obligar els cristians a fer sacrificis; la repressió del seu incompliment va ésser confiada als magistrats municipals amb el recolzament de l'exèrcit.

3.- Any 309, nou edicte de Maximi Daia, que obligava a executar, per part de tothom, en l'àmbit d'Orient, sacrificis a les divinitats de l'Imperi, motiu pel qual hi van haver moltes més execucions de cristians que s'hi negaven.

4.- Abril 311, edicte de tolerància promulgat per l'emperador Galeri, en virtut del qual es deroguen les prohibicions anteriors, i es restitueixen els drets civils de la comunitat cristiana, no obstant això, en l'àmbit sota la jurisdicció de Maximi Daia encara es va donar alguna execució. A Àfrica va sorgir el cisma donatista, de caràcter rigorista, com a conseqüència de les diferents actituds que van sorgir entre els cristians davant de les persecucions.

5.- Hivern del 312, Amnistia de Maximi Daia.

6.- Febrer del 313, aplicació general de l'Edicte de Galeri, subscrit pels Acords de Milà entre Licini i Constantí a Milà. A partir del mes d'abril va entrar en vigor a Orient aplicat per Licini²⁵

²³ Referent a les disposicions preses per l'autoritat romana, per tal d'eradicar el cristianisme de l'Imperi, fet conegut com la Gran Persecució, per haver estat la persecució que més víctimes o màrtirs sembla que va causar, vegeu: Marie-Françoise Baslez, *Les persécutions...*, 19 i 345-355.

²⁵ En relació amb les persecucions en general, però, en aquest cas la de la Gran Persecució dels anys 303 al 311, vegeu: Marie-Françoise Baslez, *Les persécutions dans l'Antiquité. Victimes, héros, martyrs*, 19 i 345-355, Fayard, Villeneuve d'Ascq, 2007.

Aquests edictes no van tenir igual afectació a tots els territoris; on foren portats amb més duresa va ser a les províncies orientals, sembla que van tenir molt poc efecte en les que es trobaven sota el govern de Constanci Clor, o sigui, a la Britània i a les Gàl·lies; en les de l'august Maximià (Itàlia, Àfrica i Hispània) el rigor sembla que es va acabar a l'any 306 (Lactanci, *mort. pers.* 15, 6-7; Eusebi, *Hist. Eccl.* VIII, 13, 13), encara que Maxenci va reprendre les persecucions a l'any 308 (primer a Itàlia i després a Àfrica), igual que a les de Maximí Daia que persistí fins després del edicte de tolerància de l'any 311, que va tenir lloc a *Sardica* (Sofia, Bulgària), promogut, com hem dit, per Galeri, poc abans de la seva mort, en què va decretar la llibertat de culte, posant així fi a la persecució (Lactanci, *mort. pers.* 34, 3-4), en aquest mateix any Maxenci adopta la mateixa decisió a Roma, però no serà fins a l'any 313 que Constantí i Licini, amb la seva victòria estableixen la tolerància de cultes mitjançant els Acords de Milà (Lactanci, *mort. pers.* 48, 2-12; Eusebi, *Hist. eccl.* X, 5, 4-14).

Sobre aquests fets, l'autor coetani, que més ens en parla, com queda dit, va ser Lactanci, autor del pamflet esmentat, *De la mort dels perseguïdors*, escrit entre els anys 315-316, va ser denominat el Ciceró cristià; convertit al cristianisme, primer va entrar al servei de Diocleciana a Nicomèdia i després al de Constantí, va exercir d'instructor del seu fill primogènit Crisp. No cal dir que el seu estil és brillant, però tendencios i exagerat, per a ell la bèstia negra de la Gran Persecució va ser Galeri, fins i tot diu que l'Edicte de *Sardica* va ser conseqüència dels seus remordiments que el turmentaven davant de la mort; a l'altre costat de la cara hi posa Constanci Clor, pare de Constantí, sobre el que diu que no van haver-hi persecucions en la seva jurisdicció (Britània i les Gàl·lies) (Lactanci: *mort. pers.* 7-9). Un altre autor important, també de l'època, va ser Eusebi de Cesàrea (265?-340?), va ser més historiador que panegirista, esmenta la Gran Persecució en els llibres VIII al X de la seva obra, *Historia Ecclesiastica*, ambdós escriptors defensen les posicions cristianes.

A Hispània els màrtirs de la Gran Persecució són coneguts a través d'Aureli Prudenci Clement (348-405?), fill de Calahorra, autor dels cànecs del *Peristaphanon* o "Llibre de les Corones", on glossa les víctimes de la persecució des d'un punt de vista oracional. Prudenci esmenta diversos màrtirs morts en diferents persecucions, com Fructuós i els seus dos diaques a l'any 254, i altres en la Gran Persecució; segons R. Grosse, Cugat i Feliu, i d'altres, foren executats en aquesta última.

Cal suposar que el mòbil principal de voler unes Santes pròpies, o sigui, nascudes a la mateixa ciutat, en aquest cas *Iluro*, obeï al fet que als màrtirs se'ls atribuïa, des d'antic, la condició de *patronus* o *defensor civitatis* tal com es desprèn de Prudenci (*Perist.* 4, 157-159).

Cal tenir també present, que en els primers segles del cristianisme, el culte als màrtirs va adquirir un protagonisme desmesurat, sens dubte foren l'eix central del cristianisme primigeni, en molts casos els rituals sobrepassaven els mateixos sagraments principals del culte cristià, com és el baptisme i l'eucaristia; al seu record s'aixecaren els *martyrium* o *cella memoriae* on es veneraven llurs relíquies; a les esglésies, en el dia que es commemorava llur passió s'hi llegia l'*Acta Martyrium*, com a dia del nou naixement en la veritat de Crist o *dies natali*, tal com es desprèn de diversos autors cristians com Tertul·lià, Cebrià o Agustí, tots tres de l'església d'Àfrica²⁶ i Eusebi de Cesàrea, a més els màrtirs generaven un sentiment d'orgull i de pertinença de grup. Per tant és obvi que les persecucions van representar un element aglutinador de les comunitats cristianes.

Aquesta devoció tan accentuada al culte dels màrtirs, que Tertul·lià la va definir amb la seva famosa frase:

"la sang dels màrtirs, és llavor de cristians" (Tertul·lià: *Apolegeticum*, I, 13)

preocupava, fins i tot a les mateixes dignitats de l'església, que veïen que la part doctrinal passava en segon terme enfront de les relíquies dels sants, així ho posaren en relleu personalitats com Ambrós de Milà o Agustí d'Hipona, aquest va arribar a manifestar, tot amonestant als feligresos:

"aquests adoradors de sepulcres que, tot servint-se dels menjars als cadàvers, s'enterren vius amb ells" (Agustí: *De mor. eccl.*, 34, 76), o quan es pregunta "¿Qui ha sentit a dir al bisbe, l'ofereixo aquest sacrifici Pere, Pau o Cebrià?, sols a Deu s'ofereix el sacrifici pels homes que s'associen als màrtirs i als àngels per rendir el màxim tribut al Redemptor" (Agustí: *Civil. Dei*, 8, 27),

Aquesta posició, més tard, la trobem assumida per Isidor de Sevilla; per altra part, el Concili d'Elvira, en el seu cànon 60, fa una condemna explícita a aquells que han escollit el martiri voluntari com a conseqüència de perjudicar a altrí no creient, anys després, en el II Concili de Braga, que tingué lloc a l'any 525, en el seu cànon 68, encara es prohibeix

26 Godoy, C., *Arqueologia...*, 70-80.

el culte a la tomba dels màrtirs en els cementiris, que obligava a celebrar la sinaxi eucarística dins l'àmbit de les esglésies davant de les relíquies exposades degudament²⁷.

Els màrtirs amb el sacrifici de la pròpia vida aspiraven a emular la passió de Jesús, per guanyar-se la Jerusalem celestial, al mateix temps molts, també cercaven evidenciar la contradicció dels *lapsis*, que havien renegat dels seus principis davant de les persecucions; aquest desig pel rigor de l'Església autèntica, la donatista, la dels purs, edificada sobre la fe de l'Església del sofriment, va arribar a convertir-se en un església militant paral·lela, en contradicció amb l'Església oficial, en bona part encarnada pels *lapsis* que havien cedit, aquesta Església es va estendre, principalment pel nord d'Àfrica, i fou considerada cismàtica per l'Església oficial, també va ser objecte de persecució pels emperadors cristians, com si fos una guerra de religions, amb víctimes a cada bàndol, aquests fets van generar un sinode, convocat pels donatistes a Cartago i un concili imperial convocat per Constantí a Arles l'any 314 (BRANDT, 2007, 64-68).

Amb anterioritat a les persecucions contra els cristians, n'hi hagueren també contra els pagans, tal com es desprèn de l'Acta *Martyrium*, les víctimes o els herois, denominats també màrtirs, així es recull en l'Acta *Alexandrinorum* del temps de Claudi (41-54), aquests màrtirs presenten una estructura semblant als de les actes de la repressió posterior adreçada als cristians, amb els mateixos tòpics de les *passiones* o les *vitae* com: la decapitació, els prodigis, la recollida i el trasllat de les despulles²⁸, no obstant això cal dir que el cristianisme les va difondre molt més eficaçment, que no pas el paganisme; el martirologi o sacrifici

dels màrtirs, P. Brown l'ha definit com de "*proprietat publica*", és a dir de tota la comunitat²⁹.

Per altra banda, cal constatar, que actualment hi ha un cert revisionisme, a partir de les noves investigacions, sobre aquests fets, ja que com és sabut, les fonts tradicionals han estat protagonitzades per autors com Lactanci o Eusebi de Cesarea de filiació procrisiana, però ara s'han pogut consultar altres fonts, on s'ha vist, que al costat dels màrtirs, també hi havia "*clergues sense heroisme i magistrats sense fanatisme*", com ens diu Claude Lapelly²⁹.

Prudenci lloà el sacrifici de diversos màrtirs, no sols de la Gran Persecució sinó, com hem dit, també de les anteriors, però posa l'accent en els divuit sants màrtirs de Saragossa així com els de Calahorra, diòcesi³⁰ i població de què era originari, també ens esmenta els màrtirs de les possibles diòcesis de Barcino: Cugat i de la de *Gerunda*: Feliu³¹.

El cant que lloa a aquests màrtirs és com segueix:

"*La petita Girona, rica de sagrades relíquies, presentarà la glòria de Feliu.*", "*Barcelona s'aixecarà, confiada en el seu inclit Cugat*" (Peris., Llib. IV, 29-35).

Cal dir que sobre Feliu i el seu temple martirial aixecat a *Gerunda*, existeix informació posterior, com en Gregori de Tours (538-594) (*De gloria Martyrum*, 92), per la seva banda Julià de Toledo (642-690?) quan es refereix a la sublevació de *Paulus*, contra *Wambae* (673), fa esment d'una corona votiva d'or que Recared (586-601) havia lliurat en ofrena a la tomba del sant Feliu a Girona i que *Paulus* es va cenyir quan la seva revolta; també el culte a Sant Feliu ens ha estat tramès pel bisbe

27 Vegeu, *Noticia Preliminar*, de la traducció del Llibre de les Coronas, a càrrec de Nolasc Rebull, 13-15, publicat per la Fundació Bernat Metge, Barcelona 1984. També la Dra. Fe Bajo, *Orígens i desenvolupament del Cristianisme*, publicat en el dossier: *Els orígens del Cristianisme*, 42-47, L'Avenç núm. 54, any 1982. Cristina Godoy a Pyrenae 1, 29, 162, nota 4, Universitat de Barcelona, 1998; i a Gillian Clark *Christianity and Roman Society*, ed. Cambridge University Press, 2004, que tracta tant sobre la Gran Persecució com sobre els màrtirs. En relació amb el Concili d'Elvira, vegeu el canó 60. Actes publicades a: *Concilios visigóticos e hispano-romanos*, 1-15, de José Vives, CSIC, Barcelona-Madrid 1968, i el *El Concilio de Elvira i su tiempo*, de M. Sotomayor i J. Fernández Ubiña (Coord.), Universitat de Granada, 2005; i sobre el Concili de Braga, *Concilios visigóticos...*, 78-106.

24 Isabel Velázquez, *Hagiografía y culto a los santos de la Hispania visigoda: Aproximación a sus manifestaciones literarias*, Cuadernos Emeritenses 32, Mérida, 2005.

28 Sobre els màrtirs, llur culte i la seva incidència sobre la societat tardoromana vegeu, P. Brown, *Le culte des saints, son essor et sa fonction dans la chrétienté latine*, París 1984. També, Cristina Godoy, *Poder i prestigi episcopal en relació amb el culte de les relíquies dels màrtirs. Homenatge a Miquel Garradell*, Curial Ed. Barcelona, 1993.

29 Actualment hom creu, que les respostes davant de la persecució no van ser homogènies, que hi va haver una minoria de màrtirs i una majoria de *lapsis*, vegeu Claude Lapelle, *Chrétiens et païens au temps de la persécution de Dioclétien; le cas d'Abthugni*, *Studia Patristica* 15, 327, Berlín 1984, i M. F. Baslez, *Les persécutions...*

30 Cal aclarir que el terme *diocesis* apareix com a conseqüència de les reformes territorials portades a terme per la Tetrarquia, era l'aglutinació de diferents províncies en una *praefectura*, en el cas d'Hispania abastava tota la Península, les Illes Balears i la Mauritània-Tingitana al nord d'Àfrica. En el cas de l'Església és la seva adaptació al model territorial romà, però adequat a les seves necessitats, per tant i segons, els concilis hispanoromans i visigòtics el concepte *diocesis*, així com el de *parroquia*, bàsicament feien referència a *territorium*; vegeu Manuel Sotomayor, *Las relaciones iglesia urbana-iglesia rural en los concilios hispano-romanos y visigóticos. Antigüedad y Cristianismo*, Múrcia 2004.

31 Diem possibles diòcesis perquè els primers documents coneguts escrits sobre els que fem referència són posteriors a aquesta època, el primer bisbe conegut de *Barcino* és Praetextat, que va participar al Concili de *Sardica* (Sofia, Bulgària) a l'any 344, i el de *Gerunda* és Frontinià que el trobem en el Concili de *Tarvac* a l'any 516.

de Girona, Nonnit (621-635), autor de diversos textos litúrgics escrits en honor del sant, amb molta difusió en aquells temps com a lloc de culte i pelegrinatge³².

Per contra, la vinculació posterior documentada de Cugat amb *Barcino*, després del seu martiri es pot dir que és completament nul·la, i no cal dir que la de les seves suposades deixebles Juliana i Semproniana amb *Iluro*, fins ara, és del tot inexistent.

La consolidació de l'Església a Hispània queda reflectida amb la celebració a l'any 306, en plena persecució, del Sínode d'Elvira a la Bètica, el primer peninsular conegut, on participaren membres de totes les províncies de la diòcesi, principalment de les províncies del sud per raons de veïnatge; segons les actes de la Tarraconense hi assistiren els bisbes Ianuarius (hom desconeix la diòcesi a què pertanyia) i el de *Caesaraugusta* Valerius Fibularia³³.

El cristianisme a Iluro

Fins aquí no ens hem trobat amb cap referència relacionada amb el cristianisme d'*Iluro*, per la raó que no se'n coneix fins ara cap, haurà de passar el període de la Gran Persecució per començar a trobar indicis de culte cristià a la ciutat. No obstant això hom coneix l'existència de la ciutat romana, per les referències que es troben en alguns textos clàssics (Pomponi Mela: *De chor.*, II, 90; Plini el Vell: *Nat. His.*, III, 22 i Claudi Ptolomeu: *Geo.*, II,6,18); inscripcions epigràfiques: (làpida de: "E*MARCIUS..... II*VIR*ILVRONE..." (C.I.L. II, 4616), i una altra sobre un mecenes que va cedir uns terrenys per a banys públics als "(IL)VRONENS(ium)"³⁴, però els testimonis més abundants han estat els arqueològics.

Els testimonis primigenis relacionats amb el cristianisme ilurenec, també ens procedeixen de l'arqueologia, ja que el primer text conegut, on es fa referència a un testimoni cristià és molt tardà, concretament de l'any 878, que fa esment de "item domun S. Martini ad locum maritimum, iusta rivo Argentona" (ACB, *Liber Antiquitatum* I, núm. 2, fols. 1d-2c); per tant les primeres informacions sobre el cristianisme ilurenec les devem a l'arqueologia, així en la iconografia hom destaca la que es troba impresa sobre la ceràmica, amb creus,

una àncora i diversos crismons, aquests últims apareixen després de la victòria de Constantí sobre Maxenci, a la batalla del Pont Milvi a Roma a l'any 312.

La creu era i és un dels elements més significatius del simbolisme del Cristianisme, en els temps antics, junt amb el Bon Pastor (en els sarcòfags), el peix símbol de Crist, l'àncora sinònim de salvació i el crismó.

El crismó és un monograma amb el nom de Crist, que enllaça les dues primeres lletres sobreposades del seu nom en grec: X o *khy* i P o *rho*, hi ha alguns crismons que a més incorporen l'alfa i l'omega, la primera i l'última lletra de l'alfabet grec, simbolitzant el principi escatològic de Crist-Deu, sobre el principi i la fi de la vida terrenal i del Judici Final, així en Les Set Visions de l'Apocalipsi, quan el Verb de Déu diu a Joan:

"Escriu.....Jo sóc l'alfa i l'omega, el principi i la fi...." (Apocalipsi, 21, 6).

A l'any 315 ja hi ha emissions monetals amb aquest monograma, també va ser motiu de decoració en el *labarum* o estàndard imperial de Constantí, després sovintejarà, ja que serà un símbol, equivalent a la Victòria romana, que molts emperadors adoptaran³⁵.

Es tracta d'un tema controvertit, la informació del seu ús pels constantinians ens ve donada per Lactanci:

"Constantí va ésser advertit en somnis, perquè, abans de la batalla, gravés en els escuts el signe celestial de Déu. Així ho va fer i fent girar la lletra X, amb la seva extremitat superior corbada en cercle, va gravar el nom de Crist en els escuts" (Lactanci, *mort. pers.*, 44, 5).

I per Eusebi de Cesarea:

"En somnis va veure Crist, fill de Déu, amb el signe que va aparèixer en el cel i li va ordenar, que, una vegada fabricat el signe en qüestió, se'ns servís com d'un bastió contra els enemics.....Es va fer de la manera següent. Una asta daurada, amb un braç transversal, formen una creu, a dalt de tot una corona, amb dues lletres al seu damunt amb el nom de Crist amb els dos primers caràcters: la rho...." (Eusebi de Cesarea, *Vit. Const.*, I 29-31)

³² Sobre Sant Felú, vegeu la tesi doctoral de Narcís M. Amich Raurich, *Les seus episcopals de Girona i Empúries i les terres del nord-est de Catalunya a les fonts escrites d'època tanlontana (segles IV-VII)*. Universitat de Girona, 2004. Inèdita.

³³ Vegeu, Manuel Sotomayor i José Fernández Ubiña (Coords), *El Concilio...*

³⁴ G. Fabre, Mayer, M. i Rodà, IRC I, núm. 101, pl. XXXV.

També el treball, *Descobrim ILURO Arqueologia 2000*, publicat amb motiu de l'exposició celebrada al Museu de Mataró entre el 13,12:2000 i el 04,02:2001, i a "IRC V. Suplements...", núm. 215, pl. XVII. París 2002.

³⁵ Sobre l'ús del crismó, vegeu el treball de F. López, *Tiranía y legitimación del poder en la numismática de Magnencio y Constancio II (350-353 dC)*, *Faevntia* 22/1, Universitat Autònoma de Barcelona, Cerdanyola, 2000.

Es tracta de dos autors, que no varen pas brillar per la seva imparcialitat, ambdós coincideixen a dir-nos que va ser un signe que li va aparèixer a Constantí en un somni abans de la batalla del Pont Milvi, ambdós fan una definició que deixa clar, que el crismó va anar evolucionant per adquirir la forma que hom coneixerà després, ara és simptomàtic, que Constantí, amb motiu de la seva victòria al Pont Milvi, erigís el conegut Arc de Constantí a Roma, al costat mateix del *Coliseum*, on tota la seva iconografia és de caràcter pagà, ja que no presenta enlloc cap símbol cristià.

En els Panegírics també es dona una visió onírica del fet, però pagana, ja que el somni de Constantí es relaciona amb el déu Apol·lo acompanyat de la Victòria (Panegíric de Constantí, VII, 21, 4-5), posteriorment, Zòsim donà una visió de la batalla més aviat neutra des del punt de vista religiós (Zòsim, Nova Història, II, 15-16).

També s'ha constatat que el crismó, va ésser un signe que es va generalitzar profusament, fins i tot va ésser imprès en la iconografia musivària i en llars que no eren cristianes, això era degut a la seva funció antropàica o sigui per allunyar el mal; el seu ús fou tant abusiu, que els emperadors Valentinià III i Teodosi II, a l'any 427 van disposar que no fos emprat el *signum salvatoris Christi* en els paviments; per tant val a dir que la simbologia representada pels crismons és un tema, el debat del qual, resta obert entre els especialistes³⁶.

La majoria d'aquesta iconografia ilurenca es troba impresa sobre suport ceràmic, majoritàriament procedent d'importacions, així la vaixel·la TSA D i moltes de les llànties tardanes, venien del nord d'Àfrica, actualment Tunísia; mentre que la DSP, procedia de la Narbonesa I i II, o sigui, del sud de la Gàl·lia, ara Llenguadoc i Provença.

a) Relació de crismons iluronencs:

-Sobre lauda sepulcral:

1) Lauda sepulcral, trobada a l'any 1959; davant de la façana de Santa Maria, en l'àmbit d'una necròpolis

paleocristiana en l'àmbit de Santa Maria. Es tracta d'una caixa amb una coberta amb una lauda feta de bipedals recoberts amb *opus signinum*, amb un crismó imprès (s. VI d.C.). Segueix el ritual dels primers segles d'orientar les despulles vers E-O, ja que la vinguda de Crist era esperada per l'est (Mateu: 24, 27 i Lluc: 1, 78). (basílica de Santa Maria) (Fig. 2).

-Impresos sobre ceràmica:

2) Vil·la romana de Can Rafart (Mataró). Fragment de ceràmica DSP (*Dévoce des Sigillées Paleo-chrétienne*), estampada amb crismons dels quals se'n conserven dos, un de fracturat, sembla dels tallers de la Provença; la seva màxima difusió va tenir lloc en el s. V dC. Actualment no se sap on es troba (Fig. 3-1).

3) Vil·la romana de Torre Llauder (Mataró). Fragment de fons de plat litúrgic, de ceràmica de *terra sigillata africana* (TSA) D, amb alfa i omega (fracturada), la posició podria ser invertida³⁷. Estil D i E (i) de Hayes. Cronologia: sobre els anys 460-520 (Museu de Mataró, núm. inv. 5388) (Fig. 3-2).

4) Excavació realitzada a l'any 2000 en una *domus* del carrer de la Palma 15 (Mataró); a l'interior d'una fossa del carrer s'hi va exhumar un bol de TSA D, forma Hayes 99A amb crismó, sols amb l'alfa, perquè l'omega es troba fracturada. Cronologia: s. VI dC., Museu de Mataró. Procedeix dels tallers d'Oudhna (Fig. 3-3)³⁸.

5) Llàntia que procedeix del carrer de Sant Cristòfor (Mataró). Excavacions de l'any 1948. Forma Hayes IIb, decoració vegetal al voltant del disc, al centre un crismó, el rull del *m* és exempt (Museu de Mataró). Cronologia: sobre l'any 550 (Fig. 3-4).

6) Llàntia amb monograma constantinià, és a dir, sols amb X i I, emmarcat per dos quadres superposats en forma d'estrella. Forma Lamboglia/Dressel, 31. Cronologia s. V dC. Procedeix de l'antiga Bòbila i Rajoleria Ros del Camí del Mig de Mataró. Es troba a la col·lecció Rectoret d'Argentona. Dibuix J.F. Clariana (Fig. 3-5).

36 A. Chastagnol, *Le Bas...*, núm. 8a, 107-109. Manuel J. Rodríguez Gervás, *Propaganda política y opinión pública, en los panegíricos latinos del Bajo Imperio*, 133-140. Universitat de Salamanca 1991; i a Fe Bajo, *Constantino...*, 17-20. Pablo C. Díaz, *Hispania tardantigua y visigoda...*, 122. *Historia de España Antigua*. Istmo. Madrid 2007.

37 Sobre la simbologia de la disposició de l'alfa i l'omega, en un sentit o en un altre, vegeu el treball de Mª Ángeles Alonso, *Crismones con omega-alfa en España. II Reunión d'Arqueologia Paleocristiana Hispànica*, que tingué lloc a l'Abadia de Montserrat 2-5 nov. 1978. Actes, 297-302. Universitat de Barcelona/Abadia de Montserrat. Barcelona 1982.

I sobre el crismó com a iconografia associada a la Victòria romana, que el mateix Constantí va fer prevaler, abans que símbol exclusivament cristià; vegeu l'estudi de Fernando López Sánchez de la Universitat de Saragossa, *Tirania...*

38 X. Cels i V. Revilla, *La transició del municipium d'Iluro a Alarona. Cultura material i transformacions d'un espai urbà entre els segles V i VII dC.* Laetania 15, lám. 118. Museu de Mataró, 2004. També, M. Bonifay, *Etudes sur la céramique romaine tardive d'Afrique*. BAR International Series 1301, 181, fig. 96. Oxford, 2004.

7) Fragment de llàntia forma Atlante X=Hayes II, decorada amb un crismó (s. V dC.). Procedeix d'una fossa del carrer Na Pau. (Museu de Mataró) (Fig. 3-6).

8) Segons la Memòria/Estudi i Inventari (2006), de l'excavació de la *pars urbana* de Torre Llauder, dins la fossa núm. 1, situada en l'*atrium*, s'hi va trobar un fragment de centre de lluern paleocristiana nord-africana, forma Dressel 31, amb decoració d'un crismó fracturat.

-Imprès sobre suport de bronze:

9) Peça de bronze, de 12,90 mm de diàmetre, que correspon a un *anulus signatorius*, amb un crismó sobre un colom que trepitja una branca d'olivera, tot imprès en baix relleu. Va aparèixer en una tomba de *tegula*, a la necròpolis de Santa Anastàsia o Santa Anna de Premià de Dalt. La seva cronologia se situa entre els s. IV-V dC. (Museu de Premià de Mar) (Fig. 4-1).

-Sobre moneda:

10) Marta Prevosti, va donar a conèixer una moneda de l'emperador Constantí, de la seca de *Lugdunum*, o *Arelate* o *Sircio* (PREVOSTI, 1981, 451, núm. 1), que correspon a una emissió dels anys 335-341, on figura un crismó, com a símbol cristià o com a victòria sobre els seus adversaris (LÓPEZ, 2000). Va ser trobada en l'àmbit de la vil·la romana de Can Bofarull/Can Llobet a Cirera (Mataró).

b) Relació de ceràmica amb creus estampades:

1) Pl. de l'Ajuntament (Mataró). Excavacions fetes als anys 1984-1985; d'entre els materials exhumats destaca una vora de plat de DSP, forma Rigoir 1, amb decoració estampada composta de diferents temes disposats en cercles concèntrics amb una creu al bell mig envoltada per una corona immediata de palmes que li dona un caràcter martirià, procediria dels tallers de Narbona, de finals del s. V dC. (Museu de Mataró) (Fig. 4-2)³⁹.

2) Antiga capella de Sant Cebrià, més tard Santa Margarida (Cabrera de Mar), enderrocada pel seu propietari en el s. XX. Dels molts materials exhumats cal esmentar un fragment de plat, amb creus gregues dins coronas que donen la volta al llarg de la vora. Es trac-

ta d'una peça de DSP, de pasta grisa, forma Rigoir 2. A, procedeix també dels tallers narbonesos (Museu de Mataró). Cronologia, finals s. V dC. (Fig. 4-3).

3) En una fossa, dins de la capella de Sant Martí de Mata (Mataró), entre altre material de farciment aparegué un fragment de TSA D, habitualment correspon a un plat Hayes 104A, estampat amb possibles creus amb cercles i rombes tot en doble línia i ocells, en alguns exemplars hi figura un orant. Sèrie Hayes 330 Primera meitat del s. VI dC. (Museu de Mataró) (Fig. 4-4).

4) Vil·la romana de Torre Llauder (Mataró), a l'interior d'un pou descobert a l'any 1969. Un fragment de vora de DSP forma Rigoir 1; la vora està decorada amb cercles, que donen la volta al plat i amb una creu grega en el seu interior. Cronologia: s.IV-princ. s. V dC. (Museu de Mataró) (Fig. 5-1).

5) Vil·la romana de Can Sors (Alella), on va aparèixer un fragment de fons de plat de TSA D amb una creu estampada de doble línia, sèrie Hayes 311, (fin. s. V-princ. s. VI dC.). (Museu de Mataró) (Fig. 5-2).

6) Prop de Can Bofarull a Mataró, troballa d'un fragment de fons de plat, amb una creu estampada de doble línia, possiblement una TSA D, sèrie Hayes 311 (fin. s. V-princ. s.VI dC.). (Fig. 5-3).

7) Vil·la romana de Torre Llauder (Mataró), petit fragment de TSA D possiblement correspon a un plat Hayes 103A, com el trobat a *Baetulo*, on s'albira la resta d'una creu de doble línia fracturada amb rombes al seu interior semblants als Hayes 331=Atlante 262. Cronologia, segon quart del s. VI dC. (Fig. 5-4).

c) Creu de bronze

8) En una fossa tardoantiga del *tablinum* o aula núm. 3, de la vil·la romana de Torre Llauder va aparèixer un possible aplic, de forma circular amb un baix relleu d'una creu a l'interior del cercle incomplet, tot ell en molt mal estat de conservació, ja que fou fet amb un metall que es troba completament desfet o mineralitzat. La forma es manté a través dels residus de la corrosió de l'ànima metàl·lica (Museu de Mataró). Pel context es pot situar en els segles VI o VII dC. (Fig. 5-5).

³⁹ La Fig. 4-2 que publiquem, correspon a la portada del recordatori *In Memoriam*, dedicat al Sr. Marià Ribas quan el seu traspàs l'11 de setembre del 1996.

d) Àncora:

Un frag. de ceràmica decorada amb un grafit, on es perfila una àncora.

(Ribas, M. 1975. *El Maresme en els primers segles del Cristianisme*. Accèssit al (Premi Iluro 1973, fig. 30. Caixa d'Estalvis Laietana. Mataró).

e) L'arquitectura cultural a Iluro:

1) El temple cristià

Les dades que disposem de la possible existència del temple romà, vénen de les ares que procedeixen de l'àmbit del temple basilical de Santa Maria, que fan referència al col·legi dels *sevirs augustals*.

Del temple cristià coneixem la necròpolis cristiana de l'Antiguitat Tardana ubicada en l'àrea del temple de Santa Maria (Fig. 2).

Però, recentment (any 2007), a l'interior de la basílica de Santa Maria, davant de l'altar de la Mare de Déu de Montserrat i de la capella de les Santes, s'ha fet la troballa d'uns vestigis que per la seva estructura semblen correspondre a l'angle esquerre de la nau amb l'absis, el que dona a entendre, que pot tractar-se d'una part de la planta del temple paleocristià, amb característiques semblants, *a priori*, a les del temple paleocristià de Sant Menna de Sentmenat.

És simptomàtic que les tres plantes, actualment conegudes, del temple basilical de Santa Maria: la primitiva, la gòtica i l'actual, amb façana neoclàssica, presenten la mateixa orientació: NO-SE, o sigui la direcció de Jerusalem.

Aquesta cronologia primerenca, a més de l'existència de la necròpolis paleocristiana que s'estén al seu voltant, ve també ratificada, per la troballa de diversos fragments de ceràmica que corresponen a tipologies coetànies com la DSP i la TSA D. També s'hi ha trobat restes arquitectòniques com un carreu o un fust amb basa incorporada d'estil toscà, però que també podrien correspondre al *Forum* o al temple romà⁴⁰.

2) La possible basílica o *oratori* de la vil·la romana de Torre Llauder (Mataró) (Fig. 6)

Estaria ubicada a l'antiga sala del *triclinium* de la vil·la, que en el període tardoromà es convertiria en temple, afegint-li un absis a la part occidental, amb el qual es va inutilitzar part del *balneum* domèstic, a més, presenta l'orientació característica de moltes de les esglésies hispanoafrikanes. La planta, sense l'absis, mesura 6 x 9 m, és un espai suficient per a l'exercici del culte cristià, a la zona de l'absis, el cor amb l'altar per a l'oficiant i a la nau, els creients. En aquest espai s'hi va trobar el fragment de plat litúrgic amb crismó (Fig. 3-2)⁴¹. Tampoc és estrany un àmbit per al culte en una vil·la romana a partir del Baix Imperi, és el cas, entre altres, de la vil·la Fortunatus de Fraga⁴².

3) Església de la vil·la del Sant Crist (Cabrils)

Es tracta d'unes característiques similars a les de la possible basílica paleocristiana de Torre Llauder. Planta rectangular que amida 12,50x7,25 m amb exedra, el que l'ajusta als esquemes de la litúrgia cristiana, a més amb necròpolis d'inhumació a base de tombes de *tegulae et imbrices*, de secció triangular, en els seus encontorns immediats.

(Ribas, M., 1976. Les inevitables destruccions arqueològiques. Butlletí *ADHIAUB* Barcelona).

f) Taules litúrgiques o *mensae*:

1) M. Ribas fa esment de dos fragments de *mensae oleorum* trobats a Sant Jaume de Trajà, abans Sant Cugat (Argenton); M. Prevosti, d'acord amb Fevrier, creu que es tracta d'unes *mensae* funeràries, és a dir, per al banquet funerari (Museu de Mataró).

(Ribas, M. *El Maresme en els primers...* 48; Prevosti, M. 1981, *Cronologia i poblament a l'àrea rural d'Iluro*, 237-240. Premi Iluro 1980. CEL).

2) M. Ribas esmenta dos fragments més de *mensae oleorum* trobats a l'església de Sant Martí de Mata (Mataró) (Ribas, M. *El Maresme en els primers...* 1975, 54).

40 Sobre l'església paleocristiana d'Iluro, vegeu, *Els últims treballs arqueològics a Santa Maria apunten a l'existència del primer temple cristià situat en aquest indret*, a l'*Ajuntament Informa*, 13.03.07. Roser Pou, *Memòria de l'excavació arqueològica a la basílica de Santa Maria (Mataró, El Maresme, febrer-març 2007)*. Inèdita. En relació a possibles paral·lelismes, Jordi Roig, Joan Manuel Coll i Josep A. Molina, *L'església vella de Sant Menna, Sentmenat: del segle V al XX, 1500 anys d'evolució històrica*, 26-30. Ajuntament de Sentmenat, 1995.

41 M. Prevosti i J.F. Clariana, posen en dubte aquesta funció cultural, per la manca de restes de l'ara i d'enterraments, vegeu, *Torre Llauder, Mataró. Vil·la romana*, 22-23 de la col·lecció: "Guies de jaciments arqueològics de la Generalitat de Catalunya". Al nostre entendre creiem que l'ara o l'altar podia ser exempt i per tant que s'hagi descontextualitzat o simplement perdut, i els enterraments han aparegut, encara que en poca quantitat, en aquest indret sense oblidar els del Camí del Mig, antiga Via Augusta, possiblement el traçat discorria pel *faulus*. També, Gisela Ripoll i Isabel Velázquez, *Origen y desarrollo de las parrochias en la Hispania de la antigüedad tardia. Alle origini della parrocchia rurale (IV-VIII sec.)*, 134. Seminari di Archeologia Cristiana (École Française de Roma, 19 marzo 1998). Città del Vaticano, 1999.

42 Godoy, C. *Arqueologia...* 227-237.

3) A Can Modolell (Cabrera de Mar) s'hi va exhumar un fragment de *mensa* o ara d'altar corresponent a l'Antiguitat Tardana (Museu de Mataró).

(Clariana, J.F i Jàrrrega, R. 1990. Aportación al conocimiento de unas estructuras arquitectónicas tardorromanas del yacimiento arqueológico de Can Modolell (Cabrera de Mar, Barcelona). *Archivo Español de Arqueología*, núm. 63, 330-344. Madrid.

4) A la desapareguda església de Santa Margarida, abans de Sant Cebrià a Cabrera de Mar s'hi van trobar dues peces soltes, l'una corresponia a la *mensa*, aquesta funció sembla que l'exerciria la tapa d'un sarcòfag, sostingut per un fust de columna de granit, ambdues peces són d'ascendència romana, (Jàrrrega, R. i Clariana, J.F., 2001, 207). Aquesta disposició seria semblant a la de l'altar paleocristià que es va exhumar a l'església de Sant Pau de Riu-Sec (El Vallès) (Roig i Roig, 1995). Les dues peces es troben dipositades a l'església parroquial de Sant Feliu.

g) Epigrafia cristiana:

1) En una sepultura en fossa, dels voltants de l'església de Sant Martí de Mata (Mataró) s'hi va trobar un fragment de làpida amb el text següent:

 (---) MADS (---)
 (---) VIRAQVE (---)

Els epigrafistes Fabre, G. Mayer, M. i Rodà, L. proposen la lectura següent:

(IN HVNC SEPULCRV o TVMVLV/M AD
 S/EPULCRA SANCTORVM
 o -ANCTOS- o -EDEM SANCTORVM)
 (Nomen VNI/VIRA QV <A>E /VISIT.....
 REQUIESCIT IN PACE)

La traducció que ens fan és com segueix:

"en aquest túmul o sepulcre, descansa al costat del sepulcre dels Sants.../... d'un sol espòs que visqué..... descansi en pau".

Cronologia: finals del s. IV o principis del s.V dC.

(IRC I, núm. 123, pl. XI)

2) Sota el presbiteri de la capella de Sant Martí de Mata, a l'any 1955 van ser trobades, entre altres materials diversos, molts d'ells romans, tres fragments, que semblen correspondre a una mateixa làpida, la seva lectura és:

- a) IN NOMI (---)

- b) (---) INI DE (---)
 (---) TINI (---)

- c) -----
 (---) RICIS (---)
 (---) VM SVN (---)
 (---) SACNTOR (sic) (---)

Els epigrafistes autors de l'estudi de les IRC, proposen la lectura:

IN NOMI(NE DOM)INI DE(POSITAE)
 (HIC RELIQVIAE SCI (SANCTI) MAR)TINI (SCI---)
 (---SCI QVI)RICI S(CI---)
 (---MARTYR)VM SVN(T ET)
 (ALIORUM NVMERO) (SANCTOR(VM)

Se la situa cronològicament a la segona meitat del s. VII dC.

Del text sembla desprendre's unes invocacions, que fan referència a una *depositio reliquiarum*, que tant podria correspondre a la consagració de l'altar o de la mateixa església, en ambdós casos presidit pels sants Martí (possiblement de Tours), advocació molt difosa en l'àmbit il·lenc i Quirze.

No es pot precisar amb detall el text a causa de la fragmentació de la làpida.

Els tres fragments es troben dipositats a l'interior de la mateixa església.

(IRC I, núm. 124, pl. XLI)

3) Troballa en la *villa*/església de Sant Cebrià, després Santa Margarida de Cabrera de Mar, actualment desapareguda, un fragment de làpida funerària, del s. IV o V dC., amb la inscripció:

 (---) IN PACE
 (IRC, 1984, núm. 96. Pl. XXXII).

h) Iconografia cristiana sobre vidre

Fragment de plat de vidre, de la part de la vora, amb iconografia cristiana gravada a la part exterior, on es pot llegir el nom PETRVS, acompanyat de dos símbols geminats a la seva part inferior, un a cada costat, on se sobreposen dues creus gregues formant un estel, i a la part inferior del conjunt un retrat que respon a la imatge estereotipada de l'apòstol Pere, de les que s'acostumaven fer durant l'Antiguitat Tardana i

l'Edat Mitjana; se solia representar amb un pentinat amb el cabell llarg, a vegades estirat avall i amb serrell en el front i a més barbut, tal com es troba en algunes representacions escultòriques de llavors, com per exemple en un fragment de sarcòfag, actualment en el Museu de Lió.⁴³

Per les seves característiques, cal situar-lo amb posterioritat al Concili de Nicea, de l'any 325 dC i el de Constantinoble del 381 i dins el context general del Cristianisme a Iluro, és a dir, posterior a la seva oficialització per Teodosi, l'any 380, a través de l'Edicte de Salònica, o sigui entre els segles V i VI dC.

Ha estat localitzat en el transcurs de les excavacions de la Illa de Can Cruzate (2008) en la Plaça Gran de Mataró.

i) Troballes diverses descontextualitzades:

1) Capitel·l-imposta bizantí, trobat a l'any 1945 amb motiu d'unes obres, encastat en un mur de la sagristia del temple de Santa Maria, abans havia estat utilitzat com a pica d'aigua benedicida, una vegada fet un buidat interior. A l'exterior s'hi va imprimir la creu grega. s. V-VI dC. Sembla tractar-se d'una peça de procedència oriental

(Ribas, M., *El Maresme en els primers...*, fig. 4).

2) A les excavacions dels anys 1984-1985, fetes a la Pl. de l'Ajuntament, s'hi va trobar un fragment de cancell, decorat amb fulles d'acant, semblant als trobats en el conjunt episcopal de Barcino, datats des de mitjan del s. VI a princ. del s. VII dC.

(AA.DD. 1986, Últimes intervencions a Iluro (Mataró, El Maresme). *Tribuna d'Arqueologia* 1984-1985, 82. Generalitat de Catalunya; Jàrraga, R. i Clariana, J.F. 1994, Aportación al estudio de la ciudad romana de Iluro/Alarona (Mataró) durante la Antigüedad Actes XIV *Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica*, 220-223. Tarragona; Beltrán, J. 2001, *De Barcino a Barcinona (segles I-VII). Les restes arqueològiques de la plaça del Rei*, 106. Ajuntament de Barcelona.

3) Fragment de pedra calcària de Montjuïc, esculpida en baix relleu, amb un tema tardà, a base de una creu grega amb fulles en els quarts. Es va trobar a finals del s. XIX en l'àmbit de Santa Maria, possiblement és coetània al cancell

(Ribas, M. *El Maresme en els primers...* 1975, lám. III).

Fins ara, la documentació més fiable disponible per establir una cronologia de la presència del cristianisme a Iluro, tal com ja hem dit, procedeix de l'*Instrumentum domesticum*, concretament de la ceràmica estampada amb iconografia cristiana, que abans hem relacionat, tant l'africana com la sudgal·lica, la majoria de la qual va ser produïda i comercialitzada en els segles V i VI dC, dates que coincideixen amb l'expansió del cristianisme, un cop oficialitzat pels emperadors Teodosi a Orient a l'any 380 i Gracià a Occident a l'any 383, i de la destrucció -no generalitzada- dels temples de culte pagà i la seva purificació col·locant-hi la creu cristiana, la qual cosa va ser legislada, l'any 435, mitjançant una disposició promulgada pels emperadors Valentinià III i Teodosi II (*Cod. Theod.* XVI, 10, 25).

Quant als textos escrits, no en coneixem cap que faci referència directa a la implantació del cristianisme a Iluro, però sí que hom coneix una d'indirecta, molt explícita, com és la que es desprèn del cànon VIII del Concili de Tarraco, de l'any 516, amb assistència del bisbe de Barcino, o sigui d'Iluro, *Agricius* (516-517?), on s'estableix l'obligació que han de tenir tots els bisbes de visitar les diferents esglésies que configuren llurs diòcesis, de les quals en reben, per tradició, un terç dels seus ingressos, entre les quals, ben segur s'hi deuria trobar la paleocristiana, potser ja, sota l'advocació de Santa Maria d'Iluro o Alarona⁴⁴.

Les advocacions primigènies

És simptomàtic que moltes de les esglésies maresmenques, la patronímia correspongui, a sants vinculats amb els primers segles del cristianisme, alguns són generalistes, com poden ser Sant Salvador, la Verge Maria, diferents apòstols o l'arcàngel Sant Miquel, la majoria foren màrtirs; per la seva part Anastàsia és una santa, més aviat de tradició, igual que santa Cecília, sense documentació històrica coneguda. Per la seva part Santa Helena, és un personatge controvertit, per uns autors era una santa i per altres una concubina, el que és evident, és que bàsicament va pujar als altars, per haver estat la mare de l'emperador Constantí.

Els documents més antics on s'expliciten les primeres parròquies d'aquest territori corresponen als

⁴³ El cristianisme és l'única religió derivada de la Bíblia que practica la iconolatria, o culte a les imatges, i encara no en totes les seves manifestacions, sols en la catòlica i l'ortodoxa, i aquesta només amb les icones. La seva representació s'ha fet tradicionalment a través d'imatges estereotipades, que es el que succeeix en el cas present. Vegeu, José Pijoan, *Arte cristiano primitivo*, Summa Artis, vol. VII, 96. Espasa Calpe. Madrid 1961.

⁴⁴ Vegeu J. Vives, *Cancillos visigóticos...*, 36.

segles IX i X, però es tracta d'advocacions llavors ja molt arrelades, com és el cas de: *Sancti Martini*, *Sancta Anastasia* o *Sancti Felices*; en el cas concret de la d'*Alavona Sancte Marie*, que apareix en un document de l'any 1008, cal creure que ja seria l'advocació patronímica de l'església paleocristiana

En aquest període també apareixen bastants advocacions amb vinculacions amb l'església gal·la, com: Sant Genís, Sant Sadurní, Sant Vicenç o Sant Llop; fet que fa pensar a alguns autors si foren adoptats com a conseqüència de la presència carolíngia, és a dir, de l'Alta Edat Mitjana. Creiem que Sant Martí, que va ser bisbe de Tours (França), en la segona meitat del segle IV dC, seria una advocació primerenca, ja que va ser un personatge amb una gran projecció entre les comunitats cristianes d'occident, i a més en una època en què la Tarraconense, junt amb la diòcesi d'Hispania estava integrada en la *Praefectura Galliarum*, que tenia per capital *Arelate* (Arles), o sigui que existien unes relacions molt fluides.

També cal ressaltar, que en algunes esglésies de forta tradició s'hi ha localitzat un potent estrat romano-paleocristià, en alguns casos amb sitges colmatades amb materials del període romà, en ambdós casos amb un sostre cronològic que arriba fins als segles VI i segons com en el s. VII dC, com és en el cas, de l'església de Santa Anastàsia, ara Santa Anna a Premià de Dalt, el santuari mitraic de Can Modolell, després temple de Sant Joan o la capella de Sant Cebrià després Santa Margarida ambdós de Cabrera de Mar, o el temple de Sant Martí de Mata de Mataró, o els de Sant Cugat, després Sant Jaume o el de Sant Miquel de Cros, ambdós d'Argentona, el que evidencia la presència d'un poblament, en aquest cas rural, que es mantindrà present i actiu durant l'Antiguitat Tardana i l'Alta Edat Mitjana.

És lògic, pel que ja hem comentat, que la influència africana, arreu d'aquest territori i durant aquest període, es fes sentir amb força, ja que les relacions fins la primera meitat del s. VII dC foren freqüents, per tant no podia ser una excepció que els seus màrtirs no figuressin en la patronímia de les esglésies del país, és el cas de Sant Cebrià de Cartago, o els que vingueren a fer apostolat a Barcelona com Sant Cugat, o a Girona Sant Feliu; el que ja no s'entén és

que no hi hagués en la patronímia primerenca unes santes, màrtirs de la Gran Persecució, filles del territori, i que la seva advocació restés desconeguda fins segles molt posteriors, concretament a finals del s. XIè, que són denominades com a "*...virginum Juste ac Simproniane*", o sigui set segles després⁴⁵

La problemàtica del *Castrum Octavianum*

Els panegiristes moderns situen el martiri de Cugat al *Castrum Octavianum* a Sant Cugat del Vallès. Prudenci, que és l'autor cristià que ens l'ha donat a conèixer, a la segona meitat del s. IV dC, lacònicament només el vincula amb *Barcino*:

"*Barchimon clavo Cucufate freta surget*" (Peris., IV, 33)

o sigui, no esmenta el martiri de Cugat a *Castrum Octavianum*.

Tampoc en parlen els escrits immediatament posteriors, per exemple, el *Martyrologium Hieronymianum*, que és la base del martirologi romà, considerat de mitja del s. V dC, però els textos coneguts són del s. VI dC, només es limiten a reproduir els mateixos termes que es troben a Prudenci:

XIV KAL. MART.

"*....in Spanis Barcilona natale Cucubatis...in Spanis Barcellona civitate passio sancti Quoquofatis....*".

La *passio* original de Cugat no es coneix perquè s'ha perdut, encara que és esmentada en oracions posteriors i bàsicament en els passionaris de Cardena i de Silos del s. VIII dC, que són els que han arribat fins els nostres dies en manuscrits del s. X; d'una manera molt també succinta, la recull l'"Oracional de Verona" o de Tarragona del s. VII dC, on s'hi fa una descripció molt elemental del martiri, en tots els casos hom té més cura de la seva hagiografia martirial que no pas de la seva biografia, no obstant aquesta informació tan dispersa i tan allunyada dels fets, i pel recull que n'ha fet la litúrgia posterior, hom dedueix que la *passio* era, més o menys, semblant a les moltes altres que hi havia en circulació, on es diu que Cugat va ser detingut i comminat a abjurar de la seva fe i davant de la seva renúncia va ser llençat al suplici per

45 Lluís Ferrer, com a primera data esmenta la de l'any 1089, amb motiu del trasllat de les seves relíquies al monestir de Sant Esteve de Banyoles; Coll i Alentorn, per la seva part, fa referència a la consagració de l'altar de la Mare de Déu, a l'any 1099, on s'hi van dipositar relíquies de les verges Justa i Simproniana (Inicialment els documents no parlen de Juliana sinó de Justa) junt amb altres, el que no sincronitza amb la data anterior, a no ser que haguessin quedat relíquies a Sant Cugat, Vegen: LL. Ferrer i Clariana, *Testimonis...*; Miquel Coll i Alentorn, *El Croniò de Sant Cugat*, Analecra Montserratensia, 245-259, Montserrat 1062; Antoni Pladevall, *Catalunya Romanica*, vol. XVIII, 185, Barcelona 1991; Mònica Blasco, directora, Pere Lluís Artigues i Maria Sardà com a codirectors, *Les excavacions arqueològiques al monestir de Sant Cugat del Vallès o d'Octavia (1993-1994). La fortalesa romana, la basílica i la implantació del monestir*, Gausar, núm. 10, 15-76, Sant Cugat del Vallès, 1997.

dotze soldats, així com també fa esment del càstig als perseguïdors; el que sí que és evident que en cap cas el seu martiri no té cap relació amb les Santes ilurenques, en canvi en les oracions tardanes hi ha una relativa associació amb Sant Feliu de Girona⁴⁶.

A partir del s. VIII-IX dC, Sant Cugat també està relacionat amb la França carolíngia. Carmen García suggereix que les seves relíquies podrien haver-se traslladat a França com a conseqüència de la invasió àrab; foren objecte d'esment, concretament, amb motiu del trasllat que es va fer de les seves considerades relíquies des de Liepvre (Alsàcia) a la basílica de Saint Denys a l'Ille de France. En conjunt, Cugat va ser un sant molt reivindicat, raó per la qual la seva patronímia i toponímia figura en molts indrets de l'Occident.

La *passio*, de la que actualment hom té coneixement és la del s. X, tal com ja hem dit, figura en els martirologis castellans de San Pedro de Cardena i Santo Domingo de Silos i sembla ser que és la que s'ha imposat com a única tradició hagiogràfica d'origen hispanovisigòtic.

Com que els textos no ens aclareixen satisfactòriament el dilema hem de recórrer, una vegada més, a l'arqueologia⁴⁷. Al monestir de Sant Cugat, fins ara, sols s'hi ha fet tres tandes d'excavacions arqueològiques, entre els anys 1931-1936, el 1971-1973 i el 1993-1995; les de 1971-1973, van ser de poca impor-

tància; les primeres s'han publicat de forma dispersa; i pel que fa a les últimes, fins ara sols s'ha pogut constatar que les restes arquitectòniques localitzades corresponen al Baix Imperi, no s'ha pogut certificar cap construcció augusta, tal com es desprèn del toponim llatí. A més, l'equip que ha portat a terme la tercera tanda d'excavacions ha fet un rastreig a fons del possible origen d'aquesta denominació de *castrum Octavianum* a Sant Cugat i la cita més antiga que ha localitzat és la de Jeroni Pujades que fa en la *Crònica Universal del Principat de Catalunya* de l'any 1609 on recull la denominació d'Octavià procedent d'escrip-tures carolíngies, datades entre els segles IX i XI⁴⁸.

La primera campanya d'excavacions es va portar a terme durant la República i es va haver de suspendre en esclatar la Guerra Civil a l'any 1936. Varen ser dirigides pel Dr. Pere Bosch i Gimpera i J. de C. Serra Ràfols. Es va excavar l'interior i el claustre de l'actual monestir, i es va posar al descobert una aula rectangular amb un absis afegit de ferradura, situat tipològicament en el s. VI dC; a l'esquerra de la nau, a l'altura de l'absis, es van localitzar restes d'una construcció de planta rectangular, que alguns ja van atribuir al *martyrium* de Cugat. També s'hi va trobar una gran quantitat de tombes de tègula, algunes cobertes amb laudes d'*opus signinum*. (Fig. 7)

Les excavacions de 1993-1995 van permetre fixar la cronologia del conjunt d'acord amb els materials ceràmics exhumats, a partir de la segona meitat del

46 Vegeu: J. Vives, *Oracional visigòtic: CSIC Monumenta Hispaniae Sacra*. Sèrie litúrgica VI, 363. Barcelona, 1946; també, Pedro Castillo, *Los mártires hispanorromanos y su culto en la Hispania de la Antigüedad Tardia*, 116-119. Universitat de Granada, Granada 1999; així com també Àngel Fàbrega Gran *Passionario hispánico*. CSIC Monumenta Hispaniae Sacra. Sèrie litúrgica VI, vol. I, 137-143 i vol. II, 309-314. Madrid-Barcelona, 1953 i 1955; Carmen García *El culto a los santos en la España romana y visigoda*, 312-316. CSIC, Instituto Enrique Flórez. Madrid, 1966; i Pere Lluís Artigues, Mònica Blasco, Eduard Riu-Barrera i Maria Sardà: *La fortaleza romana, la basílica i el monestir de Sant Cugat del Vallès o d'Octavi (Catalunya)*. *Les excavacions de 1993-1995*. Actes del Congrés d'homenatge al Dr. Pere de Palol², celebrat a Girona els 23-25 de novembre de 1995, sota l'epígraf Hispania i Roma, *D'August a Carlemany*. Institut d'Estudis Gironins 1996-1997, 1085-1089, on es dona una visió, pràcticament exhaustiva de la bibliografia sobre Cugat. Com a mostra de la seva difusió patronímica i toponímica tardana, vegeu, com exemple, el document de l'any 1023 de la fundació i dotació de l'església de Sant Cugat del Camí, on es dona també, una versió hagiogràfica, *Catalunya Romànica*, vol. XX, 66. Enciclopèdia Catalana, Barcelona 1992.

47 Victor Saxer ens ve a dir, que per aclarir aquests problemes, caldria sincronitzar textos, culte i arqueologia, tal com esdevé, possiblement, amb les Actes del martiri de Sant Fructuós i els seus diaques que sincronitzen amb les esglésies martirials de Tarragona, cosa que no esdevé amb el cas de Sant Cugat; tant Cugat com Feliu figuren en el *Martyrologium hiéronymianum* de finals del s. VI dC, amb anterioritat la informació donada per Prudenci és molt escassa, per altra part la *passio* original de Cugat, és molt posterior i a més s'ha perdut. Per altra part, l'aportació de l'arqueologia, per ara, és nul·la. Sobre aquest tema vegeu:

V. Saxer, *Archéologie et hagiographie de la Tarraconaise (à propos des martyrs de la province inscrits au Martyrologe hiéronymien)*. Actes III Reunión d'Arqueologia Cristiana Hispánica, 453-460 i 461-462 (debat), celebrada del 12 al 17 de setembre de 1988 a Maó. IEC-UB-Consell Insular de Menorca. Ed. IEC Barcelona, 1994.

48 Les excavacions de 1993-1995, foren promogudes pel Servei de Patrimoni-Arquitectònic de la Generalitat de Catalunya, l'estudi resultant ha estat fet per: Mònica Blasco et alii. *Les excavacions arqueològiques...*; també dels mateixos autors: *Les excavacions al monestir de Sant Cugat del Vallès (1993-1994)*. *Tribuna d'Arqueologia* 1995-1996, 99-119. Direcció General del Patrimoni Cultural, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1997; i Eduard Riu: *Sant Cugat d'Octavi o del Vallès "Del Romà al Romànic. Història Art i Cultura de la Tarraconense Mediterrània entre els segles IV i X"*, 184-186. Enciclopèdia Catalana, Barcelona 1999.

També hi va haver un primer treball signat per tots els esmentats: *La fortaleza romana...* IEG Aquests treballs presenten els resultats d'una recerca feta a fons dels orígens de Sant Cugat, 17-25; i de la fabulació sobre la seva vinculació amb el *castrum Octavianum* i també amb Santa Justa, qui fou després transformada en Juliana i Semprouiana.

En relació a les escriptures del s. IX, vegeu el document, de l'any 878 (ACB: *Liber Antiquitatum* I, núm. 2, fol. 1d-2c), que J.M. Pellicer dona a conèixer a l'apèndix núm. 1 dels *Estudios Histórico-Arqueológicos sobre Ibero*, 489-491, Mataró 1887; A. Fàbrega, *Diplomatari de la Catedral de Barcelona*, vol. I, núm. 3. Documents dels anys 844-1000. Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona, 1995, aquest document fa referència a: "...S. Cucuphatis et S. Felcis ad locum Octavianum...".

s. V dC⁹⁹. Aquesta campanya, es va realitzar amb més rigor científic que no pas amb la primera, per disposar d'unes tècniques de prospecció i de control dels registres arqueològics, que no es coneixien en la primera època.

Es va definir una construcció militar quadrada de 40x40 m, amb torres de planta semicircular i quasi circulars en els angles. Al costat interior est es va trobar el conjunt de l'aula o basílica trobada anteriorment i la necròpolis, on s'hi van fer unes cales puntuals en els fonaments, els materials exhumats en aquest àmbit permeteren albirar una cronologia amb un ventall que va des de la meitat del s. IV fins el segle VI dC (ceràmica TSA D: Hayes 59 i 61A i B; DSP: Rigoir 3 i 15; àmfora: africana Keay XXXVA i LXII, i oriental, Keay LIII i LIV), fet que fa pensar si aquest recinte fortificat es va construir com a conseqüència del programa de fortificacions de la Tetrarquia a occident, com les muralles de *Barcino* i de *Gerunda*. També es detectaren materials de l'Alt Imperi descontextualitzats, d'entre els quals cal destacar un fragment de mil·liari dedicat a l'emperador Claudi; aquestes restes altoimperials, potser pertanyien a una vil·la romana anterior (Fig. 8).

La relació entre Cugat i el *Castrum Octavianum* sembla que ve donada pel text de la *passio*, possiblement escrita en el segle VII, quan diu que Cugat va ser martiritzat:

"...ad locum hunc Obtiano, quod situm est a civitate octavo miliario..."

Així la troballa del tros de mil·liari descontextualitzat ha fet pensar si no ha estat la causa que ha generat aquesta associació d'aquest text amb la població de Sant Cugat del Vallès, considerant a aquest mil·liari com l'octau esmentat en la *passio*, que per a E. Pallarès podria correspondre a una via secundària que venint de la ciutat de *Barcino* aniria a *Egara*⁵⁰, però, fins ara sols es tracta d'una hipòtesi que no s'ha pogut documentar satisfactòriament.

Tot això tractat amb rigor crític palesa:

-Cugat, en relació a la seva època, considerada des d'una òptica àmplia, sols es troba documentat en el *Peristephanon* de Prudenci (Llib., IV, 33), on se'l relaciona amb *Barcino*, no fa, però, cap referència a la seva ascendència africana, encara que el seu nom sembla derivar de *Cucufas*, que és d'arrel africana, tampoc s'esmenta a les possibles deixebles ilurenques Juliana i Semproniana, segons la llegenda també martiritzades, ni tampoc enlloc es fa referència que fos martiritzat a la Gran Persecució.

-Arqueològicament, fins ara, tots els elements arquitectònics coneguts són posteriors a la Gran Persecució, sense que hi hagi cap referència coetània que confirmi el *Castrum Octavianum*, topònim que apareix molts segles després, com tampoc d'unes estructures arquitectòniques pròpies d'un *martyrium*.

-És evident l'existència, en l'àrea del monestir, d'una extensa necròpolis, que podria correspondre a un *martyrium* o no; per tant no és gens estrany que posteriorment s'hi fessin troballes d'ossos que passessin a engruixir la inflació de relíquies; de Cugat n'hi ha, també, de referenciades a França, arran del seu trasllat de Lièpvre a Alsàcia, cap a Saint Denys prop de París a l'any 835 (BHL 1997-1998).

-No serà fins segles molt més tard, que hom començarà a parlar de relíquies de sants i santes, sense cap fonament (mentre no es demostrí el contrari) que es relacionin amb Cugat o amb les Santes d'*Iluro*.

Les influències africanes en el cristianisme hispà

No obstant això, la procedència africana de Cugat (i de Feliu) entra dins del possible, perquè les relacions entre Àfrica del Nord, i més concretament amb les províncies Proconsular, la Byzacena i la Numídia amb Hispània, van ser molt fluides durant l'Antiguitat Tardana⁵¹, particularment pel que fa referència entre les esglésies d'ambdós llocs:

-El protagonisme de Cebrià, bisbe de Cartago, en l'apostasia d'alguns bisbes hispans, quan les persecucions de l'emperador Deci dels anys 250-251.

49 Degut a la situació convulsa de l'any 1936, es va suspendre l'excavació i l'estudi corresponent no es va realitzar, sols es va donar alguna notícia, algun article i fou motiu d'esment en alguns treballs, d'entre els que cal destacar:

-P. de Palol, *Arqueologia cristiana de la Espanya Romana (siglos IV-VI)*, 43-44, 374, i 326-327. CSIC, Inst. Enrique Florez. Madrid-Valladolid, 1967.

-Barral, X., *La basilique paléochrétienne et visigotique de Sant Cugat del Vallès (Barcelone)*. MEFRA, 891-928. Roma, 1974.

50 Vegeu E. Pallarès, *La topografia e le origini di Barcellona romana. Omaggio a Fernand Benoit*, tav. I. Istituto Internazionale di Studi Liguri, Bordighera, 1972; G. Fabre, M. Mayer i J. Rodà, *IRC I*, núm. 180, pl. LXVI.

51 Vegeu, Manuel Sotomayor, *Reflexión histórico-arqueológica sobre el supuesto origen africano del cristianismo hispano. Actes II Reunió d'Arqueologia Paleocristiana Hispànica*, 11-28. Universitat de Barcelona-Abadia de Montserrat, 1982; i Noël Duval, *Architecture et liturgie: les rapports de l'Afrique et de l'Hispanie à l'époque byzantine. Actes V Reunió.....*, 13-28. IEC, UB, UAB i Univ. de Múrcia. Barcelona, 2000.

-La difusió de les actes del martiri del bisbe de *Tarraco* Fructuós i els seus dos diaques per Agustí d'Hipona.

-El Calendari de Cartago, de l'any 354, on figuren els màrtirs africans, així com també Eulàlia de Mèrida i Vicenç de Saragossa com a hispans.

-La correspondència entre Consenci de Menorca i Agustí d'Hipona, fent referència al priscil·lianisme d'alguns bisbes de la *Tarraconense*.

-Els cànons del concili d'Elvira de l'any 306, el primer conegut d'Hispania. Les seves resolucions són en línia amb les del II Concili de Cartago.

-La difusió del culte a Sant Joan Baptista, sembla que va ser introduït des del nord d'Àfrica; en la *civitas* d'*Iluro*, després d'*Alarima*, el trobem en el desaparegut temple de Sant Joan en el jaciment de Can Modolell a Cabrera de Mar.

-La litúrgia mossàrab molta de la qual estava inspirada amb la de l'església d'Àfrica.

-La disposició O-E o NO-SE de moltes de les plantes basilicals, així com els absis contraposats i els baptisteris d'immersió.

-Les basíliques de tres naus amb absis circulars dins d'un rectangle exterior (Empúries, Balears, etc.), amb absis contraposats o amb contracors.

Com també:

-La inclusió, quan la Tetrarquia, de la Mauretania-Tingitana dins la diòcesi d'Hispania.

-La ceràmica TSA, particularment la del tipus C i D, aquesta última exhumada en gran quantitat, alguna estampillada amb crismons o amb creus (Figs. 3, 4 i 5). També les llànties com les Dressel-Lamb. 31, moltes amb simbologia cristiana (Fig. 3).

-Els fluxos comercials que es deriven de les àmfores nord-africanes tardanes, trobades en gran profusió arreu de la *Tarraconense* litoral, acompanyades, gairebé sempre, de ceràmica de cuina de la mateixa procedència.

-Els mosaics *opus tessellatum*, realitzats amb *copybooks* africans, com el de *Vitalis* a Tossa de Mar o les laudes sepulcral de *Tarraco* o *Barcino*.

-Les advocacions tradicionals als màrtirs africans en els temples amb substrat romà del Maresme, com: Sant Cebrià, després Santa Margarida a Cabrera de Mar o el de Sant Cugat, després Sant Jaume de Traià a Argentonà.

És ben cert que hi ha un debat obert, sobre si el cristianisme hispà té el seu origen a l'Àfrica o no, o si només hi hagueren influències en un període determinat, com el que ens ocupa, però com que això, per ara, no forma part del nostre tema no hi entrarem⁵².

Consideracions finals

Fins aquí hem procurat recollir, resumir i contrastar, tota la informació coneguda sobre els orígens del cristianisme a *Iluro*, dins el context polític i religiós general de l'època, per tal d'entendre millor la seva presència i evolució.

Amb això queda clar l'aurèola que tingueren els màrtirs, i la devoció popular a les seves relíquies, reals o suposades, entre la comunitat cristiana, devoció que ha persistit fins a l'època contemporània.

En l'Antiguitat Tardana, aquest culte ja es va posar de manifest amb les *cella memoriae* o *martyrium*, on es guardaven les seves relíquies objecte de veneració, hàbit que assolí una veritable passió, fet que preocupà a Ambrós de Milà, o a Agustí d'Hipona, perquè aquest culte relegava a segon terme a la mateixa sinaxi o assemblea eucarística. Algun autor ja ha definit els primers segles del cristianisme com els del culte als màrtirs.

A la península Ibèrica, els màrtirs hispans també, foren sobredimensionats, bàsicament pels mossàrabs, en una actitud, que actualment en diríem ultranacionalista, exagerant-ne les virtuts dels documentats i inventant-ne de nous com a estratègia per a recuperar els orígens estroncats per l'etapa àrab, actitud mantinguda fins a l'època moderna, tal com constata J. Llovet en relació amb la figura del pare Roig i Jalpí, així moltes restes d'ossos, d'origen dubtós, s'han elevat a la categoria de relíquies de màrtirs, en alguns casos

⁵² Sobre aquest tema vegeu, J. M^o. Blázquez, *Posible origen africano del cristianismo español*, *ArchEspaArq*, 40, 30-50, Madrid 1967, i *Orígenes africanos del cristianismo español. Imagen y Mito*, 467-494, Madrid 1977. M. Sotomayor, *Influencia de la Iglesia de Cartago en las Iglesias Hispanas (A propósito de un artículo de J.M^o Blázquez)*, *Gerion* 7, 277-287, Universitat Complutense, Madrid 1989.

per atreure devots i recursos, en altres per enaltir el prestigi d'una comunitat o grup local o nacional⁵³ i pitjor encara, moltes relíquies s'han multiplicat.

És obvi, que és un període amb poca informació escrita, cada autor defensa la seva posició ideològica apassionadament: Lactanci, Eusebi de Cesarea, Zòsim, els Panegírics, Prudenci, etc. Després de l'oficialització del cristianisme a l'any 380, són bàsicament els autors cristians els que s'imposen, no cal dir que mantenen una parcialitat que els resta credibilitat.

En vista al futur, és poc probable que es trobin nous textos de l'Antiguitat Tardana, per ampliar, rectificar o ratificar el període que ens ocupa; en períodes més pròxims s'ha fet alguna troballa, que ajuda a entendre alguna cosa més de llavors, com l'evolució urbanística de *Tarraco* o el priscil·lianisme a la Tarraconense, és el cas de la correspondència de Cosenci amb Agustí d'Hípona, o l'Oracional Hispànic de Verona⁵⁴. També hi ha l'esperança de la possible troballa d'alguna nova inscripció epigràfica, però fins ara tot ha estat molt escàs.

La via amb més possibilitats és la de l'arqueologia, ja que l'arxiu més gran sobre el passat es troba en el subsòl. És a través d'aquesta via on els mataronins tenim més possibilitats de conèixer el nostre passat il·l·lenc, i en concret l'evolució dels cultes, tant del temple romà com del primer cristià i això sols és possible fer-ho mitjançant l'excavació sistemàtica i exhaustiva de l'àmbit de la basílica de Santa Maria, tal com ja

s'ha començat a fer en aquest any de 2007, lloc que ja ens ha proporcionat indicis tant d'un temple com de l'altre, com ja hem exposat anteriorment.

Addenda

Enllestit aquest treball, en la web de 20 d'abril de 2005 de capgross.com, va aparèixer la notícia, que en el seu encapçalament, deia, que "El Vaticà no reconeix les Santes"; en la mateixa web de 12 de maig el Sr. Manuel Cusachs se'n tornà a fer ressò d'aquest tema de forma indirecta.

Per a la nostra part, vam considerar oportú adreçar-nos directament a la Santa Seu per tal que ens aclarissin aquesta qüestió, i la resposta textual va ser la següent:

*"Prot. 2005/1650/B996
17.5.05*

Le confermamos que las Santas Juliana y Sempromiana no (el subratllat es nostre) figuran en el Martirologio romano (edición oficial aprovechada dal Vaticano, 1940).

Le saludamos distintamente

*Dr. Massimo Ceresa
Reference Librarian
Vatican Library"*

53 La sobredimensió de molts màrtirs i la inflació de llurs relíquies, evidentment no va ser sols un hàbit d'Hispania, sinó que era general en tot l'àmbit cristià, en el cas concret que ens ocupa vegeu els ja esmentats:

-E. Riu, *Sant Cugat...*, 185.

-J. Llover, *El pape Roge I Juliu...*, 11-12.

-M. Blasco, P. L.L. Artigues i M. Sardà, *Les excavacions...*, 17-25.

54 Referent als documents de l'Antiguitat Tardana localitzats en períodes més pròxims, vegeu:

-Amengual, J., *Correspondència amb Sant Agustí*, de Cosenci. "Fundació Bernat Metge". Barcelona 1987.

-Aives, J., *Oracional visigòtic...*, 1946.

Figures

- 1 La Tetrarquia i els constantinians.
- (Montero, S., Bravo, G. i Martínez-Pinna, J. *El Imperio Romano*, 379. Visor Libros, Madrid, s/f).
2. Lauda sepulcral amb crismó. Necròpolis paleocristiana de Santa Maria de Mataró.
(Ribas, M. *Els orígens de Mataró*, 2n. ed., 148-152. Premi Iluro 1963. Caixa d'Estalvis Laietana. Mataró, 1988).
- 3-1 Frag. ceràmica DSP amb crismó. Vil·la romana de Can Rafart (Mataró).
(Ribas, M., *El Maresme en els primers segles del Cristianisme*, Fig. 48. Accésit al Premi Iluro 1973. Caixa d'Estalvis Laietana. Mataró, 1975).
- 3-2 Frag. fons plat litúrgic TSA D amb crismó. Vil·la romana de Torre Llauder (Mataró).
(Ribas, M. *Els orígens...*, 192-193).
- 3-3 Copa de TSA D, forma Hayes 99A, amb crismó. Fossa carrer la Palma 15, (Mataró).
(Cela, X. i Revilla, V. *La transició del municipium d'Iluro a Alarona (Mataró)*, Laietania 15, lām. 118, 11. Museu de Mataró, 2004).
- 3-4 Llàntia Hayes HA, amb crismó i rho amb volt exempt. Pl. Xica o carrer de St. Cristòfor (Mataró).
(Ribas, M. *El Maresme...*, lām. II).
- 3-5 Llàntia procedent de l'antiga Bòbila Ros del Camí del Mig (Mataró). Dibuix: J.F. Clariana.
(Prevosti, M. i Clariana, J.F. Aproximació a l'estudi de l'Antiguitat Tardana a la vil·la romana de Torre Llauder (Mataró). *IX SEM*, 83. Museu-Arxiu de Santa Maria-Patronat Municipal de Cultura. Mataró, 1993).
- 3-6 Frag. llàntia amb crismó. Procedeix d'una fossa del carrer de Na Pau (Mataró).
(Cela, X. i Revilla V. *La transició...*, 188, lām. 76, 17).
- 4-1 *Anulus signatorius*, apareguda a l'antiga església de Santa Anastàsia, actualment Santa Anna (Premià de Dalt).
(Coll, R. i Jàrrrega, R. L'anell signatori de la necròpoli paleocristiana de Santa Anna (Premià de Dalt, el Maresme). Dades i problemàtica d'un jaciment poc conegut. *Hispania i Roma. D'august a Carlemany*. Actes congrés homenatge al Dr. Pere de Palol. Girona 1996-1997).
- 4-2 Frag. de vora d'un plat de DSP, forma Rigoir 1 amb creu estampada. Pl. de l'Ajuntament (Mataró).
(Arxé, J., Bacarria, A., Bastit, C., Caballero, M. i Pradesaba, P. Últimes intervencions a Iluro (Mataró. Maresme). *Tribuna d'Arqueologia 1984-1985*, 73-82. Departament de Cultura. Generalitat de Catalunya. Barcelona, 1986).
- 4-3 Frag. de vora de DSP decorada amb corones amb una creu grega a llur interior. Capella de Sant Cebrià, després Santa Margarida (Cabrera de Mar).
(Ribas, M. *El Maresme...*, Fig. 25).
- 4-4 Frag. de plat de TSA D amb possibles creus decorades en doble línia. Fossa de la capella de Sant Martí de Mata (Mataró).
(Ribas, M. *El Maresme...*, Fig. 18).
- 5-1 Frag. de vora de TSA D, amb un *continuum* de cercles concèntrics amb creu a llur interior. Vil·la romana de Torre Llauder (Mataró).
(Ribas, M. La villa romana de la Torre Llauder de Mataró. *Not. Arq. Hispánico - Arqueologia 1*, 169. Madrid, 1972).
- 5-2 Frag. fons TSA D amb creu de doble línia estampada. Vil·la Can Sors d'Alella.
(Ribas, M. *El Maresme...*, Fig. 46).
- 5-3 Frag. fons TSA D, amb creu de doble línia. Prop de Can Bofarull a Mataró.
(Ribas, M., *El poblament d'Iluro*, 75. Institut d'Estudis Catalans. Barcelona, 1952).
- 5-4 Frag. TSA D, probable Hayes 103A, decorada amb una creu fracturada de doble línia. Procedeix de la vil·la de Torre Llauder de Mataró.
(Prevosti, M. i Clariana J.F. Algunes conclusions sobre la vil·la romana de Torre Llauder a l'Antiguitat Tardana. *Felibrjada*, 3. Grup d'Història del Casal. Mataró 2007).
- 5-5 Aplic circular, amb una creu al seu interior, molt desfeta. Trobada a Torre Llauder a Mataró.
(Prevosti, M. i Clariana, J.F. Sobre unes singulars peces ceràmiques de Torre Llauder (Mataró). *XXII SEM*, 58, fig. 16. MASM i PMC. Mataró 2006).
- 6 Planta axonomètrica de la *pars urbana* de la vil·la romana de Torre Llauder, amb l'estança amb l'absis corresponent a la basílica.
(Prevosti, M i Clariana, J. F. *Torre Llauder. Mataró. Vil·la romana*. Guia editada pel Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Barcelona, 1988).
- 7 Planta de les excavacions realitzades entre els anys 1931-1936 al monestir de Sant Cugat, bàsicament en l'àmbit del claustre.

(Palol, P. de, *Arqueologia Cristiana de la España Romana* (siglos IV al VI. CSIC, Inst. Enrique Flórez. Madrid-Valladolid, 1967).

8 Planta de les construccions de l'Antiguitat Tardana, i de dues tombes, després de les excavacions entre els anys 1993-1995.

(Artigues, P.L.L., Blasco, M., Riu, E. i Sardà, M. Les excavacions arqueològiques al monestir de Sant Cugat del Vallès o d'Octavià (1993-1994). La fortalesa romana, la basílica i la implantació del monestir. *Gausac*, 15-76. Grup d'Estudis locals. Sant Cugat del Vallès 1997).

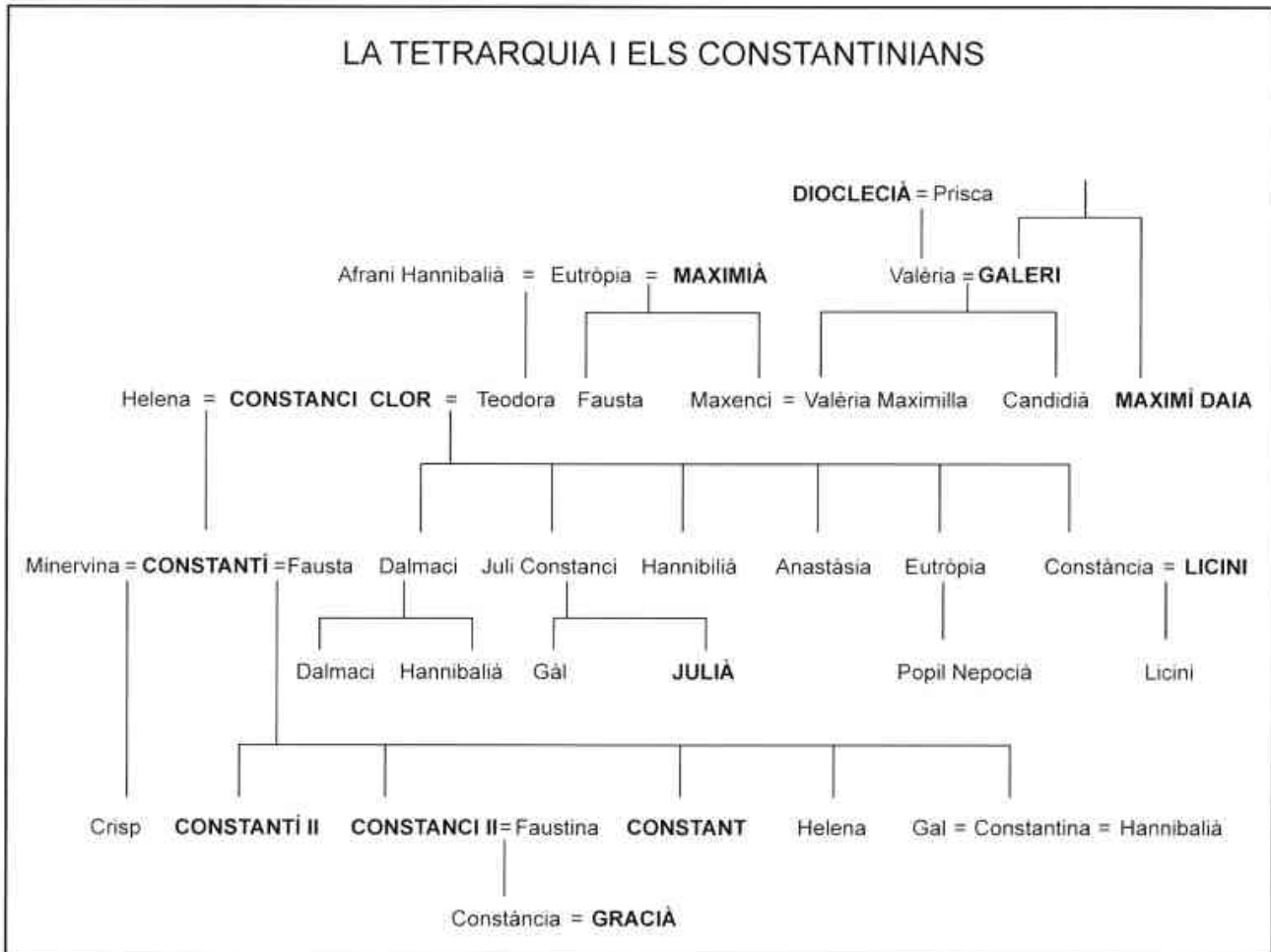

Figura 1

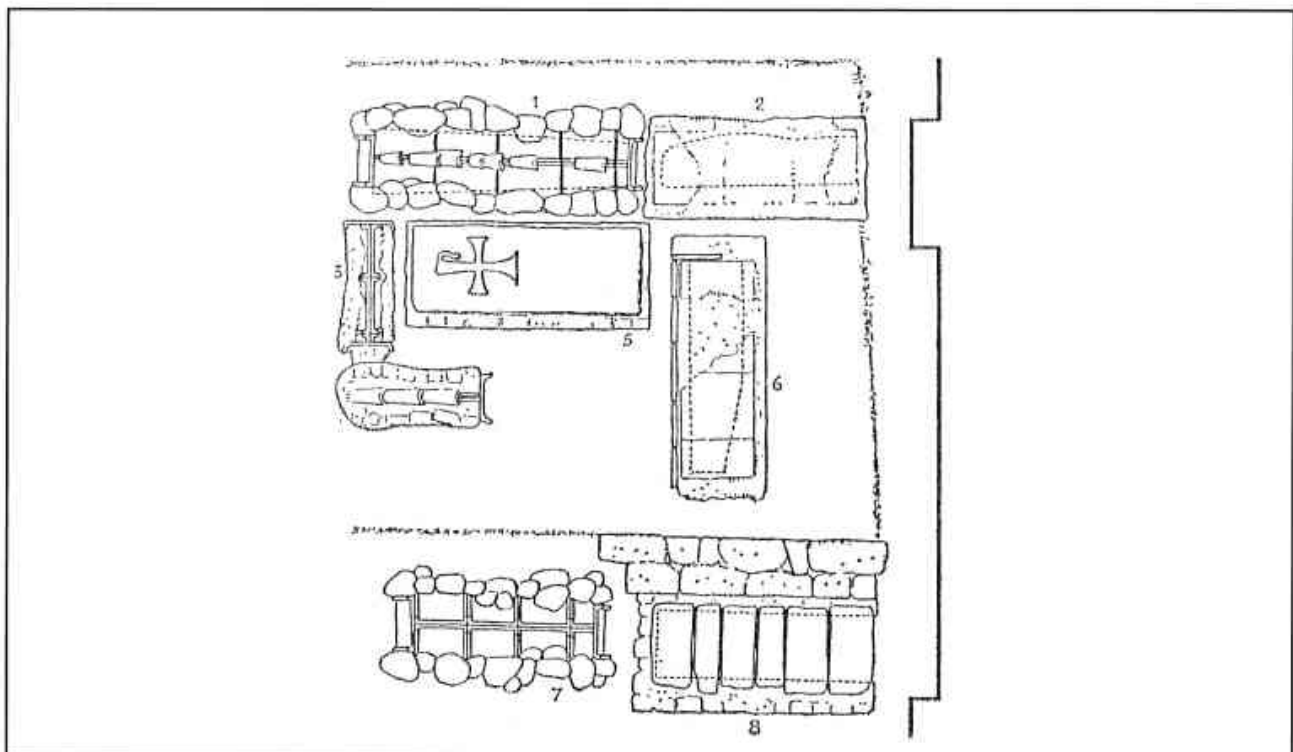

Figura 2

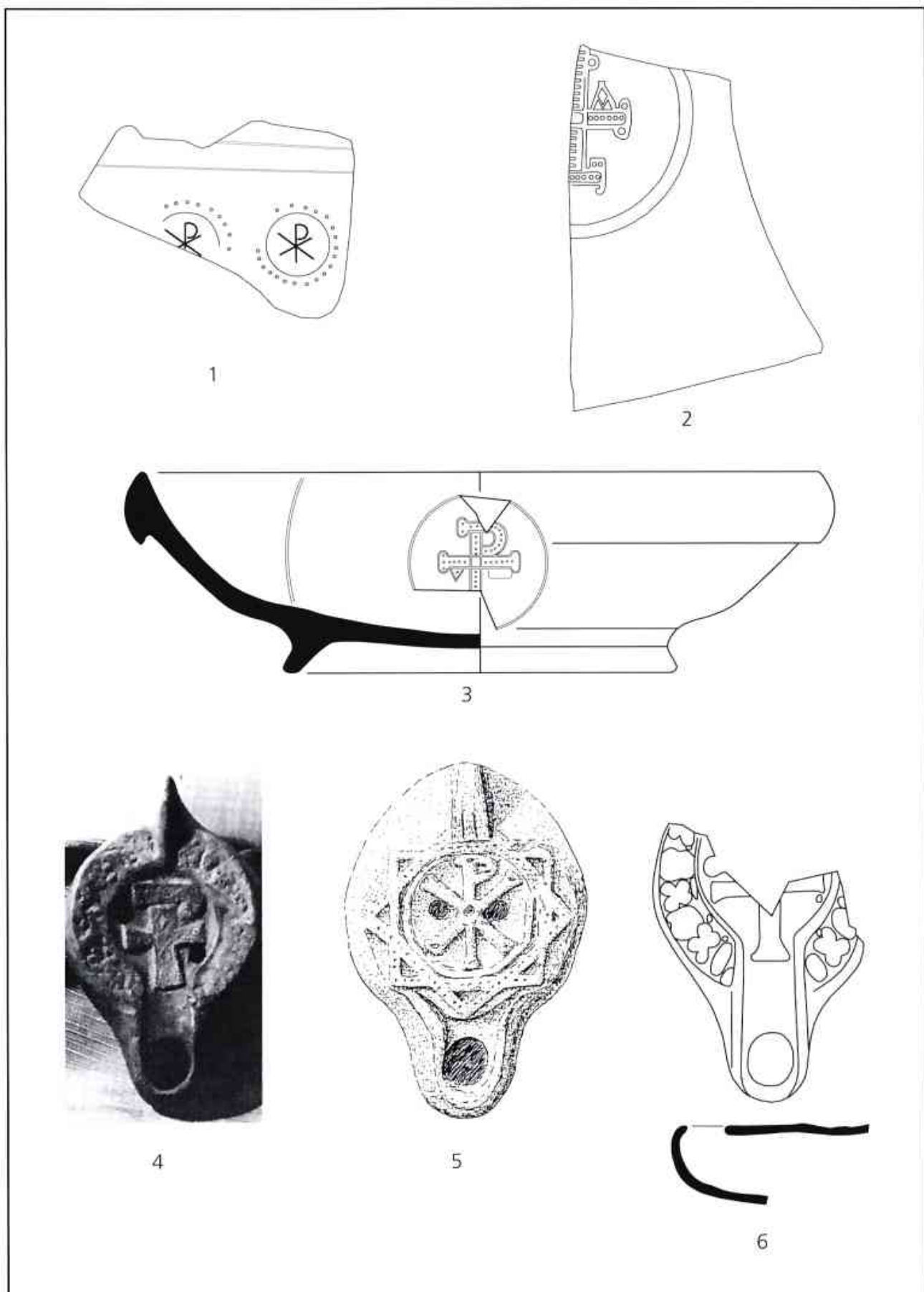

Figura 3

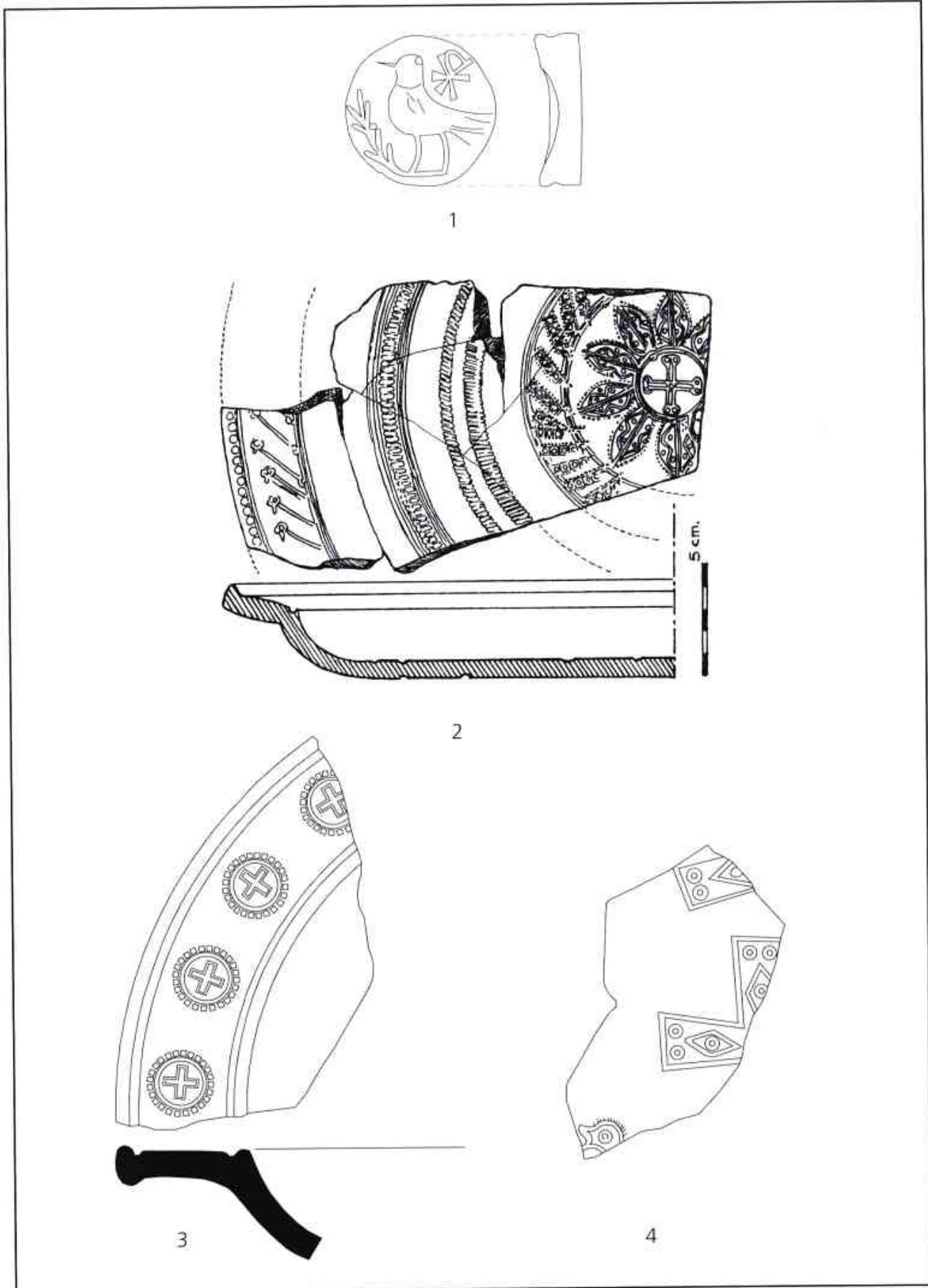

Figura 4

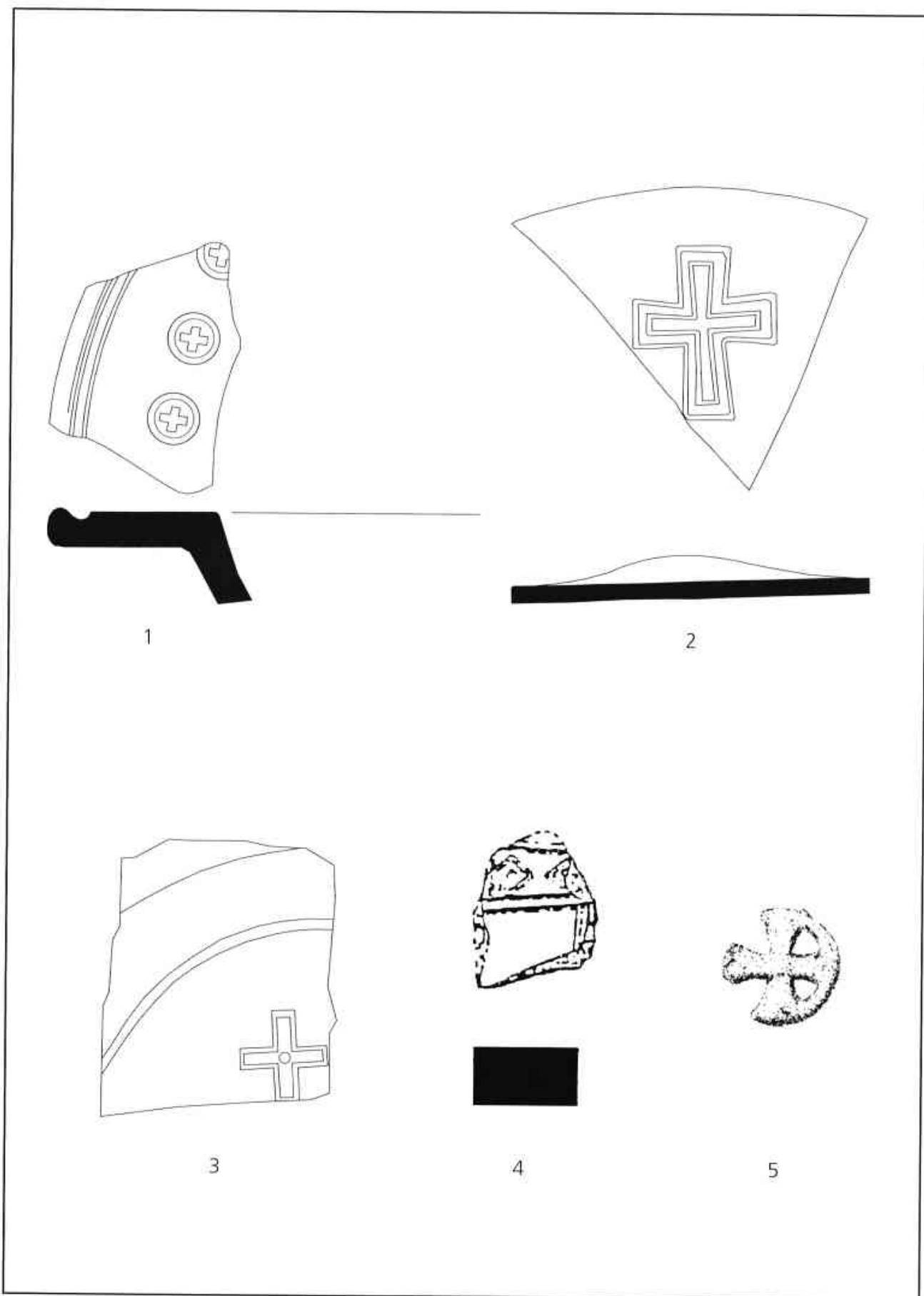

Figura 5

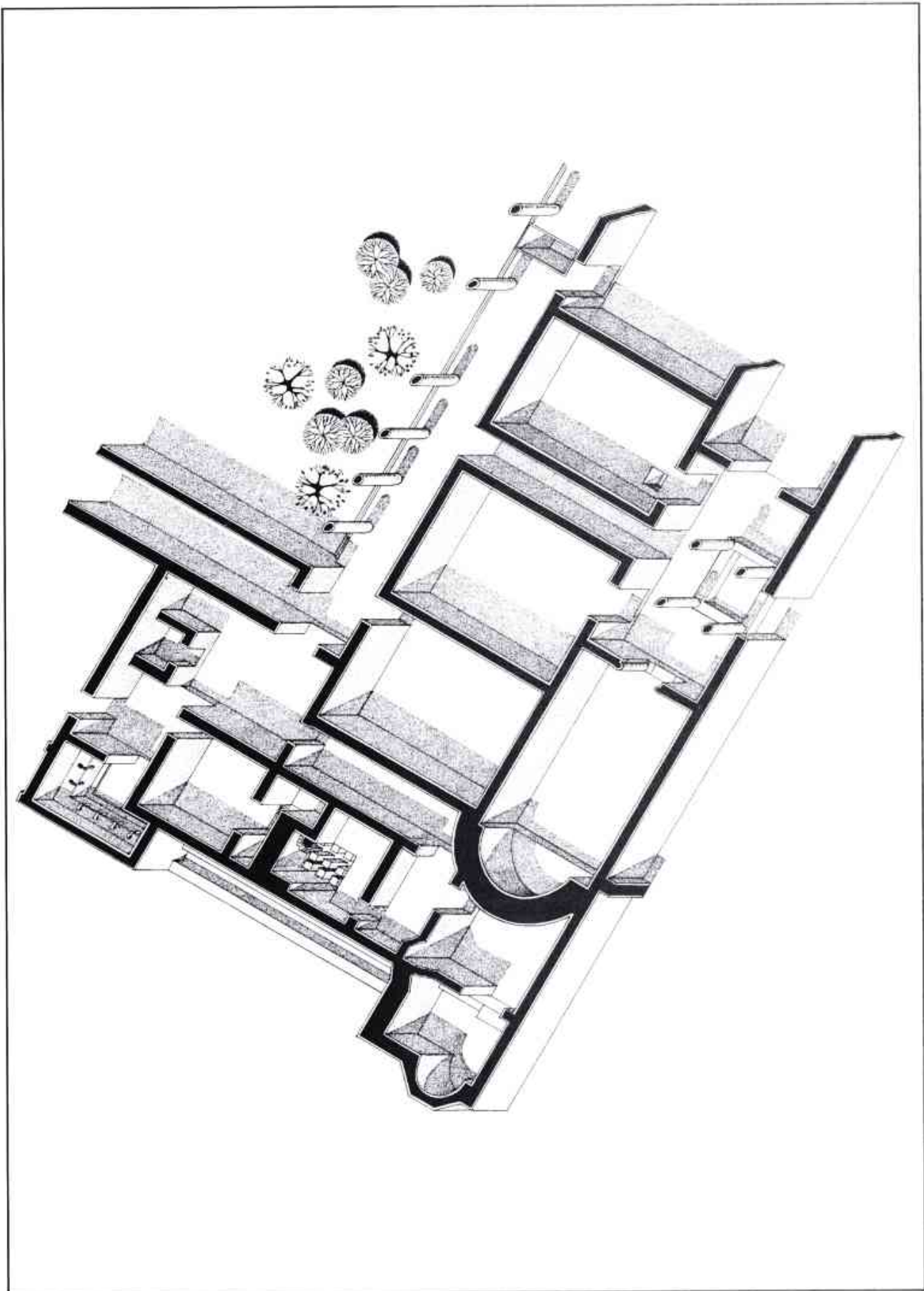

Figura 6

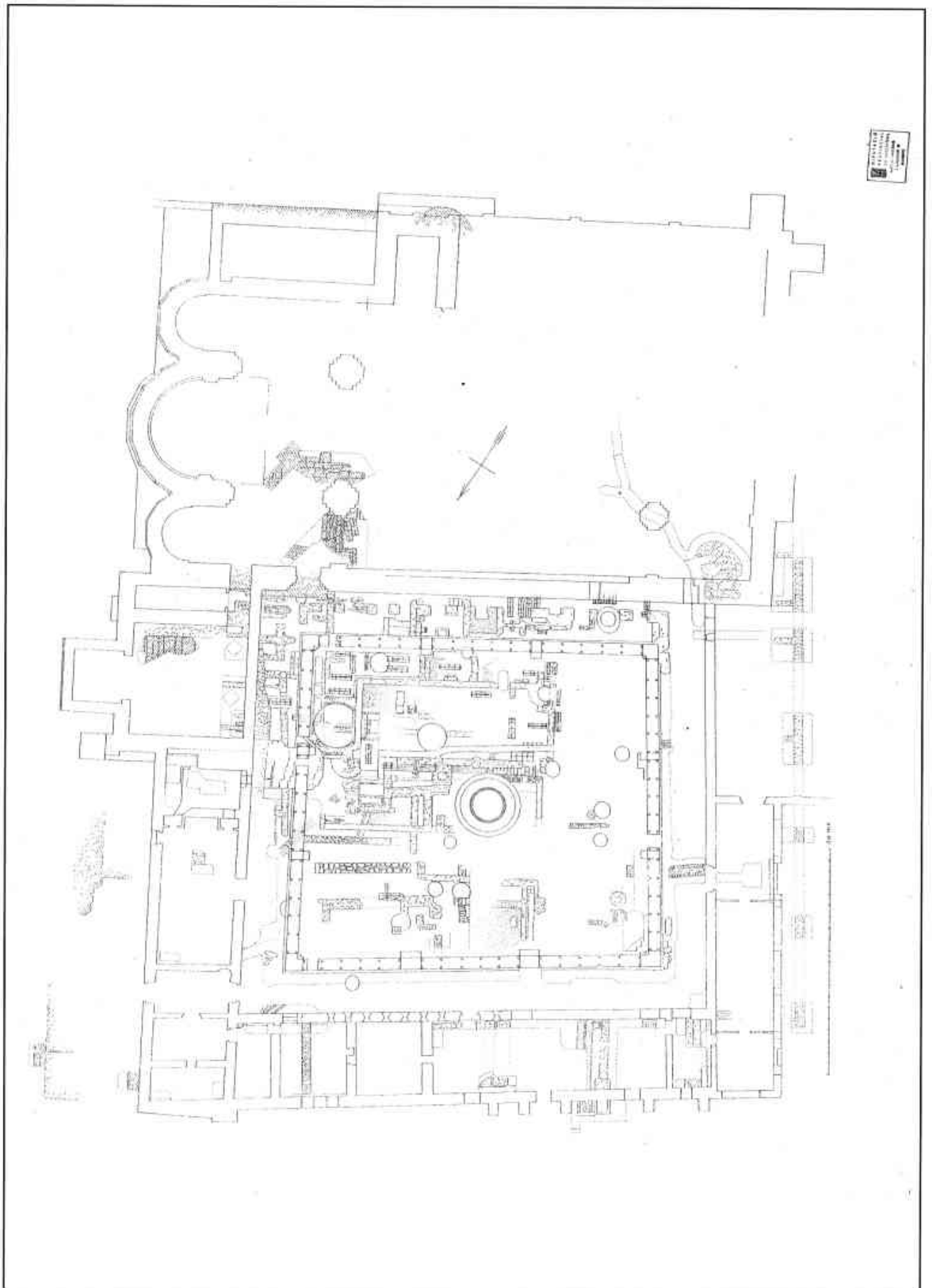

Figura 7

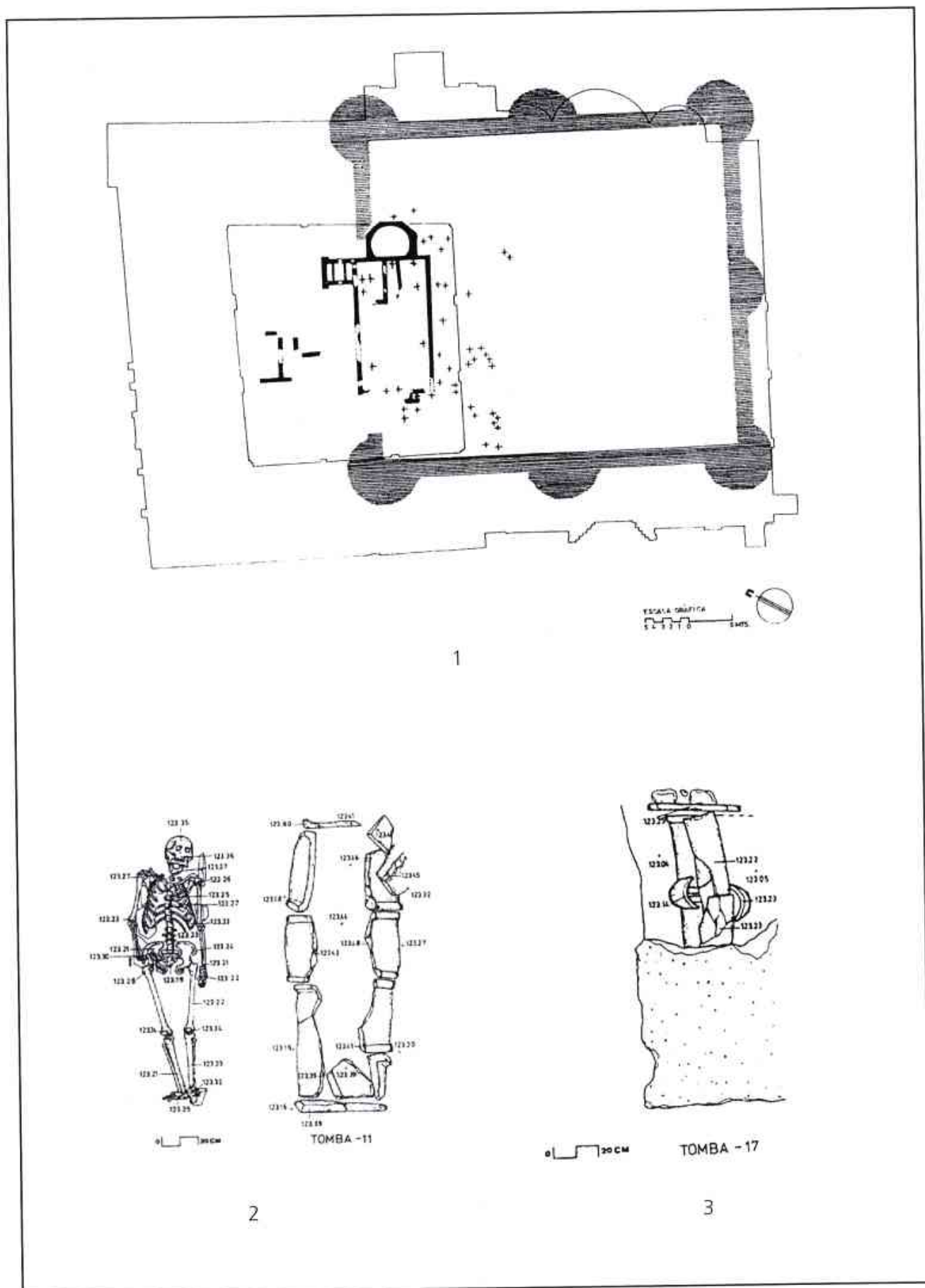
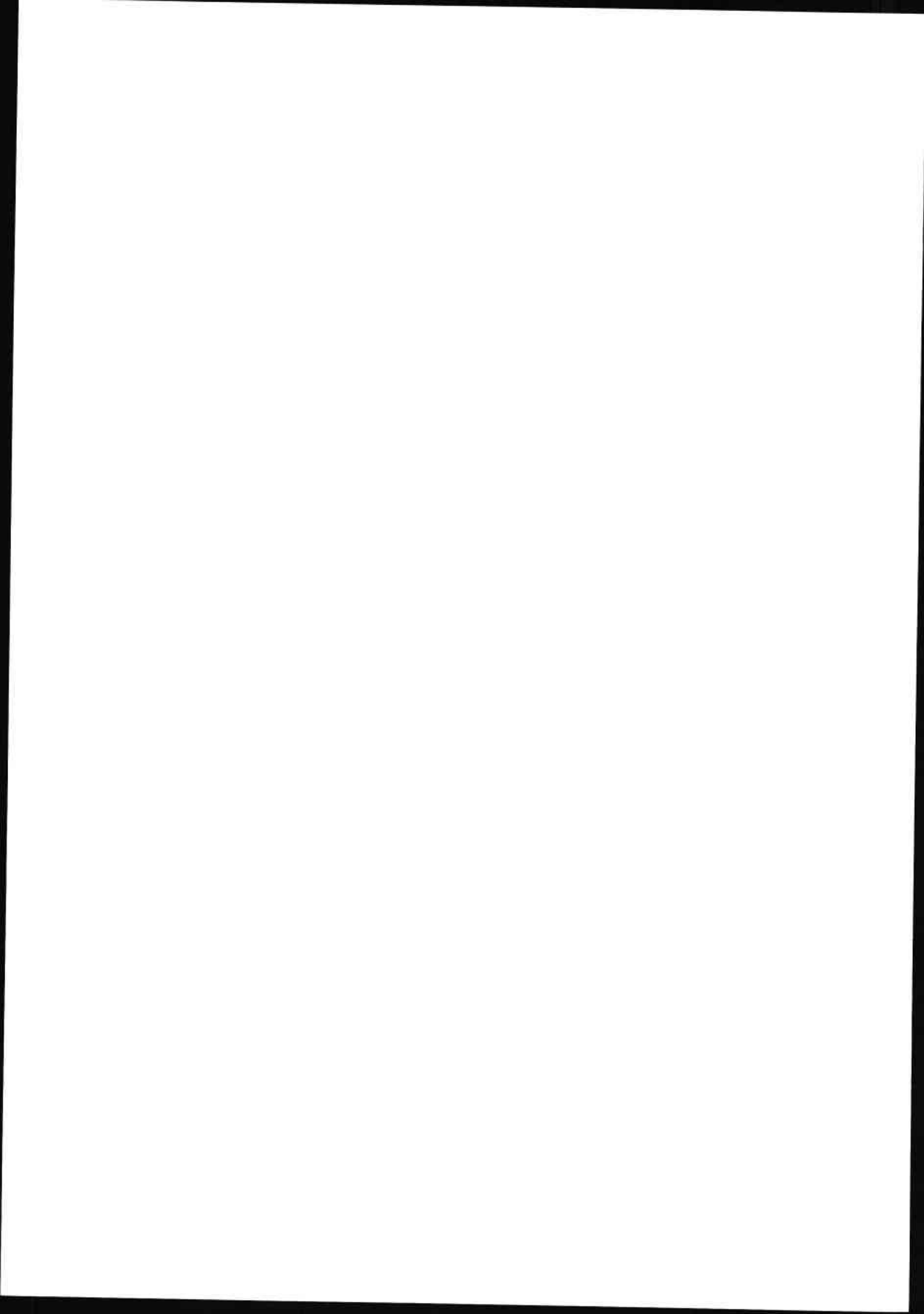

Figura 8

La intervenció arqueològica efectuada al carrer Baixada de les Espenyas, núm. 8 (Mataró, Maresme)

Esther Medina Guerrero,

ATICS, S.L.

Resumen

La intervenció arqueològica realitzada en la calle Baixada de les Espenyas, 8 de Mataró ha puesto al descubierto una parte de los tramos de mediodía y de levante de la muralla del siglo XVI. Sus rasgos morfológicos coinciden con las directrices sobre arquitectura militar de la época. También se han observado otras soluciones constructivas coherentes con aquellos dictados.

Palabras clave: muralla, arquitectura militar, torre, paso de ronda, portalet

Abstract

The archaeological intervention realized in the street Baixada de les Espenyas, 8 of Mataró has put to the overdraft a part of the sections of midday and of east of the wall of the 16th century. Its morphologic features are an authentic sample of them directives on military architecture of the epoch. Also have been observed other constructive coherent solutions by those dictations.

Key words: wall, military architecture, tower, intervallum, portalet

Paraules clau

muralla, arquitectura militar, torre, pas de ronda, portalet

Introducció

La intervenció arqueològica realitzada entre els anys 2005 i 2007 se situa en el context del projecte de transformació urbanística del sector de Can Xammar i del centre històric de la ciutat de Mataró iniciat el 2002. En concret, s'havia previst la construcció d'un edifici municipal d'usos terciaris fent cantonada amb la plaça de Can Xammar. L'edifici és promogut per l'empresa municipal Promocions Urbanístiques de Mataró (PUMSA).

Atès que aquest immoble està inclòs dins el perímetre del jaciment de la ciutat romana d'Iluro, zona arqueològica declarada Bé Cultural d'Interès Nacional, des del Museu de Mataró es va planificar una intervenció arqueològica posterior a l'enderroc de l'antic edifici i prèvia a les obres, en compliment de la normativa legal vigent.

Els treballs arqueològics foren gestionats per l'empresa AIICS, S.L. Gestió i Difusió del Patrimoni Arqueològic i Històric, sota la direcció tècnica i científica d'Esther Medina Guerrero segons resolució de la Direcció General del Patrimoni Cultural, en coordinació amb l'Àrea d'Intervenció Arqueològica del Patronat Municipal de Cultura de l'Ajuntament de Mataró.

La intervenció es va iniciar amb l'excavació de dos sondatges arqueològics situats a la façana nord del solar i a l'interior de la torre de la muralla del segle XVI. Un cop observat l'abast espacial del jaciment afectat per la futura obra fou possible realitzar una actuació més intensiva. En el primer sondeig es va localitzar el mur de contenció que separava el pas de ronda de la resta d'edificacions de la ciutat, i en el segon s'evidencià la fonamentació de la torre, que presentava unes característiques constructives molt particulars. A continuació es procedí a l'excavació en extensió del jaciment tot concentrant esforços a la zona compresa entre el mur del pas de ronda i la muralla. Posteriorment es va excavar la meitat oest del solar per a observar la seqüència estratigràfica a la part exterior del pas de ronda. També es documentaren les restes d'un forn ubicat a la meitat est de la parcel·la. Durant la darrera fase s'excavà el sector septentrional dels terrenys afectats per l'obra. Allà s'evidencià una reculada en el pany de la muralla de llevant i una obertura que podria interpretar-se com un tipus d'accés que s'esmenta a la documentació de l'època amb el terme "portalet", en aquest cas, el d'en Pou de la Sínia, tenint en compte el seu emplaçament.

Situació

El carrer de la Baixada de les Espenyas, es troba situat entre els carrers d'en Xammar i de l'Hospital, i ac-

tualment conserva un pendent molt pronunciat. En el marc topogràfic de la ciutat romana d'Iluro, l'àrea estudiada seria un dels extrems NE de la ciutat. A la zona tocant a Can Xammar se situen les termes romanes, documentades ja des d'antic i destruïdes per una incisiva promoció urbanística dels anys 60. El terreny afectat per l'obra es localitza a l'interior de la muralla del segle XVI, en el seu marge sud-est.

Les tasques d'excavació arqueològica s'efectuen en una àrea de 245 m² situats a una cota de 17 m.s.n.m., amb coordenades UTM X: 454072,678 Y: 4599014,925 (Figura 1).

La construcció de la muralla a la documentació antiga

Mataró, a les darreries del segle XV, era una vila de clar caràcter medieval centrada en un petit espai de mercat al voltant del qual s'agrupaven les cases que formaven carrers, amb una església i alguns masos que tancaven un conjunt que deixava amplis buits en el seu interior. Pel que fa al sistema de defensa d'aquest petit nucli medieval, sembla que existia un sistema de defensa basat en el desnivell de la Penya i els dispositius de vila closa, amb tancament de caps de carrers, els portals, i amb el suport de l'obra fortificada de l'església.

El 31 de juliol de 1480, Ferran II va concedir el privilegi que incorporava Mataró a la Corona. Una de les conseqüències d'aquest fet fou el creixement urbanístic i l'expansió demogràfica de la seva població. En relació amb aquest procés, l'any 1540 el rei demanà la construcció de les muralles. La iniciativa cal situar-la en el context de la política general de la Corona Espanyola a la Mediterrània, tot tenint present la importància estratègica i naval de Mataró i els eventuals atacs de corsaris turcs i nord-africans. El 1570 s'engegaren les obres.

Malgrat que la decisió de crear un sistema de defensa fou de la Corona, amb el creixement de la ciutat, l'oligarquia mataronina considerava els avantatges de l'emmurallament, ja que calia protegir les noves inversions realitzades en aquest punt del territori. Potser per aquesta motivació, la construcció de les noves obres de defensa va ser relativament més ràpida, si es compara amb les llargues etapes de provisionalitat viscudes amb anterioritat.

El 10 de desembre del 1569 es van posar les fites de la muralla per l'enginyer del rei Jorge de Setara. I de nou, com havia succeït ja amb la fortificació de l'església, l'enginyer es trobà amb moltes dificultats.

El problema clau eren les discussions entre els diferents propietaris afectats per la construcció de la mu-

ralla, ja que sense cap mena de dubte no era el mateix aconseguir que els terrenys propis quedessin dintre de les obres de defensa que fora, on no es produiria cap mena de revalorització. Cal assenyalar en aquest punt que el context de la construcció de les defenses es produeix simultàniament amb la creació de nous carrers (que hom anomena un veritable "projecte urbà") i sorgeix el problema de deixar habitatges fora de les muralles.

Els primers trams no van presentar dificultats d'aquest tipus, tot i que als problemes econòmics es van sumar també defectes en la qualitat de les obres. El 20 de gener de 1570 es començà la muralla per la part de ponent: una tirada inicial de 300 canes que havia d'anar des de la cantonada més pròxima a l'actual carrer de Barcelona fins a l'angle nord-est del recinte. El maig de 1571 s'estava construint al davant del carrer de Sant Josep i l'agost de 1572 s'havia edificat ja entre els carrers de Sant Josep i d'Argentona i el 5 de gener de 1573 es va fer una crida a Barcelona (on s'acabava de completar la muralla de mar el 1562 i es volia aprofitar així l'experiència adquirida i potser també la mà d'obra qualificada per fer l'obra de Mataró) per a l'adjudicació de 200 canes que havien de continuar l'obra des de la cantonada nord-oest fins al vèrtex a la dreta del portal de Valldèix.

Les darreres 400 canes que havien de tancar el recinte a les bandes de llevant i migdia es van assignar, el 7 de maig de 1575, a Joan Salvador. Aquest tram, segons contracte, s'havia de fer en tres anys. El 1578, però, la muralla encara no estava enllestida i l'any 1582 consta que la torre de la cantonada del Pou d'Avall estava sense acabar.

Val a dir que a aquest retard calia afegir-hi les dificultats que presentava el desnivell de migdia, però la causa més important fou que a la riera del Pou de Vall, sota la Penya, s'havien construït des de l'inici de les obres de les muralles i fins el 1578, un seguit de cases que venien a sumar-se a les que ja existien aquí. Així, ara, a més d'incrementar-se els habitatges a ponent de la riera i per sobre del camí Reial, havien aparegut construccions per sota d'aquest camí, també a ponent de la riera del Pou de Vall, en terrenys de Joan Pou de la Sínia.

Tot això portà a un seguit de discussions sobre la traça de la muralla entre els qui tenen llurs cases sota el desnivell (defensats pel batlle de la vila) i per l'altra els jurats de Mataró, que buscaran el suport del virrei.

La solució que aquest va donar el 7 de setembre de 1578 fou la de fer una altra muralla amb la mateixa altura, tamany y grossura que la principal, la qual abrasse las casas del vehinat de vall las quals han de romandre fora advertint que immediatament com se acabe la dita muralla

principal se ha de entendre en fer la contramuralla y donar ditas dos murallas acabadas dintre dos anys.

A pesar de tot, el 2 d'abril de 1579 i després d'haver començat a enderrocar ja alguns fonaments que impedien la continuació de les obres, una ordre del virrei, que va atendre les demandes del síndic de Mataró, tornà a deixar les coses com al principi. El virrei ordenà que la fortificació fos feta segons "*la última trassa o debuiç que per dit enginyer nos es estat exhibit y presentat...*". En aquesta darrera traça es considerava: que no es puguin fer més cases al costat de la muralla ni a l'entorn de 100 canes i particularment a la zona del Pou de Vall que és per on passava el camí Reial.

El 1 de juny del 1579 es parlà de donar a fer el baluard de ponent: ja no hi havia cap intenció de fer la contramuralla i, com deia l'ordre del virrei, les cases del camí Reial passaven a ser defensades no amb aquella obra, sinó des dels baluards.

Finalment es va imposar el criteri dels poders municipals, que volien fer una única muralla que deixava fora del recinte les cases del Pou de Vall i del camí de França.

Els motius eren ben clars: malgrat que els arguments dels jurats eren fonamentalment de tipus tècnic (construir una muralla a un nivell més baix que el que proporcionava la Penya feia difícil la utilització d'artilleria i podrien estar en perill els habitatges construïts en aquest sector; o les proximitats de la riera), calia considerar la qüestió econòmica, ja que el traçat de baix era més llarg i més car; a més, el traçat baix havia d'englobar famílies d'un estatus poc considerat, de nouvinguts i en darrer terme el traçat alt consolidava terrenys, gràcies al terraplenament de la muralla, que pertanyien a cases importants de Mataró. Això suposava la creació d'horts que milloraven molt considerablement les propietats i a més s'aconseguia un dels privilegis més difícils en una ciutat del moment: disposar d'un gran hort propi a dintre del recinte emmurallat (encara que com es veurà més endavant l'aigua utilitzada per regar-los va afectar seriosament la muralla). Aquesta circumstància està estretament relacionada amb la transformació de rendes de sòl agrícola a rendes de sòl urbà, de la qual depenia l'obtenció de beneficis si els terrenys potencialment edificatoris es trobaven dins o fora de la muralla. A tots aquests elements cal afegir una qüestió de percepció de l'espai en el període estudiat; i és que en aquest moment es tendeix a subratllar espacialment les diferències socials, de manera que la muralla creava una barrera entre rics i pobres.

Com a resposta al conflicte, l'enginyer militar Seta-rra acceptà de tenir al peu de la muralla un considerable nucli de cases i s'accontentà amb la possibilitat

de "veure i escombrar" des d'un extrem a l'altre de les defenses de migdia. La solució, evidentment, no fou ben rebuda i això ho demostra el fet que aquest darrer tram es realitzà lentament en relació amb els fragments anteriors, construïts abans del 1578; el tram conflictiu, de 425 m de llarg es va fer en 22 anys, mentre que l'obra anterior (de 1025 m) s'havia fet en 8 anys. Es té constància que el 1602 ja es trobava finalitzada l'obra de la muralla.

Els plets derivats dels terrenys per on havia de passar el circuit fortificat varen suposar l'exaltació dels ànims d'alguns propietaris fins al punt d'enderrocar un tros de muralla a la part de la riera de Cirera. El fet devia succeir de nit i devien d'ésser-ne diversos els autors.

La solució de Setara no havia clos el problema i es tornà a obrir la possibilitat de construir no una simple contramuralla, sinó que es tractava d'un projecte ambiciós que pretenia englobar la part marítima de la ciutat, que incloïa nous terrenys per a edificar: un projecte d'eixample. L'objectiu consistia a protegir les cases ja construïdes, i també preparar un nou sòl urbà protegit.

L'any 1590 els jurats van decidir de fer una muralla per incloure les cases "de vall": *"que sia feta una muralla ab la qual se cloguin las casas del pou de vall"*. El 15 de juliol de 1590 foren elegides quatre persones per realitzar el traçat. Així, es volia portar l'obra de defensa fins a les botigues de mar, al davant de la platja i suposava una ampliació de quasi el 70%. No fou fins el 1595 quan se'n tornà a parlar. El primer tram de la muralla havia de construir-se en 4 anys i, per tant, s'havia d'acabar el 1599. El tram de muralla construït, però no anava gaire més enllà dels 25 metres pels volts de l'any 1602. Aquest fragment situat davant del mar, partia del futur carrer de Sant Antoni. La construcció tancava el capítol de la muralla de mar i de l'eixample: el 1600 es decidia fer un baluard a prop del mar com a mitjà substitutiu de defensa.

Les causes del fracàs en la continuació de les obres se centren en els diferents interessos dels jurats de la ciutat. En un moment de dificultats econòmiques creades per la construcció de les defenses, els jurats no interessats personalment en el projecte (probablement aquells que no tenien propietats a la zona afectada per la nova proposta edificatòria i que, per tant, no tenien possibilitats d'obtenir beneficis), decidissin optar finalment per la solució molt més econòmica del baluard de la platja.

Pel que fa a les obres posteriors en la muralla es constaten un seguit de preocupacions de caire militar. El 1745 ja funcionava la bateria de llevant i el 1748 es prenen disposicions d'acord amb la Real Cédula

de 7 de desembre de 1748 sobre "plantío de árboles" relacionada amb les necessitats de l'Armada.

El fracàs de la construcció de l'eixample suposà la implantació d'un model de creixement desorganitzat que va anar transformant la vila en una població amb un nucli central tancat envoltat de raval. La continuació de l'impuls urbanitzador en els segles XVII i XVIII va convertir Mataró en una ciutat oberta que creixia malgrat l'existència de les muralles. No obstant aquest creixement, la presència d'aquest element arquitectònic continuarà tenint un marcat caràcter de diferenciació social entre "els rics de dins i els pobres de fora".

Resultats de la intervenció

Les troballes evidenciades en l'excavació dels primers sondejos van fer possible la realització d'una excavació més extensiva: la totalitat de l'interior de la torre, el pas de ronda, les restes d'un forn localitzat a la meitat nord del solar i la part exterior del mur de contenció del pas de ronda en el sector meridional. La darrera fase d'excavació es completà al sector nord del solar per a obtenir informació complementària de la muralla i esbrinar si restaven evidències de l'ocupació romana en aquell sector.

La cota final assolida ha estat condicionada tot seguint criteris de seguretat i de conservació. No obstant això, es varen realitzar diversos sondatges tant a l'interior del pas de ronda com a l'exterior del mur de contenció per a completar la informació obtinguda.

Fase 1. Activitat preindustrial. Un forn del segle XV. (Figura 2)

El forn consta d'una cambra de cocció molt malmesa, una part de la graella, la cambra de combustió, el praefurnium i una petita cambra subsidiària probablement també destinada a la combustió. La cambra de cocció es va veure greument afectada per la construcció d'un paviment pertanyent a la casa del segle XIX, que la va arrasar quasi en la seva totalitat. L'estructura fou localitzada durant uns rebaixos efectuats amb una màquina, fet que va provocar la dispersió dels elements constructius que formaven les parets del laboratori i de la graella i la contaminació parcial de l'interior de la cambra de combustió.

La UE 1077 són les restes de l'alçat de la cambra de cocció del forn. És constituïda per tan sols un mur menor situat en el marge est, elaborat amb petits còdols lligats amb abundant argila i devia envoltar la zona de la graella. La resta del contorn es pot intuir per la presència del substrat geològic rubefact. Malgrat aquesta coloració, ha estat impossible concretar les dimensions

del seu diàmetre total. Ateses les característiques dels estrats que amortitzen l'estructura (fonamentalment es tracta de diferents capes d'enderroc) és probable que la part superior del forn es tractés d'una construcció a base de maons i argila. Aquests components presenten un vitrificat interior com a conseqüència de l'exposició a altes temperatures.

A la cambra de cocció se li recolzen en part les restes de la graella (UE 1169), de planta circular elaborada amb maons majoritàriament fragmentats. El sistema constructiu emprat és el d'un petit sòcol de lloses disposades verticalment i falcades amb fang a sobre del substrat geològic i de les restes de les parets del laboratori. Formen un cercle d'1,50 m de diàmetre. El substrat geològic, totalment cremat, es troba en pendent i s'arranja en un altre cercle interior d'1,40 m de diàmetre, en el qual s'han localitzat unes marques de secció còncaua i planta cilíndrica de cinc teules àrabs, en disposició radial. Possiblement es tracta de la part inferior que sostenia el pis de la graella. Atès el seu precari estat de conservació, ha estat impossible esbrinar si l'obertura central de la boca fou intencional i funcionava com a xemeneia. Hi ha exemples de forns d'altres èpoques en què aquesta obertura situada a la part inferior de la graella és la marca del pilar central que la sosté. En el parament de la cambra de foc, tampoc no hi ha vestigis de la sustentació de la graella, a excepció de tres orificis circulars practicats a la base de la cambra, que podrien haver funcionat com a part de la seva fonamentació.

Per sota de la graella hi ha, retallant el substrat geològic, la cambra de combustió (UE 1079), formada per un retall de planta circular, secció globular i fons pla. El diàmetre de l'obertura presenta variacions. No es poden precisar amb exactitud les dimensions del contorn de la boca pel seu precari estat de conservació. Per sota de la graella l'obertura s'eixampla i en aquest tram de secció, d'uns 40 centímetres d'alçada, les parets es troben ennegrides. A continuació hi ha diversos orificis excavats que no superen els 10 cm de diàmetre. Podrien constituir algun tipus d'encaix per a la col·locació d'una graella o de qualsevol altre element constructiu de suport. Per sota d'aquests elements les parets del retall, per acció del foc, han quedat petrificades i acolorides amb tons rogencs. El fons, de color negre, es troba totalment endurit. S'han documentat a la base tres orificis que podrien haver funcionat com a part del sistema utilitzat per a la sustentació de la graella. Al llarg de les parets de la cambra s'han pogut observar les marques d'una eina, probablement d'un pic, emprada per a la seva excavació.

Els diferents nivells que amortitzen la cambra de combustió estan formats per abundant material constructiu procedent de l'esfondrament de la cambra de cocció i per capes de sediment corresponents a les

parets de la cambra de combustió, també caigudes al seu interior. Els objectes ceràmics recuperats ofereixen una cronologia de funcionament i abandonament del forn a finals del segle XV i principis del segle XVI, amb presència de pisa blava valenciana, reflexos amb blau valencians, pisa blanca catalana i blau gòtic de producció catalana.

Al nord de la cambra de foc principal s'obre un retall (UE 1176) que forma una petita cambra de combustió de planta circular, secció cilíndrica i base plana. El sostre fou perforat per a la realització d'una xemeneia. Per acció del foc les parets han adquirit color vermell, mentre que la base és de color negre. També es poden apreciar les marques de l'eina que fou utilitzada per a la seva excavació. La part superior de la cambra no es va colmar amb l'enderroc del forn. Va quedar un espai buit de sediment des de la cota inferior del farciment que oblitéra la fumera fins a l'inici de l'enderroc procedent de l'esfondrament de la cambra de cocció i de part de la cambra de combustió adjacents. Cal considerar la possibilitat que es tracti d'una cambra subsidiària de combustió per a la realització de coccions específiques. Una altra possibilitat és que es pretenia ampliar l'espai per poder cremar més combustible i assolir, així, temperatures més altes.

La xemeneia que surt d'aquesta cambra (UE 1165) constitueix un retall sobre el geològic amb planta ovalada i secció cilíndrica. Aquest orifici es connecta a la part superior amb la zona de la graella. S'han conservat in situ dues teules àrabs que revesteixen les parets. Aquests elements constitueixen un material refractari adequat per evitar la fusió del substrat. L'obliteració d'aquest orifici sembla que es va produir abans de l'abandonament del forn, atès que per sota i ja a l'interior de la cambra de combustió subsidiària hi havia un espai buit, abans de l'inici d'una capa d'enderroc que la farceix parcialment. És possible que la darrera cocció del forn es produís amb la xemeneia oblitérada, aspecte que impediria l'entrada de fum i calor a la cambra de cocció. Per aquesta raó considerem que s'obturava intencionalment amb sediments, i potser pedres, i així s'evitava l'ascensió directa de les flames fins a la cambra de cocció i es facilitava simultàniament la distribució regular de l'escalfor.

A l'est de la cambra de combustió es va documentar el praefurnium (UE 1177) o passadís d'accés per a la introducció del combustible i manteniment de la cambra. Es tracta d'un retall de planta rectangular, secció globular i base plana amb un lleuger pendent fins a la cambra de foc. Igual que les anteriors estructures, presenta les parets de color vermell i la base es troba acolorida de negre per l'acció del foc. També es poden apreciar les marques de l'eina que fou utilitzada per a la seva excavació. A la zona de contacte amb la cambra principal de combustió, el

sostre del corredor fou perforat per a la col·locació d'una tubera. La resta del passadís no conserva el sostre perquè es va construir a sobre el mur UE 1104. No s'ha pogut documentar la longitud total del passadís per la presència de la fresquera UE 1105, que el talla. S'orienta a l'est, perpendicularment al desnivell natural. La planificació d'aquest emplaçament busca, d'una banda, facilitar la seva excavació horitzontal i, de l'altra, optimitzar la combustió a través de la millora que suposa l'acció dels vents procedents del mar. Més endavant comentarem els condicionants naturals de l'emplaçament d'aquest forn.

Situada per sobre del passadís d'accés a la cambra de foc hi ha la xemeneia UE 1174, que presenta un desenvolupament troncocònic i és de planta ovalada. En el moment del seu abandonament, la tubera es trobava obliterateda per un estrat (UE 1175) format per argiles de matriu sorrenca de color groguenc, amb presència eventual de carbons i petits nòduls de carbonatació de color blanc. El seu diàmetre és més gran que el de la xemeneia localitzada a la petita cambra de combustió, segurament per evitar una excessiva acumulació de fums i d'altres temperatures al passadís d'accés.

Sense relació física, malgrat que sincrònic amb el funcionament del forn, es va evidenciar un retall de planta irregular, secció cilíndrica i fons pla (UE 1153), reblert amb un estrat (UE 1152) format per argiles cendroses de color gris fosc amb presència d'abundant material constructiu i textura solta. La ceràmica del seu interior permet situar aquesta estructura a les darreries del segle XV. Per les característiques del material no podem explicar la seva formació com a conseqüència del rebuig procedent del forn, ja que l'estrat no ha proporcionat un nombre elevat d'elements ceràmics que presentin defectes en la seva fabricació.

Fase 2. La muralla del segle XVI i la seva utilització durant el segle XVII

Elements estructurals (Figura 3)

Corresponent amb el pany intern de la muralla de llevant del segle XVI (UE 1058) s'ha documentat un tram de 25 metres de longitud. La part superior de 2,50 metres d'alçada es troba molt modificada per reformes constructives que l'aprofitaren com a mur de separació de finca. D'una banda, s'hi va construir un mur de maons amb aparell isòdom lligats amb morter de calç blanca de 2 metres d'alçat. Per sota apareix un parament de pedra retallat a plom coincidint amb la part superior que se li recolza i que es correspon amb el pany original de la muralla, d'uns 50 o 60 cm d'alçat.

La resta de l'alçat fou posat al descobert durant l'excavació arqueològica. Està format per un paredat amb un aparell ciclopi de pedres de grans dimensions (50 x 60 centímetres aproximadament) lleugerament desbastades, amb intercalacions de pedres de mitjanes dimensions que reomplen els espais intermedis. Ocasionalment apareix alguna rajola fragmentada amb la mateixa funció. Hi ha dos metres d'alçat que presenta evidències d'erosió com a conseqüència de la meteorització. Seguidament hi ha 50 o 60 centímetres molt ben conservats, en què es pot observar un acabat acurat de manera que el morter impedeix veure les ares de les pedres. La part inferior documentada, d'1 metre d'alçat, presenta un acabat groller, aspecte que recolza la idea que en aquest punt el mur no era vist i es recolzava directament sobre el substrat geològic, i el revestia com ho faria una "cortina", aspecte que concorda amb les directrius que apareixen en els tractats sobre construcció militar de l'època.

La UE 23 és una reculada de 90 (de la muralla de llevant. S'orienta a ponent i té 2,5 metres de longitud, 80 cm d'amplada i un alçat de 3,5 metres de cara vista. Presenta un parament retallat a plom, amb un aparell ciclopi de pedres de grans dimensions lleugerament desbastades, amb intercalacions de pedres mitjanes i alguna rajola fragmentada que reomplen els espais intermedis. Igual que en el cas anterior, la seva cara exterior apareix atalussada.

La UE 21 és formada per una sèrie de blocs amb la mateixa alineació que la reculada de la muralla. No s'ha apreciat morter que els lligui. Es tracta d'una línia de 1,40 metres de longitud i 40 cm d'amplada que es diposita directament a sobre del substrat geològic. L'escàs desenvolupament vertical i l'aparell ciclopi fan pensar que es tracta de la fonamentació d'una estructura més complexa. Presenta una zona sense blocs de 50 cm d'amplada, espai on s'ha localitzat una perforació circular (UE 3008) de 16 cm de diàmetre i farcida amb un sediment d'un fort component orgànic de color gris fosc i de textura compacta (UE 3009) que malauradament no ha proporcionat material ceràmic. És possible que el retall i l'estructura es corresponguin amb el forat de la polleguera i el llindar de la porta d'accés al pas de ronda de llevant.

Molt a prop d'aquests elements hi ha la UE 7, de planta rectangular i formada per petites pedres, maons i abundant material ceràmic lligats amb un morter groguenc de gran consistència. Mesura 1,70 metres de longitud, 1,20 metres d'amplada i es conserven 76 cm d'alçat. Les seves relacions físiques amb els altres elements construïts adjacents permeten suggerir una cronologia entre els segles XVII i XVIII. Per aquesta raó cal considerar la seva possible vinculació amb la muralla, un cop ja és bastida i utilitzada.

El mur UE 2009 és el tram final de la muralla de llevant pel cantó sud. Té 84 cm d'amplada, 1, 90 metres de longitud i un alçat mínim conservat de 2, 50 metres. La tècnica constructiva a les filades externes és a base de pedres de granit de mida mitjana lleugerament desbastades, ocasionalment algun element més gran, lligades amb morter de calç de tonalitat groguenca formant un aparell ciclopi irregular. La zona interna està constituïda per petites pedres lligades amb el mateix tipus de morter. Se separa de la resta del pany de llevant per existir entre les dues línies una obertura a manera d'accés, d'alçat rectangular amb els vèrtexs inferiors arrodonits. A banda i banda d'aquesta obertura es poden observar com les pedres es disposen en serra i formen un encaix, possiblement per a la col·locació d'una porta, a través de la qual s'accediria verticalment als diferents nivells de circulació del pas de ronda.

El sistema d'accés vertical a altres nivells del pas de ronda es devia realitzar a través de la UE 2025, un mur amb aparell ciclopi irregular de planta semicircular elaborat amb pedres de granit de mitjanes dimensions lligades amb morter de calç. Aquest element es troba totalment imbricat amb el pany interior de la torre, i provoca una lleugera irregularitat del seu perfil, i amb la muralla de llevant en el seu tram final. A l'interior de l'estructura es va localitzar el paviment UE 1070, constituït per petites pedres de granit compactades amb una barreja de calç d'escassa consistència, que devia constituir el seu primer nivell d'utilització. Per sota va aparèixer un estrat d'argiles de color granat amb carbons (UE 1071) que ha proporcionat material ceràmic atribuïble a les darreries del segle XVI i principis del XVII (pisa daurada de reflex metàl·lic amb pinzell pintat) i segurament es tracta de la terra que forma part del terraplè de la muralla.

Relacionat amb el sistema d'accés format per la UE 2025, s'han pogut observar lleugeres variacions en la disposició de les pedres que conformen l'alçat intern de la torre (UE 2026). A una cota més alta que la del mur circular i afectat per la presència d'arrebossats moderns, sobresurten algunes pedres que potser s'empraren per a encaixar algun tipus de graó. És possible que fossin elaborats amb materials peribles.

Les pedres del traçat final de la muralla de llevant s'entrellacen amb les del mur UE 2010, que és el pany de la muralla de migjorn documentat en la present intervenció. Està orientat est - oest, té 80 cm d'amplada, 11, 60 metres de longitud i un alçat mínim conservat de 2, 40 metres. Està construït amb un aparell ciclopi irregular, en què les filades externes són pedres de granit de mitjanes dimensions lleument arrodonides, ocasionalment algun element més gran, lligades amb morter de calç. La zona interna

està constituïda per petites pedres lligades amb el mateix tipus de morter.

El mur de contenció del pas de ronda (UE 1019) es troba situat paral·lel en els diferents trams de muralla de llevant i de migjorn. Mesura 50 cm d'amplada, àdhuc en el tram de migjorn, que és format principalment de tapiera, i s'han documentat 29, 30 metres de longitud, dels quals 20, 30 metres es corresponen amb el traçat que discorre paral·lel a la muralla de llevant, 4, 20 metres són de la cantonada de la torre i 6, 80 amb el llenç de migjorn. L'alçat màxim conservat és de 1, 42 metres localitzats a la zona nord del solar, mentre que a la resta de trams, l'alçat oscil·la entre 0, 80 i 1 metres.

A la cantonada formada pels trams de llevant i de migjorn el mur de contenció té una traça en forma de U. Aquesta col·locació diferent de l'angle recte respon a la necessitat de conferir més resistència a la construcció.

A partir d'aquest punt la part superior es troba construïda amb tapiera d'argiles amb matriu sorrenca de color ataronjat i una fina capa d'argiles de color gris, que cobreix la part del mur ja elaborada amb pedres i morter. Hi ha alguns punts on la tapiera no s'ha conservat malgrat que apareixen unes regates perpendiculars al mur, d'uns 8 cm d'amplada, amb una separació entre elles de 80 cm. Estan relacionades amb la composició física de la tapiera, o tauló que conforma el calaix per a l'encofrat. En aquest cas, aquestes marques es corresponen amb l'empremta del tauló vertical.

S'ha observat la presència d'un enlluït de calç de color groguenc que recobreix la cara externa del mur. Seguint les recomanacions de l'època, davant la disponibilitat d'argiles amb un important grau de sorres en el seu interior, com és el cas que ens ocupa, cal conferir-li duresa amb l'addició de successives capes de calç.

Hem pogut evidenciar restes de blocs de tapiera en els farciments de la zona nord (UE 1018). Per aquesta raó cal considerar la possibilitat que hi hagués altres trams del mur de contenció del pas de ronda amb la part superior construïda amb aquest material.

La part inferior d'aquest mur menor està constituïda per pedres de mesura mitjana, rajoles de fang cuit fragmentades i algun fragment de teula romana, unides amb morter de calç de color ataronjat.

Aquests elements es disposen en el mur en successives filades externes de pedres quadrangulars ben escairades i altres blocs poligonals amb acabat groller, amb alternança de rajoles o teules retallades de

forma quadrangular i l'interior es troba reomplert amb petites pedres, fragments de ceràmica i de teula àrab lligades amb morter de calç també de color ataronjat.

El mur de contenció del pas de ronda devia ser construït no gaire més tard que la muralla, perquè es construí sobre un estrat amb material ceràmic de finals del segle XVI i principis del segle XVII. Aquesta capa forma part del terraplè relacionat amb l'edificació de la muralla.

El pas de ronda

A la zona existent entre el mur de contenció UE 1019 i la muralla, hem pogut documentar diferents nivells de terra piconada relacionats amb l'ús i circulació d'aquest espai. Aquests estrats presenten unes característiques sedimentològiques similars, i es troben coberts per capes consecutives de sorres i llims de gruixària variable. La seva formació es deu probablement a l'acció pluvial, circumstància que devia condicionar el manteniment d'aquest carrer. Sembla que no es tracta d'un pas de ronda en el seu sentit clàssic (un corredor superior de vigilància i defensa), sinó d'una via de circumval·lació entre la muralla i els edificis, separada pel mur de contenció 1019. Té una amplada de 2, 70 metres a la línia de llevant, 4, 90 metres a la cantonada de la torre i 2, 60 metres en el traçat de migdia.

Al nord del solar no s'han pogut documentar nivells d'ús en el pas de ronda, segurament com a conseqüència d'una ocupació més intensa de l'àrea en èpoques posteriors, fet que es tradueix en més presència d'elements construïts. Malgrat aquest precari estat de conservació, s'ha evidenciat una capa de terra aportada per a l'aixecament de la muralla amb material ceràmic pertanyent a les darreries del segle XVI i principis del segle XVII (UE 1056), aspecte que concorda amb la cronologia de les fonts escrites relativa al moment en què s'està construint.

L'estratigrafia presenta un desnivell en direcció sud de 3 metres, d'acord amb l'orografia original de l'indret. A la zona sud del solar, i amb el mateix pendent, s'ha evidenciat a partir de la cota 13,60 m.s.n.m. una seqüència estratigràfica constituïda per diferents nivells de terra piconada.

En els primers nivells de circulació es va documentar un solc (UE 1091) de parets i fons irregular situada a la part central del pas de ronda. Possiblement es tractava d'un sistema rudimentari de conducció d'aigües pluvials. La seva irregularitat es deu a la meteorització i a la mateixa erosió que devia provocar la pluja. Sembla tenir un origen intencional perquè presenta un revolt a la zona d'angle entre la muralla

de migjorn i de llevant. És interessant destacar que la seva amortització (UE 1090) conté abundant material constructiu, sobretot a base de blocs de morter de sorra i porcions de murs caiguts. Aquests elements es col·locaren per a revestir parcialment la canalització.

Els estrats inferiors als successius nivells d'utilització es tracta de terres aportades que conformen el terraplè de la muralla.

Els materials ceràmics procedents d'aquests nivells permeten situar el funcionament del pas de ronda durant el segle XVII, dels quals en destaquem un repertori decoratiu suau conegut de blava catalana (orles diverses, ditada) i policromes d'influència del Renaixement.

La relació física d'aquests nivells amb la muralla és discontinua per la presència de diferents retalls (UE 1067, UE 1085, UE 1088 i UE 1097). El material ceràmic recuperat a les diferents capes que els amortitzen pertany a les darreries del segle XVII i el XVIII ple, amb blaves catalanes de decoració de faixes i cintes, orles de Poblet, i d'influència francesa. Han estat interpretats com la conseqüència de diversos arranjaments efectuats en el pas de ronda, que suposaven l'excavació de forats, o l'aprofitament dels punts on l'aigua ja havia provocat importants soles.

Relacionades amb aquest procés hi ha evidències de tasques de reconstrucció i manteniment dels murs. Els retalls de planta rectangular amb residus de calç UE 1046, 1049, 1093, 1095, 1100 i 4008 constitueixen l'empremta de diverses pasteres semienterrades en el subsòl i destinades al sanejament dels murs que conformen la fortificació. Els seus farciments d'amortització han proporcionat material ceràmic atribuïble al segle XVIII, amb predomini de la ceràmica blava catalana d'influència francesa.

La torre

L'interior de la torre està format per cinc murs construïts al mateix temps. A la part central de la torre, on hi ha la zona de contacte entre els murs, les diferents pedres que els conformen es troben imbricades. D'una banda hi ha els murs UE 2009 i UE 2010. Ambdós formen un angle lleugerament obtús entre els trams de la muralla de llevant i de migjorn a la zona del pas de ronda. A la part interna de la torre, aquests murs s'uneixen amb les edificacions 2011, 2012 i 2013, seguint una disposició radial. La solució constructiva per a reforçar el parament extern de la torre dels impactes fou idear una estructura radial que funcionava com a contrafort intern.

A l'interior dels espais triangulars resultants de la construcció d'aquests murs s'han evidenciat successives

aportacions de terres que presenten unes característiques sedimentològiques similars, a base de terres i llits de calç amb pedres. Aquestes capes constitueixen un terraplè específic de la torre, que serveix tant per a la construcció dels murs que la fonamenten (es devien aixecar a mesura que s'afegien les terres, evitant, així, la utilització de bastides); com per a donar una extraordinària resistència al pany exterior de la torre. Un dels atributs que apareix en els tractats sobre fortificacions de l'època és la presència de llits de morter de calç intercalats amb les diferents capes de terra que conformen el terraplè. Amb la calç es pretenia endurir la consistència del terraplè i evitar-ne les filtracions d'humitat.

El terraplè

Hem pogut conèixer la composició del terraplè de la muralla de llevant i de migjorn a través de l'excavació de sondatges. Val a dir que també s'han documentat altres elements constructius que probablement tenen una funció de contrafort intern, semblant a la dels murs radials documentats a la fonamentació de la torre.

A l'àrea nord del solar, que es correspon amb la part alta del turó, s'ha evidenciat el pendent descendent de l'orografia original en direcció est i sud. Els estrats es troben a la part inferior del pas de ronda. Relacionat amb la construcció del terraplè es va documentar un estrat (UE 1056) format per argiles de matriu sorrenca amb abundant material constructiu. Es tracta d'una capa afegida per a anivellar el desnivell original. Per sota varen aparèixer diversos estrats disposats també en pendent i que alternen argiles i petites capes de calç. La seqüència apareixia barrejada amb material constructiu d'època romana i elements ceràmics amb decoració de reflex metàl·lic.

Per sota dels nivells que constitueixen el terraplè va aparèixer la UE 1075, una capa de composició llimosa de color taronja clar, amb sorres de petita granulometria i textura compacta. Els materials ceràmics permeten situar-la en el segle IV dC i caldria entendre la seva formació com a conseqüència de la meteorització i l'erosió d'estrats situats a una cota superior. Finalment es documentà el substrat geològic (UE 1076), caracteritzat per una composició d'argiles amb matriu sorrenca de color taronja intens.

A partir de la UE 1075, l'aparència de la cara interna de la muralla de llevant canviava radicalment. L'aspecte del rejuntat de les pedres que la conformen resulta més groller i la col·locació dels seus blocs no era a plom exacte.

A la meitat sud de la muralla de llevant es van documentar altres capes del terraplè, també formades

per argiles i alguna petita franja de calç i petites pedres. Per sota d'una capa de calç varen aparèixer les restes de la fonamentació d'un mur (UE 1133) constituït per pedres petites i fragments de rajola, maons i ceràmica. L'amplada és de 50 cm, s'ha observat una longitud d'1,60 metres i l'alçat màxim conservat és de 20 cm (una filada). Presenta una desviació d'uns 30° respecte a l'alineació de la muralla. L'estrat sobre el qual s'assenta presenta materials ceràmics que concorden amb el moment en el qual s'està edificant la muralla, raó per la qual considerem que es tracta d'algun tipus d'estructura relacionada amb ella.

L'exterior del pas de ronda

A la zona delimitada pel mur de contenció del pas de ronda es va documentar la UE 1082, amb material ceràmic atribuïble al segle XVII, amb un ampli repertori decoratiu de blava catalana. La contemporaneïtat d'aquesta capa amb els successius nivells d'utilització de l'interior del pas de ronda, fa pensar que el nivell de circulació en aquesta zona es trobava a una cota superior.

Per sota de la UE 1082 i a partir de l'excavació de sondatges es varen evidenciar altres estrats relacionats amb la composició del terraplè de la muralla. A més va aparèixer un mur (UE 1115) situat perpendicular a la muralla i el mur de contenció del pas de ronda, que probablement funcionava com a estrep entre el pendent del turó de la Penya i part del traçat de la muralla de migjorn. Presenta una tècnica constructiva similar a la utilitzada en el mur 1019, consistent en la utilització de pedres de mitjanes dimensions de factura irregular, fragments de teula romana, rajoles i maons moderns i teula àrab. Apareix també en el seu interior ceràmica de reflex metàl·lic i una certa varietat d'elements vidrats oxidants i reductors. Aquests components es lliquen amb un morter de sorra de color taronja clar d'escassa consistència. Pel que fa a la seva fonamentació, cal assenyalar que es disposa fent graons cada 2 o 3 metres, en pendent descendent en direcció sud tot adaptant-se a l'orografia del terreny.

Aquesta construcció es podria correspondre amb les restes del mur 1162, atesa la mateixa orientació que ambdós presenten. És formada per les restes de la fonamentació d'un mur construït a base de petites pedres lligades amb morter de sorra de tonalitat groguenca. La seva construcció va afectar les restes del forn descrit anteriorment. Potser també relacionat en un sentit funcional amb el mur 1115, hem pogut documentar les restes d'un altre mur (UE 1121) col·locat en perpendicular a ell i constituït amb una tècnica constructiva similar. Probablement amb una funció similar a la dels murs esmentats hi ha la UE 5, localitzada a la banda nord del solar. Aquesta paret

sembla també relacionada amb algun tipus de reforç defensiu de l'accés oriental a la ciutat, per bé que sobta la precarietat dels materials constructius utilitzats.

Totes les capes documentades a l'exterior del pas de ronda pertanyents al terraplè de la muralla es disposen en pendent descendent en direcció sud, d'acord amb l'orografia preexistent. De la mateixa manera que els estrats documentats per sota del pas de ronda, aquests també són formats per argiles de textura depurada i de consistència compacta que s'alternen amb petites capes de calç barrejades i petites pedres.

L'excavació dels nivells corresponents a la fonamentació de la torre i de la muralla han permès evidenciar la tècnica constructiva del terraplè. Aquest procés també ha facilitat la documentació de les característiques dels murs que conformen els diferents trams de la muralla de Mataró. Les variades propietats de cadascuna d'aquestes manifestacions concorden amb les directrius recollides en els tractats sobre arquitectura militar de l'època, qüestió que analitzarem a l'apartat de conclusions.

Fase 3. Espais domèstics durant els segles XVIII i XIX

En aquest moment finalitza l'ús del pas de ronda i es produeix un arranjament de la zona amb intencions edificatòries. Arqueològicament això es manifesta en l'ocupació de l'antic carrer, la destrucció parcial de les edificacions relacionades amb la muralla i l'aportació de diferents capes de terra que modificaren el perfil de l'antic terraplè defensiu.

Hi ha dues parts diferenciades per la presència del mur UE 1104: la zona meridional sense edificacions i el sector nord, amb diferents habitacions relacionades amb la masia de Can Xammar i l'antic parcel·lari. La cara orientada a migjorn devia ser exterior i segurament separava els espais domèstics de la part destinada al conreu.

La meitat sud del solar no fou excessivament ocupada amb construccions. Únicament es varen localitzar les restes de dos pous i d'una estructura d'emmagatzematge. És possible que després de la utilització del pas de ronda aquesta zona es destinés al conreu.

Com a conseqüència de les tasques agrícoles, es varen documentar dos estrats de considerable potència formats a les darreries del XVIII i durant tot el segle XIX. S'ha comentat més amunt que a la zona de conreu situada al sud del solar hi havia dos pous i una estructura d'emmagatzematge. Les fonts documentals situen el pou de la vila a partir del segle XV i les descripcions sobre el seu emplaçament coincideixen amb la zona estudiada. La localització d'aquestes

dues estructures constitueixen una mostra de la continuïtat funcional del sector, que ha estat destinat fins fa poc temps a l'aprofitament de l'aigua.

Relacionades probablement amb l'emmagatzematge es varen documentar la UE 1102, UE 1105 i la UE 1051. Les dues primeres eres de planta poligonal i la darrera rectangular. Totes elles eren construïdes a base de maons i petites pedres lligades amb morter de calç blanca. Les diferents capes d'amortització permeten situar el seu abandonament durant el segle XIX.

Pertanyent a un context domèstic i potser relacionat amb alguna de les estances més antigues de la masia de Can Xammar, hem pogut documentar el mur UE 1123, amb diferents fases constructives, que delimita el solar per la banda oest. Amb la seva construcció es va produir l'ocupació del pas de ronda, raó per la qual considerem que ja no s'utilitzava aquest espai. Es tracta probablement d'una primigènia línia divisòria de propietat o d'un mur mitger, tenint en compte la seva fossilització en l'actual parcel·lari.

La dinàmica estratigràfica del sector nord s'inicia amb l'amortització definitiva del pas de ronda durant el segle XVIII. Sobre aquests estrats es construeixen diversos murs que formen diferents habitacions. A la meitat est es creen dos espais. El primer d'ells és format pels murs UE 1038, un tram de la muralla de llevant (UE 1058), UE 1039 i UE 1025. A l'oest d'aquesta zona, hi ha una habitació formada pels murs UE 1104, 1147 i 1039. No gaire després es va compartimentar amb el mur UE 1149, que presenta una obertura a la meitat del seu recorregut, segurament per a la col·locació d'una porta.

Entre els murs de la primera estança s'ha documentat la presència d'una fresquera de petites dimensions formada per una caixa rectangular amb coberta de volta de canó de rajoles lligades amb morter de calç de color rosat i un paviment amb el mateix material. Per a la construcció d'aquest element es va perforar la muralla.

Durant el segle XIX es produeix una nova subdivisió de l'espai, a partir de la construcció del mur UE 1001 i de l'estructura formada per 1027, 1028 i 1029 (potser un rebost). Amb l'edificació d'aquests elements es configura el parcel·lari actual.

Per a la nova edificació fou necessari enderrocar parcialment el mur de contenció del pas de ronda UE 1019, i com a conseqüència es varen formar diferents capes amb abundant material constructiu. Per sobre d'aquests estrats es varen documentar els nivells d'ús de finals del segle XIX. La nova conceptualització de l'espai també va suposar la construcció d'una paret

mitgera a la part sud del solar, la UE 1053, elaborada amb maons lligats amb morter de calç de color blanc. Aquest element divideix l'espai de la torre en dos àmbits de dimensions similars i ha romàs com a línia divisòria de parcel·la fins a l'actualitat. També es correspon amb el període de la planificació d'un sistema de clavegueram que va afectar parcialment les estructures relacionades amb la muralla. Aprofitant el desnivell natural i les modificacions del perfil amb la construcció del terraplè de la muralla, del segle XX hi ha evidències de l'ús del sector sud del solar com a soterrani.

Conclusions

La intervenció arqueològica a la Baixada de les Espenyas ha permès evidenciar les restes d'un petit forn relacionat possiblement amb un context domèstic de la masia de Can Xammar, i es constitueix com una de les troballes més antigues vinculada amb aquesta explotació agropecuària.

D'altra banda, l'excavació ha posat de manifest que la fortificació del segle XVI de la ciutat de Mataró no es tracta d'una obra menor d'escassa qualitat, ans el contrari. Les valoracions negatives sobre la muralla venien motivades per les petites dimensions dels seus murs i pel seu precari estat de conservació. En realitat, aquesta construcció reflecteix amb molta fidelitat les directrius contingudes en els tractats sobre arquitectura militar de l'època, que guarda així una gran coherència pel que fa als seus atributs físics i la finalitat per a la qual fou concebuda, que és la de resistir els impactes externs. L'altra qüestió (d'altra banda no contrastada arqueològicament en la present intervenció) rau en l'objectiu fonamental d'una fortalesa: la protecció de la població, un tema que a la ciutat de Mataró del segle XVI, no fou exempt de polèmica per l'exclusió del recinte murari d'una part dels habitants de la ciutat, que eren persones sense poder polític ni econòmic.

Un forn del segle XV

Es tracta d'una construcció excavada totalment en el substrat geològic, que comprèn dues cambres superposades, separades per una graella; essent de ventilació ascendent o de tir vertical. La graella serveix al mateix temps de solera de la cambra de cocció i devia estar reforçada a la base per un suport més o menys central que no s'ha conservat. L'àmbit inferior o cambra de foc presenta una planta circular i se li uneix una sala de menors dimensions també de planta circular. L'accés a aquestes cambres s'efectua mitjançant un passatge totalment excavat a la roca mare, que servia per introduir el combustible i per mantenir neta de cendres i carbons la cambra de combustió.

El cos inferior format per la cambra de combustió, un petita cambra subsidiària, el passadís d'accés i les xemeneies han estat excavades íntegrament en el substrat geològic. Com a elements construïts s'ha evidenciat una petita part de la cambra de cocció de la qual s'intueixen les restes d'una banquetta (la coberta estava totalment destruïda), i la graella, també en precari estat de conservació.

Associades al funcionament òptim de l'estructura es varen localitzar dos conductes com a sistema de tiratge. L'obstrucció d'algunes xemeneies permetia homogeneïtzar la temperatura a tota la cambra de càrrega, concentrant la temperatura necessària per a la cocció de les peces. Per a obtenir una cocció reductora s'obliteraven totes les obertures del forn. Així s'obtenia una atmosfera privada d'oxigen i carregada de fum que donava a les peces una tonalitat fosca. Recordem que l'obra negra s'obté deixant refredar les peces a l'interior del forn mentre es tancaven les xemeneies (Cerdà, 2001).

Els materials recuperats durant l'excavació permeten suggerir algunes consideracions sobre la formació i abandonament d'aquest petit centre productor. En aquest sentit, cal considerar la possibilitat que estigués reservat a la cocció de material constructiu. La presència de diverses marques de teula àrab a la superfície de la graella es pot explicar com una conseqüència de les successives fornades. Sembla que la disposició d'aquests elements podria haver estat radial. De totes maneres potser les marques són el vestigi del que va ser la graella.

Com a condicionants naturals i antròpics de l'emplaçament d'aquest forn caldria tenir en compte la relativa facilitat per a proveir-se de matèria primera, la disponibilitat d'aigua i la seva proximitat amb una zona habitada. A més la seva situació aprofita el desnivell del terreny per a facilitar l'excavació horitzontal de les cambres subterrànies (passadís, absidiola i cambra principal).

La matèria primera en aquest cas és l'argila del mateix substrat geològic, abundant a les proximitats del forn. Pel que fa a la disponibilitat d'aigua, tot i que no s'han documentat fases antigues en els pous situats al sud de l'estructura de combustió, la seva presència indica l'existència d'un nivell freàtic que podria haver estat aprofitat amb anterioritat. La documentació medieval i posterior fa referència a un carrer que passava prop del pou de la vila: "*in vico qui transit iuxta puteum que ibi est*" (Cuadrada, 1988). A la vila medieval hi havia com a mínim dos pous destacables: el d'en Solar, situat prop del portal de Barcelona (lluny de la nostra intervenció), i el Pou de la Vila, a la part de dalt de la Baixada de Les Espenyas. Aquest nom es deu correspondre a una

de les fonts de provisió d'aigües més importants de la població.

En el Mataró de finals del segle XV, el carrer del Pou de la Vila, que concorda amb l'actual Baixada de Les Espenyas, formava part del límit d'un petit nucli de població. Aquest carrer consistia en una unitat formada pels carrers d'en Sala, la plaça Beat Salvador i la Baixada de les Espenyas. Es tractava d'una via en forma de L. El desviament per accedir al nucli de la vila era provocat perquè els terrenys del sector de migdia pertanyien a en Sala. A mitjans del segle XVI els documents esmenten la torre del Pou d'Avall i el portal d'en Pou de la Sínia, confirmant la perpetuació de la toponímia. També és una mostra de la continuïtat funcional del sector, que ha estat destinat fins fa poc temps a l'aprofitament de l'aigua (recorrem la localització de dos pous amb una cronologia posterior a la del forn). Altres documents indiquen que el pou de la vila estava una mica allunyat del nucli primitiu, en concret, a la part superior del que després serà el carrer de la Baixada de les Espenyas, a la confluència dels desnivells de llevant i de migdia, just la situació del forn excavat.

És necessari remarcar la proximitat del forn amb la muralla. Malgrat que no existeix contemporaneïtat entre els dos elements hi ha alguns exemples (Curulla et al., 2000) que permeten establir un patró d'emplaçament que relaciona els forns amb les muralles. La major part de les terrisseries documentades es localitzen dins de les ciutats, a prop de la muralla i d'algun dels seus portals per tal de poder llençar fora les cendres i el material de rebuig de les contínues fornades. El forn es troba molt a prop del que les fonts documentals anomenen el Portal de les Espenyas. Fou anomenat antigament el portal de la Casa d'en Pou de la Peña i es troba documentat amb anterioritat a la construcció de la muralla. Aquesta dada podria estar indicant l'existència d'algun tipus de sistema defensiu elemental, tal i com s'ha esmentat abans.

Tot i que la ubicació del forn concorda amb la d'algunes terrisseries de l'època, la seva presència no queda recolzada per la documentació històrica. En el tall del 22 de maig de 1536, amb motiu del pagament de l'orgue de la parròquia de Mataró, s'esmenta l'existència de dos rajolers, quantitat que no recolza la existència d'un centre productor a gran escala. Això succeí un segle més tard, amb les ceràmiques

anomenades de "Cal Sord", atribuïdes a un taller de Mataró.

En relació amb la cronologia del material ceràmic que amortitzava l'estructura, cal assenyalar que ve confirmada per les analítiques de paleomagnetisme, que situen la darrera fornada a finals del segle XV. S'han recuperat elements de pisa daurada i blava de procedència valenciana, malgrat que predominen els fragments de ceràmica amb decoració en blau gòtic de producció catalana i, en menor proporció, pisa daurada catalana. Aquests factors permeten considerar aquest forn dins un context de producció a petita escala, potser domèstica i privada, vinculat potser amb la fase baixmedieval de la masia de Can Xammar, a les darreries del segle XV o principis del segle XVI.

L'estat actual de les investigacions no permet afirmar amb seguretat aquesta relació entre el forn i l'antic mas. A les campanyes realitzades a Can Xammar entre 1964 i 1968, Marià Ribas va documentar diverses parets superposades a les de l'edifici romà de les termes, que donaven a conèixer l'existència d'una altra construcció d'època medieval, possiblement del segle XV. A sobre de les mateixes restes es varen evidenciar els fonaments de l'edifici del segle XVII i posteriors. El 1987 Joaquim Pera va localitzar les restes d'un hipogeu que contenia material dels segles XVI i XVII. En les tasques de delimitació i documentació de les estructures de l'antiga masia de Can Xammar del 2000, Montse Freixa va posar al descobert una sèrie de murs i una construcció d'emmagatzemament elaborada amb rajoles i maons, tots ells pertanyents a la bodega de la casa. En el seu estudi s'assenyala que cal suposar un funcionament contemporani del pas de ronda i del mas perquè existeix durant el segle XVII un espai lliure d'edificacions entre el mur de contenció i el de la casa, tal i com marcava la legislació de l'època¹. Malgrat aquesta dada, no hi ha nivells d'utilització ni fases constructives dels murs localitzats que es puguin atribuir a una fase més antiga.

L'estructura de combustió documentada en la present investigació no es troba relacionada físicament amb cap altre element construït i les edificacions pertanyents a la masia tenen una cronologia més tardana. Únicament resta el possible vincle entre el forn i la casa en la troballa d'una edificació del segle XV que afectà les restes romanes en la intervenció de Ribas als anys 60.

¹ Mentre s'anava edificant la muralla en un context de conflictivitat per l'exclusió de part dels habitants de la vila i per les expropiacions, es devien produir situacions que dificultaven la continuïtat de les obres. Per aquesta raó el 1581 es va promulgar una norma "que no sia persona que dins ni defora la muralla de aquella, dotze palms de dita muralla, gose fer paret alguna, tanques ni arbres, ni sembrar legums y cosa alguna" i calia deixar un espai dintre de la muralla suficient per a passar una carreta. Aquesta mesura optimitzava l'estructura defensiva en cas de setge.

La muralla i el pas de ronda

La construcció de la muralla de Mataró es produeix en un context de nous plantejaments militars d'arquitectura amb baluards desenvolupats a Itàlia i introduïts poc després a Espanya. Aquests nous criteris responen a la necessitat de crear una defensa bèl·lica contra una tecnologia artillera en progressió, que obligava a reduir les dimensions de les muralles, buscant la horitzontalitat, com és el cas dels baluards.

Hem pogut confirmar a través de l'estudi de les característiques constructives dels trams de llevant i de migjorn i la torre de la muralla de Mataró la major part dels criteris emprats en les edificacions de caire militar de l'època.

Paraments

La torre del Pou d'Avall i el pany exterior de la muralla de llevant i de migjorn tenen a la cara exterior una "...cortina oblicua por el angulo enmedio que tiene fuerza contra los golpes de la artilleria..." (González de Medina 1599: 75). Es refereix al mur atalussat de la cara externa de la muralla, que va ser objecte de diferents intervencions arqueològiques amb anterioritat. El parament exterior de la muralla es construeix així amb l'objectiu d'evitar l'impacte de les bales sobre la superfície perpendicular i per a resistir l'empenta de les terres del terraplè.

El parament intern, igual que l'exterior, s'elabora amb blocs de pedra que no fossin excessivament grans, i així, en cas d'impacte, la destrossa era menor. Els murs defensius d'aquest moment són elaborats amb pedres de menors dimensions per a poder sostenir els embats externs i per a facilitar la seva reparació. En conseqüència, sobre el parament dels murs evidenciats "*no han de ser grandes las piedras, porque qualquier bala que de en una dellas, siendo tan grandes, atruena lo demás (...) y cuando cae, haze una gran ruyna*" (Glez. de Medina 1599: 132).

Pel que fa a l'aprovisionament de matèries primeres, la documentació esmenta l'origen de la pedra utilitzada per a la construcció de la muralla de Mataró. Fou tret de la vinya d'en Miquel Boter, i de la peça de terra de Molins de Vent que tenia Jaume Oliver. A més, la vila tenia un forn de calç per a l'elaboració del morter.

La fortalesa estava sotmesa als rigors meteorològics, els quals es pretenien controlar amb diferents solucions constructives. Una d'elles és que per a reforçar la resistència dels murs es recomana utilitzar un morter de qualitat per a allisar la seva cara interna, que també l'aïllarà de la humitat. En el cas que ens ocupa s'ha evidenciat un alt índex de meteorització

a la cara interna en tots els trams documentats, això ha fet desaparèixer part del morter que lliga els blocs de pedra. Tanmateix, aquest precari estat de conservació demostra la importància de l'acció de la pluja sobre l'edificació.

Sobre els atributs dels murs que configuren la fortificació, cal afegir el tram de tapiera documentat en un tram del mur de contenció del pas de ronda. La majoria d'arquitectes han definit la tècnica de construcció amb tapiera com una mostra de l'arquitectura rural, d'entitat menor i sotmesa a mancances tecnològiques i a dificultats en l'aprovisionament de matèries primeres suposadament òptimes. La realitat arqueològica reflecteix un ús continuat d'aquest sistema fins a principis del segle XIX (Moro, 1999). Són les construccions posteriors a aquest moment les que tenen un marcat caràcter marginal. Hi ha qui relaciona l'alt creixement demogràfic iniciat a finals del segle XVI amb una puixança constructiva, i aquest increment immobiliari es va materialitzar fonamentalment amb edificis de murs de tapiera, un sistema constructiu que es va erigir com l'estàndard a la Catalunya rural i urbana (Cuchí, 2000).

L'ús de tapiera en l'arquitectura militar fou un ampli tema de discussió entre els enginyers de l'època. Per a la construcció de murs amb tapiera s'empraven uns calaixos de fusta disposats longitudinalment. Hem pogut observar en el mur UE 1019 en algun dels seus trams les marques d'aquest calaix, que devia mesurar uns 80 centímetres. La composició de les terres utilitzades per a l'encofrat havia de ser argilosa i neta de sorres i còdols. En cas de disposar de terres amb matriu sorrenca, com és el nostre cas, es recomanava ruixar-les amb un llit de calç. Aquest procés dona com a resultat el recobriments d'una de les cares de mur d'un enlluït amb morter, documentat aquí a la cara externa del mur.

El parament de la muralla està format per murs que s'anomenaven de camisa per denotar la funció que tenen de contenir l'empenta dels terraplens, un dels elements clau de les fortificacions modernes.

Terraplè i fonaments

L'excavació dels nivells corresponents a la fonamentació de la torre i de la muralla ha permès evidenciar la tècnica constructiva del terraplè. En termes generals, el terraplè estava determinat per l'orografia de la zona i en el cas que ens ocupa la presència de La Penya fou crucial per a la seva construcció: "...siempre que huviere algun padrastro forçoso, donde se huviere de hazer una fuerza, se ha de procurar, si es posible, meter le entro de las cortinas, y hazer del vno de los baluartes: y será lo mejor...". Per a lligar la muralla amb el turó calia el "...terrapleno hecho a mano..." i per sota el "...terrapleno cortado del terreno..." (Glez. de Medina 1599: 94).

Per sota dels nivells d'utilització del pas de ronda s'ha documentat una successió de capes de terra que van recobrint el terreny natural. El substrat, de base argilosa, podria haver estat modificat i disposat en terrasses, tal i com es pot observar a les seccions J-J' i L-L'. En aquests tractats s'afirma que són més resistents els murs lligats amb un terraplè situat darrere de la muralla, entre el terreny natural i la construcció.

Davant l'absència de fossat, es pot considerar que la terra que conforma el terraplè es devia extreure de l'excavació de zones amb algun jaciment romà i va comportar la seva destrucció. Aquesta dada es confirma per les nombroses troballes pertanyents a aquest període que s'han recuperat en el seu interior.

Altres autors esmenten que aquesta terra havia de ser barrejada amb calç i col·locada a tongades (Puga y Rojas 1707?: 14), i s'explica que "*La tierra con que se hauiere de terraplenar seha demezclar primero fuera con agua y paja, y empasta llo bien: y si le quisire mejor, se ha de echar en cada veinte partes de tierra, vna de cal deshecha en el agua...*" (Glez. de Medina 1599: 34), i l'amplada del terraplè depenia de la seva resistència a la bateria (De Ville 1628: 75). Els diferents llits de calç barrejats amb capes de terres amb major o menor grau de compactació que hem pogut documentar són l'evidència de la seva tècnica constructiva. Construït amb terra, el terraplè era una obra que resistia poc les inclemències del temps, per aquesta raó s'anteposava a la muralla i es fornava amb capes de calç de gruixària variable que li donaven consistència.

El procés d'excavació del terraplè ha facilitat la documentació del tipus de fonament de tots els elements construïts que conformen la muralla de Mataró.

Per reforçar aquests ciments, si el turó es troba "*algo apartado (...) será bien sacar unas cortinas que vayan a abraçar la colina, con su terraplen tan fuerte como el que a tras queda dicho...*" (Glez. de Medina 1599: 94). En termes generals, Pedro de Lucuze (1772: 26) esmenta que la muralla pot ser de "*...mampostería ó ladrillo, con estribos ó contrafuertes, que entren en el terraplen...*". Altres enginyers de l'època comentaven que darrere de les muralles "*debe haber timpanos ó contrafuertes, que avanzan siete u ocho pies dentro del terreno, ó terraplenes, con espesor de quatro ó cinco pies, distantes los unos de los otros de quinze a veinte pies, los que nadie debilitará estando juntos a la altura del cordón...*" (Traducció de Galindo 1996, de l'autor francès De Ville 1628: 93).

També es menciona que per als sòls d'argila, la composició predominant del terreny geològic de la zona estudiada, és millor que els ciments arrenquin des del fons del fossat junt amb els contraforts que van per l'interior de la muralla. Aquest sistema de cimentació implicava un estalvi de temps considerable

en l'elaboració de la muralla, però no del terraplè (Sainz 2002: 279).

Hem vist a les referències escrites com cal consolidar la fortificació amb la presència d'altres murs també integrats al terraplè, la disposició dels quals havia de ser perpendicular als diferents elements sobre els quals es recolzen; és el cas del mur 1115 i potser del mur 1133. El mur 1115 actuaria com un contrafort intern que penetra en el terraplè de la muralla de migjorn fins al substrat geològic. Podem afegir com a possible estrep el mur 1133, situat en paral·lel a l'esmentada construcció i que es troba imbricat amb la muralla de llevant. Resulta difícil confirmar aquesta hipòtesi atès que no es va poder documentar en la seva totalitat.

Cal pressuposar l'existència d'altres contraforts al llarg dels altres trams de muralla. En intervencions anteriors (Freixa, 2000) no s'han evidenciat construccions que actuïn com a tirants entre la muralla i el substrat natural, malgrat que hi ha altres solucions per a atorgar consistència al conjunt. N'assenyalem dos exemples de contraforts situats a la cara externa del mur de contenció del pas de ronda que foren edificats amb posterioritat a la construcció de la muralla per a solucionar algun problema tècnic.

Hi ha algunes observacions vinculades amb la ubicació d'aquests elements de sustentació. Rojas (1598: 97) recomana "*...y mucho cuidado en que los cimientos de todo el edificio salgan concéntricamente con el centro del universo, el edificio será fuerte...*". A part dels components situats perpendicularment a les construccions més sòlides, com són els estreps, hem documentat aquesta disposició concèntrica dels textos en la fonamentació radial de la torre del Pou d'Avall.

L'exclusió de part dels habitants de Mataró dins el recinte emmurallat havia de ser compensada amb la incorporació d'un element que pogués permetre la defensa dels habitants d'aquesta zona. Per atorgar-li solidesa es varen construir en el nivell de fonamentació una sèrie de murs amb disposició radial i els espais entre ells es varen reomplir amb un gran volum de terres. No hem pogut constatar referències escrites en els tractats antics sobre aquesta solució constructiva malgrat que presenta una sèrie de qualitats que concorden amb les directrius generals del moment.

A l'interior dels espais triangulars resultants de la construcció d'aquests murs s'han evidenciat aportacions de terres que presenten unes característiques sedimentològiques similars. Intercalades amb les diferents capes de terra s'han detectat diversos llits de morter de calç amb els quals es pretenia endurir la consistència del terraplè i evitar-ne les filtracions d'humitat. Aquestes capes constitueixen un terraplè

específic de la torre, que serveix tant per a la construcció dels murs que la fonamenten (es devien aixecar a mesura que s'afegien les terres, evitant, així, la utilització de bastides); com per a donar-li una extraordinària resistència.

La situació de tots els elements arquitectònics d'acord amb un ordre concèntric no es tracta només d'una imposició ideològica sobre la concepció de l'univers de l'època. Té fonaments físics. Cadascun dels murs radials evidenciat exerceix una càrrega lateral sobre la paret de la torre i aquesta força podria produir la seva desestructuració si no fos adequadament continguda pel mur atalussat de la cara externa. A més a més, la torre no és exempta sinó que s'equilibra amb els panys de la muralla de llevant i de migjorn. Aquests dos murs es recolzen mútuament (aspecte observat a l'interior del pas de ronda entre la UE 2009 i la UE 2010) i alleugereixen la pressió externa dels murs radials.

Un aspecte important en el disseny d'un element en tensió és la necessitat del seu ancoratge. Els murs radials transmeten la força que reben al terreny i també al punt d'intersecció entre els murs, que en el cas que ens ocupa és una zona formada per blocs totalment imbricats. Per contrarestar aquesta força s'utilitza un element d'ancoratge amb molt pes, com són les terres aportades, el cos petri del qual parteixen tots els murs i la previsible important fondària d'aquests murs dels quals no s'ha pogut documentar la seva alçada total.

Des de finals del segle XV (Alberti, 1485: 179-180), la muralla d'una fortificació es va entendre com un sistema en el qual tots els elements s'ajudaven entre sí, tant després de la seva construcció en períodes de pau com en els moments de setge.

Pas de ronda

Entre el mur de contenció i la muralla hi ha una zona de pas: *"El modo de terraplenear una Miralla para su mayor solidez consiste en levantar dos muros paralelos, dejando entre ellos un intervalo de veinte pies. Después se terraplenea con la tierra, que se saca del foso, apisonandola mucho. No han de tener igual altura los dos muros: el primero debe ser más alto, y el segundo, que es el interior, más bajo; de manera que con la tierra, que se terraplenea, han de formar por la parte inferior de la Plaza una rampa suave, para que por ella puedan subir los soldados sin mucho trabajo a la defensa de la Plaza..."* (Vegecio 1990 (referenciat per Krufi): 219)

A la present intervenció hem localitzat el pas de ronda, en el qual podem observar una certa variació en els criteris de l'autor clàssic, com és l'amplada entre els dos murs, menor en el nostre cas. La resta

d'elements coincideixen amb la referència, com la diferent alçada del mur de contenció i de la muralla, l'existència del terraplè i la localització d'una rampa en el tram de llevant, que malgrat l'additament de terres, segueix el pendent natural del terreny.

Aquest pas tenia una doble funció: la defensa i en períodes de pau servia com a passatge funcional. Situat darrere de la muralla, es tracta de l'últim obstacle que havia d'evitar els atacants. D'altra banda és també l'intervallum romà, el carrer que resseguia interiorment el traçat de la muralla; una via de circumval·lació entre la muralla i la primera línia d'edificacions urbanes.

L'amplada d'aquest vial, que hauria de vorejar la ciutat igual que la muralla com una mena de ronda interior, havia de ser suficientment àmplia per a facilitar el moviment de les tropes o persones que volguessin accedir a la muralla, així com el trànsit de carretes per a l'aprovisionament de menjar i armes, i servir com a espai on anessin a parar les armes llançables per a les catapultes, així com servir de base a les escales movibles, utilitzades per pujar a les plataformes de defensa.

Pel que fa a les característiques constructives, el pas de ronda quedava delimitat pel mur 1019 i feia de contenció de les terres que formaven el terraplè, tant per sota del seu nivell d'ús, com per la seva cara exterior. Per evitar la caiguda d'aquest mur i per protegir-lo dels atacs calia integrar-lo al terraplè. Com hem vist anteriorment, el conjunt es consolidava amb la presència d'altres murs també incorporats al terraplè, com són els estreps 1115 i 1133, i possiblement la UE 5 documentada a la darrera fase d'excavació.

En relació amb l'ús d'aquest vial, sembla que el pas de ronda es trobava a un nivell més baix respecte als nivells de circulació de la torre i de l'exterior d'aquest passatge. No hem pogut documentar nivells d'utilització a la torre, que han desaparegut per quedar situats a una cota superior a la conservada.

L'ocupació de l'interior del pas ha quedat reflectida en una successió de diversos nivells de terra batuda i les corresponents amortitzacions formades per sorres de gruixària variable que probablement s'han format com a conseqüència de les pluges.

La pluja devia condicionar el manteniment del pas de ronda. S'ha pogut evidenciar en el tram de llevant un solc allargat i estret a la zona central del carrer que sembla intencional per al desguàs de les aigües. Cal tenir en compte que l'erosió del pas en aquest punt es devia veure agreujada per l'important desnivell de la zona en la qual es va construir.

Hi ha evidències d'altres tasques de reconstrucció, manteniment i arranjamant del pas. La reconstrucció dels trams deteriorats va comportar la utilització de calç, que era processada *in situ* a unes pasteres excavades al subsòl. Un cop cremada la pedra per a l'obtenció de calç calia matar-la amb aigua. En aquella època es recomanava posar "en un oyo en la tierra, escogida la que estuviere bien quemada, (...) y poco a poco echarle tanta agua, que venga a estar como la leche..." (Glez. de Medina 1599: 138). Després es pastava la calç morta amb sorra per a fer el morter:

El material ceràmic recuperat a l'interior d'aquestes estructures permet situar el seu funcionament a les darreries del segle XVII i principis del segle XVIII. Aquestes restes segurament evidencien el darrer intent per evitar l'erosió del pas de ronda i el deteriorament del seu mur de contenció i de la muralla. Malgrat això, la fortificació havia perdut la funció per la qual havia estat erigida. Les causes són diverses i cal buscar-les, a grans trets, en el retrocés de l'imperi turc i la industrialització (Giménez 2007: 209).

El Portal d'en Pou de la Sínia i un portalet al camí de ronda

La documentació sobre el procés de construcció dels portals és àmplia. El 1582 encara es bastia part de la muralla de Llevant. En aquest any es fixava la construcció de tres portals, el de Valleix, el portal d'en Feliu i el d'en Pou, que provisionalment havien de restar tapiats.

Les obres de la muralla l'any 1583 havien avançat força i faltava poc per enllestir el portal d'en Feliu de la Penya. El 9 d'octubre de 1583 queda subscrit el contracte del Portal d'en Pou de la Sínia, situat a l'entrada de la vila venint de França. Calbarà fou lliurat a Marc Colomer i Geroni Bordes, habitants del terme. Aquest portal junt amb el de Barcelona, per ser entrades principals, varen ser planificades amb especial atenció.

Els referents sobre la tècnica constructiva emprada i les diferents parts que el configuraven esmenten que el redolí del portal havia de ser "ab treze pessas de pedra picada, les quals pessas han de tenir quatre palms y mig de llargària", "Lo revolt del dit portal per dintre, que l'aresta del revolt sia de pedra picada y lo restant sia voltat de pedra llabrada"².

La forma del portal havia de ser rodona, amb dues garites juntes en tota la seva llargària. Damunt les garites hi anava una llinda de setze pams d'alçària, i

sobre els setze pams calia fer els merlets necessaris. Hi havia també una "barana de set pams, de part de dins de la vila" i els costats enrajolats, deixant obert un portalet on els jurats assenyalariaien. Al mig de cada merlet una espitllera i, a les baranes, tantes espitlleres com calguessin. La Universitat posava la calç i la pedra que els contractants havien d'anar a cercar a "ses costes y despeses" (Colomer 1969: 111). Pel que fa a la seva ubicació, el portal d'en Pou de la Sínia devia estar situat a la part baixa de l'actual carrer de les Espanyes (Giménez 2007: 139).

Com s'ha esmentat abans, el 1583 les obres de la muralla havien progressat molt. De la documentació de l'època es pot deduir que pràcticament tot el circuit defensiu estava enllestit. Era, doncs, el moment de bastir els portals: "...que el portal de casa den Pou que sian fetas portas (...) que sian fets los portals de tàpia y que sian fetas unas portas per poder-se tancar si serà menester y a cada una de les portas que pujan fer la clau y tancadura y tot ques pach de pecúnias de la Universitat."³.

El mur subsidiari de contenció UE 5 i la reculada de la muralla de llevant UE 23 es troben separats per un espai de 1,40 metres, en el qual s'hi ha localitzat el llindar d'una porta (UE 21) que devia donar accés al pas de ronda. Com a prova d'aquesta hipòtesi es va documentar un forat circular (UE 3008), possiblement on s'allotjava la polleguera.

Tot i tractar-se d'una edificació posterior, ateses les relacions estratigràfiques que manté amb les estructures adjacents, s'ha localitzat la fonamentació d'un element de sustentació (UE 7) bastit amb materials constructius de gran consistència. En un moment no gaire posterior a la construcció de la muralla devia sorgir la necessitat de consolidar les seves edificacions perifèriques; una eventualitat motivada, en part, perquè el material emprat en elles no devia ser gaire sòlid. Aquesta circumstància referma la idea que l'àrea d'accés a la ciutat havia de ser protegida amb les construccions complementàries que fossin requerides.

No obstant això, la localització d'aquests elements no coincideix amb l'emplaçament del portal del Pou de la Sínia, que és establert a partir de la documentació a la part baixa de l'actual carrer de la Baixada de les Espanyes. Això qüestiona la correspondència de les restes localitzades amb l'estructura que donava accés a la ciutat pel cantó de llevant. Tanmateix, la seva presència planteja hipòtesis que hauran de ser contrastades en investigacions futures.

² Arxiu Municipal de Mataró, Consell, calaix H, 17 abril 1583 (Extret de Colomer, 1969, p. 111).

³ Arxiu Municipal de Mataró, Acords municipals, 27.X.1583, Extret de Giménez, p. 89.

Una porta a la torre

Pel que fa a les edificacions dels espais interns, Rojas (1598: 98-101) comenta "...y en todo lo demás tocante à las capillas, y à las escaleras, à caracoles, me remito al buen juízo del curioso artífice..."

Relacionat amb aquests espais s'ha evidenciat un mur de planta circular i alçat cilíndric situat a la banda septentrional de la torre. Es troba perfectament imbricat amb el darrer tram de la muralla de llevant i amb la fonamentació radial de l'atalaia. En aquest darrer tram es va deixar una obertura rectangular que presenta a banda i banda un encaix per a la col·locació d'una porta. En el seu interior es va documentar un paviment de calç a una cota similar que el primer nivell d'ús del pas de ronda. Això demostra que tenia una accés inferior a través del carrer.

És possible l'existència d'un accés superior, ja que per sobre de la part conservada s'han observat algunes irregularitats en el parament interior de la torre. Aquestes anomalies podrien constituir l'empremta de la continuació d'aquest mur. No s'han detectat graons de pedra, per aquesta raó considerem la possibilitat que s'hi recolzés una escala de fusta o quelcom similar bastit amb materials peribles.

La pluja

Hem vist al llarg d'aquest treball la importància de la pluja com a factor decisiu en la planificació de la construcció de la muralla i la seva presència durant el funcionament de la fortificació.

Per pal·liar els efectes de la pluja es va construir un terraplè amb intercalacions de calç i sorra, la fonamentació interna de la torre de defensa es va realitzar amb una sèrie de murs radials i els murs del conjunt havien d'estar perfectament segellats amb calç.

La pluja fou la causa de l'erosió del parament de la muralla, de les acumulacions de sorres en els nivells d'utilització del pas de ronda i de la construcció d'una canalització per desviar les aigües. La precipitació devia ser un dels condicionants per a sotmetre el recinte a un seguit de reparacions a les darreries del segle XVII.

Durant l'Edat Mitjana, la temperatura global va augmentar uns 6° C por sobre de la mitjana normal originant un Canvi Climàtic Global, de gran impacte per a l'època, que va conduir a la Petita Glaciació de l'Edat Mitjana (PGEM). Escalfament Global es va produir des de l'any 700 DC fins a l'any 1450 DC i va precedir a la PGEM, la qual es va estendre des de l'any 1645 DC fins a l'any 1715 DC. Martín i Olcina (2001) assenyalen a Espanya quatre períodes

de successos catastròfics (meitat del segle XV, 1570-1610, 1769-1800 y 1820-1860) marcats per pluges intenses, nevades i tempestes al mar. Aquests es varen combinar amb els interludis de severes sequeres.

En definitiva, les característiques constructives de la muralla de Mataró concorden amb les directrius ressenyades en els tractats militars de l'època. Malgrat aquesta coincidència, hem observat algunes variacions que demostren la versatilitat del mestre d'obres Joan Salvador, que des del 1575 es va fer càrrec de tancar el recinte a les bandes de llevant i migdia. La major part de les alteracions de l'esquema general d'una obra militar, com l'estretor del pas de ronda, la col·locació d'un nombre indeterminat d'estreps amb una longitud considerable o la fonamentació radial de la torre, venien motivades pel fort desnivell de migdia i pels rigors meteorològics. A tot això cal afegir l'ambient de conflictivitat social per l'exclusió del recinte fortificat dels qui tenien llurs cases sota el desnivell de la Penya.

La masia de Can Xammar

Pellicer el 1887 esmentava que a la part superior de les Espenyas existia a l'Edat Mitjana l'espaiós "Mas-so Natalis". El primitiu Mas Nadal va pertànyer a la família Pou de la Sinià, a continuació de la família Sala, després fou propietat dels Llentiscar i Daviu, i a partir del segle XVII i fins als nostres dies, de la família Xammar.

A les campanyes d'excavació realitzades a Can Xammar entre 1964 i 1968, Marià Ribas va documentar diverses parets superposades a les de l'edifici romà de les termes, que donaven a conèixer l'existència d'una altra construcció d'època medieval, possiblement del segle XV. A sobre de les mateixes restes es varen evidenciar els fonaments de l'edifici del segle XVII i posteriors. A la campanya d'excavació del 1987 Joaquim Pera va localitzar les restes d'un hipogeu amb una capa d'amortització que contenia material dels segles XVI i XVII.

En les tasques de delimitació i documentació de les estructures de l'antiga masia de Can Xammar del 2000, Montse Freixa va posar al descobert una sèrie de murs i una construcció d'emmagatzemament elaborada amb rajoles i maons, tots ells pertanyents a la bodega de la casa. No es varen evidenciar nivells d'utilització ni fases constructives dels murs localitzats que es puguin atribuir a una fase més antiga.

En la present intervenció hem localitzat quatre estances de la masia corresponents al segle XVIII. Segons un plànol del 1844 aquestes habitacions funcionaven com a patis. Al nord d'aquests espais hi ha dues cambres que es poden situar entre els

segles XIX i XX i deuen respondre a una compartimentació de la casa.

A la part meridional del solar no s'han evidenciat estructures muràries formant estances. Han aparegut dos pous i una sèrie d'estructures excavades en el subsòl revestides amb rajoles, que probablement funcionaven com a magatzems subterranis. En el plànol abans citat hi ha en aquesta part la representació d'horts. Hem esmentat abans en relació amb l'aprovisionament d'aigua per al funcionament del forn d'època medieval, que es té constància del Pou d'Avall des del segle XV. Els dos pous documentats són la mostra física de la pervivència de l'ús de l'espai pel que fa a l'aprofitament dels recursos naturals. Les estructures protegides amb rajols presenten similituds amb algunes galeries subterrànies documentades a la zona del Vallès. Aquestes s'ubiquen a prop o per sota de les cases en context urbà i poden presentar un revestiment de rajoles o estar excavades directament en el substrat geològic. De la mateixa manera que el cas que ens ocupa, en molts casos aquelles foren amortitzades com a lloc de desguàs de diverses canalitzacions.

En intervencions anteriors a la zona de Can Xammar (Ribas, 1966, 1990; Pera, 1992; Cerdà, 1991) s'havien documentat una sèrie de cavitats subterrànies o hipogeu sense cap tipus de revestiment. A l'interior de la Casa Xammar hi havia l'entrada d'un hipogeu format per diverses galeries amb diferents nivells i orientacions. A davant de l'antiga Casa Xammar es va evidenciar l'existència d'un hipogeu amb

dues entrades excavat també sobre el substrat geològic. Podria donar-se el cas que per a construir les estructures documentades en la present intervenció s'aprofitessin obertures preexistents amb l'objectiu de millorar la seva consistència o aïllament.

La hipòtesi més habitual relativa a la seva funció és l'emmagatzematge (sobretot de productes càrnics), aspecte que no ha estat contrastat amb cap base experimental. De les construccions aquí documentades en resulta un espai regular d'un metre d'amplada, i a la zona de la UE 1051 varen aparèixer nombroses ampelles perfectament disposades. Aquests elements recolzen la hipòtesi que es tracti de llocs per a l'emmagatzematge.

Queden per resoldre alguns interrogants, com la hipòtesi de la contemporaneïtat de la masia amb la fortificació. La nostra intervenció només ha detectat la presència del mur 1123, fossilitzat en l'antic parcel·lari, que envaeix el pas de ronda i l'inutilitza. Per aquesta raó considerem que es correspon amb la fase d'abandonament de l'estructura defensiva de finals del segle XVII. Una altra qüestió seria la confirmació de la utilització d'estreps com el mur 1115. Altres preguntes per respondre serien aquelles relatives a solucions constructives no considerades en els tractats del moment relacionades o no amb esdeveniments meteorològics, amb conflictes bèl·lics puntuals o amb els moviments socials. Amb ulteriors intervencions arqueològiques i una acurada recopilació de les fonts escrites podrem contrastar les qüestions plantejades.

BIBLIOGRAFIA

- ALBERTI, L. B. 1485, *De re aedificatoria*, Florència. Referenciat per Galindo: 1996.
- BENEDITO, J., MELCHOR, J. M., CLARAMONTE, M., PASIES, T., MAL, C. 2005: *La ceràmica dels forns de la terrisseria andalusi de la partida de Safra (Castelló)*, Museu de Belles Arts de Castelló, Castelló.
- CABALLÉ, G., OLIVARES, D. 2002: "Forns per a la producció de materials de construcció en època moderna. La fabricació de maons, teules, calç i guix en un entorn preindustrial", *II Congrés d'arqueologia medieval i moderna a Catalunya*, ACRAM, Barcelona, 486-494.
- CELA, X. 2004: *Sondejos al tram de la Muralla de Mataró entre la Baixada de les Escalotes i Can Xammar*.
- CERDÀ, J. A. 1991: "Un conjunt de ceràmica del segle XVI procedent de Can Xammar (Mataró, El Maresme). Campanya d'excavació de 1987", *Laietania*, 6, PMCM, Mataró: 157-184.
- CERDÀ, J. A. 2001: *La ceràmica catalana del segle XVII trobada a la Plaça Gran (Mataró)*. Associació Catalana de Ceràmica Decorada i Terrissa, Barcelona.
- COLL, J. M., ROIG, J. 2002: "Galeries subterrànies d'època moderna (segles XVI - XVIII): tipologia i propostes de funcionalitat a partir de l'estudi arqueològic", *II Congrés d'arqueologia medieval i moderna a Catalunya*. ACRAM, Barcelona, 252-261.
- COLOMER, J. M. 1969: *Mataró al mil cinc-cents*, Caixa d'Estalvis Laietana, Mataró.
- CUCHI, A. 2003: "La tècnica de la tàpia a Catalunya. Eines i processos d'execució i la seva lectura en les empremses en el mur", *II Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*, Vol. I, ACRAM, ST Cugat del Vallès, 244-246.
- CURULLA, O., MIR, H., PIÑOL, LL. 2000: "El forn de ceràmica medieval de l'antiga Audiència de Tarragona", *Ter Congrés d'arqueologia medieval i moderna a Catalunya. 15 anys d'intervencions arqueològiques. Mancances i resultats*, ACRAM, Barcelona, 156-166.
- DE LUCUZE, P. 1772: *Principios de Fortificación, que contiene las definiciones de los terminos principales de las obras de Plaza y Campaña, con una idea de la conducta regularmente observada en el*

5. La intervenció arqueològica efectuada al carrer Baixada de les Espenyas, núm. 8 (Mataró, Maresme)

Ataque y Defensa de las Fortalezas, Thomas Piferrer, Impresor del Rey, Barcelona. Referenciat per Sanz :2002.

DE VILLE, A. 1628: *Les fortifications du Chevalier... contenant la manière de fortifier toute sorte de places tant régulièrement, qu'irrégulièrement... Avec l'attaque*, Lyon. Referenciat per Galindo: 1996.

FAUQUET, J., FLORENSA, F., GARCIA, G., MORO, A., PIERA, J. 2000: "Un abocador de ceràmiques en el fossat de la vila de Terrassa entorn el 1400", *Ter Congrés d'arqueologia medieval i moderna a Catalunya. 15 anys d'intervencions arqueològiques. Mancances i resultats*, ACRAM, Barcelona, 130-141.

FERNÁNDEZ DEL MORAL, I. Inèdit: *Memòria de les excavacions arqueològiques d'urgència realitzades a la Muralla dels Genovesos*, Mataró. Novembre del 1998.

FREIXA, M.; FLORENSA, F., BUSQUETS, F. Inèdit: *Memòria tècnica de les intervencions arqueològiques realitzades a Can Xammar (Mataró, El Maresme)*.

GALINDO, J.A.: 1996: *El conocimiento constructivo de los ingenieros militares del siglo XVIII. Un estudio sobre la formalización del saber técnico a través de los tratados de arquitectura militar*, Tesi doctoral inèdita, UPC, Barcelona.

GARCIA, A., GUARDIA, M. 1989: *La construcció d'una ciutat: Mataró 1500-1900*. Patronat Municipal de Cultura de Mataró. Ed. Alta Fulla.

GIMÉNEZ, J. 2007: *Posant portes a la mar. Muralles i defensa al Mataró dels segles XVI-XIX*, Ajuntament de Mataró, Mataró.

GONZÁLEZ DE MEDINA, D., 1599: *Examen de fortificación*, Imprenta del Licenciado Varez de Castro, Madrid.

JIMÉNEZ, M. Inèdit: *Memòria de les excavacions arqueològiques d'urgència efectuades a la muralla dels Genovesos de Mataró* (Juny 1997).

JOVER, F. J., MENÉNDEZ, J. L. 1993: "Torres de Costa y Huerta en el siglo XVI: el ejemplo de la ciudad de Alicante", *IV Congrés d'Arqueologia Medieval Espanyola. Societats en transició*, Associació Espanyola de Arqueologia Medieval, Diputació Provincial d'Alacant, Alacant, 509-516.

KRUFFT, H. W. 1990: *Historia de la teoría de la arquitectura*, Alianza, Madrid.

LLINÁS, J., MERINO, J., SUREDA, M. 2000: "El forn de la carretera d'Hostalric (Maçanet de la Selva, La Selva)", *Serres Jornades d'arqueologia de les comarques de Girona*, Olot, 275-276.

LLOVET, J. 2000: *Mataró: dels orígens de la vila a la ciutat contemporània*, Caixa d'Estalvis Laietana, Mataró.

MARTÍN, J., OLCINA, J. (coords.) 2001: *Climas y tiempos de España*, El libro universitario, Alianza Editorial, Madrid.

MATAS, O. 2002: *Informe preliminar de la intervenció arqueològica al Carrer d'en Xammar, 2 (Mataró, El Maresme)*, del 21 de gener al 12 d'abril.

MATAS, O. 2002: *Informe preliminar de la intervenció arqueològica al Carrer Sant Cristòfor, 15 (Mataró, El Maresme)*, del 19 de juny al 26 de juliol.

MORO, A. 1999: *Seguiment històric - arqueològic de l'enderroc al carrer del Vall, 43 i 45*, Gerència Municipal d'Urbanisme de Terrassa, S.A., Terrassa.

MORO, A., CUCHÍ, A. 2000: "La tradición constructiva en tierra en Catalunya. El ejemplo de Terrassa", *8th International Conference on the study and conservation of earthen architecture*, Devon, pp. 73-77.

MUNOZ, V. 2004: *Informe preliminar de la intervenció arqueològica efectuada al Carrer de La Palma, 15*.

PELLICER, I. M. 1887: *Estudios histórico-arqueológicos sobre Iluro, Antigua ciudad de la España Tarraconense*, Región Layetana, Establecimiento Tipográfico de Feliciano Horta, Mataró.

POU, R., TRAVESSET, A. 2002: *Memòria de l'excavació arqueològica al jaciment de la ciutat romana d'Iluro (Mataró, el Maresme): carrers de Na Pau, Sant Cristòfor i d'en Xammar*. Març - octubre.

POU, R. 2005: *Memòria de l'excavació arqueològica al jaciment de la ciutat romana d'Iluro (Mataró, el Maresme): Carrer Baixada de les Espenyas*. Gener del 2003, Inèdita.

RIBAS, M., BALAGUER, LL. 1963: "Los hipogeos anhistóricos en Catalunya", *CHTHONIA*, 1, Publication semestrielle du Centre International de Recherches Anhistoriques, Editorial Herder, Barcelona.

RIBAS BERTRAN, M. 1990: "Excavació d'unes restes romanes a Can Xammar" - Campanyes de 1964-1968, *Laietania*, 5, Museu Comarcal del Maresme - Mataró, Secció Arqueològica, 7-19.

ROIG, A., ROIG, J. 2002: "La vila medieval de Sabadell (segles XI-XVI)", *Quadern d'Arqueologia*, 1, Museu d'Història de Sabadell, 17-26.

ROIG, J. 2002: "Un forn de teules del segle XV a la vila de Sabadell (Vallès Occidental): la intervenció arqueològica al Carrer de Sant Quirze, 47", *II Congrés d'arqueologia medieval i moderna a Catalunya*, ACRAM, Barcelona, 331-337.

ROJAS, C. 1598: *Teoría y práctica de la fortificación conforme a las medidas y defensa destes tiempos, repartidos en tres partes*, Madrid. Referenciat per Galindo (1996).

SANTANACH, J. 2003: "L'anomenada 'vaixela de dol'", *Butlletí informatiu de ceràmica*, 78-79, ACCDT, Barcelona, 12-80.

SANTANDREU, M. 2005: *Memòria de l'excavació arqueològica realitzada a la Baixada de les Escaletes 3-5*, Mataró, juny del 2003. Inèdita.

SANZ MOLINA, S. E. 2002: *Tres fortificaciones en Nueva España. Estudio arquitectónico-constructivo*, Tesi doctoral inèdita, UPC, Barcelona.

SOLÉ SABARIS, LL. 1968: *Geografía de Catalunya*, Vol. III, Ed. Aedos.

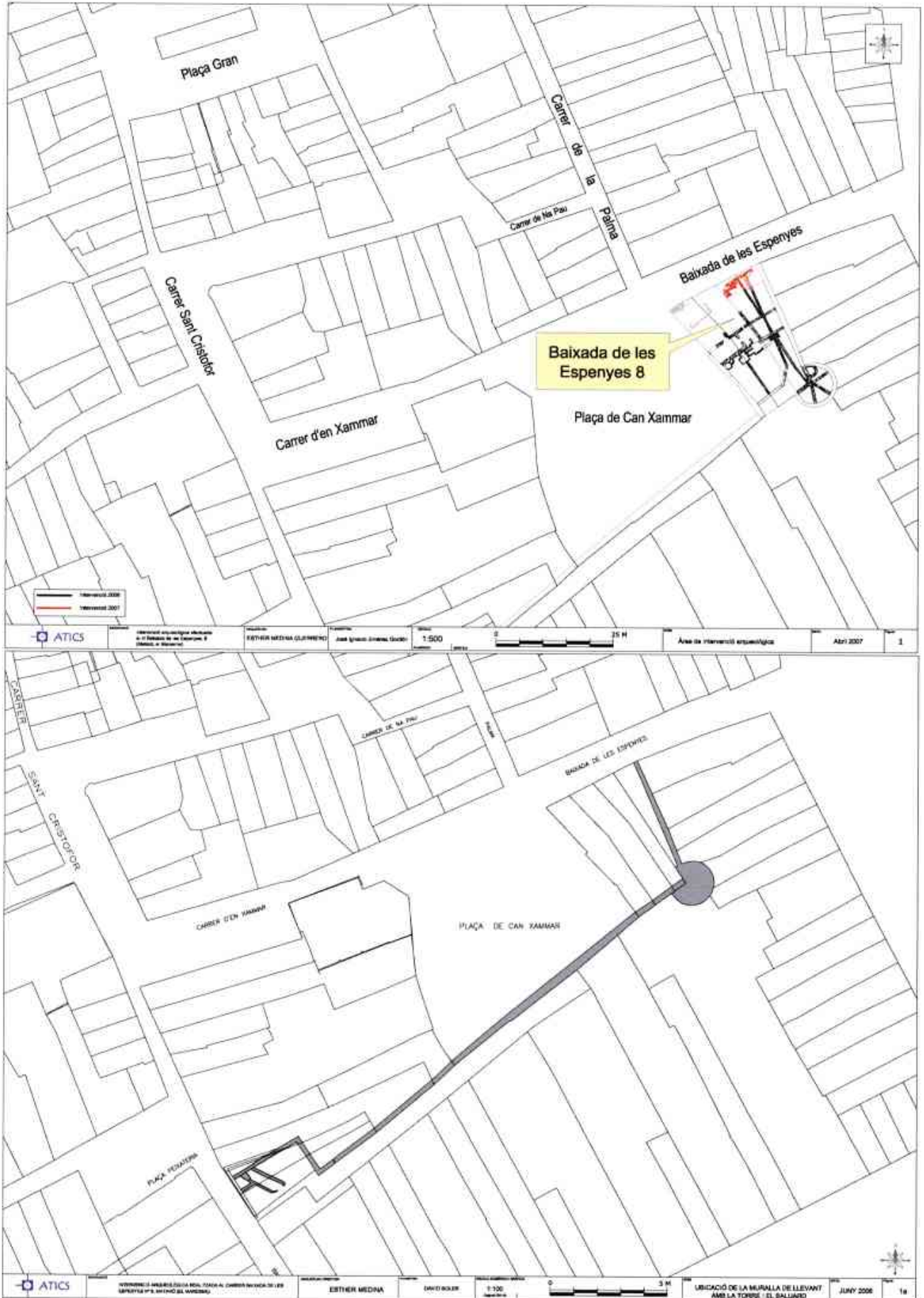

Figura 1

5. La intervenció arqueològica efectuada al carrer Baixada de les Espenyas, núm. 8 (Mataró, Maresme)

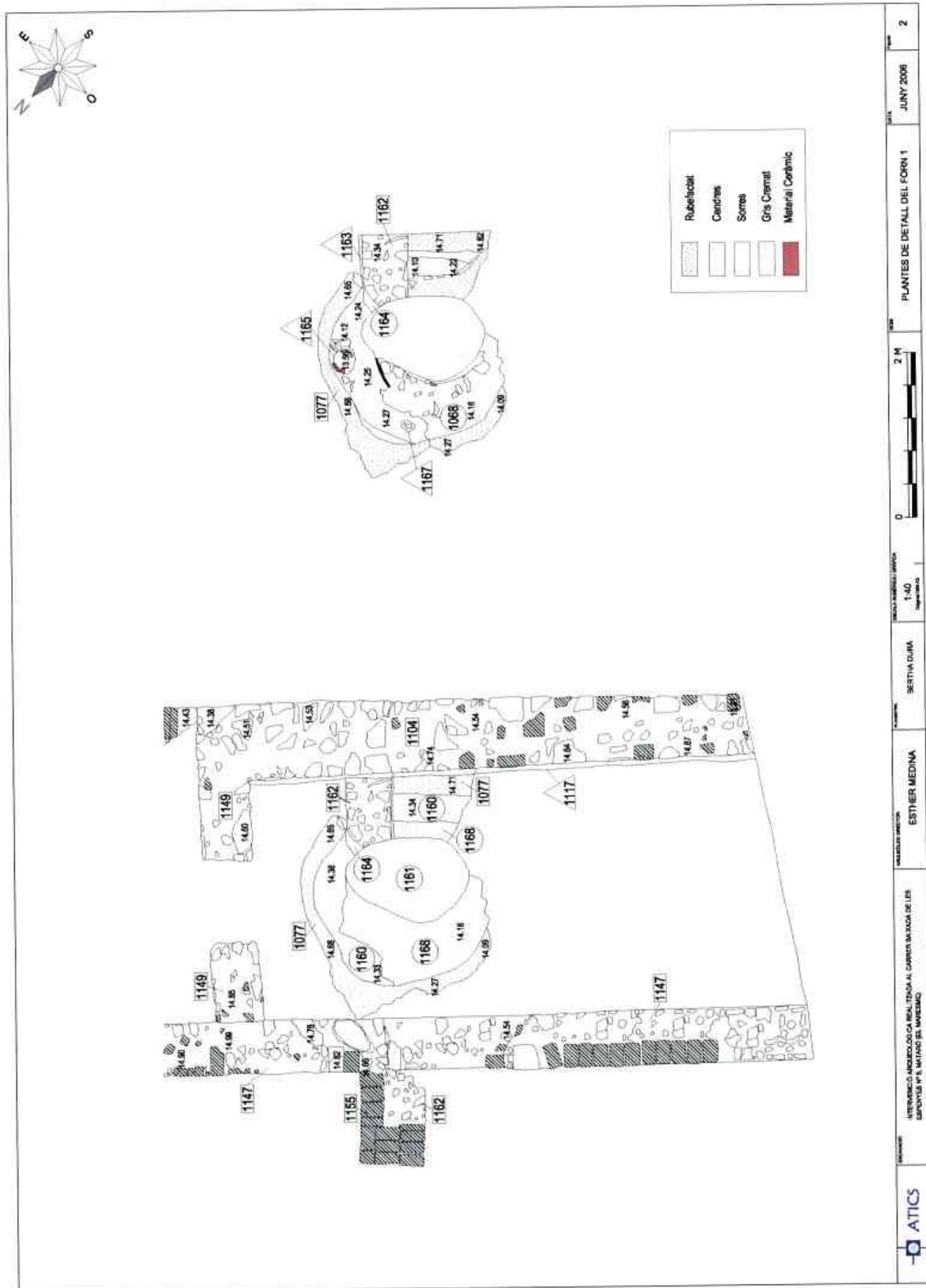

Figura 2

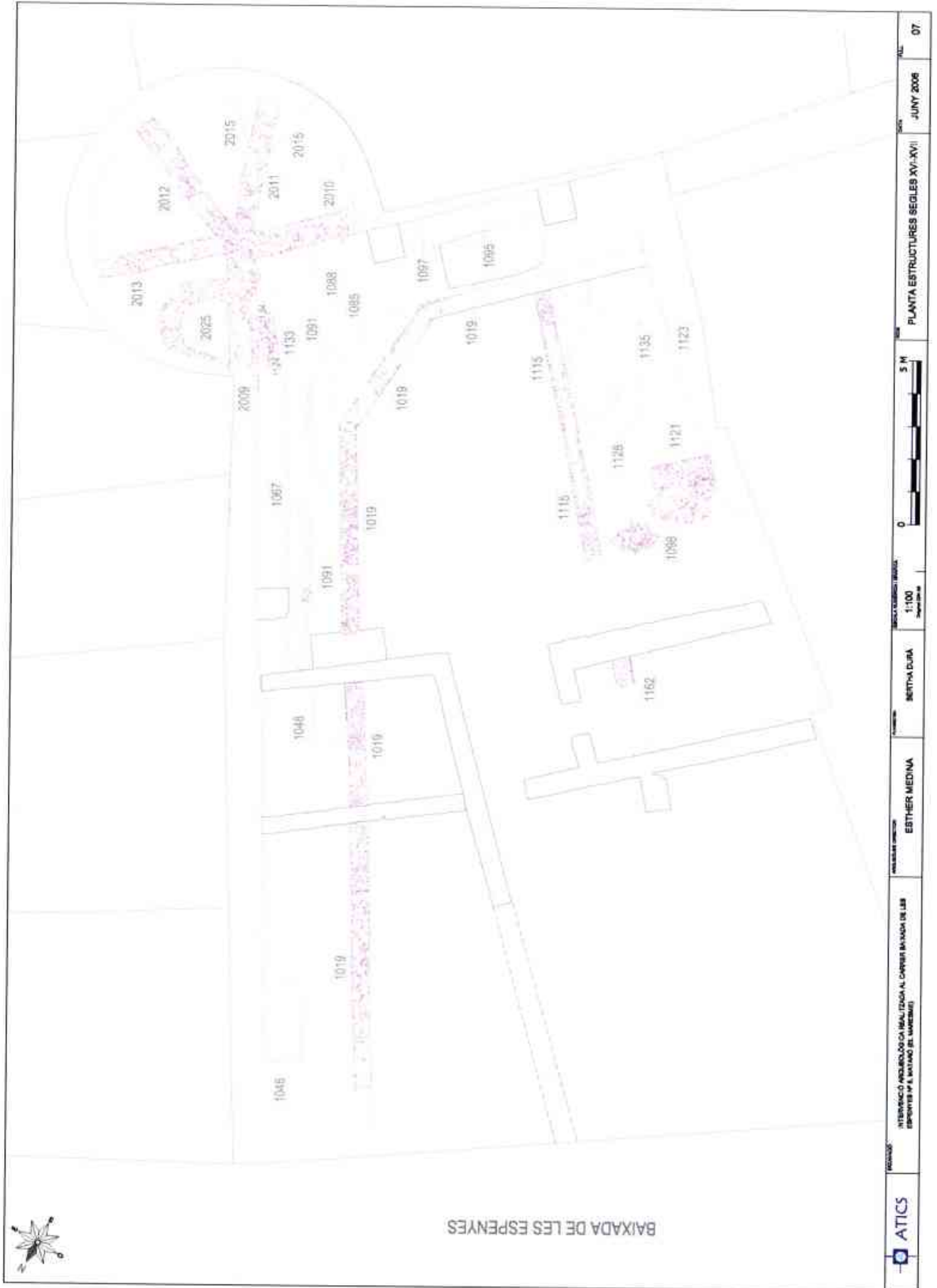
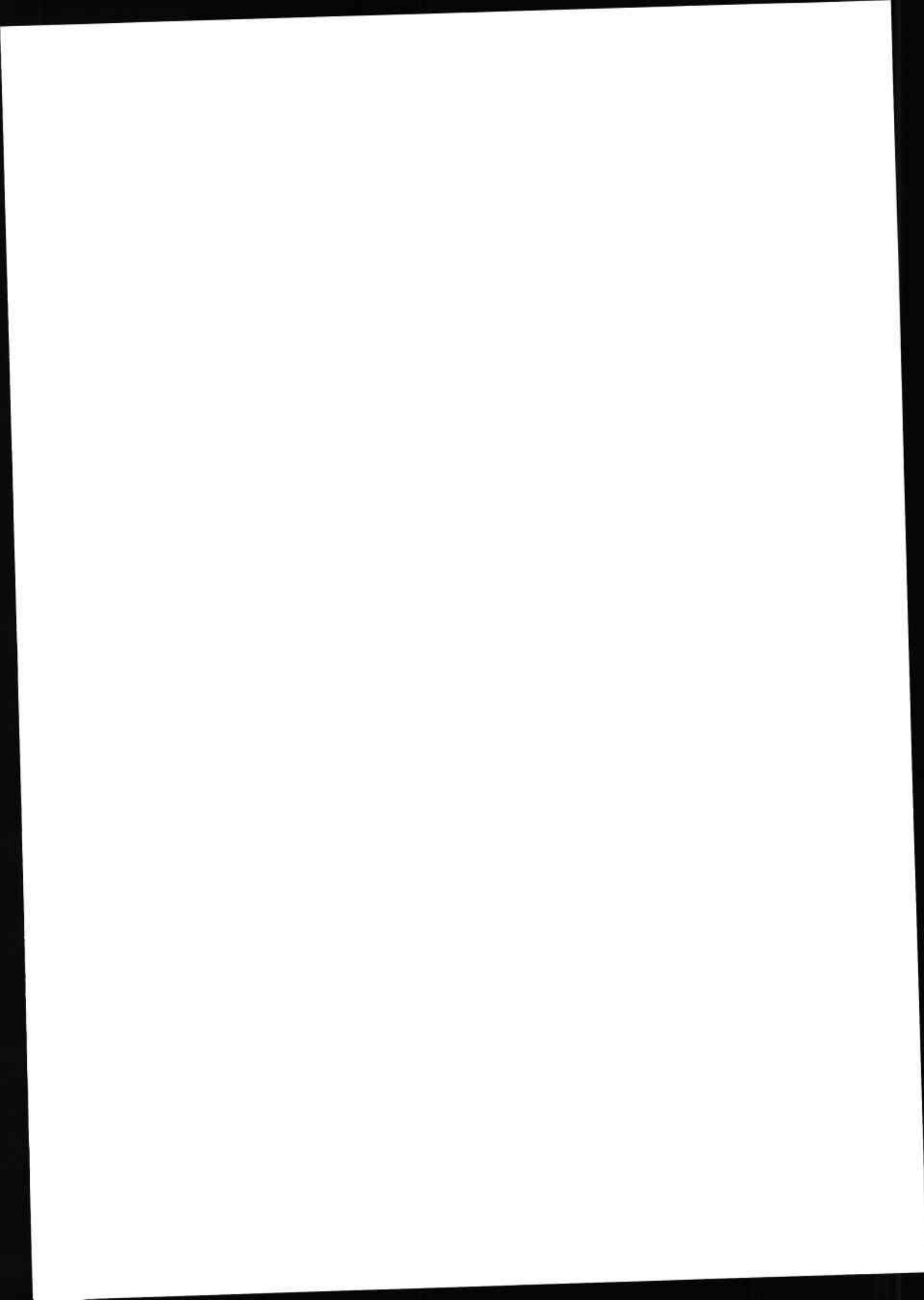
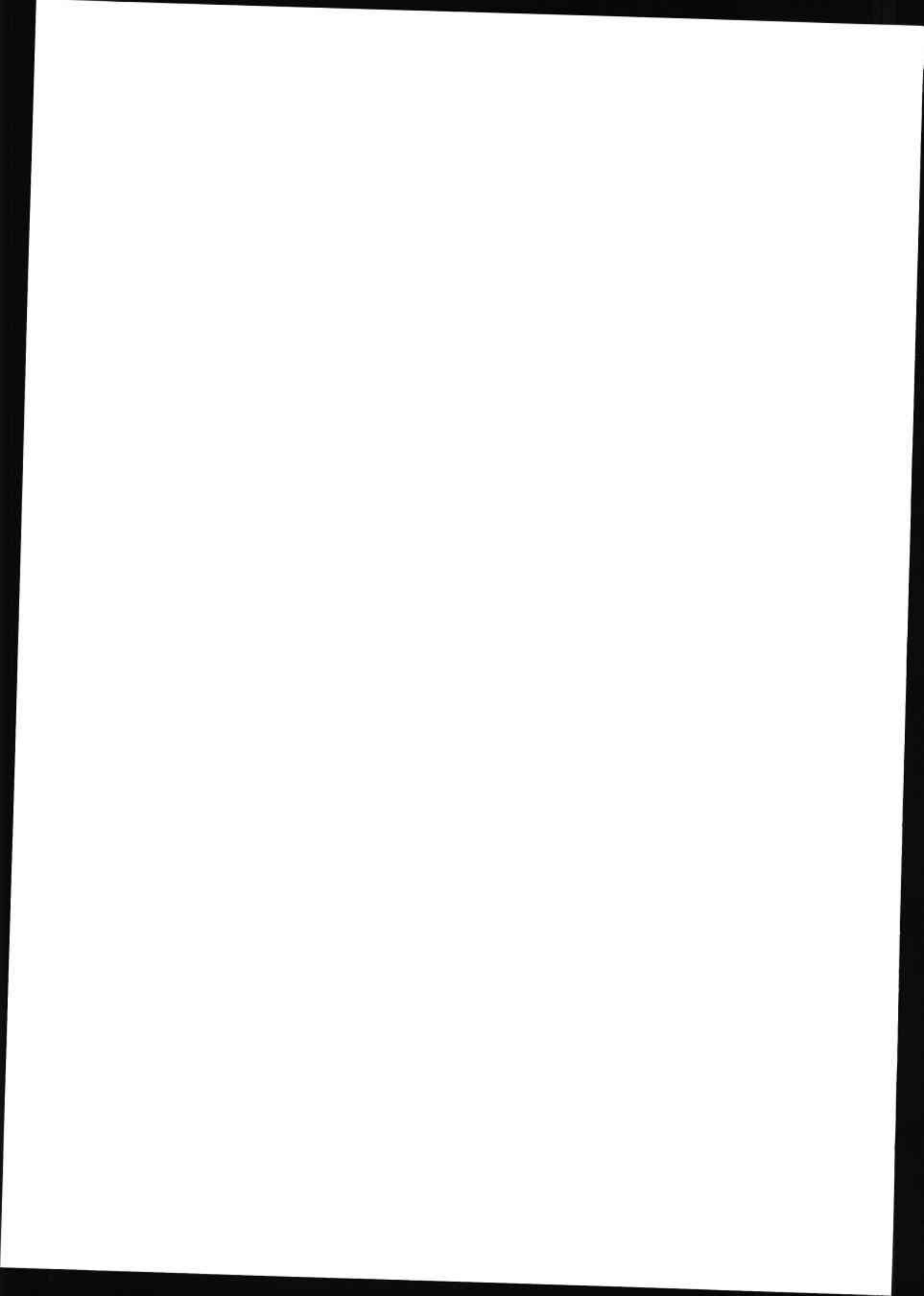

Figura 3

Normes per a la presentació d'originals de la revista *Laietania*, del Museu de Mataró

1. Els originals dels treballs a publicar s'hauran d'adreçar al Patronat Municipal de Cultura de Mataró (c. Sant Josep, 9; 08302 Mataró).

2. Els treballs es recolliran anualment amb anterioritat al dia 30 de juny, entenent que aquests treballs formaran part del número de la revista del mateix any.

3. Els treballs que s'adrecin per a la seva publicació hauran de ser inèdits i no hauran d'estar aprovats per a la seva publicació en qualsevol altra revista, llevat de casos molt excepcionals i a criteri del Consell de Redacció.

4. L'idioma de la revista és el català. Tanmateix, també s'acceptaran treballs en castellà, italià, francès, anglès o alemany i, excepcionalment, a criteri del Consell de Redacció de la revista, es podrà utilitzar una altra llengua.

5. El Consell de Redacció de la revista es reserva el dret de rebutjar els articles que al seu criteri no responguin a les normes establertes o al contingut de la publicació; en qualsevol cas, es comunicarà als autors dels treballs la decisió presa. Tot treball que no s'ajusti a la normativa serà retornat als seus autors perquè l'ajustin a les condicions esmentades en un termini màxim de 15 dies.

6. En la primera pàgina dels treballs s'especificarà el títol, el nom complet de l'autor o autors i la seva adreça institucional o particular. Al final del seu treball, els autors indicaran la data de la seva finalització.

En full a part, els autors hauran de facilitar un telèfon i/o correu electrònic de contacte per a qualsevol consulta relacionada amb l'edició dels treballs.

7. Els treballs tindran un màxim (entre figures i text) de 50 pàgines. Els textos i il·lustracions s'hauran de lliurar en una còpia en paper i també en suport informàtic, amb format d'algun dels processadors de textos d'àmplia difusió, havent-se d'especificar de forma clara quin és el processador i la versió que s'ha fet servir.

Els originals, impresos a una sola cara, seran de format DIN A4, amb un màxim de 45 línies per pàgina i de 80 espais per línia; el tipus de lletra serà preferiblement Times New Roman amb un cos de 12 per al text i de 9 per a les notes.

El material complementari però essencial d'un treball es recollirà en annexos al final del text, després de la bibliografia.

8. Cada treball estarà acompanyat, obligatòriament, per un resum de cinc línies, com a màxim, escrit en tres idiomes, dos dels quals diferents a l'idioma original del treball. A més a més, hi hauran de constar 5 paraules clau en l'idioma del treball i traduïdes als altres dos idiomes dels resums.

9. Els treballs podran portar notes a peu de pàgina –les mínimes possibles i tan concises com sigui possible– que es numeraran correlativament sense parèntesis. Les cites que en el text del treball excedeixin les dues línies s'hauran de posar en notes a peu de pàgina. Les dades professionals de l'autor o autors no es consideraran notes i aniran al peu de la primera pàgina del treball precedides per un o més asteriscos.

10. El sistema de cites bibliogràfiques serà de tipus americà. Les cites constaran del cognom de l'autor en minúscules i l'any de publicació i, separades per una coma, les pàgines citades; en el cas que la cita faci referència a una figura o làmina concreta, s'assenyalarà per a diferenciar-la de les pàgines. Exemple: (Hayes 1972: 230-237) o bé (Hayes 1972, fig. 24). Si la cita fa referència a dos o tres autors, els seus cognoms aniran separats per una coma. Si la cita fes referència a un treball de més de tres autors, sols s'esmentarà el cognom del primer i s'hi afegirà la locució "et alii".

Per a les cites d'autors antics se seguiran les abreviatures d'obres i autors antics segons el LIDDELL-SCOTT i el THESAURUS.

11. La bibliografia a la qual es faci referència al llarg del treball s'adjuntarà al final del treball, en dos blocs separats per dos punts, de la següent manera

- Cognom de l'autor, en majúscules, i inicial del nom abreujat, més l'any de referència. Si hi hagués més d'un autor, aquests anirien separats entre comes.

- Títol del llibre (en cursiva) o de l'article (lletra rodona); nom i número de la revista en la qual ha estat publicat l'article (en cursiva); nom de la ciutat d'edició; nombre de pàgines i figures citades. Si es fes referència a un article publicat en un congrés o reunió, s'assenyalarà després del nom del congrés o de la reunió, entre parèntesi, el lloc i la data de la seva realització (tot en cursiva).

Exemples:

AQUILUÉ, X., BURÉS, L., CASTANYER, P., SANTOS, M., TREMOLEDA, J. 1996: Excavacions arqueològiques a Sant Martí d'Empúries (LEscala, Alt Empordà). *Terceres Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona (Santa Coloma de Farnès, 14 i 15 de juny de 1995)*, 52-64.

GANDOLFI, D. 1981: La terra sigillata chiara D proveniente degli scavi di Albintimilium, *Rivista di Studi Liguri* XLVII-1/4, Bordighera, 53-149.

GRACIA, E. 1998: El comerç protohistòric en el nord-est peninsular entre los siglos VII-III aC. Balance de investigación 1985-1997. *Comerc i vies de comunicació (1000 aC - 700 dC). XIè Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà (Puigcerdà, 31 d'octubre i 1 de novembre de 1997)*, 51-72.

GUILAINE, J. 1991: *Pour une Archéologie agraire a la croisée des sciences de l'homme et de la nature*. París.

HAYES, J.W. 1972: *Late Roman Pottery. A Catalogue of Roman Fine Ware*. London.

JARMAN, M.R. 1972: A territorial model for archeology: a behavioral and geographical approach, in Clarke, D.L. (ed.), *Model in Archeology*, London, 705-733.

PONS, E., MOLIST, M., BUXO, R. 1994: Les estructures de combustió i d'emmagatzemament durant la protohistòria en els assentaments de la Catalunya litoral. *Cota Zero, Revista d'Arqueologia i Ciència* 10, Vic, 49-59.

RUIZ DE ARBULO, J., MAR, R. 1999: Arqueologia i planificació urbana a Tarragona. Tradició històrica i realitat actual. Viure a les ciutats històriques. Recuperar la memòria urbana. L'Arqueologia en la rehabilitació de les ciutats històriques (27 i 28 de febrer de 1997), Tarragona, 131-157.

12. Només s'acceptaran il·lustracions originals i de qualitat, per a facilitar-ne la seva reproducció. En el seu muntatge hauran de respectar la caixa de la publicació (17x24 cm), tenint en compte les possibles reduccions.

Totes les figures (dibuixos a línia, plànols, gràfics, quadres, fotografies, diapositives, etc.) es numeraran

correlativament al llarg del treball; la numeració es farà, entre parèntesis, amb xifres àrabs precedides de l'abreviatura fig.

Els dibuixos i plànols inclouran sempre escala gràfica. Es presentaran en suport informàtic, en els formats més usuals (BMP, TIFF, JPG) (es recomana una resolució mínima de 300 punts per polzada).

Els quadres i taules de valors s'hauran d'elaborar com si fossin una figura o s'hauran d'haver compost mitjançant ordinador, de forma que es puguin imprimir directament sense haver de menester cap mena de composició.

Els autors hauran d'indicar en quina part del text s'haurien d'incloure; aquestes indicacions es respectaran en la mesura que la composició ho permeti.

Els peus de figures es presentaran en llista a part, indicant la font de la documentació gràfica si s'escaigués. La revista declina tota responsabilitat que pogués derivar-se de la infracció dels drets de propietat intel·lectual o comercial.

13. Un cop acceptats definitivament els articles, les proves d'impremta seran trameses al primer autor signant (llevat que s'hagi indicat expressament una altra persona) per a la seva correcció. Les correccions s'hauran de fer a mà sobre el mateix text, tenint en compte que no s'acceptarà la inclusió de modificacions importants al text original. El retorn del treball amb les correccions incorporades no excedirà els deu dies. Finalitzat aquest termini, si no hi ha hagut cap resposta, s'entendrà que l'autor està d'acord amb la seva publicació.

14. Cada autor rebrà un exemplar sencer de la revista i un CD amb el seu article.

15. La publicació d'articles a la revista "Laietania" no dona dret a cap mena de remuneració; a més a més, els drets d'edició són del Patronat Municipal de Cultura de Mataró i caldrà el seu permís per a qualsevol reproducció.

16. Els autors són els únics responsables del contingut dels articles. Així mateix, la revista mantindrà els drets que la llei empara sobre els seus treballs.

Ajuntament de Mataró
Institut Municipal
d'Acció Cultural